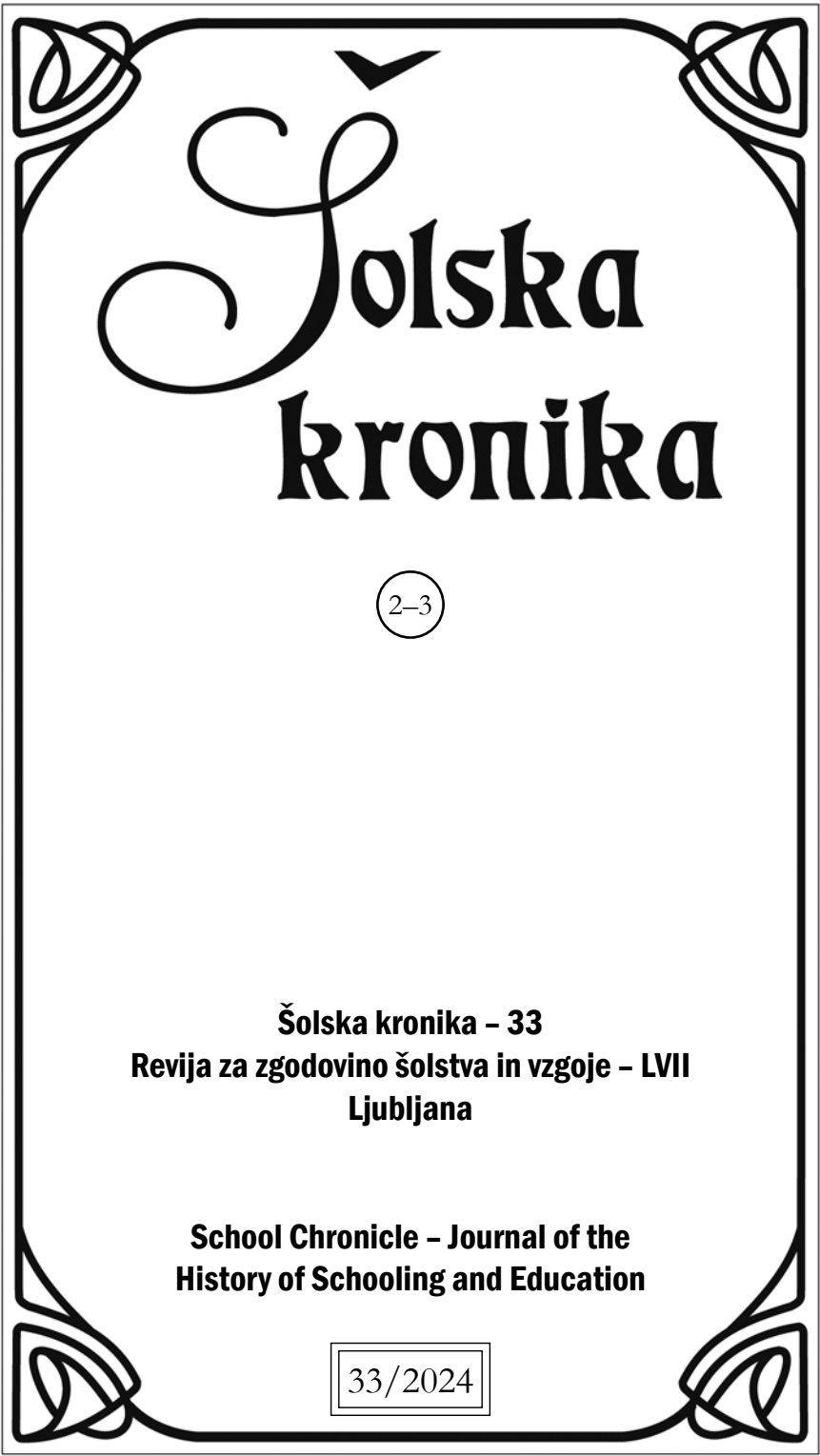

Šolska kronika

2-3

Šolska kronika – 33
Revija za zgodovino šolstva in vzgoje – LVII
Ljubljana

**School Chronicle – Journal of the
History of Schooling and Education**

33/2024

SCHOOL CHRONICLE – JOURNAL OF THE HISTORY OF SCHOOLING AND EDUCATION
– BULLETIN OF THE SLOVENIAN SCHOOL MUSEUM. LJUBLJANA, SLOVENIA.

Urednik / Editor: Anton Arko

Uredniški odbor / Editorial board: Anton Arko, mag. Marjetka Balkovec Debevec, dr. Dragica Čeč, dr. Theodor Domej (Avstrija / *Austria*), dr. Darko Friš, dr. Boris Golec, Ksenija Guzej, Matic Intihar, Klara Marija Keršič, dr. Piotr Kopiec (Poljska / *Poland*), Polona Koželj, mag. Marija Lesjak Reichenberg, Marko Ljubič, dr. Simon Malmenvall, dr. Zdenko Medveš, mag. Stane Okoliš (odgovorna oseba izdajatelja / *Responsible person for the publisher*), dr. Mojca Peček Čuk, dr. Leopoldina Plut Pregelj (ZDA / *USA*), dr. Edvard Protner, Mateja Pušnik, dr. Vladislav Puzović (Srbija / *Serbia*), Mateja Ribarič, dr. Branko Šuštar

Članke je recenziral uredniški odbor. Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. / *The articles have been reviewed by the Editorial Board. The authors are solely responsible for the content of their articles. No parts of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and full mention of the source.*

© Slovenski šolski muzej / *Slovenian School Museum, Ljubljana*

Redakcija te številke je bila zaključena 8. 11. 2024.

The editing of this issue was completed on November 8th, 2024.

Prevodi / *Translation:* Alenka Ropret (angleščina / *English*)

Lektoriranje / *Proofreading:* Marjeta Žebovec (slovenščina / *Slovene*)

Paul Steed (angleščina / *English*)

Uredništvo in uprava /

Editorial and administrative office:

Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1,
SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Telefon, fax / *Phone, Fax:*

+3861 2513 024

E-pošta / *E-Mail:*

tajnistvo@solskimuzej.si

Spletna stran / *Website:*

www.solskimuzej.si

Transakcijski račun / *Bank Account No.:*

01100-6030720893

Sofinancira / *Co-financed by:*

Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje /
Ministry of Education
Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in
inovacijsko dejavnost Republike Slovenije - ARIS /
Slovenian Research and Innovation Agency
Izdajatelja / *Publishers:* Slovenski šolski muzej / *Slovenian School Museum*
Zveza zgodovinskih društev Slovenije /
Historical Association of Slovenia

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Matjaž Kavar, RAORA d.o.o.

Tisk / *Printed by:*

Abo grafika d.o.o.

Naklada / *Number of copies:*

250 izvodov

Revija je vpisana v razvid medijev pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije pod zaporedno številko 43, z dne 14. 2. 2002.

Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje je vključena v / *School Chronicle – Journal of the History of Schooling and Education is included in:*

ProQuest/Periodicals Acquisitions, Michigan, USA

EBSCO Publishing, Ipswich, USA

ERIH PLUS, c/o NSD

COBISS - Co-operative Online Bibliographic System Services, Slovenia

Dlib - Digital Library of Slovenia / Digitalna knjižnica Slovenije

MIAR - Universitat de Barcelona

Š O L S K A K R O N I K A
REVIJA ZA ZGODOVINO ŠOLSTVA IN VZGOJE
Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana

Leto 2024, številka 2–3

Letnik 33 – LVII

School Chronicle

Journal of the History of Schooling and Education.

Bulletin of the Slovenian School Museum, Ljubljana, Slovenia.

VSEBINA / CONTENTS

ČLANKI IN PRISPEVKI / ARTICLES AND ANOTHER CONTRIBUTIONS

- Filip Draženović: **Vzgojni priročnik Adama Sietzenheimba v luči novoveške pedagogike** ...211–239
Adam Sietzenheimb's Educational Handbook in the Light of Modern Pedagogy
- Milan Hladnik: **Začetni pouk računstva v času šolske reforme Marije Terezije** ...240–260
Initial Numeracy Lessons in the Time of Maria Theresa's School Reform
- Stane Okoliš: **Stara šola v Vodica 1855–1869** ...261–288
The Old School in Vodice 1855–1869
- Branko Šuštar: **Nemirni šolski razred štajerskega slikarja Ferdinanda Mallitscha iz 1876** ...289–312
Mischief in the Classroom by the Styrian Painter Ferdinand Mallitsch from 1876
- Alenka Juvan: **V Maistrovem letu (tudi) 110 let celjskega dijaškega lista Savinja** ...313–324
Student Journal Savinja Celebrating Its 110th Anniversary in the Year of General Rudolf Maister

Damjan Hančič: **Odnos nemškega okupatorja do slovenskih študentov z Gorenjske** ...325-341
The German Occupying Forces' Attitude Towards Slovenian Students from Gorenjska

Bruno Raguž: **Foreign Students in Croatia during the Second Half of the 20th Century - the Example of the Faculty of Metallurgy in Sisak** ...342-355
Tuji študenti na Hrvaškem v drugi polovici 20. stoletja - primer Metalurške fakultete v Sisku

Matic Intihar: **Pisanje šolskih kronik včeraj, danes in jutri** ...356-380
Keeping School Chronicles Yesterday, Today and Tomorrow

Simon Malmenvall: **Pouk zgodovine in kolektivne identitete skozi politične spremembe v prvi polovici 20. stoletja** ...381-411
Teaching History and Collective Identities through Political Changes of the First Half of the Twentieth Century

Rok Kastelic: **Analiza predstavitve Turkov v učnih načrtih za zgodovino med letoma 1879 in 1946** ...412-431
An Analysis of the Representation of the Turks in History Curricula between 1879 and 1946

JUBILEJI / ANNIVERSARIES

Josip Brinar, Ondina Otta Klasinc, Helmut Engelbrecht, p. Vladimir Kos ...433-437

IN MEMORIAM

Ana Benedetič ...438-440

IZ MUZEJSKEGA DELA / MUSEUM ACTIVITIES

Stane Okoliš: **Slovenski šolski muzej v letu 2023** ...441-480

POROČILA IN OCENE / REPORTS AND REVIEWS

Počastitev 250. obletnice izida šolskega zakonika Marije Terezije ...481–504

Šolski pripomočki z razstave Na vrtu (ne)vidnih

Svet v šoli ali študijska potovanja kot del izobraževanja

Historia. Zgodovina celjske gimnazije od leta 1809

Gormerkanska kniga 1842–1882

Pedagoški leksikon: izbrani temeljni pojmi, poskusna izdaja

AVTORJI PRISPEVKOV Šolske kronike št. 2–3, 33/LVII, 2024 / ...505
LIST OF AUTHORS

SODELAVCI Šolske kronike št. 2–3, 33/LVII, 2024 / ...506
LIST OF CONTRIBUTORS

NAVODILA AVTORJEM IN AVTORICAM ...507–508
INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje. Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana (Slovenija) je slovenska znanstvena in strokovna revija za zgodovino šolstva, pedagogike in vzgoje, ki jo od leta 1992 samostojno izdaja Slovenski šolski muzej v Ljubljani. Revija ima začetke v skupnem zborniku šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu, ki je začel izhajati leta 1964 kot Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete.

School Chronicle – Journal of the History of Schooling and Education. Bulletin of the Slovenian School Museum, Ljubljana (Slovenia), is a Slovenian scientific and professional publication concerned with schooling, pedagogy and education. Since 1992 it has been independently issued by the Slovenian School Museum in Ljubljana. The Miscellany has developed from a joint publication of the school-pedagogical museums in Ljubljana, Zagreb in Belgrade, which began to be published in 1964 under the title of A Miscellany of the History of Schooling and Education.

<http://www.ssolski-muzej.si/slo/schoolchronicles.php>

Članki in prispevki

UDK 37.01(091)

1.01. Izvirni znanstveni članek

Prejeto: 4. 12. 2023

Filip Draženović*

Vzgojni priročnik Adama Sietzenheimba v luči novoveške pedagogike

Adam Sietzenheimb's Educational Handbook in the Light of Modern Pedagogy

Izvleček

Namen besedila je predstaviti vzgojno delo *Newbeglantzter Zuchtspiegel der Adelichen Jugend* Adama Sietzenheimba, uradnika kranjskih deželnih stanov, ki je izšlo leta 1659 v Münchnu. Predstavitvi poglavitnih lastnosti novoveške vzgoje in pedagogike sledi analiza dela, ki je sestavljeno iz treh knjig. V drugi polovici članka sledi razlaga virov, ki jih je uporabil, in retoričnih in argumentativnih strategij, s katerimi je želel prepričati bralce in utemeljiti svoj razmislek. V zaključku sledita povzetek in primerjava s sodobniki.

Abstract

The primary objective of this article is to elucidate the significance of *Neubeglantzter Zuchtspiegel der Adelichen Jugend*, which was published in Munich in 1659, authored by Adam Sietzenheimb, a dignitary of the Carniola provincial estates and a educational theorist. Commencing with an introductory exposition on contemporary pedagogical paradigms, the subsequent sections present the structure and content of the treatise. The latter segment of this exposition is dedicated to a examination of Sietzenheimb's scholarly methodology, accentuating the sources underpinning his discourse and the rhetorical and argumentative stratagems deployed to engender reader persuasion and to substantiate his intellectual propositions. In the conclusion, there follows a summary and analysis of the main features of early modern education.

Ključne besede: zgodnji novi vek, plemstvo, vzgojni priročniki, zgodovina pedagogike, Adam Sietzenheimb, vzgoja

Keywords: early modern history, nobility, educational manuals, history of education, Adam Sietzenheimb

* Filip Draženović, področni svetovalec, Nacionalna agencija Republike Slovenije za kakovost v visokem šolstvu, e-pošta: filip.drazenovic@gmail.com

Uvod

Vzgoja na tak ali drugačen način preveva vse kulture, saj se z njo sreča vsakdo. Ker se pri proučevanju starejših obdobij teže opremo na vzgojno prakso, se moramo pogostejše zateči k napotkom iz priročnikov o vzgoji, ki omogočajo vpogled v ideale, pričakovanja in predstave, ki si jih družba zastavlja. Pravila sama ne morejo razkriti vsega, saj obstaja napetost med teoretskimi ideali in praktičnim udejstvovanjem, a omogočajo vpogled v vzgojne norme, ki so bile največkrat posredovane ravno prek vzgojnih priročnikov in druge didaktične literature.¹ Da bi kar najboljše razumeli norme in ideale novoveške družbe, bo članek predstavil vzgojni priročnik, ki ga je napisal in v samozaložbi leta 1659 v Münchnu izdal uradnik kranjskih deželnih stanov Adam Sebastjan (oziroma Boštjan) Sietzenheimb *Speculum generosae juventutis oder Newbeglantzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt* (Na novo zloščeno vzgojno zrcalo plemiške mladine; v nadaljevanju krajšano z *Zucht-Spiegel*).² Sietzenheimb je bil računski uradnik kranjskih deželnih stanov in pedagoški pisec. Kraj njegovega rojstva in smrti ni znan, v Ljubljano pa se je priselil pred letom 1650, saj se je tu 16. januarja 1650 poročil z Marijo Katariño Mazol in isti mesec dosegel zvišanje prejemkov.³

Predmoderna je vzgojo razumela kot način oblikovanja značaja in poučevanja kreposti, kar najboljše povzame izrek iz Apolonovega templja v Delfih: Spoznaj samega sebe.⁴ Novoveško vzgojo moramo razumeti širše kot izobraževanje ali pe-

- 1 O vzgojnih in pedagoških delih v zgodnjem novem veku glej: *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1570 bis 1750*, ur. Theodor Brüggemann, Stuttgart: J. B. Metzler, 1991.
- 2 Celoten naslov se glasi *Newbeglantzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt: Klärlich entwerffend: Wie die Edle Jugendt von ihren Wiegen-Jahren/ biß zur anruckender reiffen Mannbarkeit/ mit schönen Tugenden Seelen-Ersprößlich gezieret: Auch in holdseligen Sitten/ und höflichen Gebärden/ Leibs behäglich/ gepflantz werden solte. Auß unterschiednen Geist: und Weltlichen Lehrreichen Verfassern/ unnd theils eygnen mügichsten Nachsinnen ... trewlich zusammen gezogen/ und eyferigist gesamblet/ Durch Adamen Sebastian von Sietzenheimb/ In eygner Verlegung*. Pri delu je bil uporabljen izvod, dostopen v NUK (dostopen na svetovnem spletu). V nadaljevanju dela Sietzenheimb ne uporabi več poimenovanja *Speculum Generosae Iuventutis*, na strani 58 pa ga označi za *Jugends Spiegel*. Delo ni bilo nikoli ponatisnjeno. O ohranjenih izvodih gl. Maja Žvanut, *Vzgojni ideali v 17. stoletju*, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 35, 2002, št. 1, str. 9. Članek je dostopen tudi v: Maja Žvanut, *Plemiške zgodbe: kranjsko plemstvo v šestnajstem in sedemnajstem stoletju*, Ljubljana: Viharnik, 2009, str. 58–65.
- 3 Maks Miklavčič, Sietzenheimb, Adam Boštjan, *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi567509/#slovenski-biografski-leksikon> (13. maj 2023). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 10. zv. Schmidl – Steklasa*. Ur. Alfonz Gspan et al. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1967. Njegov priimek lahko zasledimo v več oblikah: Sizenheim, Sitzenheim, Siezenheimb, Sietzenheimb ... Za obliko Sietzenheimb sem se odločil, ker je najbolj pogosta v znanstveni literaturi.
- 4 Z njim je tesno povezan izrek Spoznaj družbo, drugega in Boga. S poznavanjem samega sebe lahko človek sledi srednji poti, poti zmernosti, kajti le s poznavanjem svojih strasti, nagnjenj, svojih pomanjkljivosti in slabosti ter svojih dobrih lastnosti se lahko obvlada. O tem pregledno: *Self-Knowledge: A History*, ur. Ursula Renz, Oxford University Press: Oxford, 2017.

dagogiko. Njen pomen je zajet v antičnem pojmu *paideia*, ki označuje (samo) spoznanje človeka in sveta. Namen humanistične vzgoje je bil vzgojiti celostnega človeka, pri čemer je bila vzgoja razumljena kot moralno oblikovanje posameznika, ne pa pridobivanje znanja, s čimer je postala temelj srečnega življenja.⁵ Kot je navedla Maja Žvanut, »je bila nekdanj za izoblikovanje mladega človeka najpomembnejša vzgoja, izobrazba pa je bila le njen bolj ali manj pomemben sestavni del«. ⁶ Pri tem so se avtorji opirali na etiko vrlin, ki je predmoderni zagotavljala stalen okvir za razpravo o značaju in družbenih odnosih, vsi diskurzi pa so jezik kreposti sprejeli kot osnovo. Kreposti so se delile na kardinalne, med katere sodijo razumnost, pravičnost, srčnost in zmernost, ter božje kreposti, med katere sodijo vera, upanje in ljubezen. Drugo oporo je ponujala antična filozofija, na katero se je oprl eden najpomembnejših mislecev Erazem Rotterdamski, ki je z delom *De civitate morum puerilium* napisal enega najvplivnejših humanističnih pedagoških spisov,⁷ kar so prevzeli številni avtorji, tudi Sietzenheimb.

Novi vek vzgoje ni dojemal kot univerzalne, ampak je morala ustrezati določenemu stanu, tako da se je plemič že na prvi pogled razlikoval od pripadnikov drugih stanov.⁸ Pogojena je bila tudi s prirojeno zmožnostjo človeka, na katero je bilo mogoče deloma vplivati. Juan Huarte de San Juan v delu *Examen de ingenios para las ciencias* (1575) na podlagi Hipokratove in Galenove medicinske teorije dokazuje posameznikovo sposobnost za določeno umetnost ali znanost, ki temelji na konstituciji telesa, duše in humorjev.⁹ Humoralna medicina, na katero se opira tudi Sietzenheimb, je izvirala iz antične medicine in je temeljila na konceptu, da je posameznikovo zdravje odvisno od pravilnega razmerja štirih telesnih sokov: krvi, sluzi (flegme), rumenega žolča in črnega žolča.¹⁰

Vzgojna oziroma vedenjska literatura (ang. *conduct literature*), ki je bila v zgodnjem novem veku izjemno priljubljena, je bralca poizkušala poučiti o družbenih normah in idealih.¹¹ Pri vzgojnih delih ne gre izključno za bonton oziroma prikaz primerne vedenja v družbi, ampak za razmislek o oblikovanju življenja v skladu z moralno vzgojo in osmišljanje lastnega položaja in pomena v družbi.¹² Brati jih moramo kot zrcala kreposti, kar kažejo s tonom, v katerem so napisa-

5 O humanistični vzgoji Matej Prevc, Erazem Rotterdamski in humanistična vzgoja otrok, *Šolska kronika: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 26, 2017, št. 3, str. 358–373.

6 Žvanut 2002, str. 13.

7 Prevc 2017, str. 360.

8 Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994, str. 49.

9 O njem Andreas Hellerstedt, From Ingenium to Virtus: The Cultivation of Talent in Seventeenth Century Dissertations from Uppsala University, *Nordic Journal of Educational History* 6, 2019, št. 1, str. 74–6.

10 Peter Borisov, *Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli*, Maribor: Pivec, 2009.

11 Za pregled angleških primerov: Anna Bryson, *From Courtesy to Civility: Changing Codes of Conduct in Early Modern England*, Oxford: Clarendon Press, 1998.

12 Podoben pristop vidimo tudi v priročnikih za ohranjanje zdravja, ki so soroden žanr vzgojni literaturi.

na, ki je pogosto opominjajoč in poučujoč, in nasveti bralcem, kako naj se (ne) obnašajo. Te knjige spadajo v širšo kategorijo literature o vedenju, ki, kot ugotavlja Dietmar Till, zajema »zelo različne zvrsti besedil, katerih skupna funkcija je urejanje posameznikovega vedenja v skladu z normami«. ¹³ Vsako delo je lahko prenašalo poučne vsebine in predstavljalo skladišče vedenjskih nasvetov, saj sodobniki vzgojne literature niso brali ločeno od drugih literarnih zvrsti, kot so na primer poezija, zgodovina ali verska besedila, pri čemer je šlo za dopolnjevanje prebranega, saj vsa kljub razlikam v slogu in obliki obravnavajo ista vprašanja.

Kot smo omenili, je imel vsak stan specifično vzgojo, zato je bilo treba predstaviti tudi stan, ki mu je delo namenjeno. Kot je zapisala Maja Žvanut, ena najbolj pronicljivih raziskovalk novoveškega plemstva na Kranjskem, je bilo plemstvo v 17. stoletju v zatonu. ¹⁴ To lahko prepoznamo tudi pri Sietzenheimbu, ki ga preveva občutek, da živimo v obdobju, ki je lepo vedenje in kreposti zanamirilo (182). ¹⁵ Ker rojstvo ne naredi plemiča, ampak se mora naučiti pravil svojega stanu in se vanj vzgajati, lahko zanimanje za *Zucht-Spiegel* pripišemo tudi dejstvu, da je bilo na Kranjskem v 17. stoletju prisotno tako imenovano novo plemstvo oziroma komaj pred kratkim poplemeniteni meščani, ki jim je po prepričanju starega plemstva primanjkovalo resničnih kreposti. Po odselitvi in izgonu protestantskega plemstva je bil marsikomu podeljen plemiški naziv zaradi zaslug za deželo ali premoženja, ki ga je posodil vladarju. Zaradi socialnega kapitala, ki ga je poplemenitenje prinašalo, je bilo to cilj marsikaterega meščana, plemstvo pa se je še vedno delilo na plemstvo meča (vojaki) in plemstvo obleke (uradniki, podjetniki). ¹⁶ Čeprav je šolanje plemstva večinoma potekalo v jezuitskem kolegiju, kjer je izobraževanje potekalo v okviru trivija in kvadrivija, velik pomen pa so dajali elokvenci, ¹⁷ so plemiči potrebovali specifično vzgojo v »stan«, o čemer pričajo številna dela. ¹⁸ Skladnost fizičnih in duhovnih odlik, ki bi plemiča ločevali od uveljavljajočega se meščanstva, je poizkušal zgotoviti tudi *Collegium Carolinum nobilium*, ki je v začetku 18. st. deloval v Ljubljani, pred njegovo ustanovitvijo pa so kranjski plemiči potovali v sorodne izobraževalne ustanove v tujini na tako imenovanih kavalirskih potovanjih. ¹⁹

¹³ Dietmar Till, Conduct Literature, *Encyclopedia of Early Modern History Online*, ur. Graeme Dunphy in Andrew Gow, Leiden: Brill 2015 <dx.doi.org/10.1163/2352-0272_emho_COM_016875> (dostop 26. septembra 2023).

¹⁴ Žvanut 1994; Žvanut 2009; tudi Marko Štuhec, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*, Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.

¹⁵ Navedke iz dela bom navajal v besedilu v oklepajih.

¹⁶ O poplemenitenu trgovcev Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2010, str. 277.

¹⁷ Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, zv. 1, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1988, str. 120.

¹⁸ Eno izmed temeljnih renesančnih del, ki je opisovalo pravega plemiča, je bil Dvorjan (*Il Cortegiano*) Baldassarja Castiglioneja, ki je izšlo leta 1528 in ostalo priljubljeno čtivo tudi v 17. stoletju. Štih, Simoniti 2010, str. 284.

¹⁹ Prav tam.

Predstavitev dela

Zucht-Spiegel spremlja plemiškega mladeniča od spočetja skozi otroštvo do zgodnjih dvajsetih, s knjigo pa naj bi se mladeniči »prijetno poveselili, spodobno ogledovali in se mogli po mili volji lišpati in učiti« (nepaginirani predgovor). Delo je razdeljeno na tri dele, ki so namenjeni različnim skupinam bralcev. Prvi del, ki je posvečen vzgoji otroka do sedmega leta, ko je še v domačem okolju, nameni staršem (še posebej bodočim)²⁰ ter vzgojiteljem, ki naj si ga preberejo ob vzgoji najmlajših. Do sedmega leta je za vzgojo odgovorna mati, ki nato prevzame vzgojo hčera, za sinove pa so odgovorni očetje. Naslednja dela lahko v branje vzame tudi mladina in v obeh prepozna vzorce vedenja, ki jih mora ponotranjiti, kar velja še posebej za drugi del, namenjen krepostim in vedenju, med katerimi so znanje tujih jezikov, uglajenost, vljudno vedenje in govorjenje, s čimer Sietzenheimb opredeli pomen notranje plemenitosti. V tretjem delu se posveti plemiškim potovanjem, kjer kot enega svojih možnih bralcev prepozna dvornega vzgojitelja (*Hoffmeister*).

Med raziskovalci sta se s *Zucht-Spiegel* največ ukvarjala Marko Štuhec in Maja Žvanut, ki je svoj razmislek predstavila v *Šolski kroniki* in ponudila predstavitev dela in njegovo vpetost v intelektualne tokove predmoderne, medtem ko je Štuhec izpostavil napotke za vedenje, kot so na primer tisti za vedenje ob mizi, ter jih povezal s praksami in materialno kulturo plemstva.²¹ Kot tretji se je z Sietzenheimbom ukvarjal Dušan Kos, ki ugotavlja, da priporoča plemiški mladini podobne kreposti kot sočasna teološka dela: ljubiti Boga in se ga bati, izogibati se grehom, ljubiti in spoštovati starše, izogibati se slabi družbi in njenim razvadam, gojiti zmernost v jedi in pijači ter stanu primerne navade, kot so vzdrževanje telesne higijene in samospoznavanje značaja, študij itd.²² O odmevu Sietzenheimbovega dela med sodobniki priča dejstvo, da je Valvasor delo komentiral v dodatku k VI. knjigi *Slave vojvodine Kranjske*.²³

Kot je bilo v navadi v zgodnjem novem veku, prinaša obsežen naslov povzetek vsebine. Kaj nam sporoča? Kaj je bilo v delu res novega? Lakonično lahko odgovorimo: vse in nič. Kot zapiše Marko Štuhec, gre pri delu za »prav malo izvirno, a dovolj spretno in logično sestavljeno kompilacijo različnih grških, rimskih, srednjeveških in renesančnih piscev«. ²⁴ Z njegovim mnenjem se moramo strinjati. Namen novoveških avtorjev ni bil ponuditi nekaj povsem novega, četudi so se, kot na primer Sietzenheimb, v naslovu sklicevali na novost, ampak ponoven

²⁰ Neposredno jih na primer nagovori v 3. poglavju prvega dela (28–9).

²¹ Marko Štuhec, *Kranjska suita za zrcalo, vilico, nož, žlico, kavno ročko, čajnik in njuhalni robec, Zgodovina za vse*, 1, 1994, št. 1, str. 1–9; Štuhec, 1995, str. 140.

²² Dušan Kos, *Zgodovina morale, 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*, Ljubljana: Založba ZRC 2015, str. 315, op. 62.

²³ Branko Reisp, *Mladostna potovanja Janeza Vajkarda Valvasorja, Kronika*, 29, 1980, št. 2, str. 99.

²⁴ Štuhec 1994, str. 1.

premislek o obstoječem znanju, kar prinaša spremenjeno in s tem novo razumevanje. Kot je zapisal Dušan Kos, je Sietzenheimb z naslovom pokazal držo, ki je namigovala na prenovo morale in vzgoje na podlagi starih moralno-pedagoških paradigem.²⁵ Čemu bi iskali novosti, če so stari ponudili toliko koristnih nasvetov, naša naloga pa je, da jim sledimo in jih upoštevamo. Gre za preplet tradicije posnemanja (*mimesis*) in izumljanja (*inventio*), ki ju moramo misliti skupaj, saj vplivata na razporeditev znanja. Zaradi tega je zrcalo *na novo zloščil*, saj je znanje starih po določenem času postalo motno. *Mimesis* ni bila le pomembna metoda pisanja del, ampak tudi način poučevanja, saj je naloga učenca posnemanje dobrih zgledov, kot bomo videli v nadaljevanju. Kot opozori Maja Žvanut, ima metafora zrcala dva pomena, saj ni le zgled, ampak ponuja tudi odsev sveta.²⁶ Zrcalo je metaforični pomen dobilo v antiki, utrdilo pa v *Svetem pismu*. Srednjeveška in novoveška družba sta to metaforo dodobra izkoristili in na njej gradili, zrcalo pa je bilo uporabljeno v naslovih del, katerih cilj je bilo bralcem ponuditi ogledalo samospoznavanja za duhovno in moralno izboljšanje, kot vidimo v zrcalnih kreposti.²⁷

O odločitvi za pisanje dela Sietzenheimb zapiše: »Zakaj se torej kot ponižna in neizkušena oseba drzno vmešavam v to veliko umetnost, ki jo lahko predpiše celo najvišji monarh na svetu? Vse, kar je tu, v tem malem traktatu, je najmanj del moje lastne misli: ampak prej vseh modrecev, da, samega Svetega pisma, temeljitihih naukov in mnenj, ki sem jim posodil svojo roko in dobro urezano pero ... Nič drugega mi ne gre pripisati kot to, da želim služiti bližnjemu po zapovedi Boga s pomočjo lastnih duhovnih naukov,« (14) s čimer se predstavi kot posrednik. V drugem predgovoru k delu izpostavi, da ni ne šolnik (*Schulmeister*) ne dvorni vzgojitelj (*Hofmeister*), kar kaže, da je iskal prostor, v katerem bi lahko spregovoril, saj ni sodil v nobeno izmed dveh temeljnih vzgojnih kategorij.

Zucht-Spiegel vsebuje tri bakroreze ter podobo na naslovni strani knjige (frontispic), kar kaže, da je bilo kljub natisu v manjšem formatu oktave, ki je bralcu omogočal, da je delo vzel s seboj na pot, razkošno, kar je podražilo tisk in dvignilo ceno. Avtor bakrorezov je Wolfgang Kilian. Natis bakrorezov si je Sietzenheimb lahko privoščil zaradi najverjetnejše finančne spodbude, ki jo je prejel od notranjeavstrijskih stanov, ki jim je delo posvetil. Njegova domovinska zavest se kaže na gravuri, ki sledi frontispicu, kjer vidimo vsa tri glavna deželna mesta notranjeavstrijskih dežel (Gradec, Celovec, Ljubljano), nad njimi pa so puttji, ki nosijo deželne grbe, vse pa spremlja napis VIVANT FOELICITER (Živijo srečno). Kako srečno bodo živela, ko bodo mladi prebrali Sietzenheimbovo delo!

²⁵ Kos 2015, str. 272.

²⁶ Žvanut 2002, str. 9.

²⁷ O metafori zrcala *The Mirror in Medieval and Early Modern Culture Specular Reflections*, ur. Nancy M. Frelick, Brepols: Turnhout, 2016.

Frontispic Neubeglänzter Zuchtspiegel der Adelichen Jugend, 1659.

Bralca najprej nagovori frontispic, kjer vidimo mladega plemiča, ki se gleda v zrcalu, ki ga drži ta angela, pod njima pa je zapis *Morum Civilitate et Virtute* (Vljudnost in krepost), s čimer izrazi temelje vzgoje. Tudi vsak del je dopolnjen z lastno gravuro. Prvi del uvaja podoba doječe matere na desnem delu podobe, medtem ko na levem delu vidimo očeta, ki moli skupaj z otroki. Podobo dopolnjujejo verzi iz Psalma 127,3–4 (oziroma 128. po novem štetju): »Glej, Gospodova dediščina so sinovi, nagrada je sad telesa. Kakor puščice v junakovi roki, takšni so sinovi iz mladosti. Blagor možu, ki je napolnil svoj tul z njimi!« Med prvim in drugim delom je podoba, ki odpre vmesno podpoglavje, naslovljeno *Frauenzimmer*. V prvem planu prikazuje mater in hčer, ki stojita v vrtu, s čimer neposredno napove metaforo vrta, na kateri temelji poglavje, medtem ko v ozadju vidimo angela, ki zaliva vrt. Tretji del odpira podoba plemiča v tujini (najverjetneje Italiji), kjer si ogleduje znamenitosti. Na začetku knjige sta dva predgovora: prvi je namenjen stanovom, drugi pa bralcem. V prvem zapiše, da je delo nastalo, ko je zaradi bolezni moral v postelji preživeti nekaj časa, ki si ga je krajšal z branjem del drugih avtorjev, in iz njihovih misli »sestavil ljubi mladini to ogledalo« (nepaginiran predgovor). Prvi predgovor se bolj kot z vzgojo ukvarja z domoljubno zavestjo, kjer izpostavi, da je svoje »malo delo« pripravil za skupno dobro in da je vzgoja »najprimernejše sredstvo za dosego vzvišenih misli in izostritev opazovanja, za spoznanje božje vseomogočnosti in za službo domovini, za nasvet in pomoč bližnjemu, za premagovanje življenjskih težav ter za to, da mladost napolnimo z veseljem in starost s častjo« (nepaginiran predgovor). Plemič lahko naredi le to, da je izobražen stanu primerno, kar mu omogoča opravljanje dolžnosti.²⁸ Po udarjanje domoljubne zavesti je bil zagotovo način, s katerim je Sietzenheimb želel izpostaviti pomen dela za širšo skupnost kot tudi iskanje naklonjenosti stanov in morda celo vladarja.

V drugem predgovoru na kratko predstavi delo ter se na koncu odzove na možne negativne komentarje, saj se bodo, kot pravi, vedno našli posamezniki, ki bodo negativno nastrojeni, a kot pravi misel iz *Pregovorov*: »Kakor vrabec, ki leta, kakor lastovka, ki se spreletava, tako kletev brez razloga nikdar ne dosepe.«²⁹ Predgovoru sledijo verzi, ki so naslovljeni *An den abgünstigen Momum* in so sestavljeni iz antičnih idealov in primerov. Delo na koncu prinaša kazalo poglavij, ni pa registra pojmov, ki bi bralcu pomagal najti določene pojme, saj bralci takih del po navadi niso brali od prve do zadnje strani, ampak so v besedilu iskali napotke, ki so jih potrebovali, Sietzenheimb pa se v različnih delih pogosto vrača k istim temam. Ker je besedilo členjeno na številna poglavja in so naslovi poglavij razmeroma dolgi in informativni, je bralec lahko hitro našel, kar je iskal.

²⁸ Za temeljnega avtorja razmisleka o dolžnostih v novem veku je veljal rimski avtor Cicero. Marcus Tullius Cicero, *O dolžnostih*, Ljubljana: Študentska založba, 2011.

²⁹ Prg 26,2.

Bakrorez Wolfganga Kiliana prikazuje putte, ki držijo grbe treh notranjeavstrijskih dežel, pod njimi pa se nahajajo upodobitve glavnih mest.

Prvi del

Besedilo se začne z navajanjem mnenj filozofov, kje je resnična sreča človeka, ki je poglavitni cilj življenja. Sietzenheimb ne išče nestalne sreče, ampak tisto resnično, ki jo podarja Bog in na katero se človek lahko opre. Življenje je nestalno, nenehno podvrženo spremembam: »Enkrat opravljeno potovanje po morju drugič ne daje varnosti (...). Življenje je minljivo in vprašanje je, ali se sploh splača potruditi,« saj bosta vse prekrila prah in pozaba (7). A kljub temu ni vse tako črno, saj kot pravi Pitagora, ni večje tolažbe, kot je spomin, ki živi v otrocih, ki sledijo staršem (7–8), saj predniki živijo v nas. Če se prvo poglavje zaključi z ugotovitvijo, da so otroci božji sad, in upanjem avtorja, da bo »trivejno drevo očetnjave« (»dreybezweygten Vatterlands=Baum«) rastlo in cvetelo v miru (11), se v drugem poglavju vrne k vprašanju, kako z vzgojo doseči srečo otroka. Četudi se zdi to preprosta naloga, opozarja, da gre za eno najvišjih znanosti, ki jo bo predstavil s »preizkušeni primeri«, pri čemer se opre na Dioklecijanovo misel, da na svetu ni nič težjega kot dobro vladati, čemur je vzgoja podobna, saj tako otrok kot država potrebujeta nenehno skrb (12). Pri vzgoji moramo nenehno paziti, da uzda ni premočno zategnjena, a tudi ne ohlapna (14).³⁰ Ljubezen staršev ne sme biti izgovor za popustljivo vzgojo, hkrati pa se moramo vprašati, kako koristno uporabiti vzgojna sredstva. Človek se rodi kot žival, obdarjena z razumom, ki spi (15/6), zato bo vzgoja otroku koristila, da si tako zagotovi varnost v starosti. Za dobro vzgojo morajo starši poskrbeti s pomočjo dobrega vzgojitelja, o izbiri katerega piše v drugi knjigi. Kakšno srečo je imel Filip, da se mu je sin rodil ravno, ko je živel Aristotel!³¹ Kaj vladarju koristijo številna posestva in bogastvo, če ne vidi svojih otrok, obdarjenih z gosposkimi vrlinami, s čimer si zagotovi, da bo njegovo ime živelo tudi po smrti (20/21). Izkušnja uči, da se to le redko zgodi, pri čemer so antični vladarji lahko vzor, saj so se skrbno posvečali vzgoji.³²

V tretjem poglavju Sietzenheimb predstavi nekatere ustaljene razdelitve človekovega življenja, kot je bila npr. Hipokratova, ki je življenje razdelila na sedem delov (23).³³ Sam življenje razdeli na štiri obdobja, ki so enaka štirim letnim časom. Ljubka pomlad³⁴ vzbrsti in napoveduje poletje, ko se začenjajo kazati prvi sadeži, čemur sledi jesen, ko človek pobere sadove življenja. In zima, zima, ki

30 Podobna je bila primerjava z lokom, ki, če ga napenjamo preveč, hitro počí. Podobno je z vzgojo, ki je kompromis med strogostjo in popustljivostjo. Ideal zmernosti je prispeval Aristotel, predvsem z *Nikomahovo etiko*. Aristotel, *Nikomahova etika*, Ljubljana: Slovenska matica, 1964.

31 Primer na str. 22 Sietzenheimb povzema po Guevari.

32 O pomenu vzgoje vladarjev govori tudi v nadaljevanju na straneh 166–167.

33 Pri tem izpostavi pomen številke sedem, saj imamo sedem planetov, ki vse urejajo, kot tudi sedem dni v tednu. Drugi so zagovarjali, da je obdobje pet, medtem ko se je Izidor Seviljski odločil za šest obdobje. Humanizem je človeško življenje delil na sedemletja. Najzgodnejša leta so bila razdeljena na tri obdobja: *infantia* (od rojstva do približno 7 let), *pueritia* (približno 7–14) in *adolescentia* (približno 14–25). Vsako obdobje odraščanja ima svoje značilnosti in zahteva različne oblike vzgoje.

34 Gre za stari rimski koledar, kjer se je leto začelo s pomladjo.

napove konec leta in v kateri je potrebno shajati s tem, kar smo nabrali prej (26–7). Sietzenheimb se nameni govoriti le o prvih dveh obdobjih, »a cenjeni starši naj uporabijo to ogledalo tudi zase, da preženejo pregrehe in razvade, in vcepijo najboljše vrline« (28–9), s čimer dokazuje, da se vzgoja nikoli ne zaključí.

Četrto poglavje govori o Bogu, ki mora pomagati pri vzgoji. A že naslednje poglavje se bolj kot z Bogom ukvarja s sfero sublunarnega sveta in vprašanjem, kolikšen pomen naj se pripiše in ali naj se sploh nebesnim telesom. Zaupati moramo Božji volji in moči, saj kot zapiše Sietzenheimb, kdor prevelik pomen pripisuje astrologiji, kaže prevzetnost nad Božjo vsemogočnostjo, kar bo kaznovano. Pa vendar je opazovanje neba umetnost, ki, če jo uporabljamo pravilno in z ustrezno mero, pokaže, da je vse podvrženo Božji volji. Tu vidimo dvojnost večine novoveških avtorjev, da je možno povezati Boga in astrologijo, ne da bi se izključevala. V nadaljevanju se posveti štirim tekočinam (kri, črni žolč, rumeni žolč, flegma), ki vplivajo na naravo človeka in njegova čustvena stanja, in z njimi povezanimi različnimi tipi osebnosti (sangvinik, kolerik, flegmatik, melanholik) (36). Svoj razmislek nadaljuje s predstavitvijo vpliva horoskopa, saj znaki določajo lastnosti (38–42), na razvoj otroka pa vplivajo tudi planeti: rojeni v znaku Saturna so melanholični in hladni, med njimi pa so najpogostejši zidarji in mizarji.³⁵ Otroci Jupitra so flegmatiki, tisti Marsa koleriki, ki so največkrat vojaki ali zdravniki, medtem ko so otroci sonca vladarji. Merkur spodbudi razvoj dobrega razuma, medtem ko so otroci lune nestanovitni, večinoma pa se ukvarjajo s poklici, ki so povezani z vodo (42–44).

Najsrečnejši učitelj pravi, kot poimenuje Aristotela, je v 7. knjigi *Politike* začrtal tri temelje vzgoje: *Natura*, *Consuetudine*, *Doctrina* oziroma narava, dobra navada in dober nauk oz. pouk (44), kar je opisal tudi Plutarh.³⁶ Če na naravo posameznika vpliva Bog, sta preostali področji prepuščeni vzgoji. Ta naloga bi se zdela Sietzenheimbu izjemno težka, če ne bi imeli mnenj in primerov učenih ljudi (45). Možnost vzgoje ima le človek, a brez Boga, ki je predpogoj spoznanja, kot pravi Salomon v 8. poglavju knjige *Modrosti*, ne gre (46). Pa ima vsakdo res enake možnosti? Kot smo videli v uvodu na Huartovem primeru in kot ponavlja Sietzenheimb, ima vsaka duša lasten *Complexio* oziroma mešanico značaja, pri čemer starši ustvarjajo in dajejo dušam dobra ali slaba orodja (50–1). Starša sta pri zgodnji vzgoji zelo pomembna, zato morata pred rojstvom živeti v složnem zakonskem življenju in spoštovati zakonske dolžnosti (52). Tu navede šest nasvetov, ki jih je z veliko skrbnostjo zbral iz pridig jezuita Chirstopherja Otta: prava starost zakoncev pred poroko, saj z njo ni treba hiteti (56); upoštevanje zakonskih

35 O melanholiji v zgodnjem novem veku: Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, *Saturn in melanholija: študije o zgodovini filozofije narave, medicine, religije in umetnosti*, Ljubljana: Študentska založba, 2013.

36 Sklicuje se na *De liberis educandis*. Slovenski prevod Plutarchus, O vzgoji otrok, *Keria: studia Latina et Graeca*, 8, št. 1, 2006, str. 149–164, prevedla Dragica Fabjan Andritsakos. »(Z)a popolno pravično ravnanje je treba združiti troje: naravo, razum in navado. Z razumom imam v mislih učenje, z navado pa vajo.« Prav tam, str. 151.

obveznosti po poroki; zmernost staršev v dejanjih in mislih; ustrezno dojenje in hranjenje otrok; ljubezen staršev do otrok in obratno ter čista molitev k Bogu.³⁷ Predvsem pa, nagovori Sietzenheimb starše, morajo ohraniti zmernost, saj prekoračitev mere ustvari bolehnne in slabotne otroke (59). Bralcu, ki ne zaupa v posvetne zgodbe, ponudi navedke iz 3. Mojzesove knjige³⁸ ter doda: »O, kako lepe in blažene otroke rodijo zmerni in čisti zakonski pari, s čimer dobijo nesmrten spomin, ko odrastejo, ne samo pri Bogu, ampak tudi pri ljudeh« (60).

To ga spodbudi, da v tretji točki spregovori o zmernosti staršev pri hrani in pijači. Iz nezmerne krvi se ne more roditi nič dobrega (62–3), tako kot iz slabe moke ne moremo speči dobrega kruha. Pri tem ima pomembno vlogo plemstvo, saj zmernost višjih slojev povzroči zmernost drugih slojev – kakor se obnaša oblast, tako se bo obnašalo tudi ljudstvo (63). V četrti točki se dotakne dojenja, s katerim otrok pridobi potrebna živila, saj so prsi izvir kreposti in pregreh. Mati oz. dojilja morata biti pri hrani in pijači zmerni, blage narave in brez jeze (64–5), primere pa črpa iz Guevarovega dela. Kjer pregreha in nezmernost življenja prevladata, bo otrok s svojimi usti posesal strupe, kot se je zgodilo rimskemu cesarju Kaliguli (65–6). Ne le, da je otrok lahko pod vplivom slabe prehrane matere/dojilje, tudi njegova nadaljnja prehrana mora biti urejena. Otroci so pogosto na prostem, potem pa kot obrok dobivajo kruh, sadje ali sladkor, kar ne more nadomestiti energije, ki so jo izgubili. Kot drugo navaja, da je količina jedi, ki jo dobijo, včasih prevelika in so polni kot rejeni kopuni.³⁹ Tretja napaka so preveliki grizljaji, ki jih naredijo, četrta pa, da marsikdo prezgodaj poizkusi »težko vino«. S tem Sietzenheimb ni želel opozarjati na problem alkoholizma, ampak na to, da težko vino, ki je bilo razumljeno kot vroče, ni primerno za organizem, ki je po svoji naravi vroč, kot je veljalo za otroke, saj bi se lahko tak organizem posledično pregrel.

Vse pregrehe vplivajo na otrokov razvoj in spreminjajo njegove lastnosti. Da bi se otroci in starši ustrezno razvijali, je potrebna pravilna telesna vadba (69). Za nasvetom stoji misel, da se stoječa voda rada pokvari, zato mora telo nenehno delovati, telesni sokovi pa krožiti. Gibanje oziroma telovadba prebujata naravno toploto telesa, odpravlja nečistočo, krepi spomin, pospešuje izločanje učinkoviteje kot zdravila in preganja brezdelje, dednega sovražnika zdravja, kot ga poimenuje Sietzenheimb (69).⁴⁰ Zato vladarji in veliki gospodje za ohranitev fizičnega zdravja iščejo primerno gibanje, kot je na primer lov (70). Tudi noseč-

37 Christoph Ott, *Hohe Schuel Der lieben Elteren/ Darinnen Die Christliche KinderZucht/ Als der Grösten Künsten eine/ gelehret wird: Wie dieselbe von der Wiegen an/ biß in das Grab der Kinder/ mit ihnen soll gehalten werden/ Geprediget/ und jetzt zum andernmal in Truck geben/ Von P. Christoph Ott/ der Gesellschaft Jesu Priestern*, Ingolstadt, 1657. Knjiga je zbirka pridig o vzgoji. Ott tako v naslovu kot v predgovoru poudarja, kako velika umetnost je vzgoja otrok.

38 3 Mz 15,19–23.

39 Novoveška premisa je bila, da človek je zato, da živi, ne živi pa zato, da je.

40 O igrh z žogo je pisal Valvasor. Tudi kranjski deželni stanovi so leta 1542 zapisali, da je to zelo koristna telesna vaja. Žvanut, 1994, str. 156.

nice morajo zmerno delati, pri čemer kot avtoriteto navede Aristotela (71–2), ki je menil, da je treba ohranjati pretok krvi, saj vpliva na zdravje otrok. V zadnji, šesti točki se vrne k pobožnemu življenju, čemur sledi nagovor staršem, v katerem jih Sietzenheimb prosi, da uporabljajo teh šest točk primerno, saj bodo taki otroci brezhibno vzgojeni v nesmrtno čast domovini (74), hkrati pa bo to blagor tudi otrokom, ki se bodo lahko ponašali s takimi starši.

Četudi je že prej pisal o pomenu dojenja, se Sietzenheimb k tej temi vrne in v sedmem poglavju znova nagovori matere, kako pomembno je, da same dojijo. Ni živali, ki bi dojenje prepustila drugemu; Sietzenheimb se retorično vpraša, ali si lahko ženska, ki ni dojila, sploh reče mati (78–9).⁴¹ Matere, ki ne morejo do-
jiti, morajo biti pri izbiri dojilje osredotočene na njeno zdravje in telo, ne toliko na lepoto (84). Dojilja mora biti krepostna, skromna in pobožna, predvsem pa zdrava, saj bo otrok z mlekom posrkal tudi del nje, kar bo nanj vplivalo (87), saj kakršno mleko pijemo, taki ljudje postanemo: pitje ovčjega mleka na primer bolj zmehča dlako kot kozje (78). Preden mati izbere dojiljo, mora spoznati otrokove lastnosti in humorje, saj je nevarno otroku dati mleko, ki ni primerno njegove-
mu humorju. Če je otrok sangvinik, mora pri dojilji prevladovati enak humor, drugače bo mleko otroka pohabilo. Mleko je po Aristotelovi definiciji, na katero se Sietzenheimb opre, prevreta kri, zato je tako pomembno, kaj oseba, ki mleko daje, je in pije (89).

Deveto poglavje nameni opazovanju otroka. Starše primerja z zdravnikom, ki mora podrobno (s)poznati paciente, da jih lahko zdravi. Prepoznati morajo nagnjenja otroka, kar bo omogočilo polovico njegove vzgoje. V nadaljevanju navaja lastnosti, po katetrih lahko prepoznamo ošabnost ali ponižnost, skopost ali darežljivost, jezo oziroma nežnost, veselje in žalost. Starši morajo znati brati znake, ki jim jih otrok sporoča, saj se ti v teh letih še ne znajo pretvarjati (*simulieren* (sic!)), zato so vedno iskreni (91), s poznavanjem teh znakov pa lahko vzgojo prilagodijo njegovim potrebam.⁴² Ta misel oriše Sietzenheimbov antropološki pogled: človek je v osnovi dober, spridi se šele kasneje. Ključno je, da otroci z vzgojo razvijejo dobre navade, ki jih označi za človekovo drugo naravo, kot pravi prastari pregovor: *Consuetudo est altera natura* (97). Še več, kot zapiše, navada ni le druga narava, ampak jo presega, kar kaže na to, da je človek naravo zmožen

41 Guevara posveti sedem od svojih štiridesetih poglavij ženski, ki doji, ne glede na to ali je mati po krvi ali po mleku. Svojo razpravo razdeli na štiri dele: zakaj naj matere dojijo svoje otroke, kakšne lastnosti mora imeti dojilja, kako dolgo naj doji otroka in kakšne škodljive učinke imata čarovništvo in vraževerje na dojenje. O tem Carolyn A. Nadeau, *Blood Mother/Milk Mother: Breastfeeding, the Family, and the State in Antonio De Guevara's "Relox De Principes (Dial of Princes)"*, *Hispanic Review*, 69, 2001, št. 2, str. 153–174. Tudi Plutarh v *O vzgoji otrok* opozarja, da je pomembno, da otroka doji in hrani njegova mama, saj to opravi z večjo ljubeznijo in skrbjo kot dojilja, ki delo opravi za denar. Plutarh, 2006, str. 151–2.

42 Pretvarjanje oz. simuliranje je bilo vprašanje, ki je zaposlovalo številne novoveške mislece. Med številno literaturo je treba izpostaviti Jon R. Snyder, *Dissimulation and the Culture of Secrecy in Early Modern Europe*, Berkeley: University of California Press, 2009.

preseči. Razumevanje, da je navada druga narava, se povezuje s pomenom, ki so ga imele navade v družbi predmoderne, saj so predstavljale enega temeljev razumevanja sveta in so bile dojete kot nespremenljive in nujne za življenje (prav tam).

Da bi olajšal učenje, navede pet temeljnih barv (102–110), s katerimi si bo kreposti laže zapomniti. Kot prvo izpostavi nebeško modro, ki ponazarja pobožnost in bogaboječnost, kaže pa se tako navznoter kot navzven. Pobožnost je pri otrocih težko doseči, zato se morajo starši truditi, da bosta prvi otrokovi besedi Jezus in Marija, nenehno pa naj jim dajejo v branje verska besedila (104). Druga barva: krvavo rdeča (*Verecundia*), predstavlja skromnost in sram, s čimer ponazarja nedolžnost otroških duš, kar podkrepi s Senekovo mislijo, da je dobro, dokler ima otrok sram (105). Tretja barva je purpurna, barva dvora, ki predstavlja *höflichen Sitten vnd Gebärden* (dvorne navade in obnašanje). Četrta je zlata, barva delavnosti, ki jo mora vsakdo imeti,⁴³ s tem pa Sietzenheimb ne razume hlapčevskega dela, ampak koristno učenje, ki ga otroci opravijo predvsem ob igri (108). Brezdelje in lenoba ne prineseta ničesar dobrega, ampak povzročita nezdravo telo in predstavljata začetek vseh slabosti. Peta je obstojna barva železa. Pametni in razumevajoči starši naj otroke že zgodaj navadijo, da prenesejo tudi kaj zoprnega in ne posvečajo preveč pozornosti npr. okusu hrane, ampak zaužitju, jo zaužijejo brez joka in hlipanja. Pretirana skrb povzroči škodo telesu, duši in zdravju, saj je otroka treba spodbujati, naj bo pogumen (109), česar ne more doseči brez vaje in posledično odrekovanja (110).⁴⁴ Otroci, ki so po naravi snežno beli, kar kaže njihovo nedolžnost, in dejstvo, da Sietzenheimb sledi predstavi *tabula rasa* v dojemanju otrok (111), bodo lahko s temi petimi barvami ustvarili popolno sliko in naslikali kar najboljše kreposti. Ideal otroka kot nepopisan list izvira iz Aristotela, ki je otroško dušo primerjal s prazno voščeno tablico, pripravljeno za pisanje.⁴⁵

V nadaljevanju Sietzenheimb predstavi dva vzgojna prijema: kazni in nagrade, pri čemer ne pozabi na obdarovanje ob svetem Miklavžu (118). Primere kaznovanja navaja iz *Svetega pisma*, kjer se lahko starši poučijo, da ni vedno najboljša najstrožja, ampak zmerna kazen. Najsrečnejša je vzgoja, ko že pogled starša oziroma senca palice prisili otroka k poslušnosti (115).⁴⁶ Pomen nagrade ponazori z metaforo: če je v vzgoji ni, je, kot bi jedli solato, začinjeno zgolj s kisom brez blažilnega učinka olja (117–8). Vzgojni ideal je bil nenehno iskanje sredine, pri čemer je bilo treba blažiti nasprotja kot v primeru analogije solate in začimb. Kis sam je premočen, enako kot je premočna kazen. A solata bi bila pusta, če bi bilo v njej zgolj olje. In enako je z vzgojo.

⁴³ To podkrepi z Jobovo mislijo, da je ptica narejena za let, človek pa za delo.

⁴⁴ Sam navaja primer *Exercitiuma*, kot je prisoten na Majorki.

⁴⁵ Aristotel, *O duši*, Ljubljana: Slovenska matica, 1993, 429b29–430a1.

⁴⁶ Če navedemo mnenje grškega Likona: »Dve najostrejši palici za spodbudo otrok sta sram in pohvala.« Navedeno po: Prevc 2017, str. 369.

Drugi del

Prvo poglavje drugega dela posveti vzgoji deklet, kjer uporabi analogijo vrtnarjenja. Z dekleti je kot z vrtnicami treba ravnati izjemno previdno, umetnost vrtnarstva pa je označil kot »težavno umetnost« (*mühsamen Kunst*),⁴⁷ ki je blizu vzgoji.⁴⁸ Krepost je podobna sadiki, ki jo morajo starši obrezovati, okopavati in ustrezno zalivati. Če nenadzorovano raste, lahko podivja in se namesto v cvetočo vrtnico spremeni v bodeč osat in nezaželen plevel, ki ga »je treba redno odstranjevati«, kar morajo pri hčerah »populiti« matere (147). Če bodo pravilno uporabile nasvete in opravile svoje delo, bodo poskrbele, da njihove najbolj ljubljene hčerke na svojih lepih vrtovih ne bodo imele le dišečih vrtnic vsesplošno hvaljene časti, ampak tudi »najizvirnejše hijacinte nebeške pobožnosti in predanosti; snežno bele lilije angelske čistosti; prefinjene vijolice; rdeče poškopljene čudovite tulipane visoko obarvane lepote (...)« (157), kar nas spomni na prej predstavljeno povezovanje kreposti z barvami.

Dekletom grozijo številne nevarnosti: igre, plesi,⁴⁹ dopisovanje in sramotni pogovori (140). Devica naj bo zato slepa za oprezanje, nema za opravljanje, hroma za pohajkovanje in gluha za prisluškovanje (150), pri čemer se opre na mnenje španskega pisca Antonia de Guevare, da mora imeti čedna hči štiri lastnosti: »naj ima lep obraz, naj bo skromna v obnašanju, naj sovraži pošto in naj ne bo prijateljica oken« (141). Največjo nevarnost predstavlja brezdelje, ki ga imenuje vodnik sramu in poželenja (147), saj čast ženske ni v lenarjenju, ampak delu (152): ukvarjajo naj se s pletenjem, tkanjem, šivanjem, ustvarjanjem umetelnih preprog, pripravljajo naj slaščice ... (156/7). Dekleta je treba ločiti od slabe družbe, prosti čas pa izkoristiti za koristne igre, ki omogočajo učenje. Tu se opre na Hieronimov nasvet, da je treba poučevanje izvajati z uporabo »igre in užitka« (*lusu & oblectatione*), ne s kaznovanjem. Z igro je treba privzgojiti željo po učenju, ne pa jih siliti in jim prezgodaj vsiljevati poučevanja, saj to lahko povzroči izgubo veselje do učenja (178–9). Erazem svetuje, da je treba začeti vzgajati, ko se naučijo govoriti, a z majhnimi odmerki.⁵⁰ Eden izmed pedagoških idealov humanizma je bil horacijevski *utile dulci Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci*,⁵¹ saj je učenje moralo združiti koristno s prijetnim in biti bolj sprostitev, zato so učenje

47 Piše tudi o »Art eines klugen Gartners« (153), tj. o umetnost preudarnega vrtnarjenja.

48 To primerjavo uporabi večkrat. Tako na primer otroke predstavi kot cvetove svetega zakona in opozori, da so bila tudi najmočnejša drevesa na začetku le mala semena in tudi največji vladarji so bili nebogljani dojenčki. Navaja tudi besede svetega Pavla, da so otroci plodovi, oče steblo, mati pa korenina.

49 Sietzenheimb jih označi za bakhovske oz. venerične, s čimer izpostavi pregreho, ki spremlja plese.

50 Prevc 2017, str. 367–8.

51 Prevod verza se glasi: "Pridobil je vse znake tisti, ki je koristno pomešal s sladkim" (Horac, *Ars poetica*, verz 343), z drugimi besedami: "Dovršen je tisti, ki zna združiti koristno s prijetnim." Sam verz se nadaljuje takole: *lectorem delectando pariterque monendo* (»... razveseljevati in hkrati poučevati bralca«), s čimer želi poeziji dodeliti didaktično, učno funkcijo.

Uvodni bakrorez drugega dela

naredili privlačnejše z igranjem, kar je vodilo v oblikovanje didaktičnih iger, ki so služile kot učni pripomoček.⁵² Hieronim je svetoval učenje besed z uporabo lesenih kock, na katerih so črke, ki jih otrok sestavlja najprej v zloge in nato besede (153/4). Podobno je z učenjem pisanja, ki naj poteka tako, da se otroci s pomočjo gravure učijo pisati. Predvsem pa Sietzenheimb spodbuja tekmovanje z vrstniki, da si bodo že od mladih let prizadevali za čast.

Po dolgem prvem poglavju o vzgoji deklet se drugi del, ki ga poveže s poljetjem, začne z mislijo, da ima vse svoj čas in da največ lahko naredimo v mladosti, ko je »snov« še prožna za oblikovanje. Da bi to dosegli, je treba izbrati pravega vzgojitelja, še posebej pri vladarjih, katerih vzgoja je specifična (166–7),⁵³ ter doseči, da bo imel otrok um, »ki ga krasijo dobre manire, jezik, pobožnost in popolna hoja s plemenitimi vrlinami in obnašanje na najlepši način« (165). Starši pri izbiri vzgojitelja ne bi smeli varčevati, saj se jim bo naložba kasneje obrestovala (174).⁵⁴ Vzgojitelj naj bi otroke učil bolj formalnega znanja, a tudi vedenja, kar je bila pred tem naloga staršev (179–80). Zatorej ne preseneča, da se Sietzenheimb podrobno posveti izbiri pravega vzgojitelja, pri čemer izpostavi tri ključne lastnosti. Nujno mora izhajati iz poštenega okolja in »doseči razumno starost; če je premlad, ga je sram ukazovati učencu, ta pa ga noče ubogati. Če je prestar, bo sčasoma zapadel v slabo voljo in izgubil moč za potrebno kaznovanje. Sicer pa mora biti dobrega vedenja in krepostnega ravnanja in mora z manjšimi učenci, ki so mu zaupani, vedno ravnati previdno, z zglednim življenjem in dobrim vedenjem«. (169) S tem potrjuje, da mora biti učitelj vzor, s čimer ponazori pomen posnemanja v vzgoji. Vzgojitelji ne smejo biti pretirano nadležni, ampak naj raje uporabijo prijaznost, saj si dečki ustvarijo več užitka ob prijaznem vodenju nežnega učitelja kot ob strogem kaznovanju: vendarle pa mora prijaznost pomešati z odmerjeno resnostjo, da dečkom ne bo dovoljeno nič neprimerne (170). Tako kot preveč zagrizena ostrina sčasoma povzroči sovraštvo, tako tudi pretirana prijaznost povzroči prezir in malomarnost, zato naj prizadevne pohvali, povprečne pa spodbuja. Sietzenheimb tu sledi humanistični zasnovi, da vzgoja ne sme potekati samo s kaznovanjem. Kot je zapisal Erazem Rotterdamski, se mora učitelj otrokom priljubiti s poznavanjem snovi ter do njih vzpostavi očetovski odnos, av-

52 O družabnih igrah na Kranjskem glej Jernej Sekolec, O družabni igri kranjskega plemiča in njegovega učitelja iz 17. stoletja in o geografiji, *Kronika*, 56, 2008, št. 1, str. 19–46.

53 Kot potrditev tega navede primere pomembnih antičnih vladarjev in filozofov, ki so jih vzgajali. Kot eno izmed avtoritet na tem področju navede jezuita Adama Contzena, ki je deloval na bavorskem dvoru in je napisal vladarsko zrcalo *Politicum lib. X* oziroma kot ga sam imenuje *Christlichen Policey-Ordnung*.

54 Tudi Wolfgang Helmhard von Hohberg, avtor dela o umnem kmetovanju (t. i. »hausvater« literatur) *Georgica Curiosa*, svetuje hišnemu očetu, da mora vzgojo prepusti drugemu, ko sin dopolni pet ali šest let, ter poiskati pogumnega, razumevajočega in pridnega človeka, pri čemer ne sme varčevati. Wolf Helmhard von Hohberg, *Georgica Curiosa*, zv. 1., Nürnberg, 1682, str. 96–7. Podobno Erazem Rotterdamski. Prevc 2017, str. 366.

toritete pa naj ne gradi na kaznovanju.⁵⁵ Podobne nasvete je predlagal že Plutarh, ki je zapisal, da je treba poiskati učitelje, katerih življenje je povsem neoporečno, značaj brez graje, izkušnje pa kar najboljše.⁵⁶

Pomemben ni le vzgojitelj, ampak tudi potek učenja in izbira snovi. Sie-tzenheimb priporoča učenje prek zgodovine/zgodb. Tu se moramo ustaviti pri vprašanju, ki pogojuje vzgojo: je bolje učiti z zgledom ali s pravilom? Novoveški starši bi se odločili za oba pristopa, saj ni boljšega kot otroku pokazati nekoga, ki je uspešno prebrodil težave. Do katere stopnje pa naj primere posnema? Po eni plati zgodnji novi vek zahteva, da ne storimo ničesar, česar ni storil že kdo pred nami, a nam avtorji sporočajo, da naj primerom nikar slepo ne sledimo, ampak uporabimo lastno pamet pri aplikaciji. Kot je zapisal John Locke v eseju *Some Thoughts Concerning Education* iz leta 1693: »Manir, kot jim pravijo, ki otroke tako pogosto spravljajo v zadrego in jim dajejo toliko dobrih napotkov ..., se je treba naučiti z zgledom, ne s pravili.«⁵⁷ Če se je nekaj zgodilo že tolikim, ni treba tega preizkušati na lastni koži, ampak se moramo o tem poučiti.

Peto poglavje govori o koristi študija, saj je neznanje sramotno za vsakogar, še posebej za pravega plemiča. Ni res, da šolanje plemičem ne priteče, kot je bil uveljavljen predsodek (187). Naloga plemiča resda ni biti dolgočasnež in pedant, ki govori zgolj o knjigah in iz njih, ampak mora živeti aktivno. Znanje je pomembno, saj je »najbolj spodobno sredstvo za povzdignitev misli, izostritev premisleka, spoznanje Božje vsemogčnosti in služenje domovini ter bližnjim z nasveti in dejanji« ter za premagovanje tegobe življenja, cilj tega pa je: »z veseljem preživeti mladost in doseči častno starost«. (186) Da bi to kar najbolj podkrepil, navede antične primere koristnosti študija, pri čemer izpostavi, da človek s tem, ko poseduje znanje, vse najboljše nosi s seboj. Prav tako poznavanje grščine in latinščine ne priteče zgolj učenim doktorjem, ampak tudi plemičem, saj je po mnenju Boecija človek brez umetnosti in modrosti nepopoln (185). Um in kreposti so bogastvo, ki ga nosimo v sebi in ga tudi vojna ne more vzeti (185–191).

Ker ni mogoče pričakovati dobrega zaključka brez dobrega začetka in reda, ki je temelj vsega, mladeničem za srečen napredek pri študiju ponudi 12 nasvetov (193). Če želi človek v celoti z razumom uživati sadove plemenite modrosti, mora biti na to pripravljen, saj jih ni mogoče prijeti, »kot se rado reče, z umazanimi rokami niti jih ni mogoče prisiliti in upogniti« (192). Temelj vsega je: »Ljubite Boga in se ga bojte« (193). Pod številko dve izpostavi sovraštvo do pregreh, pod številko tri pa ljubezen in spoštovanje do staršev. Pod štiri, pravi, se je treba pridružiti dobrim in izogibati slabim ljudem, saj »pobožni oddajajo sladko dišeč vonj svoje kreposti«, ki vodi na pravo pot (194). V peti točki poudarja zmernost pri jedi in pi-

55 Prevc 2017, str. 369, str. 365. Ideal očetovskega odnosa je zgodnjenovoveška družba poizkušala zasledovati na vseh področjih. Sam ideal izhaja iz verske tradicije in razumevanja Boga kot dobrega in pravičnega očeta, ki vsakomur da po zaslugah, a tudi kaznuje.

56 Plutarh 2006, str. 152

57 Povzeto po Bryson, 1998, str. 5–6.

jači, saj je nezmernost največji sovražnik kreposti, ki »človeka spremeni v grešno in pokvarjeno žival« (201–2). Uma ni mogoče pravilno uporabljati, če je napolnjen s preobiljem hrane in pijače. Narava je zadovoljna z majhnim, saj »če živiš v skladu z naravo«, pravi Sietzenheimb, »ne boš nikoli reven« (prav tam). Šesta točka govori o čistosti in higieni telesa, s čimer ne misli odvečnega okraševanje in nege telesa, ki bolj zakrije kot okraši moški um. Svetuje, da je treba zjutraj očistiti in razčesati lase, da se hlapi, ki so se vanje stekli ponoči, laže izločijo, ter umiti roke in obraz. Spoznajte svoje telo in svojo dušo, sporoča točka sedem, kar se kaže v študiju, ki se mu posvečajo. Čeprav vsak v sebi nosi vse štiri omenjene humorje oziroma lastnosti narave, velja, da je ena lastnost v človeku vodilna in presega druge (205/6). Osmo točka govori o tem, da je dan najboljši čas za študij, noč pa je treba nameniti počitku. Deveta točka omeni, da je um treba občasno razveseliti z ustrežno zabavo. Številka deset opominja mladeniče, naj se vsega lotijo marljivo, saj lahko z marljivostjo in prizadevnostjo premagajo vse ovire. Naj vas ne bo sram sprejeti dobrih naukov in opominov, pravi enajsta točka, medtem ko v zadnji mladeniče opozori, da se je bolje posvetiti manjšemu številu zadev in te čim bolje izvesti, kot pa poizkušati zajeti vse, saj to lahko vodi k izgubi osredinjenosti.

V nadaljevanju ponudi tri temeljna dela, ki jih potrebuje mladenič: 1. knjigo o božanski ljubezni; 2. knjigo za naslednjo službo (*das buch des nächsten williger bedienung*); 3. knjigo o krepostnem življenju in mirnem umiranju. Saj namreč, »(k)dor prouči te tri knjige z resničnim razumom, doseže najvišji vrh popolnega nebeškega znanja in starodavne modrosti« (219). Sietzenheimb ponavlja ustaljen *topos* o težavnosti študija, ki pa prinaša sadove, ki poplačajo trud (221). A pouk ni vse, saj mora biti plemič vešč tudi drugih spretnosti, kot na primer sabljanja, plesa ... (222), vsega, kar sodi k stanu. To je izhodišče za naslednjo temo: kaj naredi pravega plemiča. Poglavje odpre z navajanjem definicij antičnih avtorjev, med katerimi izpostavi Senekovo, da pravega plemiča ne naredi premoženje, ampak način vedenja in kreposti, ter Sokratovo, da je prava plemenitost v (samo) obvladovanju uma in telesa (224). Plemstvo ne temelji le v krvi, kot mislijo tisti plemiči, ki se šopirijo in bahajo ter prezirajo naravo drugih (232), saj kot rečejo Italijani: »Prava plemenitost obstaja le v umu, ne v krvi.« (233) Plemstvo nikakor ni moglo zavriniti zunanjega videza, razkošnih predmetov in lepega oblačenja, česar Sietzenheimb ne zahteva – le naj pomislijo, kako minljivo je vse to. Temeljna lastnost plemiča naj bo olikanost, *Hofflichkeit* oziroma *Civilitas*, kot se glasi njena latinska ustreznica. Človek mora ponotranjiti svoje delovanje, kar mu omogoča, da deluje ustrezno ter počne stvari, ki so hvalevredne (*löblich*). Kot vojakov ne naredijo bojevitih podobe, ampak šele dejanja (237), se tudi pravi plemič odlikuje po dejanjih, ki jih stori. Da so plemiči krepostni in da je tak še posebej vladar, je pomembno, ker so bakla, ki drugim kaže pot, po kateri naj se ravna (239),⁵⁸ s čimer potrjuje pomen učenja iz primerov in zgledov. Ker so ple-

⁵⁸ Podobna je tudi analogija z dragimi kamni (240), obe pa kažeta, da je plemstvo nekaj redkega.

miči zgled, se nikoli ne smejo pokazati v slabi luči, kar je bilo opozorilo številnim plemenitenim meščanom, ki so se bolj ponašali s premoženjem kot krepostmi, a so lahko slednje z vzgojo pridobili (235/6).

Da bi pojasnil ustrezno vedenje, se Sietzenheimb počasi pomika po telesu in definira ustrezno rabo oči, obrvi, čela, nosu, ust, ustnic, lic, jezika, medtem ko so okončine in drugi deli navedeni v skupnem odstavku. Obraz je zrcalo v svet, s katerim se kaže drugim in s pomočjo katerega ga prepoznavajo, saj izraža posameznikovo dušo. Telo uporabi kot pripomoček za pomnjenje (mnemotehniko), saj se ob določenih delih spomnimo lastnosti in pravil. Poglavlje zaključi z vedenjskimi navodili, kjer opozori, da morajo biti geste in gibi usklajeni in zmerni. Hoja mora biti »gladka, zmerna, vzravnana in pokončna«, čemur na koncu doda podrobna navodila vedenja za mizo (*Höfflich-vnd wolgeordnete Tafel-Zucht*).

Tretji del – ars apodemica

Posvetimo se še tretjemu, zadnjemu delu, ki je med vsemi najkrajši. Veliko vzgojnih priročnikov je opisovalo t. i. kavalirska (*Grand Tour*) ali izobraževalna popotovanja, ki so bila obvezen del socializacije plemičev in najboljši način pridobivanja znanja.⁵⁹ Potovanja so podobno kot pogovor, lov ali vadba veljala za neformalen način izobraževanja, ki je omogočal učenje prek užitka. Že na začetku poglavja Sietzenheimb poda kratko navodilo, da je treba najti reči, ki človeka naredijo previdnega v življenju, preudarnega v spremembah in primerne za skupnost: »Prva od teh stvari je, da se loti pomembnih poslov, druga, da se posveti velikim naporom in delu, tretjič branje številnih knjig in četrtič potovanje v tuje dežele« (281). Mladega plemiča je stik s številnimi novostmi lahko zmedel, zato ne presenečajo številni nasveti, kako kar najbolje izkoristiti kavalirsko potovanje. Četudi potovanja prinašajo številne nevšečnosti, ki jih Sietzenheimb doživeto prikaže s pomočjo primere s plovbo, pa plemičev nevarnosti ne smejo odvrniti od odhoda. Prav tako jih ne smejo odvrniti številni primeri mladih, ki so na potovanje odšli nepripravljeni in niso odnesli ničesar, ampak jih morajo opomniti, kako pomembna je priprava. Da bi podkrepil koristnost potovanj, navede tri mnenja: francoskega avtorja Thomasa Pelletierja, da najboljših učiteljev ne najdemo vedno v domovini, ampak je Bog učenjake raztresel po celem svetu; mnenje »nadvse znanega« španskega političnega pisca Diega Saavedre Fajarda,

59 O kavalirskih potovanjih Justin Stagl, *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800*, Abingdon: Taylor & Francis 1994; Eva Bender, *Die Prinzenreise. Bildungsaufenthalt und Kavalierstour im höfischen Kontext gegen Ende des 17. Jahrhunderts*, Berlin: Lukas Verlag für Kunst- und Geistesgeschichte, 2011. Za Habsburško monarhijo: Eva Maria Csáky-Loebenstein, *Studien zur Kavalierstour österreichischer Adelige im 17. Jahrhundert. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 79, 1971, št. 1 str. 408–434. Med Kranjci je bil najbolj priljubljen cilj potovanj Italija, o čemer pa Sietzenheimb ne govori.

da plemiška mladina redko dozori v domovini, pri čemer se v tujini naučijo jezika, spoznajo druge kulture, njihove navade in običaje, ter kot zadnje mnenje nemškega avtorja Martina Zeillerja, da potovanje ne vpliva le na notranjo držo mladeniča, ampak odpira tudi pot k okrasitvi zunanjih manir.

Da bi olajšal pripravo, navede niz vprašanj, ki mlademu popotniku in njegovemu dvornemu vzgojitelju (*Hoffmeister*), brez katerega ne sme na pot, pomagajo pri potovanju. Lastnosti dobrega *Hoffmeistra* so podobne lastnostim dobrega vzgojitelja, pri čemer kot dodatno Sietzenheimb izpostavi, da mora imeti v sebi resnost (*gravitas*), primerno starost, izkušnje v političnem svetu, poznavanje tujih jezikov in tudi prebrisanost. Le tak *Hoffmeister* bo poskrbel, da se mladi na potovanje ne odpravijo kot voli, ampak se na pot pripravijo z nizom vprašanj, ki jim jih Sietzenheimb svetuje: vprašajo naj se o »notranjih vprašanjih« kraja, kamor se odpravljajo, kot so politična ureditev, obrambna politika, vera, običaji ..., pri čemer so vprašanja navedena na dveh straneh (303). Nasploh svetuje na potovanjih obiskovanje gledališč, spoznavanje umetnosti, učenje tujih jezikov, vadbo plesa in glasbe (301), torej v veščinah, ki pritičejo plemiškem stanu. Kavalirsko potovanje predstavlja zgostitev izkušenj, s katerimi se posameznik sreča. Kot pri vseh izkušnjah je tudi tu ključno, da jih premislimo, saj gre drugače le za trošenje družinskega premoženja, ki ne prinese življenjskih lekcij. Potovanja so način koristnega preživljanja prostega časa, ki omogoča, kot smo zapisali, učenje skozi užitek.

Ob vseh prednostih pa potovanja prinesejo tudi marsikaj slabega. Na potovanjih mladeniči marsikdaj s svojimi dejanji omadežujejo očetovo dobro ime. Na žalost se bo za pregrehe vedno našla družba in na potovanju, kjer so mladi soočeni s številnimi novostmi, je priložnosti še več, pri čemer ob pretirani pijači in hrani tokrat omeni tudi moč žensk in iger na srečo, ki jih ne zavrača popolnoma. Sietzenheimb si ne more kaj, da ne bi izpostavil dobrih navad, ki so jih imeli »naši predniki«, ki so »zelo malo mislili na tuje navade, še manj pa se ozirali k novim kosom oblačil, slastnim tujim dobrotam in drugim življenjskim novostim« (308). In vendar, kot nadaljuje, jim nihče ne more odreči, da niso živeli sveto in časa napolnili z več vrlinami in resničnim bogastvom ter z manj razkošja in pompa. Trdi, da si Nemci marsikdaj predstavljajo, da je v tujini vse boljše kot v njihovi dragoceni domovini, ter nadaljuje s hvalnico nemškim navadam, kjer izpostavi lepoto nežnih manir, iskrenost pobožnega življenja, junaško velikodušnost, pogum v vojni ..., vendar dodaja: »Vem, da je potovanje odličen mojster vljudnih manir in ploden nosilec visoke modrosti« (306). Predvsem je nujna zmernost, pri čemer se opre na Horaca, da je zmernost dobra v vseh stvareh (312),⁶⁰ na primer pri oblačenju, saj mora »služiti kot pošten opomin na našo grešno bedo«, a je vsakdo »upravičen do oblačenja v skladu s svojim statusom« (prav tam).

60 Sietzenheimbove ugotovitve so podobne tistim, s katerimi je Guevara sklenil drugo knjigo svoje *Zlate knjige*, kjer govori o štirih razvadah: laži, nagnjenosti k igram na srečo, predrznosti in čutnosti, ki jih mora plemstvo izkoreniniti pri svojih otrocih. Joseph Ramon Jones, *Antonio de Guevara*, Boston: Twayne 1975, str. 58.

Retorične strategije

Sietzenheimbov jezik je izjemno čustven in metaforičen, prežet z alegorijami in primerjavami, retoričnimi vprašanji, vzkliki. Slog gradi na neposrednem nagovarjanju bralcev, še posebej staršev oz. vzgojiteljev, kar pritegne k branju.⁶¹ Zaveda se, da delo piše za najširši krog bralcev, zato ne zadostuje zgolj ustrezna intelektualna nota dela, ampak mora biti branje prijetno, podobno kot vzgoja. V delu dokazuje poznavanje različnih retoričnih prvin in strategij, s katerimi ne le popestri bralno doživetje, ampak poizkuša bralca do sprejetja argumenta pripeljati na različne načine.⁶² Čustveno se vživi v poglavje o dojenju, kjer včasih s patetičnim slogom nagovarja matere, naj ne zavračajo dojenja. Vsa latinska besedila prevede v nemščino, s čimer je bralcem, ki latinščine niso bili večji, razložil pomen. V besedilu se predstavi kot skromna oseba, ki se zaveda svojega znanja in se ne boji prevzeti avtoritete. Topos skromnosti včasih preide v lažno skromnost. Na začetku zapiše, da se zaveda, da si ne sme naložiti več kot zmore nositi, pri čemer si bo pomagal s številnimi viri, med katerimi izpostavi *Sveto pismo* (15), saj bo bralec v delu malo izvedel o njegovem lastnem duhu, »ampak predvsem o duhu najmodrejših mož, svetih spisov, temeljnih učenj in mnenj« (15), s čimer odgovornost prevale na pleča drugih, čeprav je jasno, da za delom stoji sam.

Svojo misel pogosto predstavi s pomočjo analogij, motivov in metafor, ki mu služijo kot ključni argumentativni pripomočki. V drugem delu vzgojo mladih deklet razlaga z analogijo vrtnarjenja, ki je bila pogosta v novoveških vzgojnih delih,⁶³ medtem ko se v tretjem delu opre na primerjavo potnika z mornarjem. Zanimiva je simbolika barv in cvetlic, ki ima mnemotehnično vlogo, saj bralcu olajša pomnjenje, ko določeno lastnost poveže z določenim predmetom, kar vidimo na primeru petih barv, ki jih poveže s krepostmi. Razmislek podkrepi s številnimi primeri, ki služijo kot vzori, ki naj jim bralci sledijo ali se jih izogibajo, hkrati so pa poživitev besedila in razvedrilo bralca.⁶⁴ Pogosta so tudi ponavljanja, kar vidimo na strani 175, kjer opozori, da je to že navedel, a nič za to, bolje je kako stvar ponoviti kot izpustiti. Pri tem se velikokrat opira na pregovore oziroma reke, tudi v italijanščini, kar ne preseneča, če vemo, kako tesno je bila Kranjska v zgodnjem novem veku kulturno povezana z italijansko kulturo, še posebej z Benetkami.⁶⁵ Izjemno pogosto v argumentacijo vključi verze oziroma rimane misli,

61 Tako na primer na str. 134 s pregovorom potrdi kakovost materine vzgoje, kar še dodatno podkrepi z verzi, s čimer kaže na potrebo po podvajanju argumentacijskih sredstev. Na str. 154/5 se povezujejo retorična vprašanja in patetični govor.

62 Da literarni okras nikoli ni zgolj to, ampak izpolnjuje retorično funkcijo ohranjanja dobre volje bralca, je pojasnil že Kvintilijan. Kvintilijan 2015, 8.3.6.

63 Glej Rebecca Bushnell, *A Culture of Teaching*, Ithaca: Cornell University Press, 1996, str. 75–93.

64 Npr. na straneh 141–5 je dolga *historia* o Marku Avreliju in Favstini.

65 O tem Luka Vidmar, *Ljubljana kot novi Rim: Akademija operozov in baročna Italija*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2013.

ki se jih je bilo lažje zapomniti in naučiti kot drugače posredovane misli.⁶⁶ Z njimi pogosto zaključijo poglavja (na primer osmo poglavje prve knjige (90–1)). Med argumentacijskimi strategijami, ki jih uporabi, so tudi etimologije in jezikovne igre. Tako zapiše, da *vinum* ne sme postati *venum*, tj. strup (89). Da bi čim bolj izpostavil verze in pregovore, so ti pogosto natisnjeni v ločenem odstavku z odebeljenim natisom, kot je primer starega nemškega pregovora na strani 151. Kakor vidimo na primeru *Zucht-Spiegela*, so bila vzgojna dela kompilacije pregovorov, izrekov, primerjav, ki so jih avtorji povezali v celoto, zaradi česar so včasih izgubila svojo koherentnost. Opazno je, da Sietzenheimb argumentacije ne utemeljuje z navajanjem maksim, ki so bile ena najbolj običajnih argumentacijskih strategij, saj se pojavljajo le v manjši meri, kar je verjetno pogojeno s tem, da se je bilo vzgoje lažje naučiti iz primerov kot iz teoretične razlage.

Če povzamemo: vse, kar povemo, je treba utemeljiti, pri čemer lahko uporabimo različne načine. Sietzenheimb se k nekaterim temam vrača večkrat, jih znova razlaga, osvetljuje z drugih zornih kotov, odpira nekatere poudarke, vse, da bi bralca spodbudil k udeležanju. Tudi s tega vidika je njegovo delo zanimivo, saj kaže na različne načine posredovanja znanja in pričakovanja, ki so jih avtorji ob pisanju imeli. Njegov miselni sistem ni vedno sistematiziran, pogosto gre za nestrukturirano navajanje drobcev, iz katerih moramo razbrati celoto.

O virih

Kot smo videli iz vsebine dela in iz predstavljenih argumentativnih in retričnih strategij, imajo viri, na katere se Sietzenheimb sklicuje, velik pomen, o čemer priča tudi materialna plat knjige, saj so imena avtorjev, na katere se sklicuje, natisnjena odebeljeno, s čimer prej pritegnejo bralca. Pri navajanju navedkov iz del sodobnejših avtorjev je natančen, tako da pogosto navede tudi stran, na katero se sklicuje. Avtorji, ki jih navaja, so bili plemičem večinoma znani. Temelj predstavljajo antični in svetopisemski viri, ki jih uporablja sorazmerno. Sietzenheimbov miselni svet naseljujejo misleci, ki so nasploh imeli največji vpliv na miselne tokove zgodnjega novega veka: Aristotel, Plutarh, Seneka, Junius Rusticus z delom *De educandis pueris* (79, 87) ter antični zgodovinarji. Obsežno navajanje antičnih avtorjev ne preseneča, saj je predmoderno prevevalo mnenje, da se je treba učiti od starih. Še več, z njimi je bilo treba aktivno živeti, zato lahko rečemo, da je bila v tem obdobju antika v prilagojeni obliki še vedno živa. Antične pedagoške prakse so pokazale izjemno vztrajnost in odpornost na spremembe, pri čemer se organsko povezujejo z bibličnimi praksami, podobno kot se je grški ideal *paideia* zli s temelji krščanske kulture, s čimer delitev na poganke in krščanske avtorje izgine. Nemogoče je ugotoviti, ali je Sietzenheimb antične avtorje

⁶⁶ Verzi oz. rimane misli so blizu maksimam, hkrati pa so bili verzi tudi del mnemotehničnih strategij. Sietzenheimb je zagovarjal mnenje, da poezija v sebi povzema vse veje umetnosti in znanosti (143).

bral neposredno ali je njihova mnenja poznal prek drugih avtorjev oziroma knjig občin mest.⁶⁷ Manj kot bi pričakovali, se sklicuje na Kvintilijana, ki velja za temeljni vir antične pedagogike. Kvintilijanov prikaz vzgoje je bil bolj shematski in ukalupljen, kot je bilo to pričakovati od vzgoje plemiča, a so njegove pedagoške prakse na Sietzenheimba vplivale posredno.

Med svetopisemskimi viri je večji poudarek na Stari zavezi, ki je bila primernejša zaradi številnih zgodb in primerov, ki jih prinaša, medtem ko so viri doktrine novozavezni, a bi težko izpostavili določen primer ali osebo, ki resnično določa vzgojo. Spregledati ne smemo pomena knjig *Pregovorov* in *Modrosti*, ki sta prinašali znanje, ki je vedno lahko služilo kot koristen nasvet. Sietzenheimb zatrjuje, da svetopisemskim avtorjem daje prednost pred poganskimi, a se na slednje skozi svoje delo vseeno bolj opira, kar kaže na vpetost v humanistično misel. Kakšen pomen pripisuje določenim antičnim avtorjem, vidimo iz pridevnikov, s katerimi jih označi. Aristotel je predstavljen kot svetovno priznani vzgojitelj (*Weltbeschryenen Zuchtmeister*; 16, enako je označen tudi na 173), medtem ko je na strani 96 označen kot *Weltmuster*, na stran 44 pa kot »najsrečnejši učitelj nravi«, kar kaže na izjemno avtoriteto, ki jo je imel.⁶⁸ Podobno je cenil tudi Plutarha, ki ga je označil za »kraljevega vzgojnega mojstra« (*Kayserliche Zucht und Hoffmeister*), s čimer je poudaril njegovo sodelovanje pri vzgoji kralja, ki jo je možno uporabiti tudi pri plemiču.

Manj navaja sodobne avtorje, opira pa se na tiste, ki jih je bral, na kar lahko sklepamo, ker je ob sklicevanju na njihova dela zapisal naslov dela in številko strani, ki jo navaja. Izpostaviti je treba španskega škofa, dvornega pridigarja in kronista Karla V. ter nadvse plodovitega pisca Antonia de Guevaro (ok. 1481–1545), ki je bil med novoveškimi bralci izjemno priljubljen, o čemer nam pričajo Sietzenheimbove oznake kot tudi številni navedki v *Zucht-Spiegel*. Kljub temu da si je kar lep del svojih knjig izmislil, čeprav je trdil, da gre za zgodovinske vire, je bil izjemno priljubljen, zaradi česar je učenjak in prevajalec Méric Casaubon pripomnil, da nobena knjiga, razen Svetega pisma, ni bila tako pogosto prevedena kot njegova *Knežja številčnica* (*Relox de principes*).⁶⁹

Med sodobnimi avtorji neposredno navede na primer delo danskega avtorja Christopherja Dalbya *Peregrinatio Mortalium, Hoc est: Habitus Multiplicis Peregrinantium Lustratio Et Accommodatio*; na str. 182 navaja knjigo francoskega avtorja *La Nourriture de la Noblesse* Thomas Pelletier z letnico 1610, ko je izšel ponatis, medtem ko izvirnik nosi letnico 1604. Ob Guevari se med sodobniki najbolj opre na pridige jezuita Christophoerja Otta. Zakaj se je zanj odločil prav na tem

67 Velika verjetnost je, da je imel tudi sam knjigo občin mest, ki pa se ni ohranila. O tem Ann Moss, *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought*, Oxford: Oxford University Press, 1996.

68 Označen je tudi kot *Naturtieffsehende Lehrmeister* (55). Seneka je označen s pridevnikom modri (112).

69 Rivero, Horacio Chiong: *The Rise of Pseudo-Historical Fiction: Fray Antonio de Guevara's Novelizations*, Lausanne: Peter Lang 2004, str. 1.

mestu, ni jasno, verjetno bi podobno misel lahko našel še marsikje drugje.⁷⁰ Vire bolj kot sledenje določenemu avtorju zaznamuje iskanje kar najbolj prepričljivih argumentov. Didaktični nasveti ne zahtevajo sledenja le eni avtoriteti, temveč so del dinamičnega procesa, ki vključuje različne predloge. O tem priča eklektično navajanje različnih avtorjev, kar kaže na potopljenost v kulturo knjig občnih mest. Eklektiko lahko zaznamo tudi v povezovanju določenih poglavij, ki si ne sledijo vedno smiselno, pri čemer so opazna številna ponavljanja. Novoveški bralci del pogosto niso brali od prve do zadnje strani, zato ne preseneča preskakovanje med temami, ponavljalne in vračanje vedno znova k istim skozi celotno delo.

Zaključek

Cilj vzgoje je oblikovanje krepostnega značaja, pri čemer morajo biti otroku privzgojene poslušnost, pobožnost, ponižnost, pridnost in zmernost, če omenimo najpomembnejše. Ker narava ne more zagotoviti krepostnega vedenja, je potrebna izobrazba, ki oblikuje značaj, ki je deloma prirojen, a ga moramo ustrezno izoblikovati, pri čemer naletimo na enega paradoksov humanistične izobrazbe. Posameznik se lahko nauči vsega, a ga pri tem omejuje njegova narava, njegov potencial pa je razložen s teorijo humorjev in temperamentov. Tako je vzgoja podobna vrtnarstvu: če seme ni posejano v dobro zemljo, negovano in zalivano, ne bo zraslo, saj sam od sebe raste le plevel. Zato morajo starši k vzgoji pristopiti aktivno in poskrbeti, da dobijo otroci vse potrebno. Vrlina zahteva dobro naravo učenca, dobrega učitelja in dobre zapovedi. Kako velika je moč vzgoje, priča mnenje, da je tudi najbolj divjo naravo mogoče obvladati in izboljšati, če le začnemo zgodaj, medtem ko zakoreninjenih slabih navad ni mogoče spremeniti, saj ima vsaka stvar svoj čas (161).⁷¹ Zato skozi celotno delo Sietzenheimb starše opominja, naj nikar ne pozabijo na vzgojo otrok. Otrokom ne smejo dovoliti, da bi se lahko pritožili oziroma jim očitali, da zanje niso poskrbeli. To Sietzenheimb potrdi s sklicevanjem na Likurgov primer, da je potrebna umetnost (disciplina), ki kroti človekovo naravo, kar potrjuje tudi rimana misel: »Was jung gelernet wird/ist schwerlich abzubringen//Gefaste Boßheit bleibt/vor allen andern Dingen« oziroma: »Česar se naučijo mladi, je težko spremeniti, prekaljena zloba ostane nad vsem drugim« (102). Maja Žvanut je zapisala, da je bil prvi cilj take vzgoje dober in bogaboječ človek, ki naj živi pravilno, zlasti pa v čast družine.⁷² Človek ni rojen le zase, ampak za celotno družbo, plemstvo pa je veljalo za stan, ki je s pravilnim vedenjem vzor vsem. Zaradi tega se je razvil strah pred nevzgojenostjo in sramoto oziroma neprimernostjo posameznika stanu, ki mu pripada.⁷³

70 Kdo je Ioannes Puz, na katerega se večkrat sklicuje, mi ni uspelo ugotoviti.

71 Napake, ki se ukoreninijo, je težko odpraviti, je zapisal že Kvintilijan, 2015, 2.3.2.

72 Žvanut 1994, str. 59.

73 O tem podrobneje Norbert Elias, *O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave*, Ljubljana: Založba /*cf., 2000–2001. Tudi Schmidt, 1988, str. 126.

Kranjsko plemstvo je imelo v svojih knjižnicah tudi druga vzgojna dela, besedila o vzgoji pa so vsebovala tudi različna druga dela. Eno takih je bila *Georgica Curiosa*, ki smo jo v opombi že predstavili. Ustavimo se pri obsežnejši predstavitvi vzgoje, ki bo omogočila kontekstualizacijo Sietzenheimba. Starši so po Hohbergovem mnenju dolžni skrbeti za otroke, kar počnejo tudi živali, ter braniti njihovo srečo in ravnanje pred Bogom in naravo.⁷⁴ Za vzgojo in izobraževanje v kreposti in vedenju, ki sta osnova sreče, pa so odgovorni izključno razumni ljudje in taki morajo biti starši. Zavedo naj se, da morajo biti na vzgojo pozorni že zgodaj, saj je prve napake težko odpraviti, za vekomaj pa pustijo priokus. Otroka morajo obvarovati pred slabimi vplivi služabnikov in okolice, saj se v zgodnjem otroštvu hitro navzame vsega, tudi slabe izgovorjave, kar potrjuje prepričanje o formativnosti zgodnjih let. Tudi Hohberg poudari, da otroka ne smemo prezgodaj siliti s formalno izobrazbo, ampak mora v začetnih letih vzgoja potekati skozi igro, kasneje pa priporoča dve uri pouka zjutraj in dve popoldne, da otrok ne bo preobremenjen. Ker so mladi po naravi nagnjeni k veselju, kar vidimo tudi pri mladih živalih, jih ne smemo prestrogo omejevati, temveč jih moramo ob primernem času in ugodnem vremenu odpeljati na polja, vrtove in travnike ter jim dovoliti tek, sprehode, skakanje, pri 12 ali 14 letih pa se lahko lotijo tudi jahanja. Kdo vodi bolje od narave, se pri tem retorično vpraša Hochberg.

Podobno kot pri Sietzenheimbu mora tudi pri Hochbergu oče poskrbeti za ustreznega vzgojitelja, ki ga Hochberg opiše kot pogumnega, razumnega in prizadevnega.⁷⁵ V nadaljevanju doda, da so njegove temeljne lastnosti, da je sam dobro vzgojen, učen, vljuden, zmeren, da ne obvlada le vsebine (*Institutione Doctrinae*), ampak da s svojim življenjem (*Exemplo Vitae*) ponuja zgled. Naloga očeta je spremljati potek vzgoje, saj »oče nima nič bolj dragocenega ali vrednega kot svoje otroke«, zato jih ne sme zaupati komurkoli.⁷⁶ Do vzgojitelja oziroma *Præceptor*, kot ga imenuje Hohberg, ne sme kazati nezaupanja, a ga mora nadzorovati. Tudi pri Hohbergu se mora vzgojitelj narediti priljubljenega, svoje znanje pa mora podajati prijazno in dobro ter brez jeze ali sramotnih besed opominjati na napake. Vzgojo mora začeti z dobro, enostavno metodo in redom, nikakor ne naključno, temveč s skrbnostjo in preudarnostjo, kar ponazori z analogijo z jezdecem, ki konja najprej vzgoji, šele nato osedla. Prve lekcije naj nameni osnovam slovnice, pri čemer mora vse spremljati potrpežljivost: »Kateri vrtnar bi hotel biti tako brezbrizen in nestrpnostno zahtevati ali upati na plodove z drevesa, ki so mu pozimi odvzeli vse plodove in liste?«⁷⁷ Znanje latinščine je pogoj za učenje vseh jezikov in tudi

⁷⁴ Sledeči povzetek se opira na Hohberg 1682, str. 95–98.

⁷⁵ Kaj vse se iz otroka da narediti in česa vsega je zmožen dober učitelj, ponazori Hohberg na primeru dveh umetnikov, ki jima je v obdelavo dan enak kos, kar je sorodno prej omenjeni analogiji pri Sietzenheimbu.

⁷⁶ Hohberg 1682, str. 96.

⁷⁷ Prav tam, str. 96.

spoznavanje literarnih klasikov, ki jih morajo učenci posnemati, pa tudi za udeležbo v družbi. Predvsem se morajo učiti tistega, kar je koristno za plemiško življenje, kjer je k vzgoji treba vključiti krepostnega, učenega in izkušenega dvorjana, pri katerem se lahko ne le dobro naučijo jezikov, temveč tudi spoznajo različne kraje, njihove lastnosti, skrb za lastno zdravje, lepo vedenje, kar jim omogoča, da znajo razumno, pravilno in zvesto ravnati v vseh zadevah. Hkrati je njegova naloga tudi vestno voditi račune ter nadzorovati porabo s pravo mero.⁷⁸

Iz povedanega je razvidna sorodnost med obema avtorjema, kar dokazuje Sietzenheimbovo vpetost v širše evropsko intelektualno okolje. Z današnjega zornega kota nas preseneti število tem, ki jih Sietzenheimb predstavi v besedilu: od vpliva zvezd na otrokova nagnjenja do dojenja in meril za izbiro dojilje, do dobrih navad in posameznih telesnih del, pomen zunanega videza ali o koristi potovanja in nevarnostih, ki prežijo v tujih deželah. Marsikatera po današnjih merilih ne sodi v vzgojno delo, medtem ko so v Sietzenheimbovem času to ustaljeni *toposi*, ki so bili temeljni dejavniki vzgoje. V *Zucht-Spiegel* pa ni učnega načrta,⁷⁹ kar lahko pripišemo temu, da je šlo za delo, namenjeno vzgoji v stan, družbo, saj Sietzenheimb ni deloval kot učitelj, hkrati pa so jezuitske šole dajale formalno izobrazbo. S svojim delom je Sietzenheimb želel poskrbeti za svetlo prihodnost očetnjave, ki bo možna le, če bodo njeni prebivalci krepostni. Kot je rekel Cicero, o krepostih ne smemo le govoriti, ampak jih moramo udejanjati. Kot so opozorili že antični avtorji, je vzgoja eno najtežjih opravil, ki zahteva največ znanja, in *Zucht-Spiegel* je majhen kamenček v mozaiku nedosegljivega.

Viri in literatura

Viri

- Aristotel: *O duši*, Ljubljana: Slovenska matica, 1993.
Aristotel: *Nikomahova etika*, Ljubljana: Slovenska matica, 1964.
Cicero, Marcus Tullius: *O dolžnostih*, Ljubljana: Študentska založba, 2011.
Plutarh: *O vzgoji otrok*, prevedla Dragica Fabjan, *Keria* 8, 2006, št. 1, str. 149–164.
Hohberg, Wolf Helmhard von: *Georgica Curiosa*, zv. 1., Nürnberg, 1682.
Kvintilijan: *Šola govornišтва*, Ljubljana: Šola retorike Zupančič & Zupančič, 2015.
Ott, Christoph: *Hohe Schuel Der lieben Elteren/ Darinnen Die Christliche KinderZucht/ Als der Grösten Künsten eine/ gelehret wird : Wie dieselbe von der Wiegen an/ biß in das Grab der Kinder/ mit ihnen soll gehalten werden / Geprediget/ und jetzt zum andernmal in Truck geben/ Von P. Christoph Ott/ der Gesellschaft Jesu Priestern*, Ingolstadt, 1657.

⁷⁸ Prav tam, str. 98.

⁷⁹ O tem, zakaj ga ni, piše Sietzenheimb na str. 178–179.

Sietzenheimb, Adam Sebastian von: *Newbeglantzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt: Klärlich entwerffend: Wie die Edle Jugendt von ihren Wiegen-Jahren/ biß zur anruckender reiffen Mannbarkeit/ mit schönen Tugenden Seelen-Ersprießlich gezieret: Auch in holdseligen Sitten/ und höflichen Gebärden/ Leibs behäglich/ gepflantz werden solte. Auß unterschiednen Geist: und Weltlichen Lehrreichen Verfassern/ unnd theils eygnen möglichsten Nachsinnen ... trewlich zusamen gezogen/ und eyferigist gesamblet/ Durch Adamen Sebastian von Sietzenheimb/ In eygner Verlegung, München, 1659. (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-4HF9ZCQ8>)*

Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod, Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 1996.

Literatura

Bender, Eva: *Die Prinzenreise. Bildungsaufenthalt und Kavalierstour im höfischen Kontext gegen Ende des 17. Jahrhunderts*, Berlin: Lukas Verlag für Kunst- und Geistesgeschichte, 2011.

Borisov, Peter: *Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli*, Maribor: Pivec, 2009.

Bryson, Anna: *From Courtesy to Civility: Changing Codes of Conduct in Early Modern England*, Oxford: Clarendon Press, 1998.

Bushnell, Rebecca: *A Culture of Teaching*, Ithaca: Cornell University Press, 1996.

Csáky-Loebenstain, Eva-Maria: Studien zur Kavalierstour österreichischer Adelliger im 17. Jahrhundert. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 79, 1971, št. 1, str. 408–434.

Elias, Norbert: *O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave*, Ljubljana: Založba /*cf., 2000–2001, 2 zv.

Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1570 bis 1750, ur. Theodor Brüggemann, Stuttgart: J. B. Metzler, 1991.

Hellerstedt, Andreas: From Ingenium to Virtus: The Cultivation of Talent in Seventeenth Century Dissertations from Uppsala University, *Nordic Journal of Educational History*, 6, 2019, št. 1, str. 71–93.

Jones, Joseph Ramon: *Antonio de Guevara*, Boston: Twayne, 1975.

Klibansky, Raymond; Panofsky, Erwin; Saxl, Fritz: *Saturn in melanolija: študije o zgodovini filozofije narave, medicine, religije in umetnosti*, Ljubljana: Študentska založba, 2013.

Kos, Dušan: *Zgodovina morale, 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*, Ljubljana: Založba ZRC, 2015.

Moss, Ann: *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought*, Oxford: Oxford University Press, 1996.

Miklavčič, Maks: Sietzenheimb, Adam Boštjan, *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. (13. maj 2023). Izvirna objava v *Slovenski biografski leksikon*: 10. zv. Schmidl – Steklasa, ur. Alfonz Gspan et al., Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1967.

- The Mirror in Medieval and Early Modern Culture Specular Reflections*, ur. Nancy M. Frelick, Brepols: Turnhout, 2016.
- Nadeau, Carolyn A.: Blood Mother/Milk Mother: Breastfeeding, the Family, and the State in Antonio De Guevara's "Relox De Principes (Dial of Princes)", *Hispanic Review*, 69, 2001, št. 2, str. 153–174.
- Prevc, Matej: Erazem Rotterdamski in humanistična vzgoja otrok, *Šolska kronika: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 26, 2017, št. 3, str. 358–373.
- Reisp, Branko: Mladostna potovanja Janeza Vajkarda Valvasorja, *Kronika*, 29, 1980, št. 2, str. 99–108.
- Rivero, Horacio Chiong: *The Rise of Pseudo-Historical Fiction: Fray Antonio de Guevara's Novelizations*. Peter Lang: New York, 2004.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, zv. 1, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1988.
- Self-Knowledge: A History*, ur. Ursula Renz, Oxford University Press: Oxford, 2017.
- Sekolec, Jernej: O družabni igri kranjskega plemiča in njegovega učitelja iz 17. stoletja in o geografiji, *Kronika*, 57, 2008, št. 1, str. 19–46.
- Snyder, Jon R.: *Dissimulation and the Culture of Secrecy in Early Modern Europe*, Berkeley: University of California Press, 2009.
- Stagl, Justin: *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550–1800*, Abingdon: Taylor & Francis 1994.
- Štih, Peter; Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2010.
- Štuhec, Marko: Kranjska suita za zrcalo, vilico, nož, žlico, kavno ročko, čajnik in njuhalni robec. *Zgodovina za vse*, 1, 1994, št. 1, str. 1–9.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*, Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Till, Dietmar: Conduct Literature, *Encyclopedia of Early Modern History Online*, ur. Graeme Dunphy in Andrew Gow, Leiden: Brill 2015 <dx.doi.org/10.1163/2352-0272_emho_COM_016875> (dostop 26. septembra 2023).
- Vidmar, Luka: *Ljubljana kot novi Rim: Akademija operozov in baročna Italija*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2013.
- Žvanut, Maja: *Plemiške zgodbe: kranjsko plemstvo v šestnajstem in sedemnajstem stoletju*, Ljubljana: Viharnik, 2009.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Žvanut, Maja: Vzgojni ideali v 17. stoletju, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje: glasilo Slovenskega šolskega muzeja*, 11, 2002, št. 1, str. 7–14.

Milan Hladnik*

Začetni pouk računstva v času šolske reforme Marije Terezije

Initial Numeracy Lessons in the Time of Maria Theresa's School Reform

Izvleček

Članek prinaša kratek pregled novosti, ki jih je prvi avstrijski šolski zakon iz leta 1774 z vključitvijo računstva med obvezne predmete vnesel v začetni pouk te stroke v okviru celotne monarhije, torej tudi na ozemlju današnje Slovenije. Določil je, da je treba otroke seznaniti z naravnimi števili in osnovnimi operacijami z njimi, z različnimi merami ter z uporabo preprostih pravil sklepanja. Navodila o tem, kako naj ravna pri računskem pouku, je učitelj lahko našel v Metodni knjigi iz leta 1775, podrobneje pa v njenem povzetku, Jedru metodne knjige, ki je izšel leta 1777 tudi dvojezično, v nemškem in slovenskem jeziku. Z opisom vsebine obeh metodičnih del, ki se tiče da računanja, predstavimo uporabo Felbigerjeve pedagoške metode pri računskem pouku. Prav tako obravnavamo uradni učbenik z naslovom Navodilo za umetnost računanja, v njem predpisane računske postopke pa primerjamo s sodobnimi. Naj poudarimo, da je uvedba računstva v našo šolo poleg splošne koristi prinesla (za matematično stroko v Sloveniji) še nekaj zelo pomembnega: vzpodbudila je razvoj slovenske matematične terminologije ter (sicer z zamudo) tudi začetek pisanja in izdajanja za začetni pouk računstva primernih slovenskih šolskih knjig.

Abstract

This article gives a brief overview of the innovations that the first Austrian school law of 1774, by including calculus as a compulsory subject, introduced into the initial teaching of calculus which made calculus throughout the monarchy, including the territory of present-day Slovenia. It stipulated that children should be familiarised with natural numbers and basic operations with them, with different measures, and with the use of simple rules of reasoning. Instructions on how to proceed in calculus lessons could be found in the Method Book of 1775, and in more detail in its summary, Core of the Method Book, which was also published bilingually in 1777, in German and Slovene. By description of the content of both methodological works that concerns calculus, we present the application of Felbiger's pedagogical method in calculus education. We also discuss the official textbook entitled Instruction for the Art of Calculus, and compare the calculation procedures prescribed therein with modern ones. It should be stressed that the introduction of calculus into schools has brought something very important (to the mathematical profession in Slovenia), besides its general benefits: it has stimulated the development of Slovenian mathematical terminology and (albeit belatedly) the beginning of the writing and publishing of Slovenian school books suitable for the initial teaching of calculus.

* Izr. prof. dr. Milan Hladnik, univerzitetni učitelj v pokoju, e-pošta: milan.hladnik@fmf.uni-lj.si

Ključne besede: začetni pouk računstva, šolska reforma, Metodna knjiga, Jedro metodne knjige, navodila učiteljem, učbenik za računstvo

Keywords: initial numeracy, education reform, Method book, Core of the Method Book, teacher's guide, numeracy textbook

V obsežno šolsko reformo, ki jo je v avstrijski monarhiji, torej tudi v naših krajih, uvedel cesarski zakon leta 1774, je bilo kot sestavni del kurikuluma na primarni ravni vključeno tudi računstvo. Peti člen *Splošnega šolskega reda*¹ je to predpisoval tako za podeželske šole kot za glavne šole v večjih mestih in za normalke v deželnih centrih.

Niti po obsegu učne snovi niti po številu ur, namenjenih pouku, ni spadalo med bolj pomembne šolske predmete (podrobneje o tem kasneje v 2. razdelku). Kljub njegovemu podrejenemu položaju v primerjavi z drugimi predmeti pa je računstvo z uvrstitvijo med obvezne šolske predmete pridobilo pomen, ki se odraža v nadaljnjem razvoju metod poučevanja matematične stroke, pa tudi pri doseganju bolj splošnih državnih ciljev, kot so npr. napredek trgovine, obrti in gospodarstva, krepitev administracije in vojske itd. Računstvo je tedaj postalo in potem vse do danes ostalo sestavni del osnovnošolskega izobraževanja po vseh deželah takratne habsburške monarhije.

Pri nas ima uvedba računstva v šole še eno dolgoročno posledico glede učnega jezika pri pouku tega predmeta. Ker slovenski otroci pri prihodu v prvi razred povečini niso obvladali nemščine, je bilo treba vsaj osnovne računske pojme razložiti tudi v slovenščini. Tako je počasi začela nastajati tudi slovenska matematična terminologija. Skoraj istočasno so z zakonom predpisane nemške metodične priročnike za učitelje (poleg katekizmov in beril za vzgojo in verouk) prevedli v slovenščino oziroma priredili našim razmeram, učbeniki za računstvo pa so to dočakali z zamudo.²

V tem sestavku bomo pozornost posvetili samo začetnemu pouku računstva v obdobju pred in med reformo šolstva sredi druge polovice 18. stoletja s poudarkom na razmerah v naših krajih. V prvem poglavju se bomo na hitro ustavili pri značilnostih računskega pouka pred reformo. V drugem bomo opisali, kaj o tovrstnem pouku piše v prvem šolskem zakonu, kaj v *Metodni knjigi* in kaj v njenem povzetku, *Jedru metodne knjige*. Kot že naslov pove, prinašata omenjeni knjigi v glavnem metodične napotke učitelju za izvajanje pouka v razredu. V tretjem poglavju bomo svoje zanimanje namenili predpisani snovi, ki naj se poučuje pri urah računstva, zlasti postopkom oziroma računskim tehnikam, ki so se tedaj uporabljale. Predpisani (nemški) učbenik je služil bolj kot priročnik za učitelja in manj kot pomoč učencu za samostojno delo.

1 Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- Haupt und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern, Wien 1774.

2 Prva slovenska računica je sicer 56 strani dolga Pohlinova knjižica *Bukuvze sa rajtengo* (1781), ki pa ni bila priznana kot uradni učbenik.

Računski pouk pred šolsko reformo

V 17. stoletju in večji del 18. stoletja je bilo izobraževanje otrok na primarni stopnji bodisi v zasebnih rokah (za otroke plemičev in bogatejših meščanov) bodisi pod okriljem katoliških cerkvenih ustanov in redov na t. i. župnijskih in mestnih šolah. Poučevanje računanja se je (za plačilo) izvajalo na zasebnih in župnijskih šolah po mestih, nekateri cerkveni redovi (npr. piaristi) pa so vzdrževali tudi brezplačne osnovne šole. Piaristi so na Dunaju od leta 1697 dalje v svoji mestni šoli v tretjem razredu poučevali tudi matematiko in fiziko.³

Tudi na Kranjskem so bile ta čas v večjih središčih t. i. »nemške šole«, kjer so se otroci lahko učili branja, pisanja in tudi računanja. Poleg Ljubljane se omenjajo Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Idrija in Novo mesto,⁴ ni pa zanesljivo, da so bile te šole stalne; verjetno so delovale le krajši čas.⁵

Jezuiti, ki so imeli v tem času v Ljubljani, Celovcu, Gorici in Trstu, kasneje še v Mariboru svoje latinske šole, ki so vključevale gimnazijo in višje študije, se za elementarno šolo niso kaj dosti zanimali, le na začetku svojega delovanja na Kranjskem so do leta 1621 (torej nekako dve desetletji) pod streho jezuitskega kolegija v Ljubljani pripravljali začetnike za sprejem v gimnazijo, potem pa je vlogo pripravljavnice prevzela stara šola pri sv. Nikolaju. Na njej so poučevali branje, pisanje, latinsko slovnico, verouk in še posebej petje.⁶ Računstvo ni omenjeno niti v ohranjenem šolskem redu, je pa to malce nenavadno, saj so kandidati za nadaljnje latinske šole gotovo morali na njej osvojiti tudi nekaj spretnosti v računanju.⁷

Šola ni bila obvezna. Na podeželju je pogosto delovala le v zimskih mesecih, saj so morali kmečki otroci v sezoni pomagati pri delu doma. Če otrok niso pošiljali v šolo, so starši prihranili pri šolnini, ki je sredi 18. stoletja znašala za pouk branja in pisanja 2 krajcarja, z računanjem vred pa 3 krajcarje na teden. Plačevali so jo vsako četrletje, po pritožbah župnikov, ki so nadzorovali šolo, precej neredno.⁸ Otroke so raje kar zadržali doma. V teh razmerah je razumljivo, da se tako niso mogli kaj dosti naučiti oziroma so naučeno v tednih odsotnosti hitro pozabili. Zlasti pri računstvu in matematiki nasploh je pomembno kontinuirano delo, brez katerega ni mogoče napredovati.

3 Nina Graf, »*Rechenbüchlein*«, *Der elementare Rechenunterricht im 18. und frühen 19. Jahrhundert*, Diplomarbeit, zur Erlangung des akademischen Grades einer Magistra der Philosophie an der Karl-Franzens-Universität Graz, Institut für Geschichte, Graz 2012, str. 33.

4 Josip Gruden, Šola pri sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi, *Carniola* 6 (1915), št. 1/2, str. 5.

5 Jože Ciperle, Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1987, str. 30.

6 Prav tam, str. 29.

7 Josip Gruden, Šola pri sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi, str. 11. Avtor se čudi temu, da pouk računstva na šenklavski šoli ni omenjen, in trdi, da ga sicer navajajo druga poročila.

8 Nina Graf, »*Rechenbüchlein*«, 2012, str. 31.

Posledica je bila ta, da je šolo obiskovalo le majhno število učencev, zlasti deklet. Že tako majhen obisk je bil pri urah računstva razumljivo še manjši, pa še doplačilo je bilo potrebno. Po podatkih z Zgornje Štajerske je komaj četrtina vseh šolarjev obiskovala tudi pouk računanja.⁹

Na kratko si zdaj pogledjmo, kako je potekalo delo v razredu pred reformo osnovnega šolstva. Ko so se zbrali učenci pri uri določenega predmeta, se je pouk začel. Ni pa bilo nikakršnih splošnih pravil za vedenje v razredu. Vsak učitelj je ravnal po svoje. Prevladujoča oblika je bil individualni pouk v smislu, da se je učitelj ukvarjal z vsakim učencem posebej. Kako je bilo to pri računstvu, nazorno kaže primer iz mestne šole v Dessau v Nemčiji leta 1770, ki je povzet po magistrskem delu Nine Graf¹⁰ in tu podan v močno skrajšani obliki:

»Na začetku ure je učitelj dal vsakemu učencu drug primer iz svoje knjige, nato je sedel na svoje mesto, bral, kadil in čakal, da bi kdo rešil svojo nalogo. Kdor je imel že kaj znanja, je pridno računal, drugi pa se naloge niso niti lotili in so se zabavali po svoje. Ko se je kdo javil, je moral učitelju prebrati svoj rezultat, vendar vsako številko posebej, ta pa je odgovor preveril v svoji knjigi. Če je bila številka pravilna, je molčal, sicer pa jo je razglasil za lažno in učenec je moral nazaj na svoje mesto in sam ugotavljati, kje se je zmotil. Učitelj mu pri tem ni pomagal, in ni podal nobene razlage ali napotka.«

Že samo iz tega odlomka se vidi, da posebnih učnih pripomočkov za začetni pouk računstva šolarji niso imeli. Edino knjigo z nalogami in rešitvami je imel učitelj,¹¹ kljub temu svojim učencem, ki niso imeli vsi enakega znanja, ni znal ali se ni potrudil pomagati in jim razložiti njihove napake. Bolj kot pohvali za pravilen rezultat je svojo skrb namenil zavračanju napačnih izračunov. Namesto razumevanja se je pouk v glavnem sprevrgel le v mehanično ponavljanje postopka in urjenje spomina.

Pouk računstva v skladu s *Splošnim šolskim redom*

Splošni šolski red iz leta 1774 je postavil zakonski okvir za osnovnošolsko izobraževanje, ki je postalo splošno in obvezno (ne pa tudi za vse enako), ga standardiziral in poenotil za celo državo, določil vrste šol, njihovo upravljanje in nadzorstvo, predpisal predmetnik ter trajanje šolskega leta.

⁹ Prav tam, str. 31.

¹⁰ Prav tam, str. 62. Avtorica citira daljši odlomek iz knjige G. Petrat, *Schulunterricht. Seine Sozialgeschichte in Deutschland 1750–1850* (München 1979), str. 42. Ta knjiga pa se sicer sklicuje na originalno poročilo W. C. C. von Türka, *Beiträge zur Kenntniß einiger deutschen Elementar-Schulanstalten, namentlich zu Dessau ...* (Leipzig 1806), str. 255–277.

¹¹ Prav tam. V omenjenem primeru je bil to učbenik saškega računskega metodika češkega rodu Christiana Peschecka (1676–1744), katerega spisi so bili v nemških osnovnih šolah v prvi polovici 18. stoletja priljubljeni zaradi svoje enostavnosti in primernosti za začetno uvajanje v računstvo (glej *Christian Pescheck (Rechenmeister)*, Wikipedia).

Z novim šolskim zakonom je bila poleg standardizacije pouka s predpisano učno literaturo, uvedena tudi nova (Felbigerjeva) učna metoda, ki je namesto individualne obravnave učencev predvidevala skupinski pouk, kar pa je prineslo zahtevo po šolskih knjigah za vse otroke, ki naj bi bile tudi cenovno dostopne.

Eintheilung	
der Gegenstände, welche in Stadtschulen, wo sich 2 weltliche Lehrer, nebst einem Katecheten befinden, ingleichen 2. Schulzimmer sind, gelehrt werden.	
Das Buchstabenlernen, und Buchstabiren wochentlich	11. Stunden.
Das Lesen	11.
Das Schreiben nebst der Orthographie	10.
Das Rechnen in 2. Klassen jede 6. Stunden	12.
Die Anleitung zu schriftlichen Aufträgen	5.
Die Erdbeschreibung	1.
Die Geschichte	1.
Die untere katechetische Klasse	2.
Die obere katechetische Klasse	1.
Die biblische Geschichte	1.
Die Sittenlehre	1.
Die Regeln der Wohlstandigkeit	1.
Die Vorbereitungsflektion und 2 ^{te} Lesefach tabellarisch	1.
Die Erklärung der Epistel	1.
Die Erklärung des Evangelii	1.

Eintheilung	
Der Gegenstände, welche in Hauptschulen gelehrt werden.	
Das Buchstaben kennen, und Buchstabiren wochentlich	11. Stunden
Das Lesen	11.
Das Schreiben nebst der Orthographie	10.
Das Rechnen	12.
Die Sprachlehre und Briefstil oder Anleitung zu schriftlichen Aufträgen	5.
Der Anfang im Lateinischen	5.
Von der Naturwissenschaft oder Haushaltung	6.
Die Erdbeschreibung	1.
Die Geschichte	1.
Einleitungsflektion und 2 ^{te} Lesefach	1.
Regeln von der Wohlstandigkeit	1.
Die untere katechetische Klasse	2.
Die obere	1.
Die biblische Religionsgeschichte	1.
Die Sittenlehre	1.
Die Erklärung der Episteln	1.
Die Erklärung der Evangelien	1.

*Predmetnika za mestne in glavne šole
(Dodatek k Splošnemu šolskemu redu).*

Postopno uvajanje učbenikov v osnovnošolski pouk (še pred razglasitvijo prvega šolskega zakona) je že samo po sebi pomenilo določeno spremembo v prejšnjem razdelku opisane situacije v začetnem izobraževanju. Učitelj poslej ni bil več edini vir informacij, znanje ni bilo odvisno le od njega. Cerkevna in posvetna oblast je hkrati hitro ugotovila, da lahko s tiskanjem šolskih knjig vpliva na pouk. V začetku 70. let 18. stoletja so ustanovili na Dunaju posebno šolsko založbo, ki je začela izdajati obvezne nemške učbenike. Nadzor nad knjigami nabožne vsebine je imela Cerkev, nad drugimi pa na novo postavljena šolska komisija. Prva knjižica omenjene založbe je bil katekizem leta 1772, potem pa je število izdanih šolskih knjig iz leta v leto naraščalo: leta 1776 jih je bilo 48, leta 1780 že 100.¹² Kasneje so jih revnejšim učencem začeli ponekod tudi brezplačno razdeljevati.

Med drugim je novi zakon za posamezne vrste osnovnih šol predpisal tudi obseg učne snovi pri pouku računstva. Na t. i. trivialnih šolah (trivialkahn) na

¹² Lieselotte Maria Pacher, *Der elementare Rechenunterricht in deutschsprachigen Lehrbüchern Österreichs von Maria Theresia bis zum Ende der Monarchie*, Magisterarbeit, Universität Wien, 2008, str. 61.

podeželju naj bi obravnavali samo numeracijo (zapisovanje in branje števk in večmestnih števil), štiri osnovne računske operacije (seštevanje, odštevanje, množenje in deljenje), osnovne pojme o mešanih številih (pretvarjanje različnih mer in računanje z njimi) ter enostavno pravilo de tri (sorazmerje).¹³ Na glavnih šolah naj bi temu dodali še nekaj druge aritmetike (računanje z decimalnimi števili in ulomki, obratno sorazmerje), na normalkah pa – kar se tiče matematike – poleg omenjene aritmetike še osnovne pojme geometrije in geometrijsko risanje (z ravnilom in šestilom) za uporabo pri strokovnih predmetih, ki služijo pripravi na študij ali so koristni za tiste, ki se želijo posvetiti vojaškemu poklicu ali pa kmetijstvu, umetnosti in obrti.

V objavljenem šolskem zakonu je bila pouku računstva na trivialnih in glavnih šolah časovno zagotovljena približno $\frac{1}{6}$ celokupnega fonda tedenskih ur (na trivialkah 6 ur od 35 ur na teden), na glavnih šolah 12 ur od 77 ur na teden, na normalkah pa skupaj še z geometrijo in mehaniko 16 ur od 111 ur tedensko).¹⁴

Metodna knjiga

Za seznanjanje z novo metodo in za delo v razredu pri različnih predmetih je bila učiteljem namenjena spremljajoča Metodna knjiga, prvič izdana leta 1775.¹⁵ V njej zavzemajo navodila za računski pouk skupaj z osnovami mehanike, merjenja in konstrukcijami samo skromnih 10 od več kot 500 strani obsežne knjige, namreč strani od 216 do 225 (štirinajsto in petnajsto poglavje). Oglejmo si natančneje, kakšne napotke daje učitelju v zvezi z računstvom.

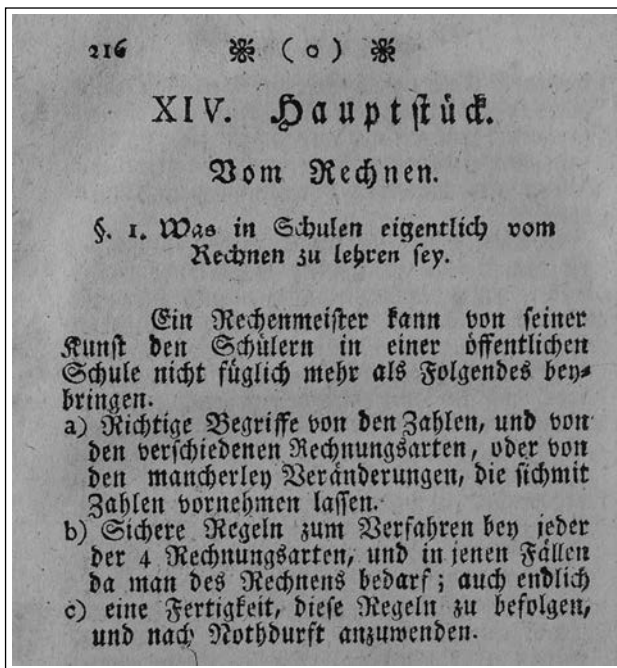
Štirinajsto poglavje nosi naslov *O računanju*. Najprej predstavi cilje, ki jih more učitelj pri pouku tega predmeta v javni šoli sploh doseči: namreč naučiti učence osnovnih pojmov o številih in o štirih računskih operacijah, določenih pravil pri izvajanju teh operacij ter sposobnosti, da se teh pravil držijo in uporabijo, kadar je treba. Nato je v drugem razdelku na kratko (na dveh straneh) opisana vsebina predpisanega učbenika za računstvo v dveh delih: prvi je namenjen podeželskim šolam in nižjim razredom mestnih šol (o tem več kasneje), drugi pa višjim razredom slednjih šol in normalkam (ki nas v tem sestavku ne bodo zanimale).

Naslednje štiri strani podrobno obravnavajo pouk računstva na način, ki je v skladu s Felbigerjevo metodo, katere bistvo je spoznavanje črk (z abecednimi tabelami), skupno branje, skupinsko učenje ter postavljanje vprašanj in ponuja-

¹³ Allgemeine Schulordnung, 1774, 5. člen (več o vsebini računskega pouka v 3. razdelku).

¹⁴ Prav tam, Anhang, str. 46, 52 in 56.

¹⁵ *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erblanden*, Wien 1775. Na naslovnici ni naveden avtor, temelji pa na Felbigerjevih idejah in njegovih spisih v Šleziji in Nemčiji, zato avtorstvo pripisujejo Johannu Ignazu Melhiorju Felbigerju (1724–1788). Leta 1777 je izšla v Frankfurtu in Leipzigu naslednja izdaja, ponatiskovali pa so jo tudi še kasneje, dokler niso prevladale metodike drugih avtorjev.

Začetek 14. poglavja Metodne knjige: O računanju.

nje odgovorov (razpravljanje ali, kot so tedaj rekli, katehiziranje).¹⁶ Pri računskem pouku bi to pomenilo spoznavanje števk, zapisovanje in izgovarjanje števil, skupinsko učenje pravil za računanje, njihovo ponavljanje, preverjanje na posebnih primerih, preskušanje pravilnosti rezultatov itd. Sledijo napotki učitelju, kako naj konkretno ravna pri računskem pouku v razredu, kakšen vrstni red naj izbere pri pisanju na tablo, klicanju učencev k tabli, kako naj nadzira delo učencev v klopeh, koliko domačih nalog naj dá in kako naj preverja njihove rezultate (več o načinu dela v razredu v naslednjem podrazdelku).

Petnajsto poglavje *O umetnosti merjenja, konstrukcije in gibanja* se ukvarja z osnovnimi računskimi pojmi in postopki, ki jih »mora poznati izurjeni zidar, tesar, mizar, vrtnar, podeželski gospodar ali kateri koli človek, ki se na kakršen koli drug način posveča služenju svoji domovini, skupnosti ali zasebniku, da bi jih lahko pravilno uporabljal ... pri svojem delu.« Potrebne reči je treba predstaviti mlademu vajencu le toliko, kolikor lahko »dojame s pomočjo zdrave pameti«.

¹⁶ Metodo zastavljanja vprašanj in odgovarjanja nanje je uporabljal npr. že Inocenc Taufferer (1724–1794), profesor filozofije in moralne teologije na jezuitskem kolegiju v Ljubljani. V nemščini je leta 1765 izdal učbenik računstva, v katerem se skoraj vsak od 80 razdelkov (pravzaprav odstavkov) začneja z vprašanjem, ki mu sledi razlaga (glej vsaj začetna poglavja v *Kurze Einleitung zur Rechenkunst, mit verschiedenen Beyspielen und Vortheilen versehen; zum Gebrauche der laybacherischen Schulen*, Laybach 1765).

Pouk o umetnosti merjenja, gradnje in gibanja mora biti torej čim bolj praktičen, se pravi, brez nepotrebnih matematičnih dokazov.

Učenci se morajo seznaniti z osnovami mehanike, poznati sestavne dele strojev in naprav ter jih znati narisati z velikim šestilom in ravnilom na tablo in z majhnimi risalnimi pripomočki še na papir.

Vaje v merjenju kotov in dolžin pa naj učenci opravljajo ne le na papirju, ampak tudi na terenu.

Pri risanju likov in razlagi risb mora biti učitelj natančen; najmanjšo stvar, ki si zasluži pozornost in skrbno obravnavo, mora pokazati učencem in jih naučiti napraviti ustrezne modele.

Za vsakega od predmetov je pripravljen kratek priročnik, ki vsebuje le najbolj nujne in v življenju najbolj uporabne napotke in vaje, tako da lahko učitelj v predvidenem času zlahka obdela predpisano tvarino tudi s povprečno sposobnimi učenci. Priročnik se uporablja skupaj s preglednicami, katerih kopije za učence so dodane v drobnem tisku.

Jedro metodne knjige

Leta 1777 so pri šolski založbi na Dunaju izdali metodološki povzetek iz Metodne knjige z (okrajšanim) naslovom *Kern des Methodenbuches*.¹⁷ Istega leta je prav tako na Dunaju izšel tudi slovenski prevod, pravzaprav dvojezična izdaja z naslovom v slovenščini *Sern ali vonusetek teh Metodneh buqvi*, pisana v takratni pisavi, bohoričici.¹⁸ Danes se na original ali slovenski prevod sklicujemo kot na *Jedro metodne knjige* ali kar na *Jedro*, kar bomo storili tudi v tem prispevku.

Pouk računstva obravnava *Jedro* v svojem II. delu, ki je namenjen začetnemu izobraževanju v podeželskih šolah (trivialkah), in sicer v 7. poglavju z naslovom *O računanju* (nemško *Vom dem Rechnen*, v prevodu *Od raitaina*). Prinaša dokaj podrobna navodila učitelju, kako naj pouk izvede, kaj mora storiti med uro, na kaj mora biti pozoren itd.¹⁹

Povzemimo v skrajšani obliki in v sodobnem slovenskem jeziku, ne dobesedno, vendar vsebinsko smiselno, kakšne konkretne napotke za pouk računstva ponuja *Jedro* v sedmem poglavju, ki je razdeljeno na pet razdelkov s poučnimi naslovi:

¹⁷ Johann Ignaz Melhior Felbiger, *Kern des Methodenbuches, besonders für die Landschulmeister in den kaiserlich-königlichen Staaten*, Im Verlagsgewölbe der Deutschen Schulanstalt bei St. Anna in der Johannsgasse, Wien 1777.

¹⁸ Felbiger, Johann Ignaz Melhior (prev. Janez Nepomuk Jakob Edling), *Sern ali vonusetek teh Metodneh buqvi posebnu sa dushelske uzhenike u zesarskeh Kraileveh dushellah*, Dunej 1777.

¹⁹ V omenjeni dvojezični izdaji je odlomek o računanju (7. poglavje) na 8 straneh in pol od skupnih 275 strani (brez začetega posvetila in predgovora), v slovenščini na sodih straneh 142–158 (v nemščini pa na lihih straneh 143–159).

142 (o)

G. SEDMI VEKSHI STOK.

Od raitaina.

- i. Koku se ima ta uzhenik faderfhati per pod-uzheinu ù teh raitengah.
- a. On ima le taiste shularie ù ta klasf teh raitenge ufeti, katire fhe ena hitrost ù brainu inu piflainu imaja, kateri famoreja te zifre prezei dobru. piflati.
- b. On jim narpoprei te napreigredeozhe reskladaina is te napelnoste k' raitengam dober napreipernesse, potem neijeh uzhi stevilla napiflati inu ifrezhi, on nei te fhularie kmalu od konza k' temu derfhi, de oni ufte zifre fastopliu, glih velike inu ù enaki linji napisheja.
- c. Te regelze od uffake tēh stir raitenskeh sort, inu ufte te druge regelze ima on tem shulariam od stuka da stuka napreipernesti, inu po uffaki napreipernesheni inu nauzheni regelze more on kmalu en exempel gordati.
- d. Ta uzhenik pak ima sam ta exempel na shulskatabla po ordenge inu prov sapiflati, na tabli on tem shulariam glasnu naprei raira, inu toko fastopliu govori, de uffak shular slishat, inu videt more, kai on dela, inu koku stri.
- e. Kir je fhe on isdellu, ima on tudi per uffakimu stuku, per uffakimu stevillu, kir kei poslebniga napreipride, ta urfhab

*Začetek 7. poglavja
drugega dela Jedra
Metodne knjige:
Od raitaina.*

1. *Kako naj učitelj izvaja računski pouk.*

V uk naj vzame le tiste šolarje, ki znajo hitro brati in pisati. Nauči jih pisati števke, vse enako velike in v ravni vrsti, in izgovarjati njihova imena. Za vsako od štirih računskih operacij jim pove pravilo in pokaže en zgled, ga napiše na tablo in pred njimi izvaja postopek, pri čemer govori na glas in razumljivo, tako da lahko vsak sliši in vidi, kaj in kako dela. V primeru kakšne posebnosti naj razloži, zakaj tako dela, ne drugače.

Nato izbriše zapisano s table in pokliče najboljšega učenca, da še on ponovno preračuna isti primer, drugi pa samo gledajo. Med računanjem ga sprašuje, zakaj in po katerem pravilu izvaja svoj račun.

Naslednji zgled zapiše na tablo, ali ga narekuje, tako da ga učenci lahko zapišejo na svoje računske tabele, in se ga, potem ko preverijo, da imajo vsi enako

zapisano, lotijo sami računati. Ko najboljši že končajo, naredijo račun še skupaj. (Denimo, da je treba izračunati vsoto $1276 + 501 = 1777$. Učenec pred tablo zapiše oba sumanda enega pod drugim in pod obema potegne črto. Nato vsi glasno izgovarjajo 1 in 6 je 7, ter zapišejo 7 pod črto pod enice skrajno desno; nadalje rečejo 0 in 7 je 7 in to spet zapišejo pod črto, zdaj na mesto desetec itd.)

Le na začetku izvajanja posamezne računske operacije je potrebno, da en učenec računa isti primer tudi na tablo.

2. Na kaj mora učitelj paziti pri podajanju primerov.

Pri diktiranju naj učitelj govori počasi in glasno, da vsi razumejo. Najprej naj da preproste zglede, potem težje, in sicer od vsake vrste več kot en zgled, ki naj ga naredijo učenci sami, da pridobijo hitrost in spretnost pri računanju.

Zglede naj izbira take, da so učencem domači, torej iz vsakdanjega življenja in dela, gospodarstva, iz obrti, kupčije itd.

3. Kaj mora narediti, medtem ko učenci obravnavajo primere.

Med skupinskim računanjem, kjer vsak po tiho rešuje svoj problem, naj gre od enega do drugega učenca in preverja, če prav delajo in prav pišejo, ter naj tudi pazi, da ne prepisujejo drug od drugega. Če učenec ne računa pravilno, mu to reče, ne da bi pokazal na njegove napake, ki naj jih sam odkrije in popravi. Tiste, ki so prav izračunali, naj vpraša, zakaj je ta rezultat pravilen in na kakšen način so ga dobili.

4. Na kaj mora biti pozoren med popravljanjem računskih napak.

Če je kdo hitro izračunal, naj ga vzbudi, da rezultat še enkrat pregleda in morebiti popravi. Tistemu, ki je prav rešil, naj da nov primer, kdor pa ga je pri računanju zelo lomil, naj dobi ponovno isti zgled. Če pa so vsi istočasno izračunali, naj eden na glas bere svoj rezultat, drugi pa pri sebi kontrolirajo, če so dobili isto. Sicer morajo najti vzrok za napako in jo popraviti.

Učitelj naj jim na koncu še enkrat ustno razloži postopek in jim morebiti da koristne napotke, ki lahko skrajšajo postopek ali pa lahko pridejo prav tudi pri drugih računih.

5. Posebne opombe.

Po potrebi mora učitelj učence razdeliti v dve skupini, šibkejšo in bolj sposobno. Vse dokler v posamezni skupini večina učencev ne usvoji določene-ga pravila, ne sme začeti z novim. Dobro je poleg šolskih zgledov računanja (v razredu) dati še domače naloge, ki pa jih mora naslednji dan učitelj obvezno pregledati in popraviti.

Pri popravljanju mora sam poznati pravilen odgovor (ali ga imeti napisanega), kar je potrebno zlasti v primerih, ko se lahko do rezultata pride na več načinov, in tudi pri tistih primerih, kjer so koristni (ali celo potrebni) posebni prijemi.

Ko učenci dosežejo pravo hitrost v različnih postopkih računanja, naj jim ponudi več dobro zbranih nalog, ne da bi povedal, po katerem pravilu naj jih rešujejo. Pripraviti jih mora do tega, da znajo to sami določiti. Ko to ugotovijo, naj na enak način obravnavajo še druge primere.

Da bi si bolje zapomnili, naj vsak učenec pripravi zvezek, v katerega zapiše izdelane račune vseh domačih nalog. Ta zvezek naj učitelj enkrat na teden, ko se naučeno pozabi, pregleda in ukaže popraviti najdene napake, obenem naj odkrije tudi razloge za nerazumevanje. Polega tega naj prešteje, koliko učencev je snov razumelo in koliko jih v tem zaostaja. Najde naj načine in sredstva, da slednje pripravi k razumevanju, druge pa podpre in vzpodbudi k nadaljnjemu delu.

V času učenja računskih postopkov naj učitelj svoje učence nauči tudi poštevanka. Tabelo naj napiše na tablo; preden jih spusti iz razreda oziroma konča učno uro, naj vpraša nekaj učencev, da mu poštevanko (nekateri tudi večkrat) povedo.

Naslednji dan, preden začne s poukom nove računske snovi, naj prejšnje poglavje skupaj z učenci ponovi; tako ravna od poglavja do poglavja. Nikoli naj ne gre naprej k novi snovi, dokler prejšnje ne obvladajo dobro.

M b									
a	1	2	b						
a	2	4	3	b					
a	3	6	9	4	b				
a	4	8	12	16	5	b			
a	5	10	15	20	25	6	b		
a	6	12	18	24	30	36	7	b	
a	7	14	21	28	35	42	49	8	b
a	8	16	24	32	40	48	56	64	9 K
a	9	18	27	36	45	54	63	72	81 b
	N	d	d	d	d	d	d	d	d

Tabla za Multipliziranje,									
ali									
Ein mal Eins.									
Katira se more dobru odſvunej ſnati.									
1	krat	1	je	1	5	×	5	=	25
2	—	2	—	4	5	—	6	—	30
2	—	3	—	6	5	—	7	—	35
2	—	4	—	8	5	—	8	—	40
2	—	5	—	10	5	—	9	—	45
2	—	6	—	12	5	—	10	—	50
2	—	7	—	14	6	×	6	=	36
2	—	8	—	16	6	—	7	—	42
2	—	9	—	18	6	—	8	—	48
2	—	10	—	20	6	—	9	—	54
3	×	3	=	9	6	—	10	—	60
3	—	4	—	12	7	×	7	=	49
3	—	5	—	15	7	—	8	—	56
3	—	6	—	18	7	—	9	—	63
3	—	7	—	21	7	—	10	—	70
3	—	8	—	24	8	×	8	=	64
3	—	9	—	27	8	—	9	—	72
3	—	10	—	30	8	—	10	—	80
4	×	4	=	16	9	×	9	=	81
4	—	5	—	20	9	—	10	—	90
4	—	6	—	24	10	×	10	=	100
4	—	7	—	28	10	×	100	=	1000
4	—	8	—	32					
4	—	9	—	36					
4	—	10	—	40					

Dve tabeli množenja: ti. pitagorejska tabela v Tauffererjevem učbeniku iz leta 1765 (levo), in skrajšana poštevanka v Pohlinovih Bukvicah iz leta 1781 (desno).

Za konec razdelka pa k temu dodajmo še kratek komentar. Večina zgornjih napotkov je navedena že v 14. poglavju Metodne knjige. Vendar jih Felbiger tu ni samo povzel, ampak jih je ob vključitvi v *Jedro* podrobneje razdelal in razširil. Domneva se, da jih je potreboval tudi za svoja predavanja bodočim učiteljem na dunajski normalki.²⁰

Iz zgornjega opisa navodil za izvajanje pouka pri računskih urah lahko nazorno spoznamo bistvo Felbigerjeve učne metode, ki sestoji iz skupinskega učenja v razredu (pouk je namenjen hkrati vsem učencem, vsi morajo sodelovati), skupnega in glasnega branja, ponavljanja naučenega, spraševanja po vzrokih za uporabo določenih (npr. računskih) postopkov, pa tudi individualnega dela v šoli (pisanja na tabli, v zvezkih v klopeh) in doma (reševanje domačih nalog) ter uporabe različnih tabel (pri računstvu npr. tabele z imeni števil, poštevanke).

Ob tem se kažejo nekateri metodični prijemi, ki so presenetljivo moderni. Z zastavljanjem vprašanj, zakaj ravnati tako, ne drugače, je izražena potreba po razumevanju snovi, ne le po učenju na pamet. Z upoštevanjem uspešnosti učencev in z njihovo razdelitvijo v skupine po tem kriteriju so uvedeni elementi diferenciranega pouka. Zdi se, da je Felbiger (nasploh pri pouku) ves čas zagovarjal deduktivno metodo (najprej definicija pojmov in razlaga pravil, nato njihova uporaba na zgledih, pri slednjih pa naj se napreduje od lažjih primerov k težjim). Ta pristop je še posebno pomemben za računski pouk, danes je to najhitrejša, čeprav ne tudi najlažja pot do znanja matematike.

Vidimo, da so navodila, kako mora ravnati učitelj v določeni fazi pouka, podana zelo podrobno. Vsaka malenkost je predpisana, tudi marsikaj, kar se nam danes zdi povsem samoumevno. Tako ravnanje je po eni strani odraz prosvetljenske dobe oziroma racionalističnega prepričanja, da je tudi izobraževanje mogoče načrtovati do potankosti. Po drugi strani pa je bilo to, da je vse predpisano, nič pa prepuščeno učitelju, tudi potrebno. Upoštevati moramo, kako nizka je bila na splošno izobrazba do tedaj redkih učiteljev, saj posebnih šol zanje še ni bilo, z uveljavitvijo splošne šolske obveznosti pa so jih nenadoma potrebovali veliko več kot prej.

Predpisani učbenik oziroma priročnik za pouk računstva

Kot že omenjeno, je *Splošni šolski red* za vsak predmet jasno določil, katere učbenike je treba uporabljati. V osnovnošolskem izobraževanju so bili to v glavnem predelani učbeniki, ki jih je sestavil Felbiger še v svojem šlezijskem obdobju.

Pri računstvu je bil za nižje razrede tedaj predpisan učbenik z naslovom *Navodilo za umetnost računanja (Anleitung zur Rechenkunst)*, ki je izšel leta 1776

20 Liselotte Maria Pacher, *Der elementare Rechenunterricht*, 2008, str. 65.

Naslovnica predpisanega učbenika za računstvo iz leta 1783 (Nina Graf, »Rechenbüchlein«, 2012, str. 70).

pri založbi šolskih knjig na Dunaju v dveh delih (prvi je namenjen podeželskim šolam in nižjim razredom mestnih šol, drugi pa glavnim mestnim šolam in normalkam). Tu nas bo zanimal le prvi del,²¹ ki so ga večkrat ponatisnili, npr. 1776 in 1783 v Pragi;²² (nanj se bomo sklicevali kot na *Navodilo*). Knjižica, ki je bila namenjena začetnemu pouku računanja, je bila majhnega formata (oktave) in drobna, obsegala je 68 strani in ni vsebovala nobenega posvetila, nobenega predgovora niti ilustracije, najbrž zato, da bi zmanjšali stroške tiskanja. Ker nam je bilo njeno originalno besedilo nedosegljivo, ga le na kratko povzemamo po magistrskem delu Nina Graf,²³ ki je imela v rokah praško izdajo učbenika iz leta 1783.²⁴

21 Drugi del vsebuje računanje z ulomki, podrobnejšo obravnavo sorazmerja in uporabo pravila de tri v bolj zahtevnih primerih, pravilo napačne predpostavke ter obrestni račun.

22 Leta 1830 je po eni od kasnejših verzij svoj učbenik z naslovom *Številstvo* (v metelčici) izdal licejski profesor Franc Metelko (glej Milan Hladnik, Prvi slovenski matematični učbeniki, *Šolska kronika*, 26-L, 2017, št. 3, str. 291–323).

23 Nina Graf, »Rechenbüchlein«, 2012, str. 69–81.

24 *Anleitung zur Rechenkunst. Zum Gebrauche der deutschen Schulen in den k. k. Staaten. Erster Theil. Für Landschulen, und die niedrigsten Klassen der Stadtschulen*, Prag 1783.

Vsebina Navodila

Knjižica ima poleg uvoda tri poglavja, ki so razdeljena na razdelke. Vsak od razdelkov vsebuje najprej preprost primer, nato definicije osnovnih pojmov, nakar sledijo glavna pravila za računanje in obravnava posebnih primerov.

Uvod prinaša prvo razlago o tem, kaj so (naravna) števila, kaj so številke (cifre) in kakšno vrednost imajo glede na mesto, kjer stojijo v mestnem zapisu ter kako sploh zapisujemo in izgovarjamo večmestna števila; skratka snov, ki jo lahko imenujemo *številjenje* (*numeracija*) in so jo včasih šteli za prvo vrsto postopkov v zvezi z računanjem, še pred štirimi osnovnimi operacijami.²⁵ Ničle niso šteli za pravo število, temveč kot nadomestno mesto za neobstoječo številko (tako da druge pridejo na prava mesta oziroma privzamejo prave vrednosti v skladu z desetiškim mestnim sistemom števil).

Kot zanimivost povejmo, da učbenik že kar zgodaj obravnava dokaj velika večmestna števila. Prinaša na primer posebna pravila za izgovorjavo in zapisovanje števil do trilijona, pri čemer ne omeni milijarde (tisoč milijonov), ki jo uporabljamo danes, skupine po treh zaporednih števk pa loči s posebnimi znaki. Tisočice loči s piko, milijone z zgornjo črtico, bilijone z dvema zgornjima črticama itd. Sedemnajstmestno število 34 301 654 321 654 217, kjer smo za ločilo uporabili presledek, npr. zapiše v obliki 34.301'654.321'654.217 in priporoča izgovor 34.301 bilijon šestkratsto (po nemško *sechsmal*hundert) 54.321 milijonov šestkratsto 54.217. (Tisti *krat* med šest in sto bi danes izpustili in pisali oziroma brali skupaj: *šeststo*.)

Prvo poglavje obravnava štiri računske operacije, najprej v prvem razdelku pravila s primeri, v drugem pa dodatne zglede za vajo. Pri *seštevanju* (*adiciji*) je treba paziti, da seštevance pišemo pravilno drugega pod drugim, tj. poravnane desno (enice pod enice, desetice pod desetice itd.) in seštevati z desne proti levi (najprej seštejmo enice, nato desetice itd.). Problem nastane edino, kadar npr. seštevek enic prekorači vrednost 9 in moramo zato k naslednji vsoti desetic 'dodati' eno desetico (ali več, kadar seštevamo več števil naenkrat). Podobno ravnamo, kadar vsota desetic preseže 9, itd. Pri *odštevanju* (*subtrakciji*) dveh števil, ki je obratna računska operacija od seštevanja, ravnamo analogno. V okviru naravnih števil seveda lahko odštejemo le manjše število (tj. odštevaneč) od večjega (tj. od zmanjševanca), toda tudi v tem primeru nastane problem, kadar je na nekem mestu (npr. med deseticami, kot v primeru $347 - 152 = 195$, številka odštevancea večja od istoležne številke zmanjševanca. Lahko se to zgodi na več mestih (razen na najvišjem), tako kot je to v primeru $5431 - 1779 = 3652$ iz obravnavanega učbenika.

Tretja operacija, *množenje* (*multiplikacija*) dveh števil je potekala v *Navodilu* podobno kot danes, edino pisava je bila malce drugačna: drugi faktor so zapisali

25 Pohlin v svojih *Bukvicah za rajtengo* že v uvodu pove, da je računskih operacij pet (on pravi »spezijes ali poglavitneh sort ali vish«), prva med njimi je numeracija, ki jo imenuje tudi *štetje* ali *štivenje*.

pod prvega, postopek množenja prvega (zgornjega) faktorja s števkami drugega pa je potekal začeniši z desne proti levi (od enic drugega faktorja, prek desetic, stotic itd.), tako da je pri prehodu na višjo enoto nastal zamik za eno mesto v levo. Na spodnjem primeru vidimo razliko med množenjem v *Navodilu* (levo) in običajnim današnjim postopkom (desno), kjer začinjamo množiti z največjimi enotami drugega faktorja in zamikamo v desno.²⁶

$ \begin{array}{r} 3 \quad 5 \quad 7 \\ \underline{1 \quad 2 \quad 4} \\ 1 \quad 4 \quad 2 \quad 8 \\ 7 \quad 1 \quad 4 \\ 3 \quad 5 \quad 7 \\ \hline 4 \quad 4 \quad 2 \quad 6 \quad 8 \end{array} $	$ \begin{array}{r} 3 \quad 5 \quad 7 \quad \cdot \quad 1 \quad 2 \quad 4 \\ \hline 3 \quad 5 \quad 7 \\ 7 \quad 1 \quad 4 \\ 1 \quad 4 \quad 2 \quad 8 \\ \hline 4 \quad 4 \quad 2 \quad 6 \quad 8 \end{array} $
--	--

Tudi *deljenje* (*divizija*) števil je bilo v 18. stoletju že zelo podobno današnjemu dolgemu deljenju in je prevladalo nad starejšo (in nam danes težje razumljivo) srednjeveško metodo s črtanjem že uporabljenih števk.²⁷ Razlika od današnjega postopka je zgolj v pisavi: delitelj so zapisali pred deljencem, rezultat deljenja, kvocient, pa na koncu, ločili pa so jih med seboj s črtico ali oklepaji. V nekaterih drugih tekstih tedanjega časa najdemo delitelj zapisan spodaj, pod deljencem, rezultat pa nad njim. Dvopičja kot znak za deljenje niso uporabljali. Razliko od metode s črtanjem pa prikazuje naslednji primer deljenja, ki se ne izide $37554 : 12 = 3129$, ampak dobimo ostanek 6 (kar pomeni, da je $37554 = 3129 \cdot 12 + 6$). Izračunamo ga trikrat, in sicer po stari metodi (levo), s postopkom dolgega deljenja (v sredini), ki ga je uporabljal Felbiger in ga lahko brez težav razumemo tudi danes,²⁸ ter po moderni metodi (desno):

+		12		37554		3129		37554 : 12 = 3129
+ 3 + (6				36				15
3 7 5 5 4		3 1 2 9		15				35
+ 2 2 2 2				12				114
+ + +				35				6
				24				
				114				
				108				
				6				

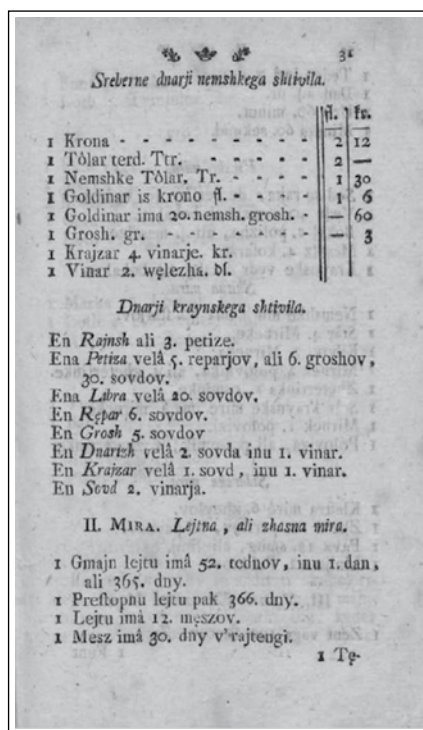
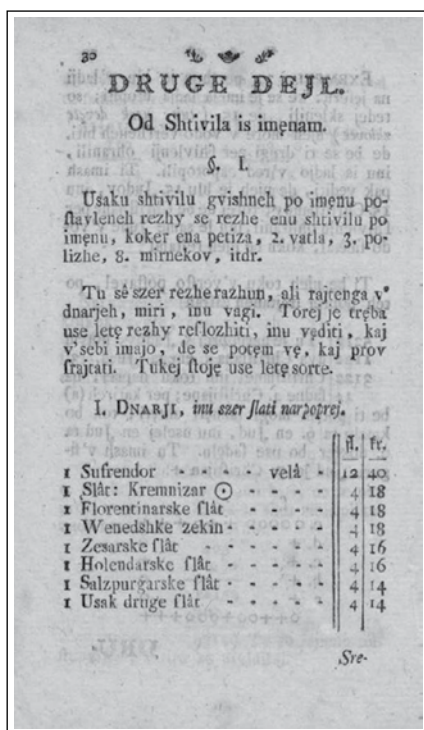
²⁶ Nina Graf, »*Rechenbüchlein*«, 2012, str. 75.

²⁷ Metodo s črtanjem števk omenja leta 1765 tudi Taufferer (glej *Kurze Einleitung zur Rechenkunst*, 1765, str. 55). Znano je, da se je cesar Jožef II., naslednik Marije Terezije, v mladosti pri privatnem učitelju še učil tudi te metode deljenja (primerjaj Pacher, *Der elementare Unterricht*, str. 91). Ta način računanja predstavi (s kratko razlago) tudi Luka Lavtar v 1. delu Računstva (gl. *Pedagoški letopis*, 2. zvezek, Slovenska šolska matica, Ljubljana 1903, str. 73).

²⁸ Nina Graf, »*Rechenbüchlein*«, 2012, str. 75.

Danes seveda uporabljamo kratko deljenje, pri katerem sproti odštevamo vmesne rezultate in na vsakem koraku zapišemo le ostanke s pripisanimi novimi števkami. Postopek deljenja z ostankom v zgornjem primeru zapišemo v obliki, ki je prikazana zgoraj desno.

Drugo poglavje se sprašuje, kako računamo z *imenovanimi* števili; to so seveda običajna naravna števila, s katerimi štejemo istovrstne reči, le da je ob njih tudi zapisano (ali povedano), kaj štejemo, npr. 1 jabolko, 3 hruške in 5 sliv. Jabolki in hrušk seveda ne smemo mešati skupaj oziroma seštevati, lahko pa vsem omejenim rečem damo isto ime in rečemo, da imamo skupaj 9 kosov (različnega) sadja. Za uporabo so zanimive reči, katerih količina se lahko izraža z večjimi ali manjšimi enotami. Te enote lahko pretvarjamo iz ene v drugo, večje spremenimo v manjše (npr. leta, mesece in tedne v dneve, kilometre in metre v metre) in obratno. Prvo delamo, ko hočemo poenotiti količine, da bi z njimi lažje naprej računali (temu so rekli *razreševanje*), obratno pa takrat, ko hočemo rezultate računa poenostaviti (temu so pravili *reduciranje*). Med take količine spadajo različne vrste mer (časovne, dolžinske, ploščinske, prostorninske, denarne, utežne in tudi druge). Kadar so količine izražene v različnih (večjih in manjših enotah), govorimo o t. i. *mešanih številih*.

*Denar, ki se je uporabljal v Avstriji v Pohlinovem času
 (Marko Pohlin: Bukuvze sa rajtengo, 1781).*

EXEMPELNI.	
Edn be rad vedel kolku šnese 15. fl. 58. fr.	
vinarjov. Naredi toku:	
15. fl. 58. fr.	
60	
—	
900	
58	
—	
958	
4	
—	
3832.	vinarjov šnese.

Jest bi otl rad fa 16572. vinarjov petiz	
imeri: kolku njih bosh meni famejnal?	
4 16572 4143 138 46	Rajnshtinu 3. sovde.
16	3 0 12
—	
5	11 18
4	9 18
—	
17	24 --
16	24
—	
1	-- 3
12	
—	
--	

Dva primera računanja z mešanimi števili iz Pohlinovih Bukvic: pretvarjanje goldinarjev in krajcarjev v vinarje (levo) ter pretvarjanje vinarjev v petice (desno).

Medtem ko so bile časovne mere že bolj ali manj globalno določene, so bile v 18. stoletju druge mere po Evropi in celo v habsburških deželah zelo raznolike, odvisne od mest, pokrajin, politične oblasti, tradicije itd. Šele v petdesetih letih 18. stoletja so nekoliko poenotili merski sistem za vso monarhijo (dunajske mere so postale obvezne v vseh deželah), saj je bila tedanja raznolikost v merah nepraktična in je čedalje močnejše ovirala razvoj trgovine in gospodarstva v celoti. Seveda pa so ljudje še dolgo uporabljali tudi stare merske enote, pa tudi po novem je obstajala kopica poimenovanj za različne večje in manjše enote iste količine (npr. denarja), le njihovo razmerje je bilo bolj natančno določeno.²⁹ Metrični merski sistem je bil v Avstriji sicer zakonsko uveden šele več kot sto let kasneje, leta 1871.

Zadnje poglavje pa se ukvarja z razmerjem med števili oziroma količinami različnih vrst ter s pravili sklepanja z uporabo sorazmerja. V knjigah takratnega časa se je to imenovalo *enostavno pravilo* (*Regula*) *Detri* (tudi *De tri* ali *de Tri*),³⁰ in sicer je bilo dveh vrst: *direktno*, kadar je šlo za premo sorazmerje, in *obrnjeno* v primeru obratnega sorazmerja. Število tri se tu pojavlja zato, ker je iz treh podatkov (števil) a , b , c treba določiti četrto število x , npr. iz dveh znanih količin a , b ene vrste in ene količine c druge vrste izračunati neznanko x , če velja $a : b = x : c$ (pri premem sorazmerju) oziroma $a : c = x : b$ (pri obratnem sorazmerju). Najbolj preprost zgled za direktno sklepanje je npr. problem: Koliko stane b kg enega blaga, če stane a kg istega blaga c goldinarjev? (odg.: bc/a goldinarjev), za

29 Pohlin navaja v drugem delu svojih *Bukvic* (gl. str. 30, 31) kar obsežen pregled zlatnikov, srebrnikov in različnih vrst drugega denarja, ki so se tedaj uporabljali na Avstrijskem in posebej na Kranjskem, na naslednjih straneh pa še številne druge mere (za čas, za vino, za žito, za zlato, za srebro, za papir ter zidarsko in utežno mero).

30 Pohlin imenuje to pravilo (gl. *Bukvice*, str. 38) *Regula de Tri*, Metelko ji pravi v svojem *Številstvu* (gl. str. 95) *tristavka*, Slomšek v Blažu in Nežici (gl. str. 102) *potrojka* ali *tristavka*. Lavtar v 2. delu svojega *Računstva* (gl. str. 47) pa kar *regeldetrij*a. Povsem drugačno ime pa uporablja Taufferer v svojem nemškem učbeniku *Kurze Einleitung zur Rechenkunst* (gl. str. 153), namreč *zlato pravilo* (nem. *die goldene Regel*).

obratno sklepanje pa npr. naloga: V kolikem času opravi delo b delavcev, če lahko isto delo opravi a delavcev v c urah? (odg.: v ac/b urah).

Reševanju takšnih (besednih) problemov danes rečemo na kratko *sklepni račun*. Največ dela je tako z osnovnimi računskimi operacijami kot s sklepnim računom pri t. i. *mešanih številih*, ki smo jih omenili prej.³¹ Bolj zapleteni primeri v zvezi z razmerji in deleži, obrestnim računom ter nekaterimi posebnimi pravili sklepanja pa seveda presegajo okvir začetnega pouka in spadajo v višje razrede.

Zaključek

Razvoj javnega in obveznega šolstva na Slovenskem se je začel s šolsko reformo v času cesarice Marije Terezije in nadaljeval pod njenimi nasledniki. Reformatorji šolstva so v danih razmerah gotovo opravili veliko in pomembno delo. Nekateri predlagani prijemi, ki jih je na sploh in tudi pri pouku računstva predlagal Felbiger (npr. učenje splošnih pravil z uporabo številnih primerov, kratka ponovitev že predelane snovi, dajanje domačih nalog, upoštevanje učenčevih sposobnosti) so videti danes presenetljivo moderni. Drugi zelo podrobno izdelani napotki se nam danes zdijo nepotrebni, vendar so bili za takratne razmere zelo koristni zaradi slabe izobrazbe učiteljev. Kljub temu pa teoretično zastavljenega cilja o preseganju zgolj mehanskega učenja pravil in o boljšem razumevanju snovi tedanji šolski praksi ni uspelo doseči. Pogosto se je učenje (tako računstva kot tudi drugih predmetov) sprevrglo v golo ponavljanje slišane ali prebranega in v urjenje spomina brez globljega razumevanja. Kljub dobrim namenom in kljub natančnim navodilom je bil pouk v praksi še dolgo časa precej drugačen od dobre zamisli na papirju. Posebej računstvo je večini otrok tedaj in v naslednjih desetletjih gotovo delalo velike preglavice, čeprav ne po njihovi krivdi. Pouk računanja v nižjih razredih ni dosti napredoval vse do dobe prvih šolanih pedagogov in metodikov matematike v drugi polovici 19. stoletja, čeprav so se ves čas kar pogosto menjavale metode, kako začetnikom približati in olajšati vstop v svet števil.³²

Kakor koli, kljub njegovemu podrejenemu položaju v primerjavi z drugimi predmeti ima uvrstitev računstva med obvezne šolske predmete že s prvim osnovnošolskim zakonom za samo matematično stroko pri nas velik pomen. Računstvo je tedaj postalo in potem vse do danes ostalo sestavni del osnovno-

³¹ Pohlin podaja prav lepe in kljub zahtevnosti razumljive zglede za seštevanje, odštevanje, množenje in deljenje mešanih števil (gl. *Bukvice*, str. 33–37) ter primere sklepnega računa z njimi (gl. *Bukvice*, str. 39–43).

³² Zgodovino metodike računskega pouka v avstrijskih deželah od leta 1775 dalje in do nastopa Franca Močnika je na kratko predstavljena v Šolski kroniki leta 2020 (glej Tatjana Hojan, Mateja Pušnik, „*Kdor računstva se uči, svojega duha krepi*.“ Učna ura računstva in stari učbeniki za računstvo na Slovenskem, *Šolska kronika* 29 (2020), šte. 3, 420–442). Poleg metodike je poudarek tudi na prvih računicah, zlasti Močnikovih.

šolskega izobraževanja po vseh deželah takratne habsburške monarhije. Ta prvi korak je hkrati vzpodbudil nastajanje računic, zaradi zgodnjega začetka tovrstnega izobraževanja tudi v maternem jeziku. Na Slovenskem se je, tako kot izdajanje različnih drugih šolskih učbenikov, tedaj torej začela tudi doba pisanja slovenskih matematičnih šolskih knjig za pouk računstva oziroma matematike, tako računic kot tudi metodik oziroma priročnikov za učitelje.

V naslednjih dvesto petdesetih letih smo imeli poleg Pohlina in Metelka še vrsto drugih imenitnih piscev tovrstnih šolskih učbenikov, od koroškega pedagoga in dolgoletnega Slomškovega sodelavca Simona Rudmaša ter Franca Močnika s prevodi njegovih nemških knjig v slovenščino (in v mnoge druge jezike) do izvrstnega metodika matematike Luka Lavtarja in Antona Črničva, pisca uspešnih in med obema svetovnima vojnama skoraj edinih računic za vse razrede ljudske šole.³³

Naj na koncu opozorimo bralca, ki bi ga utegnila tematika, ki smo jo obravnavali v tem članku, bolj natančno zanimati, da je Luka Lavtar že leta 1903 v Pedagoškem letopisu Slovenske šolske matice objavil obširno, skoraj 120 strani dolgo razpravo v dveh delih, in sicer v prvem delu o zgodovinskem razvoju pojma števila in računskih tehnik od najstarejše dobe do začetka 20. stoletja, v drugem pa o razvoju metod za začetni pouk računstva v Evropi s poudarkom na šolski praksi v Avstriji od šolske reforme Marije Terezije dalje.³⁴

Viri in literatura

Viri

Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- Haupt und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern, Wien 1774. [Spletna stran: www.digital.wienbibliothek.at (ogled: 27. 5. 2024)].

Anleitung zur Rechenkunst, zum Gebrauche der deutschen Schulen in den k.k. Staaten. Erster Theil. Für Landschulen und die niedrigsten Klassen der Stadtschulen, Prag 1776.

Felbiger, Johann Ignaz Melhior, *Kern des Methodenbuches, besonders für die Landschulmeister in den kaiserlich-königlichen Staaten*, Im Verlagsgewölbe der Deutschen Schulanstalt bei St. Anna in der Johannsgasse, Wien 1777.

³³ Omenili smo samo najbolj znane avtorje besedil, ki so se v zvezi z računstvom v šolstvu uveljavili še v času habsburške monarhije. Po prvi svetovni vojni so njihovo delo nadaljevale nove generacije piscev vse do danes. Poleg njih smo že v 19. stoletju imeli vrsto profesorjev, ki so pisali matematične učbenike za srednje šole (najbolj znan med njimi je spet Močnik), v 20. stoletju pa tudi za višje in visoke šole. Tradicija pisanja šolskih knjig se je obdržala vse do druge svetovne vojne, po njej pa se je seveda razširila na vse stopnje šolanja od osnovne do univerzitetne.

³⁴ Luka Lavtar, *Računstvo*, 1. del: *Pedagoški letopis*, II. zvezek, str. 43–83, 2. del: *Pedagoški letopis*, III. zvezek, str. 1–77, Slovenska Šolska Matica, Ljubljana 1903.

[Freiburger historische Bestände – digital], spletna stran <https://dl.ub.uni-freiburg.de/diglit/kern1777> (ogled 6. 7. 2024).

Felbiger, Johann Ignaz Melhior (prev. Janez Nepomuk Jakob Edling), *Sern ali vonusetek teh Metodneh buqvi possebnu sa dushelske uzhenike u zesarskeh Kraileveh dushellah*. Stisnen per slahtnimu gospodu Jesephu od Kurzboeka, zesarskemu, krajlevemu illirskimu dvorskimu buqvestiskavzu, inu bukvekopzu, Dunej, 1777. [Digitalna knjižnica Slovenije]

Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erblanden, Im Verlagsgewölde der deutschen Schulanstalt, den St. Anna, in der Johannsgasse, Wien 1775. [Freiburger historische Bestände – digital], spletna stran <https://dl.ub.uni-freiburg.de/diglit/felbiger1775> (ogled 20. 6. 2024).

Metelko, Franc, *Številstvo za slovénke šóle po ces. kral. deržávah*. Na pródaj ve bukvárnece za lúdske šóle Lublánskega poglavárstva, ve šólah. Ve Lubláne 1830. [Digitalna knjižnica Slovenije] Pohlin, Marko, *Bukuvze sa rajtengo, ali kratku poduzhenje v' rajtengi sa fantizhe, inu dekleta gmajn kraynskeh ludy, katiri se othe rajtati nauzhiti*. Skupspissane od N. A. O. L. V' Lublani, stiskane, inu se najdejo per Joan. Frideriku Egerju, 1781. [Digitalna knjižnica Slovenije]

Slomšek, Anton, *Blaže ino Nežica v nedelski šoli*. Učetelam ino učencam za pokušno spisal nekdanji Vozeniški fajmošter (drugi natis). Na prodaj v nemški šoli. V Celi 1848. [Digitalna knjižnica Slovenije]

Taufferer, Innocenc, *Kurze Einleitung zur Rechenkunst, mit verschiedenen Beyspielen und Vorthelen versehen; zum Gebrauche der laybacherischen Schulen*, Laybach, gedruckt bey Johann Friedrich Eger, Landschaftl. Buchdruckern, 1765. [Digitalna knjižnica Slovenije]

Literatura

Ciperle, Jože; Vovko, Andrej: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1987.

Graf, Nina: »*Rechenbüchlein*«, *Der elementare Rechenunterricht im 18. und frühen 19. Jahrhundert*, Diplomarbeit, zur Erlangung des akademischen Grades einer Magistra der Philosophie an der Karl-Franzens-Universität Graz, Institut für Geschichte, Graz 2012.

Spletna stran: <https://unipub.uni-graz.at/obvugrhs/content/titleinfo/217170/full.pdf> (ogled 6. 7. 2024)

Gruden, Josip: Šola pri sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi, *Carniola* 6 (1915), št. 1/2, str. 1–21. [Digitalna knjižnica Slovenije]

Hladnik, Milan: Prvi slovenski matematični učbeniki, *Šolska kronika*, 26, 2017, št. 3, str. 291–323.

Hojan, Tatjana; Pušnik Mateja: „Kdor računstva se uči, svojega duha krepi.“ Učna ura računstva in stari učbeniki za računstvo na Slovenskem, *Šolska kronika*, 29, 2020, št. 3, str. 420–442.

- Lavtar, Luka: Računstvo, 1. del: *Pedagoški letopis* II. zvezek, str. 43–83, 2. del: *Pedagoški letopis* III. zvezek, str. 1–77, Slovenska Šolska Matica, Ljubljana 1903. [Digitalna knjižnica Slovenije]
- Pacher, Lieselotte Maria: *Der elementare Rechenunterricht in deutschsprachigen Lehrbüchern Österreichs von Maria Theresia bis zum Ende der Monarchie*, Magisterarbeit, Universität Wien, 2008. Spletna stran: <https://core.ac.uk/download/pdf/11582104.pdf> (ogled 6. 7. 2024)

UDK 373.3(497.4Vodice)"1855/1869"
1.01 Izvirni znanstveni članek
Prejeto: 21. 10. 2024

Stane Okoliš*

Stara šola v Vodica 1855–1869 *The Old School in Vodice 1855–1869*

Izvleček

Članek obravnava vodiško enorazredno šolo od začetka njenega neprekinjenega delovanja leta 1855 do uveljavitve liberalne šolske zakonodaje leta 1869, ki je v temeljih spremenila dotedanji šolski sistem. Obdobje stare šole v Vodica 1855–1869 opredeljujejo posledice pomladi narodov in revolucije leta 1848 ter konkordat med Avstrijskim cesarstvom in Svetim sedežem leta 1855. Medtem ko so ukrepi iz leta 1848 prispevali k izboljšanju pouka v ljudskih šolah, pa je konkordat predvsem utrdil vlogo Katoliške cerkve pri vodenju, organiziranju in nadzoru pouka v osnovnem šolstvu. Učiteljsko službo, ki je bila vezana tudi na orglarsko in cerkovniško službo, je ves ta čas opravljal Jernej Stamcar, ki je bil drugi javni učitelj v Vodica 1855–1869. Članek je napisan predvsem na podlagi zapisnikov okrajnih učiteljskih konferenc in župnijskih oznanilnih knjig, ki so v tem obdobju glavni razpoložljivi vir za zgodovino te šole.

Abstract

The article discusses the single-grade school in Vodice from the beginning of its continuous operation in 1855 until the introduction of the liberal school legislation in 1869, which fundamentally changed the school system. The period of the old school in Vodice is marked by the consequences of the Spring of Nations and Revolution of 1848, and the Concordat between the Austrian Empire and the Holy See of 1855. While the measures of 1848 contributed to the improvement of teaching in the primary schools, the Concordat mainly strengthened the role of the Catholic Church in the management, organisation, and supervision of teaching in primary education. Throughout this period, Jernej Stamcar, who was the second public teacher in Vodice, held the position of teacher, which also included the position of organist and sexton. The article is mainly based on the minutes of the district school staff meetings and the parish notice books, which are the main available sources for the history of the school in this period.

Ključne besede: šola, Vodice, katehetsko-učiteljske konference, konkordat, učitelj Jernej Stamcar

Keywords: school, Vodice, catechist and school staff meetings, Concordat, teacher Jernej Stamcar

* Mag. Stane Okoliš, direktor Slovenskega šolskega muzeja, e-pošta: stane.okolis@solskimuzej.si

Uvod

Ko so leta 1855 v Vodicah po dolгих prizadevanjih pripravili osnovne pogoje za neprekinjeno delovanje enorazredne župnijske šole,¹ je bil med Avstrijskim cesarstvom in Svetim sedežem sklenjen konkordat, s katerim so na novo uredili razmerje med državo in Cerkvijo.² Katoliška cerkev si je z njim v šolstvu povrnila odločujoč vpliv. Dogovorjeno je bilo, da učne vsebine v avstrijskih ljudskih šolah ne smejo biti v nasprotju s katoliškim naukom. Učitelji katoliških ljudskih šol so bili podrejeni cerkvenemu nadzoru, kateheti in profesorji teologije pa so potrebovali cerkveno učno dovoljenje pristojnih škofov.

Konkordat je v šolstvu utrdil razrahljane pristojnosti cerkvenih nadzornih organov in okreplil neoabsolutistično oblast, ki je v boju z liberalizmom potrebovala cerkveno podporo. Reformna prizadevanja v revolucionarnem letu 1848 so bila usmerjena v celovito preureditev šolskega sistema. Z uveljavitvijo Načrta organizacije gimnazij in realnih šol (1849) je uspela reforma srednjega šolstva,³ v osnovnem šolstvu pa so obveljali le ukrepi za izboljšanje pouka in uporabe jezika v ljudskih šolah, ki jih je Ministrstvo za javni pouk sprejelo pred začetkom šolskega leta 1848/1849.⁴ Med temi ukrepi je bilo v letu pomladi narodov sprejeto tudi najbolj daljnosežno načelo, da pouk v ljudskih šolah poteka v maternem jeziku učencev.⁵

Z uveljavitvijo ukrepov za izboljšanje pouka so učitelji pri svojem delu z učenci lahko uporabljali izboljšane metode pouka. Poleg zakonsko predpisanih predmetov so lahko prostovoljno in brezplačno poučevali tudi risanje, gimnastiko in kmetijstvo (sadjerejo, čebelarstvo ali poljedelstvo). Za ponavljalni pouk verouka so priporočali manj strogosti in več srčnosti, šolske sv. maše pa so vezali na starost in versko izobrazbo učencev ter na upoštevanje krajevnih razmer. Za nadaljnje izobraževanje učiteljev so uvedli redne okrajne konference, da bi na njih tako učitelji kot tudi kateheti razpravljali o vsem, kar se je navezovalo na vsebino in metode pouka, disciplino, učne pripomočke in učila, učbenike, pedagoške liste in o vsem, kar je bilo za ljudske šole pomembno.

Določila Politične ustave nemških šol v c.-kr. nemških dednih deželah, ki je po letu 1805 pod cerkvenim šolskim nadzorstvom na novo preuredila avstrijski

- 1 Stane Okoliš, Ustanavljanje vodiške javne šole 1853–1855, *Šolska kronika : revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 32, 2023, št. 1–2, str. 26–63.
- 2 Konkordat med papežem Pijem IX. in avstrijskim cesarjem Francem Jožefom I. je bil podpisan 18. avgusta 1855 in izdan kot cesarski patent 5. novembra 1855. Objavljen (tudi) v: *Österreichischer Schulbote*, št. 47, 24. novembra 1855, str. 393–398.
- 3 Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreichs, Wien (Dunaj), 1849.
- 4 Maßregeln zur Verbesserung des Volksschulen-Unterrichtes und hinsichtlich der Sprache für denselben, Wien, 2. septembra 1848. Politische Gesetze und Verordnungen.
- 5 Ibid., "In den Volksschulen, zu denen hier die untersten Schulen mit Einschluss der drei Classen der Hauptschulen gerechnet sind, soll künftig der Unterricht den Schülern in ihrer Muttersprache ertheilt werden."

šolski sistem, so še naprej ostala v veljavi. Leta 1844 je izšla deveta dopolnjena izdaja »šolske ustave«; leta 1847 prvi, leta 1859, štiri leta po sklenitvi konkordata, pa še drugi ponatis, ki je bil do konca veljavnosti 2. državnega šolskega zakona (1869) tudi zadnji natis.⁶ V predmetniku podeželskih trivialnih šol so bili med šolskimi predmeti poleg verouka, ki je imel širši vzgojni pomen, še pisanje, branje in računanje. Posebni vlogi verouka in vzgoje v delovanju šole se je prilegal tudi položaj kateheta, ki mu ni bil zaupan samo verouk, ampak tudi priprava učencev na prejem svetih zakramentov Katoliške cerkve in opravljanje verskih obredov v sklopu šole. Učitelji so še naprej opravljali trojno službo: poleg učiteljske še orglarsko in cerkovniško. Za skromno preživetje so prejemali dohodke od vseh treh služb. Polletne tečaje za učiteljske kandidate so po letu 1848 najprej podaljšali na eno, od leta 1854 pa na dve šolski leti.⁷

Okrajne katehetsko-učiteljske konference

Redna mesečna srečanja katehetov in učiteljev na okrajnih konferencah so uvedli med prvimi ukrepi za izboljšanje pouka v ljudskih šolah leta 1848 še pred podaljšanjem izobraževanja na preparandijih, saj polletni tečaji za učiteljske pripravnike bodočim učiteljem niso zadoščali za uspešnejše poučevanje. Najvišja državna šolska oblast se je tudi dobro zavedala, da se morajo učitelji po pridobitvi predpisane izobrazbe za uspešno opravljanje poklica še naprej izobraževati. Kamniški okrajni šolski nadzornik, pod katerega je spadala tudi šola v Vodica, bi moral na podlagi odloka c.-kr. ministrstva za javni pouk z dne 2. septembra 1848 in poznejših intimacij gubernija in škofijskega konzistorija v Ljubljani že pred novembrskim začetkom šolskega leta 1848/1849 sklicati prvo katehetsko-učiteljsko konferenco za kamniški šolski okraj. Okrajni šolski nadzornik in dekan v Kamniku Franc Vojska je 21. novembra 1848 škofijskemu konzistoriju namesto zapisnika okrajne konference poslal dopis, v katerem se je strinjal, da so objavljeni ukrepi za izboljšanje ljudskega šolstva koristni, da pa so vendar razmere za mesečne katehetsko-učiteljske konference v kamniškem okraju zaradi krajevnih razmer še neizvedljive.⁸

Okrajni šolski nadzornik je čez pol leta v drugem dopisu škofijskemu konzistoriju znova zatrjeval in utemeljeval, da so katehetsko-učiteljske konference v kamniškem šolskem okraju zaradi velike oddaljenosti med takrat delujočimi

6 Politische Verfassung der deutschen Volksschulen für die k. k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien, unveränderte Abdruck der neunten Auflage, Wien 1859.

7 SŠM, arhivska zbirka, fasc. 61/1, Präparanden Kurs angefangen vom Jahre 1834 bis 1871: Zweiter Jahrgang des Präparanden - Unterrichtes an der k. k. Muster-Hauptschule zu Laibach im Schuljahre 1854.

8 ŠAL/šolstvo, f. 3j, Lehrer - Konferenzen 1848–1852; Kamnik, 21. novembra 1848. Franc Vojska, okrajni šolski nadzornik.

šolami (Kamnik, Mengeš, Dob in Šentvid pri Brdu) povezane z velikimi stroški, ki močno obremenjujejo že tako slabe dohodke učiteljev.⁹ Kakor je bila oddaljenost med šolami za pešačenje od več kot ene do več kot dveh ur v eno smer zanj prevelika, je bila vožnja s konjsko vprego predraga. Kot dekan je službo okrajnega šolskega nadzornika opravljal častno, pri tem pa je zatrjeval, da tudi zaradi prikrajšanja z desetino in drugimi urbarialnimi dajatvami ob odpravi podložništva ne zmore gostiti katehetsko-učiteljskih konferenc svojega okraja.

Na dolgi rok takšni izgovori nikakor niso mogli zadržati celovite uveljavitve ministrskih ukrepov za izboljšanje pouka v ljudskih šolah iz leta 1848. Izvajanje zelo potrebnih ukrepov so ponekod, kakor je bilo na primer v kamniškem šolskem okraju, lahko le nekoliko zadržali oz. upočasnili, nikakor pa ne onemogočili. Ker so bile spremembe v osnovnem šolstvu, med drugim tudi uvedba nadaljnjega izobraževanja učiteljev na okrajnih katehetsko-učiteljskih konferencah, utemeljene in v skladu z novimi potrebami, se jih tudi t. i. Bachov absolutizem (1849–1859) ni dotaknil.¹⁰ Srečevanje učiteljev in katehetov na okrajnih konferencah pa ni pospeševalo samo njihove strokovne usposobljenosti, temveč je med njimi spodbujalo tudi nastajanje in krepitev nacionalne zavesti in stanovske pripadnosti.

Predvidene mesečne katehetsko-učiteljske konference v objavljenih ukrepih za izboljšanje pouka v ljudskih šolah so bile sprejete z veliko mero zadržanosti tudi v nekaterih drugih šolskih okrajih ljubljanske škofije. Najbolj pogosto so o možnosti mesečnih srečanj dvomili v tistih okrajih, kjer je bila oddaljenost med šolami velika, in tam, kjer so pogosto srečevanje katehetov in učiteljev preprečevale druge naravne ovire. Mnogi okrajni šolski nadzorniki si niso znali predstavljati, da bi bodisi kateheti, ki so verouk večinoma poučevali zastonj, bodisi učitelji za nizko plačo tako pogosto hodili na srečanja, ki so bila povezana s stroški, med odsotnostjo pa tudi niso mogli opravljati svojih drugih mnogoterih obveznosti v šoli in Cerkvi. Razumljivi so bili zato njihovi predlogi, da se pogostost srečevanja zmanjša. Tudi zaradi tega so bile konference v nekaterih šolskih okrajih pogostejše in v drugih redkejše. Kateheti in učitelji kamniškega okraja so se leta 1857 zbrali na dveh konferencah.¹¹

Na katehetsko-učiteljskih konferencah so navadno razpravljali o vprašanjih, ki jih je okrajnim šolskim nadzornikom posredoval škofijski konzistorij, nekatera pa so izbrali tudi na lastno pobudo. Okrajni šolski nadzornik je konzistorialna vprašanja poslal učiteljem, ki so morali nanje pisno odgovoriti do datuma sklica konference in se tako nanjo pripraviti. Okrajni šolski nadzornik, ki je vodil konferenco, je bil odgovoren tudi za zapisnik. Pisni odgovori učiteljev na zastavljena konzistorialna vprašanja so bili priloge zapisnika, ki ga je moral okrajni šolski nadzornik posredovati škofijskemu konzistoriju. Konzistorij je s konferenčnimi vprašanji poleg pregleda nad delom katehetov in učiteljev pridobil tudi podatke

⁹ Ibid., Kamnik, 14. maja 1849.

¹⁰ ŠAL/šolstvo, f. 3j in 4g, Lehrer - Konferenzen 1848–1852 in 1856–1860.

¹¹ ŠAL/šolstvo, f. 4g, Lehrer - Konferenzen 1856–1860; Kamnik, 27. januarja 1858.

za načrtno poseganje na šolsko področje, glede na izbrane pedagoške teme, na metode pouka in vzgoje, na jezikovna vprašanja v zvezi z uporabo materinščine in vlogo nemščine v ljudski šoli, na didaktična vprašanja pouka, na psihološke vidike odraščanja in obnašanja otrok ter mladostnikov in na nadaljnje izobraževanje učiteljev.

Po naročilu knezo-škofijskega konzistorija so na katehetsko-učiteljski konferenci v Kamniku 30. septembra 1857 po konferenčnih vprašanjih z dne 14. maja 1857 in poslanih predhodnih pisnih odgovorih razpravljali o pomembnosti katehetsko-učiteljskih konferenc kot sredstva za nadaljnje izobraževanje učiteljev, o metodah dela s šolskimi berili, o pomenu pouka v materinščini in uvajanju osnov nemščine v nižjih razredih, o ravnanju učitelja, zaradi česar bi otroci radi hodili v šolo, o pobudi, da bi na vsaki katehetsko-učiteljski konferenci obravnavali poglavje iz pedagoške strokovne literature, o ponavljanju pri pouku in o smotru ponavljanja pri verouku.¹² Poseben dosežek te konference je bil, da so konec leta 1857 v prizadevanju za izboljšanje strokovne usposobljenosti učiteljev ustanovili učiteljsko izposojevalno knjižnico.

Na prvih katehetsko-učiteljskih konferencah kamniškega okraja učitelja iz Vodice ni bilo, ker šola v Vodica še ni bila ustanovljena. V ohranjenih dostopnih virih je bil vodiški učitelj Jernej Stamcar na okrajni katehetsko-učiteljski konferenci v Kamniku prvič navzoč 30. septembra 1857.¹³ Odgovore na konferenčna vprašanja škofijskega konzistorija je napisal v dveh delih 12. in 29. septembra 1857. Okrajni šolski nadzornik Dolenc ga je ocenil za marljivega in pri tem dodal, da bo moral svoje znanje še dopolnjevati.¹⁴

Jernej Stamcar, »učenik« vodiški (1855–1871)

Jernej Stamcar je bil rojen leta 1817 v Velesovem. Ko je kot začasni učitelj leta 1855 prišel v Vodice, je bil poročen in oče več otrok. Z družino se je naselil v »šolmaštirjo«, v kateri je v tistem času prebivalo tudi več drugih oseb.¹⁵ Polletni tečaj za učiteljske pripravnike oz. preparandij, ki je poleg osnov poučevanja in metodike pouka v učni snovi trivialne šole obsegal še osnove glasbene vzgoje z orgljanjem, je opravil leta 1845 na ljubljanski glavni vzorčni šoli.¹⁶ Pred vstopom na preparandij je končal tretji razred glavne šole. Za delo v učiteljski službi je po nekajletni praksi

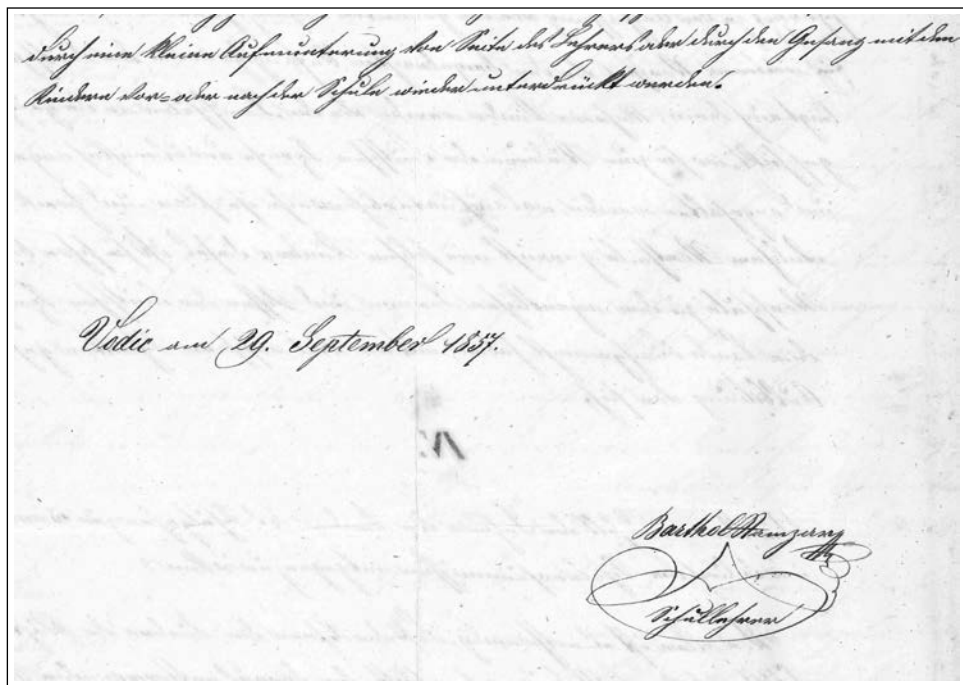
12 Ibid., Kamnik, 27. januarja 1858. Poročilo okrajnega šolskega nadzornika Luka Dolenca.

13 Ibid., Kamnik, 27. januarja 1858. Zapisnik katehetsko-učiteljske okrajne konferenca v Kamniku z dne 30. septembra 1857.

14 Ibid., Kamnik, 27. januarja 1858. Poročilo okrajnega šolskega nadzornika Luka Dolenca.

15 ŠAL/ŽA Vodice, Status animarum 1852 (1765–1866), inv. št. 55, Vodice, h. št. 23 – šolmaštirja: Jernej Stamcar, roj. 24. avgusta 1817 v Velesovem, žena Marijana, roj. Šlebir 4. julija 1818 prav tako. Do prihoda v Vodice 1855 sta imela dva, ob odhodu 1871 pa šest otrok. V poslopju so živele še tri starejše osebe.

16 SŠM, arhivska zbirka, f. 61/1, Präparanden Kurs, Trivial Schul Präparanden Curs vom Jahre 1845.

Kraj, datum in podpis učitelja Jerneja Stamcarja pod izdelanim odgovorom na konferenčno konzistorialno vprašanje, kaj lahko učitelj stori, da bodo otroci radi hodili v šolo. Vodice, 29. septembra 1857 (NŠAL, ŠAL/šolstvo, f. 4g, Lehrer - Konferenzen 1856–1860).

potreboval še konzistorialni izpit, ki ga je kot eden prvih leta 1848 opravil v slovenskem jeziku.¹⁷ Izpitna vprašanja je imel iz nemške in slovenske slovnice, pravopisa, metodike, branja, pisanja in računanja. Spisati je moral tudi pisno nalogo in se predstaviti z govorno vajo. Za uspešno opravljen izpit je prejel pedagoško spričevalo. Pred prihodom v Vodice je bil podučitelj (Unterlehrer) v Cerknici, začasni učitelj (Schulprovisor) v Črnem Vrhu nad Idrijo, Ratečah, Kamni Gorici in v (Kočevskih) Poljanah.¹⁸ Ob prihodu v Vodice je imel deset let učiteljskih izkušenj.

Bolj kot med kratkotrajnim izobraževanjem se je s perečimi problemi učiteljskega poklica in tedanje šole soočil med službovanjem na podeželskih eno- in dvorazrednicah. Njegovi učiteljski začetki so povezani z uvajanjem ministrskih ukrepov za izboljšanje pouka v ljudskih šolah iz leta 1848. Z odgovori na konzistorialna vprašanja je pokazal svoje pedagoško obzorje in metode dela v t. i. konkordatski šoli, približal pa je tudi dejavnike, ki so vplivali na delovanje vo- diške šole v njenih začetkih.

¹⁷ ŠAL/šolstvo, f. 13 d, Muster-Hauptschule zu Laibach, Prüfungen 1848.

¹⁸ Ibid., f. 35, Šola v Vodica; Ljubljana, 10. marca 1866. Konzistorij v dopisu stolnemu kapitlju.

Ker so bili učitelji pri ljudeh ponekod brez ugleda in ljudje do njih niso imeli nikakršnega spoštovanja, je škofijski konzistorij zanimalo, kje so vzroki za takšno stanje. Vodiški učitelj Jernej Stamcar je leta 1859 navedel več vzrokov. Eden od najbolj vidnih so bili slabi dohodki, ki učiteljem niso omogočali primerne življenja za njihov status.¹⁹ Vsak prosti čas so bili prisiljeni porabiti zato, da so si lajšali skromne razmere z drugimi deli zunaj šole. Pri ljudeh je vsak učitelj izgubil spoštovanje, če se je moral za preživetje ukvarjati s poljskimi deli in se od kmetov skoraj ni več v ničemer razlikoval. Ponekod se ljudje za šolo niso brigali in je niso spoštovali ne cenili zaradi neizobraženosti. Nejevoljno so otroke morda še pošiljali v šolo, vendar so imeli vsako uro, ki so jo otroci preživeli v šoli, za izgubljeno. Ker niso videli nobene koristi od šole, jim tudi učitelj ni nič pomenil. Če je bil učitelj prisiljen pobirati svoje dohodke od hiše do hiše, kakor se je dogajalo prav v vodiški župniji, ni bilo nič nenavadnega, da so kmetje dogovorjene prihodke učitelju dajali z očitno nejevoljo. Kmetom je bil vsak davek nadležen in njihova nejevolja nad njimi je hitro padla tudi na učitelja. Ljudski prezir in sovraštvo do napak in slabosti, ki se kažejo pri navadnih ljudeh, sta bila toliko večja, če so jih odkrili pri bolj izobraženih in še posebej pri tistih, ki jim je bila zaupana skrb za vzgojo otrok, za razlago ter razločevanje dobrega od slabega in so bili drugim postavljeni za zgled. Po mnenju vodiškega učitelja ljudje niso mogli spoštovati in ceniti učitelja, ki je predan pijači, igram in drugim strastem.

Stamcar je bil trdno prepričan, da učitelj lahko na ljudi najbolj vpliva z lastnim zgledom. Vzgoja v šoli se zato začne z doslednim osebnim vzdrževanjem reda in čistosti pri učitelju. Zahteve za red in čistost otrok deli z lastno odgovornostjo, kajti učitelj, ki vzgaja otroke, mora biti tudi sam redoljuben in čist. In njegove besede se morajo kazati v njegovih dejanjih.²⁰ Zaveda se, da bo največ dosegel, če bo imel pouk točno po urniku, da bo učilnica lepo urejena in bo v njej vedno vse na svojem mestu. Na ta način naj bi otroke polagoma navadil, da je treba v vsem in v vsaki stvari ohraniti pravi red. Prav nič ne pomaga učitelju, če kriči proti neredu, po drugi strani pa so v učilnici očitni sledovi nereda. Učiteljev zgled je zanj pri otrocih najbolj pomemben. V skladu s tem prepričanjem mu je jasno, da mora biti učitelj čisto oblečen in imeti čisto stanovanje, ker je otrokom lahko večkrat na obeh. Opran, počesan in lepo oblečen, pa vendar daleč od vsake nečimrnosti, stopi v učilnico. Najmanj enkrat na teden v učilnici pregleda pisalni pribor in šolske knjige. Za nečistost je učence kaznoval. Kazen je uporabil tudi za svarilo drugim. Kadar otroci na daljši rok v redoljubnosti in čistoči vidno napredujejo ali si za to prizadevajo, pa je priporočal, da se jih nagradi in javno pohvali.

Učitelj Stamcar je kot organist skrbel za petje tako v cerkvi kot tudi v šoli. Cilj njegovega prizadevanja na tem področju je bil v tem, da je petje harmonično,

19 ŠAL/šolstvo, f. 4g, Lehrer - Konferenzen 1856–1860; Vodice, 25. septembra 1859.

20 Ibid., Vodice, 14. septembra 1858.

melodija in besedilo pesmi pa naj v ljudeh zbudita čut pobožnosti.²¹ Zven pesmi bi moral biti, kolikor je mogoče, čist, razločen in razumljiv. Pri vsakokratnem izboru pesmi se je ravnal po praznikih v teku leta. Zavzemal se je za to, da se večino pesmi poje v »deželnem« jeziku, manj pa v latinskem in tujem jeziku, ki ju navadni ljudje ne razumejo. Prepričan je bil, da jih take pesmi duhovno ne dvigajo, nekatere pa celo motijo.

Uporabo učil za posamezne šolske predmete oz. realije so v ljudski šoli zavračali starši. Za učitelja Stramcarja je bilo zato pomembno, da se, kolikor je le mogoče, zaščitijo.²² Med šolarje bi jih razdelil le toliko, kolikor so jih nujno potrebovali, in le za tisti čas, ko so obiskovali pouk. Učiteljeva naloga je bila, da je bil na njihovo uporabo pozoren, da se kot neuporabljene niso izgubile in da so jih, kolikor je bilo mogoče, ohranili za naslednje generacije. Učitelj je moral paziti, da šola zaradi učil ni kazala nereda.

Ker posebne prisile za obisk pouka tudi po letu 1848 še ni bilo, je bil obisk šole, četudi je bila šolska obveznost uzakonjena že leta 1774, odvisen predvsem od uspešnosti prepričevanja staršev, naj svoje otroke redno pošiljajo v šolo. Šolska oblast se je zanimala, kako v šoli ravnaajo učitelji, da bi otroci radi hodili v šolo. Učitelj Stamcar je imel za potrebno, da učitelj otrokom jasno predstavi pomembnost rednega obiskovanja šole in pokaže koristi ter prednosti, ki iz tega izhajajo.²³ Pri tem se je zavedal, da je učiteljeva naloga, da otroke sprejema z očetovsko milino in ljubeznijo ter jim je pripravljen pomagati pri učnih težavah. Pogosto naj bi jih opozarjal na vrednost določenega znanja in jim na primerih pokazal, kaj vse lahko doseže tisti, ki redno obiskuje šolo. Opozoril naj bi jih na sovrstnike, ki šolo zanemarjajo in od pouka izostajajo ali pa so prisiljeni, da šolo zaradi slabih razmer opustijo. S spoznavanjem, razlago in odkrivanjem neznanih stvari, kar jim omogoča reden šolski pouk, poskuša pri učencih vzbuditi željo in veselje za učenje. Obiskovanje šole naj zato zanje ne bi bila prisila, ampak nekaj, kar ima za njihovo življenje poseben pomen. Kakor hitro bi to spoznali, jim šola ne bi bila samo v veselje, ampak ne bi nikdar pomislili na to, da bi jo zanemarjali. Za vsako izgubljeno minuto v šoli, ki jim lahko toliko prinese, bi jim bilo žal. Tako pridobljene in zakoreninjene želje po obiskovanju šole in znanju po Stamcarjevem mnenju ni mogoče več kar tako pozabiti. Ko pridejo težave, mora učitelj s primernimi besedami ali s petjem otrokom vrniti veselje do šole.

Ker je šolska oblast po letu 1848 poleg opismenjevanja v ljudski šoli vse bolj podpirala tudi kmetijski pouk, si je tudi Stamcar prizadeval, da bi na tem področju naredil korak naprej. Po več letih službe v Vodicaх si je kupil manjše zemljišče in se spomladi leta 1866 začel pripravljati na ustanovitev sadjerejske šole. Ker je bil takrat še vedno samo začasni učitelj, je bilo njegovo delo usmerjeno tudi

²¹ Ibid., Vodice, 25. septembra 1859.

²² Ibid.

²³ Ibid., Vodice, 29. septembra 1857.

v pridobitev učiteljske službe v Vodicah za stalno. Vodiški župnik in kamniški dekan sta ga podprla, občina pa je bila proti in je škofiškemu konzistoriju poslala skupino ljudi, ki so protestirali proti njegovi nameri. Ker naj bi z načrtom v domači občini izzval nezadovoljstvo, ki se je zaradi nekaterih njegovih dejanj v preteklosti še povečalo, stolni kapitelj kot šolski patron ni podprl njegove prošnje za prezentacijo na stalno učiteljsko mesto v Vodicah.²⁴

Prizadevanja učitelja Stamcarja tako niso obrodila sadov. Sadjerejska šola ni bila ustanovljena, zato pa je vodiška šola na drugi strani leta 1867 dobila šolski vrt v izmeri 107 m².²⁵ Vodiški župnik je s prižnice v župnijski cerkvi na 8. nedeljo po binkošti 1867 povabil na sestanek v šolo po nedeljskem krščanskem nauku vse tiste, ki so podpirali sadni šolski vrt.²⁶ Zemljiške posestnike je prosil, naj s seboj pripeljejo pesek in zemljo. Z odlokom ministrstva za uk in bogočastje (25. februarja) in z odredbo deželne vlade (8. marca) so leta 1867 v ljudskih šolah na Kranjskem uvedli pouk kmetijstva. Okrajno glavarstvo v Kamniku je poročalo, da imajo učitelji na področju kmetijstva v tem okraju že nekaj znanja in izkušenj.²⁷ Leta 1869 je bila šola v Vodicah med tistimi šolami, ki jim je kranjski deželni podglavar podelil Hartingerjeve gospodarske podobe za slovenske šole na Kranjskem.²⁸ Že naslednjega leta pa je bil učitelj Stamcar med tistimi učitelji, katerim je kranjski deželni odbor po odobritvi deželnega zbora in v dogovoru z deželno vlado podelil 1000 goldinarjev (gld) za razvoj kmetijskega pouka.²⁹

Učitelj Stamcar si je prizadeval, da bi bil uspešen in razgledan učitelj, ki se zanima za stvari in ljudi okrog sebe. Ko je leta 1861 začel izhajati prvi slovenski učiteljski časopis *Učiteljski tovarš*, je bil poleg vodiškega kaplana Bernika eden njegovih prvih naročnikov.³⁰ Prav tako je bil član Društva v pomoč učiteljem in njihovim vdovam in sirotam in je s tem namenom tudi plačeval v društveni sklad.³¹

Začetki šolskega leta in prizadevanja za izboljšanje šolskega obiska

Vsak začetek novega šolskega leta je v župnijskem okolju za šolo vzbudil več pozornosti. V župnijskih oznanilih, ki so za to obdobje eden redkih razpoložljivih virov, so napoved začetka šolskega leta pisali redno vsako leto od leta 1852 nap-

24 ŠAL/šolstvo, f. 35, Šola v Vodicah; Ljubljana, 10. marca 1866. Konzistorialno poročilo.

25 Preteklost šole in druge zanimivosti v Vodicah, neznani avtor (1892–1895), nepaginirano.

26 ŠAL/ŽA Vodice, f. 10, Oznanilna knjiga, inv. št. 79/5, 8. nedelja po binkošti 1867. (4. avgusta 1867).

27 Ibid., Zapis na prvi notranji strani naslovne platnice.

28 Učiteljski tovarš (UT) 1869, str. 328.

29 UT 1870, str. 275–276.

30 UT 1861, str. 124 in 140, seznam naročnikov št. 263 in 319.

31 UT 1871, str. 48.

rej.³² Oznanila je pisal vodiški župnik, ki mu je bil kot krajevnu duhovniku po takratni šolski zakonodaji zaupan tudi neposredni nadzor nad šolo.³³ V njegovih precej skromnih zapisih o šolskih zadevah je začetek pouka najbolj pomemben dan šolskega leta. V pretežno latinsko pisani knjigi so vsi vpisi, ki se nanašajo na šolo in zlasti na začetke šolskega leta, do leta 1868 pisani v nemščini, od takrat naprej pa v slovenščini.

Šolsko leto se je od ustanovitve šole naprej vseskozi začinjalo po prazniku vseh svetih v prvih dneh novembra.³⁴ Naznanitev začetka šole je bila oznanjena s prižnice v župnijski cerkvi na nedeljo tistega tedna, v katerem sta bila napovedana uvodna šolska sv. maša in vpis v šolo. Najpogosteje so novo šolsko leto oznanili na zadnjo nedeljo v oktobru, šolski pouk pa nato začeli v dnevih po prazniku vseh svetih. Napoved začetka šolskega leta je v oznanilni knjigi vseskozi zapisana po cerkvenem koledarju, ki se je zaradi premikanja datuma velike noči vsako leto spremenila in se je javljala v obdobju med 20. in 24. nedeljo po binkoštih.

Vsebina zapisa in celo struktura stavkov vpisa v oznanilnih knjigah se do konca veljavnosti Politične šolske ustave (1869) ni veliko spreminjala. Župnikovo oznanilo o začetku šole je bilo v prvi vrsti namenjeno staršem, ki so imeli za šolo sposobne otroke v starosti od 6 do 12 let. Samo v prvem oznanilu, ki se v jeseni 1852 nanaša še na začetek pouka v zasebni župnijski šoli, starši niso posebej opredeljeni. Ker se v vseh naslednjih letih redno uporablja stavčna zveza »starši iz cele župnije«, pomeni, da je bil šolski okoliš javne župnijske šole v Vodicah enak obsegu župnije. Župnik v oznanilu zato vedno poziva starše z območja celotnega šolskega okoliša, da so dolžni najprej svoje otroke poslati k šolski sv. maši in k vpisu v šolo ter jih nato redno opozarjati, da vsak delavnik hodijo k pouku v redno »delavniško« šolo. Obveznost obiskovanja nedeljske šole za odrasle otroke v starosti od izpolnjenega 12. do 15. leta je zapisana v nevtralni obliki in staršev neposredno ne omenja. Precej podobna oznanila iz prvih let po ustanovitvi šole so v poznejših letih dopolnjena najprej s priporočili staršem, da otroke redno pošiljajo k pouku, nato pa še s svarili, da bodo morali negativne posledice pripisati sami sebi, če svojih za šolo sposobnih otrok ne bodo bolj redno pošiljali v šolo.³⁵

Župnik Bergant je tako tudi začetek šolskega leta 1857/1858 oznanil na 22. nedeljo po binkoštih leta 1857 pri nedeljski sv. maši v župnijski cerkvi sv. Marjete. Starše otrok v starosti od 6 do 12 let, primernih za delavniško šolo, iz vse župnije

32 Oznanilne knjige (1841–1854) in inv. št. 79/1–10 (1857–1870). Knjiga za leto 1855/1856 manjka.

33 Politische Verfassung der deutschen Volksschulen, 1859, str. 5, prg. 1. »Die nächste unmittelbare Aufsicht über jede Trivialschule und auf den Lande auch über jede Hauptschule ist dem Orts-seelsorger anvertraut.«

34 Ibid., str. 52, prg. 77 določa: »Ker se šolsko leto na gimnazijah začne novembra, se tega držijo tudi v normalkah in drugih glavnih šolah.« V prg. 79 pa nadaljuje: »Pri trivialkah na deželi je začetek leta odvisen od jesenskih počitnic, ki so lahko glede na krajevne razmere različne.«

35 Oznanilne knjige, inv. št. 79/1–10 (1857–1870).

je pozval, naj jih v torek, 3. novembra 1857, ob 7.30 pošljejo k sv. maši, po njej pa pridejo v šolo k vpisu. Za naslednjo nedeljo ob 1. uri popoldne je v šolo sklical tudi odrasle otroke v starosti od 13. do končanega 15. leta iz območja cele župnije za nedeljski pouk.³⁶

Napoved šolskega leta 1858/1859 na 23. nedeljo po binkošti leta 1858 je bila skoraj popolnoma enaka kot predhodno leto. Župnik je pri nedeljski sv. maši v župnijski cerkvi pozval starše iz cele župnije, ki so imeli za delavniško šolo primerne otroke, naj jih pošljejo v četrtek, 4. novembra, ob 7.30 k sv. maši, po njej pa pridejo v šolo k vpisu. Za naslednjo nedeljo je oznanil tudi začetek nedeljske šole za starejše otroke. Obvestilo staršem o začetku pouka je dopolnil tudi z izrecnim priporočilom, naj bolj redno obiskujejo šolo.³⁷

Besedilo oznanila o začetku šolskega pouka je v primerjavi s prejšnjimi leti zelo podobno tudi na 23. nedeljo po binkošti leta 1860 (4. novembra 1860). Uporabljene so iste besede in izrazi kot prejšnja leta. Poudarek v besedilu je na izpolnjenem 12. letu starosti kot zgornje meje za tiste otroke, ki so obiskovali delavniško šolo, in spodnje meje za tiste, ki so vstopali v nedeljsko šolo. Ker so se nekateri starši očitno tudi upirali vse ostrejšim zahtevam šolske nadzorne in politične oblasti po doslednejšem izpolnjevanju šolske obveznosti za šolo sposobne otroke, jih je župnik s prižnice posvaril, naj za tako ravnanje sami sebi pripišejo škodljive posledice. Znova jim je priporočil, naj otroke bolj redno pošiljajo v šolo.³⁸

Tudi oblika zapisa o začetku šole v jeseni 1861 se ni prav veliko razlikovala od zapisov v prejšnjih letih. Razlike so bile v podrobnostih in poudarkih. Kakor predhodno posebej označuje otroke, primerne za delavniško šolo (für die Werktagsschule geeignete Kinder) od 6. do bolj določene meje z omembo izpolnjenega 12. leta (vom 6 bis vollendeten 12 Jahr). Tudi pri nedeljski šoli je poudarek, da jo obiskujejo odrasli šolarji od izpolnjenega 12. do 16. leta (von vollendeten 12. Jahr bis 16). Na koncu je bilo spet dodano svarilo, naj si tisti, ki ne bodo prišli dobrovoljno, neugodne posledice pripišejo sami sebi. Bolj redno obiskovanje šole je bilo spet izrecno priporočeno.³⁹

36 Oznanilna knjiga 1857, inv. št. 79/1, Ordo cultus divini publici in Vodice 1857. 22. nedelja po binkošti ali nedelja vseh svetnikov (1. 11. 1857). »Jene Eltern aus der ganzen Pfarr die für die Werktagsschule geeignete Kinder haben, müssen dieselben künftigen Dienstag, das ist am 3. November zur ½ 8 Messe schicken, und darauf sie die Schule zur Einschreibung kommen. Künftigen Sonntag müssen um 1 Uhr die Sonntagsschüler von 13 bis vollendeten 15 ten Jahre in die Schule von der ganzen Pfarr erscheinen.«

37 Ibid., 23. nedelja po binkošti 1858 (31. 10. 1858). »... fleißiger Schulbesuch wird nachdrücklich anempfohlen.«

38 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/3a, 23. nedelja po binkošti 1860 (4. 11. 1860). »Jene die Renitenten werden, sollen sich den nachtheiligen Folgen sich selbst zu schreiben. Fleissiger Schulbesuch wird nachdrücklich anempfohlen.«

39 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/3b, 23. nedelja po binkošti 1861 (27. 10. 1860). »Jene die mit Güte nicht kommen werden, sollen sie die nachtheiligen Folgen sich selbst zu zuschreiben. Fleißiger Schulbesuch wird nachdrücklichst anempfohlen.«

Leta 1862 je bilo zaradi slabega obiska šole pri najavi začetka pouka v novem šolskem letu znova izostreno svarilo tistim staršem, ki bi se šolski obveznosti svojih otrok upirali. Župnik jih je opomnil, da bodo morali ozlovoljene posledice v takem primeru pripisati sebi. Znova je poudaril, da priporoča bolj reden obisk šolskega pouka.⁴⁰ Z zelo podobnimi izrazi so bila oznanila oblikovana za začetek delavniške in nedeljske šole tudi v jeseni 1863. Spet je bilo dodano svarilo za tiste starše, ki ne bodo sledili navodilom in za šolo sposobnih otrok ne pošiljali v šolo. In prav tako je župnik spet izrecno priporočil rednejše obiskovanje šole vseh za šolo sposobnih otrok.⁴¹

V naslednjih letih se oblika zapisa o začetku šolskega pouka za šolo obvezne otroke tako za delavniško kot tudi za nedeljsko šolo iz leta v leto ponavlja. Ponavlja se tudi svarilo staršem z neprijetnimi posledicami in prošnjo, naj za šolo obvezne otroke bolj redno pošiljajo v šolo. Med zapisoma v letu 1864⁴² in v letu 1865⁴³ ni druge razlike kot v datumu napovedi in napovedanega dne uvodne sv. maše ter vpisa v šolo. Zapis o začetku pouka v letu 1866 je v prvem delu enak zapisoma prejšnjih let, nima pa več svarila na neprijetne posledice za tiste starše, ki bi se pošiljanju otrok v šolo upirali. Prav tako ni več priporočila, naj starši otroke bolj pridno pošiljajo v šolo.⁴⁴ Pričakovanje, da so svarila in prošnje staršem, da bi otroke bolj redno pošiljali v šolo, v prejšnjih letih zalegla, se ni povsem uresničilo. Čeprav se svarilo pred neljubimi posledicami v primeru nasprotovanja v zapisu o začetku pouka v letu 1867 ne omenja več, pa župnik tega leta spet izrecno priporoča bolj reden obisk šole.⁴⁵

Zapis o začetku šolskega pouka v letu 1868 se od predhodnih ne razlikuje toliko po vsebini, ampak predvsem po tem, da je prvič napisan v slovenskem jeziku. Še toliko bolj je zanimiv, ker nam odstira slovenščino v šestdesetih letih 19. stoletja tudi s precej starimi izrazi. Župnik je začetek šolskega leta prvič zapisal v domačem jeziku na 23. nedeljo po binkošti. »Tisti otroci ki so že sa vsakdanjo šolo že perpravni, morejo v'petek ob ½ 8 h'sveti maši priti, potem pa v'šolo iti, de bodo sa vsak dan vuk sapisani. Tisti otroci pa ki so že 12 let spolnili, morejo pa danes teden ob eni popoldne v šolo priti de bodo sa nedelski vuk sapisani. Starši ste proseni de otroke pridno v šolo pošilate.«⁴⁶

40 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/4, 21. nedelja po binkošti 1862 (2. 11. 1862). »Jene welche renitiren werden, sollen sich die üblen Folgen selbst zuschreiben. Fleißiger Schulbesuch wird nachdrücklichst anempfohlen.«

41 Ibid., 23. nedelja po binkošti 1863. (1. 11. 1863). »Jene die nicht folgen werden, werden sich die unangenehmen Folgen selbst zu zuschreiben haben. Fleißiger Schulbesuch ist nachdrücklichst anempfohlen.«

42 Ibid., 24. nedelja po binkošti 1864 (30. 10. 1864).

43 Ibid., 22. nedelja po binkošti 1865 (5. 11. 1865).

44 Ibid., 24. nedelja po binkošti 1866 (4. 11. 1866).

45 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/5, 23. nedelja po binkošti 1867 (17. 11. 1867). »Jene Eltern aus der ganzen Pfarr ... Fleißiger Schulbesuch wird nachdrücklichst anempfohlen.«

46 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/7, Oznanivske bukve v Farški cerkvi S Marjete v Vodichah v letu 1868, 23. nedelja po binkošti 1868 (8. 11. 1868).

Trajanje šolskega leta

Medtem ko je bil začetek šolskega leta vsako leto redno vpisan v župnijska oznanila in oznanjen v župnijski cerkvi, se zaključka šolskega leta skoraj ne opazi. Po takrat veljavnih šolskih predpisih se je šolsko leto zaključilo, glede na glavne počitnice in začetek novega šolskega leta.⁴⁸ V oznanilih je sklep šolskega leta prvič napisan šele za 11. nedeljo po binkošti leta 1870. Župnik je tedaj v vo-diški cerkvi oznanil: "V petek bo sklep šolskega leta, bo šolska maša ob 8.30."⁴⁹

Ker so velike počitnice zaradi odredbe najvišje šolske oblasti iz leta 1858 trajale samo pet tednov, je bilo posebej pojasnjeno, da se šolsko leto 1857/1858 konča šele 20. septembra 1858 in se naslednje kakor prejšnja leta začne po prazniku vseh svetih.⁵⁰ Pred koncem tega šolskega leta je bilo staršem v cerkvi tudi naročeno, naj svoje otroke pošiljajo tako v delavniško kot tudi v nedeljsko šolo, kajti sicer bodo morali negativne posledice prevzeti nase.⁵¹

Ob večjih kmečkih delih so pouk med letom, kot je bilo po 8. nedelji po binkošti leta 1861, za cel teden tudi prekinili.⁵² Podobno je bilo v istem letnem času tudi leta 1864, ko je župnik na 10. nedeljo po binkošti 1864 v župnijski cerkvi oznanil, da se šolski pouk v sredo znova začne. Hkrati je staršem priporočil, naj svoje za šolo sposobne otroke bolj redno pošiljajo v šolo.⁵³ Za takratni čas je zelo slikovit in značilen slovenski zapis na 8. nedeljo po binkošti 1869, ki zelo nazorno pokaže na vlogo za šolo obveznih otrok pri kmečkemu gospodarstvu in na razumevanje šolske oblasti za potrebe staršev. Župnik je namreč zapisal: "Ker se bo zdej velk del sačel, tako se bo od pondelka to je od 12. do sv. Ane to je do 26. šola jenala, de vam bojo otroci per vašeh deleh pomagali."⁵⁴

Pobiranje učiteljske bire

Kakor začetek šolskega leta je bilo v oznanilih vsako leto dosledno zapisano tudi pobiranje učiteljske bire. Po potrjeni fasiji prihodkov učiteljske, cerkovniške

48 Politische Verfassung der deutschen Volksschulen, 1859, prg. 86 določa, da šolsko leto traja do 15. avgusta.

49 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/10, 11. nedelja po binkošti 1870 (21. 8. 1870).

50 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/1, 13. nedelja po binkošti 1858 (22. 8. 1858). »Da nach der neuen allerhöchsten Verordnung die großen Vucanzen nur 5 Wochen zu dauern haben, so müßen noch die Kinder bis zum 20 künftigen Monathes die Schule besuchen und dan erst werden sie Ferien bis Allerheiligen haben.«

51 Ibid., 11. nedelja po binkošti (8. 8. 1858). »Die Eltern werden aufgefordert ihre Kinder, so wohl in die Wertagsschule als auch Sonntagsschule zu schicken, widrigens sich die Üblen folgen sich selbst zu zuschreiben haben werden.«

52 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/3a, 8. nedelja po binkošti 1861 (14. 7. 1861). »Wegen der großen Arbeit wird die künftige Woche keine Schul gehalten.«

53 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/4, 10. nedelja po binkošti 1864 (24. 7. 1864). "Künftigen Mittwoch wird der Schulunterricht wieder beginnen. Fleißiger Schulbesuch ist am zuempfohlen."

54 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/8, 8. nedelja po binkošti 1869 (11. 7. 1869).

in orglarske službe so bili učiteljski prihodki sestavljeni iz bire, uporabe zemljišč, štolnine, prihodkov ustanov in iz drugih prispevkov in prejemkov, med katerimi so imeli daleč največji delež davki zemljiških posestnikov.⁵⁵ Bira je bila najbolj značilen prihodek cerkvnikov, prejemala pa sta jo tudi župnik in kaplan. Z uveljavitvijo združene učiteljske službe je od cerkvnika prešla na učitelja. V glavnem so jo prejemali v naravi. Po fasiji učiteljske službe je učitelju pripadala bira od prosa, prediva in sira v skupni vrednosti 46 goldinarjev. Drugi prihodki so bili v glavnem v denarju.

Pobiranje bire je navadno potekalo več dni po oznanjenem razporedu v vseh po celi župniji skupaj za kaplana, župnika, učitelja in cerkvene ključarje. Na 20. nedeljo po binkošti leta 1858 je župnik v župnijski cerkvi po objavi razporeda pobiranja bire župljane prosil, naj pripravijo lepega prosa in prediva kakor tudi denar za gospoda učitelja.⁵⁶ Ko je župnik leta 1861 pri oznanilih v cerkvi napovedal, da bodo po objavljenem razporedu v naslednjem tednu pobirali biro skupaj kaplan, župnik, učitelj in cerkveni ključarji, so bile kakor prejšnja leta med pobiranjem po posameznih krajih napovedane tudi sv. maše. Župljane je takrat prosil, naj pripravijo lepo in bogato biro.⁵⁷

Na podoben način je bilo pobiranje bire oznanjeno na 18. nedeljo po binkošti leta 1862. Po razporedu je bilo za prihajajoči teden najavljeno istočasno pobiranje bire za kaplana, župnika, učitelja in cerkvene ključarje.⁵⁸ Leta 1863 je učitelj biro v denarju predhodno pobiral sam, biro v žitu pa nekoliko kasneje skupaj s kaplanom, župnikom in cerkvenimi ključarji kot leta prej.⁵⁹ V obdobju med letoma 1864 in 1867 je pobiranje bire za učitelja, kaplana, župnika in cerkvene ključarje potekalo po oznanjenem razporedu v župnijski cerkvi na nedeljo v začetem tednu brez omenjenih sprememb.⁶⁰

Leta 1868 je zapis v Oznanivske bukve v Farški cerkvi S Marjete v Vodica 1868 o pobiranju bire v slovenskem jeziku, ki je zaradi izrazoslovja vreden objave na tem mestu v celoti. »Perhodni teden bojo Gospod Kaplan, jest, šolnik ino čekmaštri bero poberali ino scer v'tork sjutrej v'Vesce na Selo, Golo, Podturnam, Podkotam ino v'Košeš pod Kotam. Per Materi božji bo maševali popoldne bodo pa poberali v'Utik ino v Bukovci. V sredo pa bojo poberali na Ujskim, v'Po-

55 ŠAL/šolstvo, f. 35, Šola v Vodica; Vodice, 23. oktobra 1855.

56 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/1, 20. nedelja po binkošti 1858 (10. 10. 1858). »Künftige Woche wird der h. Cooperator, Ich, Schullehrer und Kirchenpröbste collecturiren und zwar ... Die Pfarrinsassen werden ersucht schönen Hirs, Spinhaar vorzubereiten, so wie auch dem h. Schullehrer das Geld.«

57 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/3b, 21. nedelja po binkošti 1861. (13. 10. 1861). "Künftige Woche wird der H Cooperator, ich, Schullehrer und die Kirchenpröbste collecturiren und zwar ... Die Pfarrinsassen werden ersucht schöne und reichliche Collectur vorzubereiten."

58 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/4, 18. nedelja po binkošti 1862 (12. 10. 1862).

59 Ibid., 20. in 21. nedelja po binkošti 1863 (11. in 18. 10. 1863).

60 Ibid., 21. nedelja po binkošti 1864 (9. 10. 1864); 18. nedelja po binkošti 1865 (8. 10. 1865); 20. nedelja po binkošti 1866 (7. 10. 1866); oznanilna knjiga, inv. št. 79/5, 18. nedelja po binkošti 1867 (13. 10. 1867).

vudje na Skaručni per h'e 7 vuri bojo mašvali na Skaručni per S. Lucii, potem v'Polji, v'Repnah ino Dobruš. Popoldne pa v domači soseski. Ste opovnen de lepo ino obilno bero perpravte.«⁶¹

V naslednjem letu je župnik v Osnanivske bukevce v Farski cerkvi S Marjete v Vodicah od prve nedele po Binkosteh 1869 do postne nedele 1870 za župljane v slovenščini napisal zelo podobno besedilo o pobiranju bire. Pomenljivo je, da je namesto prejšnjega »šolnika« (učitelja) uporabil izraz »gospod šolski vučenik«.⁶²

Verouk, poučevanje v veri in priprave na prejem zakramentov

Duhovniki so imeli že dolgo pred ustanovitvijo šole vsako nedeljo popoldne krščanski nauk in litanije vseh svetnikov. V obdobju po božiču do velike noči je bilo vsako leto tudi velikonočno spraševanje. H kaplanu in ločeno k župniku so bili po razporedu glede na starost, spol in kraj vabljeni skupine župljanov, ki so bili pri prejemanju sv. zakramentov posebej poučeni v verskih resnicah. Tako nedeljski krščanski nauk kot tudi velikonočno spraševanje je zajelo celotno prebivalstvo župnije.⁶³ Ustanovitev šole na nobeno od obeh oblik verskega izobraževanja ni imela večjega vpliva.

Pouk v pripravi na prvo sv. obhajilo in sv. birmo se je bolj vklapljal v poslanstvo takratne osnovne šole, v kateri je bil verouk glavni šolski predmet. Poglavitna učna snov je bila svetopisemska, vzgojni cilji nravno-verski, izhodišče pouka pa je temeljilo na spoštovanju strahu božjega. Cerkev poučevanja verouka tudi ni izpustila iz rok, kakor je bilo pod francosko okupacijo, ko so verouk poučevali učitelji. Za pouk verouka je v šoli skrbel katehet, učitelj pa je posredovano veroučno snov z učenci lahko samo utrjeval. To prednost šole za versko vzgojo in izobrazbo je v pridigi o šoli izpostavil že kaplan Marešič.

Dokler se šola še ni toliko razširila in še ni zajela velike večine za šolo sposobnih otrok, je pouk priprave na prejem obeh zakramentov potekal vzporedno, pozneje pa je šola vzgojno izobraževalne naloge priprave na zakramenta sv. birme in sv. obhajila prevzela v celoti nase. Po drugi strani so bili duhovniki dolžni za otroke, ki še niso hodili v šolo, ločeno poskrbeti za pripravo na prejem obeh zakramentov. Poučevanje verouka je bilo strogo vezano na duhovnike (katehete), nadzor nad veroukom v šoli pa je Cerkev ohranila tudi pod novo šolsko zakonodajo po letu 1869.

Pripravo za prvo sv. spoved so leta 1861 začeli v šoli drugi teden po veliki noči.⁶⁴ Podobno je bilo leta 1862, ko je župnik na prvo nedeljo po veliki noči pri

61 Oznanična knjiga, inv. št. 79/7, 19. nedelja po binkošti 1868 (11. 10. 1868).

62 Oznanična knjiga, inv. št. 79/8, 21. nedelja po binkošti 1869 (10. 10. 1869).

63 Oznanična knjiga 1841–1854 in inv. št. 79/1–10.

64 Oznanična knjiga, inv. št. 79/3a, 1. nedelja po veliki noči (7. 4. 1861). »Die für den Unterricht der 1. Beicht geeigneten haben künftigen Dienstag um 9 Uhr in der Schule erscheinen.«

sv. maši oznanil, naj starši v prihajajočem tednu pošljejo v šolo tiste otroke, ki so primerni za prvo sv. spoved, da se jih zapiše za pripravo.⁶⁵ Leta 1863 je bila priprava na prvo sv. obhajilo že pred veliko nočjo.⁶⁶ Nanjo so bili poklicani otroci, ki so k njej hodili že prejšnje leto, pa jim prejem zakramenta še ni bil dovoljen, in tisti, ki so bili za prvo sv. spoved dobro poučeni in še niso bili pri pripravi na prvo sv. obhajilo. Jasno je bilo, da so dobili dovoljenje za prejem zakramenta samo tisti otroci, ki so bili v veri dobro poučeni in so imeli za prejem zakramenta potrebno versko znanje.

Leta 1864 je bil vpis k pouku in pripravi na prvo sv. obhajilo v šoli tako za otroke, ki so ga obiskovali predhodno leto, pa za prejem zakramenta niso bili potrjeni, kakor tudi za tiste, ki so bili za prvo spoved dobro poučeni, že v prvem tednu po veliki noči.⁶⁷ Drugi teden po veliki noči istega leta so morali v šolo k pouku za prvo sv. obhajilo odrasli otroci v starosti nad 12 let. Tisti, ki še niso dopolnili 12 let, pa so morali hoditi vsako dopoldne v šolo, kjer so jih pripravljali tudi na prvo sv. obhajilo.⁶⁸ Vsi otroci, mlajši od 12 let, tako tisti, ki so hodili k šolskemu pouku, kakor tisti, ki k šolskemu pouku niso hodili, so se v šoli skupaj pripravljali na prejem prvega sv. obhajila.

Tudi leta 1865 je bila priprava na prvo sv. obhajilo podobna. Drugi teden po veliki noči so bili otroci iz cele župnije sklicani v šolo k vpisu na pripravo na prvo sv. obhajilo. Tisti, ki še niso dopolnili 12 let, so morali priti vsak dopoldan v šolo, kjer bi se tudi poučili za prvo sv. obhajilo.⁶⁹ Po veliki noči leta 1866 je župnik postavil pogoj, da bodo otroci, ki še niso stari 12 let in morajo zato še obiskovati delavniško šolo, potrjeni za prejem prvega sv. obhajila, če se bodo v delavniški šoli pridno učili. Po drugi strani pa so se morali otroci, ki so že dopolnili 12 let, v popoldanskem času zglasiti v šoli, da so jih vpisali k pripravi na prejem zakramenta.⁷⁰ S tem je bila razločno opredeljena razlika med otroki pod 12 let, ki so

65 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/3b, 1. nedelja po veliki noči (27. 4. 1862). "Jene die für die erste Beicht geeignete Kinder haben, müssen dieselben Dienstag Vormittag um 9 Uhr in die Schule schicken, damit dieselben für den Unterricht vorgemerkt werden."

66 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/4, 3. nedelja Ouadragesima (8. 3. 1863).

67 Ibid., velika noč (27. 3. 1864). "Jene Kinder aus der ganzen Pfarre welche zum Unterrichte für der erste Communion in vergangenen Jahre gegangen sind, und noch nicht für derselbe bestätigt waren; so wie auch Jene, welche für die erste Beicht gut unterrichtet sind, müssen Donnerstag um 2 Uhr in die Schule kommen, damit sie für den Unterricht der ersten Communion vorgemerkt werden."

68 Ibid., 1. nedelja po veliki noči (3. 4. 1864). "Jene Kinder die über 12. Jahr alt sind, müssen Dienstag Nachmittag um 3 Uhr in die Schule zum Unterrichte für die erste Communion in die Schule kommen. Jene hingegen die noch nicht das 12 Jahr erreicht haben, müssen jeden Vormittag in die Schule kommen und werden dort auch für die erste Communion unterrichtet."

69 Ibid., 1. nedelja po veliki noči (23. 4. 1865).

70 Ibid., 1. nedelja po veliki noči (8. 4. 1866). »Jene Kinder die noch nicht 12 Jahre alt sind und daher verpflichtet sind noch die Werktagsschule zu besuchen werden wenn sie fleißig lernen werden in der Werktagsschule für die erste Communion bestätigt werden. Jene Kinder die bereits das 12. Jahre vollendet haben, müssen Dienstag Nachmittag nach 3 Uhr in die Schule erscheinen, damit sie für den Unterricht vorgemerkt werden.«

hodili v redno delavniško šolo, in otroki po 12. letu starosti, ki niso hodili v šolo, ampak so morali imeti posebno pripravo in so jih morali starši k tej pripravi posebej vpisati.

Po starosti je med otroki, ki so pristopali k prvemu sv. obhajilu, obstajala očitna razlika, ki se je najbolj kazala pri 12 letih. Tisti, ki so v skladu s šolsko obveznostjo v starosti od 6. do 12. leta hodili v redno delavniško šolo, so se na prejem zakramenta pripravljali pri rednem pouku v šoli, drugi pa so morali pripravo obiskovati posebej. Tisti, ki so bili mlajši od 12 let, so se lahko priključili pripravi v redni šoli, vse druge pa je župnik po dopolnjenem 12. letu starosti pozval na posebno pripravo. Leta 1867 je v župnijski cerkvi oznanil: »Tisti otroci, ki so stari več kot 12 let, morajo prihodnji ponedeljek ob 2. uri priti v župnišče, da se jih zapiše k pouku za prejem 1. sv. obhajila. Tisti, ki še niso dopolnili 12 let, pa morajo obiskovati delavniško šolo in bodo tam potrjeni za prvo sv. obhajilo, če bodo redno prihajali.«⁷¹

Otroci, ki so bili predhodno leto potrjeni za prejem prvega sv. obhajila, so bili v naslednjem letu pred veliko nočjo kot posebna skupina, ločena po spolu, že vključeni v velikonočno spraševanje.⁷² Župnik je redno vsako leto na eno od nedelj pred največjim krščanskim praznikom oznanil velikonočno spraševanje posebej za to skupino.⁷³ Leta 1869 si je v oznanilu po slovensko zapisal: »K sprašvanju imajo k meni priti tisti fantini ino dekleta is cele fare, ki so pretečeno leto prvo sveto obhajilo opravili s jutrej ob 9. fantini, popoldne ob ½ 2. dekleta.«⁷⁴

Kakor na prejem prvega sv. obhajila so duhovniki pripravljali otroke tudi na prejem zakramenta sv. birme. Priprava na birmo je bila oznanjena in je potekala v domači župniji vsako leto, na birmovanje pa so starši svoje otroke vodili v Kamnik, Ljubljano ali v sosednje župnije.⁷⁵ V Vodicaх birme že dolgo ni bilo. V šestdesetih letih 19. stoletja je bila vsako leto kmalu po veliki noči priprava na prejem sv. birme za otroke, stare 7 let in več, ki so bili v veri že nekoliko poučeni in so njihovi starši želeli, da bi ob binkošti prejeli zakrament sv. birme.⁷⁶ Ker je župnik pripravo v župnijski cerkvi navadno oznanil na 3. nedeljo po veliki noči, birma pa je bila na binkošti, pouk ni trajal prav dolgo. Drugače od priprave na prvo sv. obhajilo priprava na birmo ni potekala v šoli, ampak v župnišču.

Besedilo oznanila se v šestdesetih letih 19. stoletja ni veliko spreminjalo. Zapisani nemški stavki obvestila, ki so bili namenjeni staršem za birmo primernih

71 Ibid., nedelja Pasionis (7. 4. 1867). »Jene Kinder die mehr als 12 Jahren alt sind, müssen künftigen Montag um 2 Uhr ins Pfarrhof kommen, damit sie für den Unterricht der 1 Communion vorgemerkt werden. Jene die noch nicht 12. Jahren alt sind müssen in die Werktagsschule gehen und werden dort für die erste Communion aprobt werden, wenn sie gut kommen werden.»

72 Ibid., 1. nedelja Quadragesima (10. 3. 1867). »Jene Kinder aus der ganzen Pfarr die voriges Jahr für die erste h Communion approbt wurden, müssen künftigen Donnerstag zum Ausfragen ins Pfarrhof kommen und zwar Vormittag die Knaben und Nachmittag die Mädchen.»

73 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/5, 1. nedelja Quadragesima (1. 3. 1868).

74 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/7, 1. nedelja v postu (21. 2. 1869).

75 ŠAL/ŽA Vodice, Status animarum 1852, inv. št. 55.

76 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/4, 3. nedelja po veliki noči (26. 4. 1863).

otrok, se iz leta v leto bolj ali manj ponavljajo. Leta 1865 je župnik zapisal: »Tisti starši, ki imete 7 let stare otroke in so že nekoliko podučeni in želijo, da ob binkošti prejmejo zakrament sv. birme, naj pridejo prihodnji četrtek ob 8 uri zjutraj z njimi v župnišče, da se jih zapiše za pouk priprave na birmo.«⁷⁷ Čez tri leta je bilo na 3. nedeljo po veliki noči oznanilo staršem prvič zapisano v slovenskem jeziku: »Tisti starši, ki imate otroke že po 7 let stare, jih v tork s jutrei v farouš perpelite de se bodo za podvuk s Firme sapisali.«⁷⁸ Naslednje leto 6. nedeljo po veliki noči pa temu podobno: »Tisti starši, ki mate že po 7 let stare otroke ino želte de bi ob Binkosteh k'sveti Birmi šli ino so že v resnicah S Vere podučeni jih v'pondelk sjutri ob 8. v'kišterno perpelite de se bodo sa podvuk sapisali.«⁷⁹

Iz navedenih zapisov v oznanilni knjigi jasno izhaja, da so morali otroci za prejem sv. birme dopolniti sedmo leto starosti in biti doma v veri že nekoliko poučeni. Njihovo versko znanje pri vpisu k pripravi ni bilo prav veliko, prav gotovo pa še zdaleč ni dosegalo znanja otrok, ki so se pripravljali na prejem prvega sv. obhajila. Obdobje priprave na sv. birmo med veliko nočjo in binkošti je kratko, verskega znanja pa pri taki starosti tudi ni mogoče pridobiti v tako kratkem času. Zakrament sv. birme so otroci v obravnavanem obdobju prejemali pred prvim sv. obhajilom. Kot prvi pogoj za prejem obeh zakramentov je bila starost: za sv. birmo sedem, za prvo sv. obhajilo pa dvanajst let, medtem ko je bilo versko znanje pričakovano v skladu s starostjo in obsegom ter intenzivnostjo priprave.

Rodnost in število za šolo sposobnih otrok

Na začetku vsakega civilnega leta je župnik v oznanilni knjigi zapisal statistiko rojstev, smrti in porok v župniji za preteklo leto. Iz priložene razpredelnice je razvidno število otrok, ki so bili rojeni v posameznem letu. Vpis v rojstno matično knjigo je bil podlaga tudi za pregled nad šoloobveznimi otroki in za izračunavanje deleža tistih otrok, ki so šolo obiskovali, in tistih, ki jih je bilo treba k šolskemu pouku še pritegniti. Župnik kot krajevni šolski nadzornik je starše predvsem spodbujal k boljšemu obisku šole in jih opozarjal na to, medtem ko sta višja šolska in politična oblast grozili s kaznimi. Ker župnik kot matičar ni imel pregleda nad tistimi, ki niso imeli stalnega bivališča, jih je vsako leto pozval, da se javijo in sporočijo, kje stanujejo. Na prvo nedeljo po novem letu 1870 jih je sklical z besedami: »Popoldne po keršanskim nauki morejo gostači v farovž priditi, de bodo povedali, ke so per sadnim povprašvanju stanvali ino ke sdaj stanujejo.«⁸⁰

77 Ibid., 2. nedelja po veliki noči (30. 4. 1865). »Jene Eltern die 7. Jahre alte Kinder haben und schon etwas unterrichtete Kinder haben und wünschen, das derselben zu Pfingsten das Sacrament der h. Firmung empfangen würden, wollen künftigen Donnerstag um 8 Uhr in der früh mit ihnen ins Pfarrhof kommen; damit sie für den Unterricht der Firmung vorgemerkt werden.«

78 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/7, 3. nedelja po veliki noči (18. 4. 1869).

79 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/9, 6. nedelja po veliki noči (29. 5. 1870).

80 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/8, 1. nedelja po novem letu (2. 1. 1870).

Statistika: rojeni, umrli, poročeni (1857–1869)⁸¹

	Rojeni			Umrli			Prirastek	Poročeni pari
	Dečki	Deklice	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj		
1857	26	31	57	34	38	72	-15	10
1858	31	36	67	30	29	59	8	12
1861	29	35	64	21	29	50	14	9
1862	38	25	63	21	32	53	10	13
1863	41	22	63	23	21	44	19	8
1864	31	36	67	24	19	43	24	11
1865	23	25	48	39	33	72	-29	21
1866	39	38	77	31	28	59	18	11
1867	22	33	55	25	46	71	16	18
1868	40	23	63	27	41	68	5	18
1869	30	34	64	32	34	66	-2	16

Poleg domorodnih so bili v vodiški župniji tudi rejniški otroci. Velik del 19. stoletja so v župnijskih oznanilih dokumentirana obvestila rejniškim staršem, ki so imeli tržaške ali ljubljanske najdenčke, da so zanje ob določenih dnevih leta prevzeli rejniški prispevek. Čeprav so obvestila o plačilu za rejniške otroke objavljali redno vsako leto, pa podatkov o številu rejniških otrok nikdar niso zapisali. Ker so bila obvestila o plačilih redna, tudi večkrat na leto, smemo utemeljeno sklepati, da teh otrok ni bilo malo.

Do konca sredine šestdesetih let 19. stoletja so morali rejniški starši po plačilo za rejništvo v Kamnik. Leta 1867 je bilo tako tistim staršem, ki so imeli v rejništvu ljubljanske najdenčke, oznanjeno, naj z njimi pridejo v Kamnik, kjer bodo dobili rejniški prispevek.⁸² Tudi naslednje leto ni bilo veliko drugače, le župnik je sporočilo v oznanilni knjigi prvič zapisal v slovenščini. »V torek se bo denar dobil za teržaške in ljubljanske špitalarje v Kamniku pri g. doktorju na Šutni. Unim staršem, se oznani, de morajo otroke, če so zdravi, seboj prinesiti.«⁸³

Od leta 1869 so rejniški starši oskrbnino za rejniške otroke prejeli v domačem župnišču. Na prvo nedeljo v postu leta 1869 je župnik ljudem oznanil: »V ponedelk teden, to je 22. tega mesca, perpelite rejenski starši spitalske otroke per ke povneti de bote od njih plačilo prejeli, ino scer v Farovš.«⁸⁴ Leta 1870 je bilo oznanilo o plačilu rejniškim staršem objavljeno dvakrat. Spomladi so plačilo lahko prejeli v župnišču, saj je bilo rečeno: »Tisti starši, ki imajo na reji Ljublanske Spitalske otroke nej perhodni Tork ob 11. po plačilo pridejo v farovš.«⁸⁵ V jeseni pa

81 Oznanilne knjige, inv. št. 79/1–10.

82 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/5, 10. nedelja po binkošti (18. 8. 1867). »Jene Pffegeltern die Laibacherfindlinge in der Pflege haben, müßen künftigen Dienstag d. ist den 20. I. M. mit den Kindern um 9 Uhr im Stein erscheinen, damit sie die Verpflegsgebühr bekommen werden.»

83 Ibid., 1. nedelja Quadagesima (1. 3. 1868).

84 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/7, 1. nedelja v postu (14. 2. 1869).

85 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/8, 2. nedelja v postu (13. 3. 1870).

so morali ponj spet v Kamnik. Župnik je namreč takrat oznanil: "Tistim, ki imajo ljubljanske špitalarje, se oznani, da naj grejo v sredo ob 9. v Kamnik po letno plačilo."⁸⁶

Pred nalezljivimi boleznimi so otroke vsaj od šestdesetih let naprej cepili. Po cepljenju proti črnim kozam je bilo pomembno, da so jih starši čez čas pripeljali zdravniku pokazat.⁸⁷ Župnik je vsa cepljenja in preglede otrok kakor vse druge javne zadeve oznanil po nedeljski maši v župnijski cerkvi. Poleti 1869 je zapisal: "V perhoden tork ob 11 vuri bojo gospod Padar peršli gledat, če so Kose perjele, morete otroke pokast pernesti."⁸⁸ Naslednje leto je poleg obvestila o datumu cepljenja poudaril izjemen pomen cepljenja in skrb za to, da je cepivo prišlo. V oznanilno knjigo je poleti zapisal: "V torek pride gospod okrajni zdravnik iz Kamnika otrokom koze cepit. Začetek bo ob 9. v farovžu. Materam se priporoča, da otroke, katerim Koze še niso bile cepljene, ali se niso prijele, zagotovo tisti dan v farovž prinesejo."⁸⁹ Ker je bilo čez en teden treba preveriti, kako je cepivo prišlo, je župnik ljudi na naslednjo nedeljo obvestil: "V sredo pride spet okrajni zdravnik zavoljo koz gledat, ali so se prijele ali ne. Materam se priporoča, da otroke prinesejo v sredo ob 10. uri v farovž."⁹⁰

Prošnja za prešolanje v šolsko občino, kjer še ni bilo šole

Deželna vlada je 17. junija 1861 pisala škofijskemu konzistoriju, da so Valentin Hubad, Matevž Dežman, Janez Čižman, Matevž Rozman in Mihael Pipan iz Povodja v župniji Vodice 14. aprila 1861 pri državnem namestništvu v Trstu zaprosili za izšolanje iz šole v Vodica in všolanje v Šmartno pod Šmarno goro.⁹¹ Prošnjo za prešolanje so vložili za naselje, ki je imelo 6 hišnih števil in vsega 46 prebivalcev, s sklicevanjem na predpise iz Politične šolske ustave, da se za šolo sposobne otroke zaradi lažjega obiskovanja, kadar je to le mogoče, vedno vpiše v najbližjo šolo (341. paragraf) in da se pri všolanju v naseljih, ki so od kraja šole oddaljeni več kot pol ure, upoštevajo tudi druge krajevne razmere (343. paragraf).⁹²

Državno namestništvo je prošnjo, v kateri so bile navedene tudi nepreverjene trditve, 19. aprila 1861 odstopilo ljubljanskemu škofijskemu konzistoriju, ta pa je poizvedbo naložil okrajnemu uradu v Kamniku, ki je o ugotovitvah 12. junija 1861 izdelal natančno poročilo, h kateremu je priložil tudi pripadajoče akte, ki so

86 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/10, 14. nedelja po binkošti (11. 9. 1870).

87 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/5, 4. nedelja po Veliki noči (19. 5. 1867). "Künftigen Donnerstag nach 10 Uhr Vormittag müssen die Mütter ihre geimpften Kinder zur Revision bringen."

88 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/8, 12. nedelja po binkošti (8. 8. 1869).

89 Oznanilna knjiga, inv. št. 79/10, 5. nedelja po binkošti (10. 7. 1870).

90 Ibid., 6. nedelja po binkošti (17. 7. 1870).

91 ŠAL/šolstvo, f. 35, Šola v Vodica; Ljubljana, 17. junija 1861. Deželna vlada konzistoriju.

92 Politische Verfassung der deutschen Volks-Schulen VIII, Wien 1840, str. 158–159.

zadevali šolo v Vodica. ⁹³ Po mnenju okrajnega urada prošnja ne bi bila neutemeljena, če bi šola v Šmartnem dejansko obstajala. Ugotovljeno je namreč bilo, da je pot od Povodja do Vodice dolga eno miljo, medtem ko je pot do Šmartna, to je lahko potrdil tudi konzistorij, krajša za dobri dve tretjini. Vendar pa se je po drugi strani tudi izkazalo, da v Šmartnem še ne deluje nobena javna šola, po kateri bi vaščani Povodja lahko utemeljili svojo zahtevo. ⁹⁴ Proti upravičenosti prošnje in prešolanju Povodja se je odločno izrekel tudi župnijski urad v Vodica.

Konzistorij je zbrano dokumentacijo v zvezi s prošnjo o prešolanju predal v rešitev deželni vladi. Za odločanje v predmetni zadevi pa je bilo zanj posebej umestno mnenje okrajnega urada. Izrazil je tudi prepričanje, da je treba prošnjo utemeljiti na resnici in se pri tem zavedati upravičenih pomislov. Konzistorij se v prošnji nikakor ni mogel strinjati z navedbo, da v Šmartnem obstaja prava šola. Znano je bilo, da so se organisti pri župnijski cerkvi v Šmartnem pod Šmarno goro pogosto menjavali. Morda so znali tudi brati, toda občasno in v zelo skromnem obsegu so mogli le sem in tja poučevati kakšnega otroka. Za pravo šolo bi potrebovali učilnico. Šolski pouk, na katerega so se sklicevali, je bil komaj vreden svojega imena. Ljudem je bil samo za izgovor, da so lahko z vso ostrino cela desetletja nasprotovali ustanovitvi redne šole. ⁹⁵ Po mnenju škofijskega konzistorija so bile za delovanje šole na drugi strani v župniji ugodne razmere in bi morali vsi otroci že zdavnaj vsak dan hoditi v šolo.

Prizadevanje za ustanovitev šole v Šmartnem je prišlo že tako daleč, da bi župnija leta 1860 začela graditi šolo, vendar pa se to ni zgodilo samo zaradi prevelikega razumevanja deželne vlade, ki je pristala na predlog za podaljšanje roka postavitve šolske stavbe do konca pomladi 1861. Ker občine v gradnjo niso prisilili, je rok za pozidavo šole neopazno minil. Konzistorij je zato deželni vladi predlagal, da si na podlagi preteklih dogodkov znova začne prizadevati za ustanovitev šole in postavitve šolskega poslopja v Šmartnem. ⁹⁶ Za predlagatelje prešolanja iz Povodja pa je predlagal, da se jih pokliče v Šmartno in se jim zadeva predstavi celovito.

Za konzistorij je bilo nepredstavljivo, da bi za Povodje izvedli prešolanje brez soglasja šole v Vodica. Naslednji korak prebivalcev te vasi je bilo iz popolnoma istih razlogov pričakovati z vložitvijo prošnje tudi za izločitev iz župnije Vodice in pripojitev k župniji Šmartno pod Šmarno goro. Konzistorij se je zato zavedal, da bi se morali o župnijski pripadnosti Povodja dogovoriti šele ob ustanovitvi šole v Šmartnem. Dopis deželni vladi je sklenil s priporočilom, da je treba predlagatelje prešolanja v dopisu opozoriti na neresnične podatke, prošnjo zavrniti in jim razjasniti njene posledice. ⁹⁷

⁹³ ŠAL/šolstvo, f. 35, Šola v Vodica; Ljubljana, 17. junija 1861.

⁹⁴ Ibid., Ljubljana, 22. junija 1861. Konzistorij deželni vladi.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

Deželna vlada je v poznejšem dopisu okrajnemu uradu v Kamniku zapisala, da prošnja prebivalcev Povodja za všolanje v šolo Šmartno pod Šmarno goro, ki so jo vložili pri državnem namestništvu v Trstu, ne da bi iz zaprosene spremembe izkazali pridobljene prednosti, v danih okoliščinah nima nobenih posledic, ker v Šmartnem takrat še ni bilo šole.⁹⁸ Ker so dogovore zaradi ustanovitve šole v Šmartnem začeli že pred več leti in je deželna vlada pričakovala, da se bo gradnja šole kmalu začela, je prebivalce Povodja pozvala, naj prošnjo spet vložijo takoj, ko bo ustanovljena šola v Šmartnem. Okrajnemu uradu je naročila, naj jih opozori, da v primeru, če se jim zaproseno všolanje ugotovi, še naprej ostanejo v župniji Vodice in so zavezani, da vodiškemu učitelju v službi organista in cerkovnika plačujejo dolžan dotacijski delež, obenem pa plačujejo prispevke za plačo učitelju v Šmartnem. Zavedati so se morali, da bodo v sorazmernem deležu dolžni prispevati tudi za načrtovano postavitve šole v Šmartnem.⁹⁹

Deželna vlada je odločitev o prešolanju vasi Povodje, ki jo je sprejela na podlagi poročila in zbrane dokumentacije z dne 22. junija 1861, sporočila konzistoriju s pristavkom, da je okrajnemu uradu Ljubljana okolica med drugim naročeno, da poroča o poteku pogovorov in o predlogu, na podlagi katerega so dosegli soglasje o gradnji šole v Šmartnem pod Šmarno goro.¹⁰⁰

Šola v popisu leta 1865

Ko so leta 1865 v Avstriji izvedli popis vseh šol, je bilo v župnijsko ljudsko šolo v Vodica všolanih 10 vasi, tri pa so bile še vedno nevšolane.¹⁰¹ Šola je bila enorazrednica in je imela eno učilnico, en razred in dva oddelka. Poleg učitelja je bil na šoli še katehet, ki je poučeval verouk. Ker je bil pouk celodneven, so bili vsi šolarji, tako v oddelku mlajših kot tudi v oddelku starejših, v šoli pri pouku dopoldne in popoldne.¹⁰² Mlajši so imeli manj šolskih ur in so šolo dopoldne zapustili po drugi učni uri, popoldne pa po prvi. Ko so mlajši v znanju nekoliko napredovali, so bili popoldne še drugo uro pri računanju. Poučevanje verouka obeh oddelkov hkrati je bilo nepraktično in za noben oddelek to ni bilo najboljše. Kljub temu je bilo sprejeto kot pozitivno, če sta bila oba oddelka skupaj, kajti pouk mlajših je starejšim služil kot ponavljanje, pouk starejših pa mlajšim kot priprava. Oddelek starejših je imel dopoldne tri, popoldne pa dve učni uri. Poleg redne šole ob delavnikih je ob nedeljah in praznikih deloval tudi razred ponavljalne šole. Z redno šolo je bila povezana tudi čebelarska šola.

⁹⁸ Ibid., Ljubljana, 4. julija 1861. Deželna vlada okrajnemu uradu v Kamniku.

⁹⁹ Ibid., Ljubljana, 22. junija in 4. julija 1861.

¹⁰⁰ Ibid., Ljubljana, 4. julija 1861. Deželna vlada konzistoriju.

¹⁰¹ Detail-Conscription der Volksschulen im reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern 1865, Wien 1870, Diöcese Laibach, Vodice, str. 394–397. V viru imena všolanih in nevšolanih krajev niso navedena.

¹⁰² Politische Verfassung der deutschen Volksschulen, 1859, učni načrt: priloga C. – kjer se učenci obeh oddelkov poučujejo skupaj v isti učilnici.

Za šolo sposobnih je bilo 139 dečkov in 129 deklic, od tega 110 dečkov in 105 deklic iz všolanih krajev ter 29 dečkov in 24 deklic iz nevšolanih krajev. Na drugi strani je šolo obiskovalo 88 dečkov in 89 deklic. Učni jezik je bil slovenski. Slovenščina je bila materni jezik za vse šolarje. In vsi so bili katoliške vere. Največ šolo obiskujočih otrok je bilo starih od 9 do 10 let. Vsi so bili oproščeni plačevanja šolnine. Za šolo sposobnih v ponavljalno-nadaljevalni nedeljski šoli v starosti od 12 do 15 let je bilo 169, iz všolanih krajev 84 fantov in 68 deklet, iz nevšolanih pa 7 fantov in 10 deklet. Nedeljsko šolo je obiskovalo 45 fantov in 42 deklet. Šola je bila v lasti šolske občine, njeno stanje pa je bilo ocenjeno kot dobro. Letna plača učitelja je znašala 150 gld avstrijske veljave v kovanem denarju brez naturalnih dajatev.¹⁰³

Šolski obisk 1865: Redna delavniška šola (6–12 let)

	Za šolo sposobni			Šolo obiskujoči			Odstotek obiska		
	Dečki	Deklice	Skupaj	Dečki	Deklice	Skupaj	Dečki	Deklice	Skupaj
Všolani kraji (10)	110	105	215	88	89	177	80	84,7	82,3
Nevšolani kraji (3)	29	24	53	/	/	/	/	/	/
Skupaj	139	129	268	88	89	177	63,3	69	66

Šolski obisk 1865: Nedeljska – nadaljevalna šola (12–15 let)

	Za šolo sposobni			Šolo obiskujoči			Odstotek obiska		
	Fantje	Dekleta	Skupaj	Fantje	Dekleta	Skupaj	Fantje	Dekleta	Skupaj
Všolani kraji (10)	84	68	152	/	/	/	/	/	/
Nevšolani kr. (3)	7	10	17	/	/	/	/	/	/
Skupaj	91	78	169	45	42	87	49,4	53,8	51,5

Deset let po ustanovitvi šole je bila kljub stalnemu prigovarjanju domačega župnika, naj starši otroke redno pošiljajo v šolo, ter vse pogostejšim grožnjam političnih oblasti s kaznimi splošna šolska obveznost le nekaj let pred uvedbo nove šolske zakonodaje (1869) še daleč do polne uresničitve. Iz treh vasi, ki so bile očitno od župnijskega središča v Vodicah bolj oddaljene in so imele manjše število prebivalcev, noben otrok med 6. in 12. letom starosti ni obiskoval redne delavniške, prav tako pa ni bilo pogojev, da bi kateri odrasel otrok iz nevšolanih krajev med 12. in 15. letom starosti hodil v nedeljsko nadaljevalno šolo. Delež otrok, ki so hodili v redno delavniško šolo, je bil samo 66-odstoten. Nekoliko boljši obisk bi bil, če bi upoštevali samo všolane kraje (82%). V nedeljski nadaljevalni šoli je bil delež šolo obiskujočih še slabši in je komaj presegel polovico vseh za nedeljsko šolo sposobnih otrok. Delež deklic oz. deklet je bil tako v delavniški kot tudi v nedeljski šoli nekoliko boljši kot pri dečkih.

¹⁰³ Detail-Conscription der Volksschulen, str. 394–397.

Temelji nove šolske zakonodaje

Preureditev celotnega avstrijskega šolskega sistema od osnovne šole do univerze so načrtovali že leta 1848, ko je Franz Exner v Wiener Zeitung v več nadaljevanjih med 18. in 21. julijem objavil Temeljni načrt javnega pouka v Avstriji, s katerim je spodbudil široko razpravo o potrebnih reformah.¹⁰⁴ V osnovnem šolstvu so reforme ostale le pri ukrepih za izboljšanje pouka v ljudskih šolah in uporabe učnega jezika pred začetkom šolskega leta 1848/1849. Vpliv ukrepov na nadaljnji razvoj osnovnega šolstva pa je bil vendarle velik, saj so najobčutljivejši del šolskega sistema usmerili k načrtovanim ciljem, ki v tedanjih razmerah iz več razlogov še niso bili uresničljivi. Kakor so ukrepi ob izboljšanju metodike poučevanja in širjenju predmetnika postavili podlago za povezovanje in nadaljnje izobraževanje učiteljev, so z določbo o uporabi materinščine kot učnega jezika omogočili postopno vpeljavo slovenskega jezika v osnovne šole na slovenskih tleh. Ker se je Cerkev pri določanju učnega jezika v šoli ravnala po uporabi jezika pri verskih obredih, se je obdobje konkordata izkazalo kot bolj naklonjeno za slovenščino v osnovni šoli, četudi so šole z učitelji še naprej uradovale v nemščini. Z več slovenščine v šoli je izšlo tudi več novih slovenskih učbenikov, s katerimi se je v šoli krepila tudi slovenska narodna zavest.

S političnimi spremembami in izločitvijo vačnacionalne habsburške Avstrije iz procesa nemškega združevanja se je končalo obdobje t. i. stare šole, ki jo označuje cerkveno šolsko nadzorstvo na nižji in srednji stopnji. Z več zakoni v drugi polovici šestdesetih let 19. stoletja so v osnovnem šolstvu prevladali liberalni pogledi, po katerih so v šoli z odpravo konkordata spet spremenili razmerje med državo in Cerkvijo. Na podlagi temeljnega državnega zakona dne 21. decembra 1867 o splošnih pravicah državljanov kraljestev in dežel, ki so bile zastopane v avstrijskem državnem svetu, tako tudi na Kranjskem, so bile med pravicami, kot so enakost pred zakonom, nedotakljivost lastnine, odprava vsakršnega podložništva ali osebne nesvobode, priznanje svobode govora, tiska in združevanja ter verske svobode priznane tudi pravice, ki so se nanašale na področje vzgoje in izobraževanja.¹⁰⁵ Prav tako je bila znanosti priznana popolna svoboda. Vsak državljan je dobil pravico do ustanavljanja učnih in vzgojnih zavodov in pravico, da v njih poučuje, če je le na zakonit način izkazal svojo strokovno usposobljenost. Verski pouk v šolah je bil prepuščen v skrb Cerkvam ali verskim občinam. Državi je pripadala pravica do najvišjega vodstva in nadzora pouka in vzgoje. Vsakdo je imel pravico, da si izbere poklic in da se izobrazi zanj. Vsem narodom v državi je bila priznana enakopravnost in vsak narod je imel neodtujljivo pravico, da varuje in neguje svojo narodnost in svoj jezik. Država je priznala enakopravnost vseh deželnih jezikov v šoli, uradih in v javnem življenju.¹⁰⁶

104 Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Oesterreich, Wien 1848.

105 Postave in ukazi za kranjsko ljudsko šolstvo, 1876, str. XIII–XVI.

106 Ibid., str. XV–XVI.

Z zakonom o načelnih določbah o razmerju med šolo in Cerkvijo z dne 25. maja 1868 je bilo potrjeno načelo, da država prek postavljenih organov vodi in nadzoruje ves šolski sistem, Cerkve ali verske občine pa oskrbujejo, vodijo in nadzorujejo verouk in bogoslužje v ljudskih in srednjih šolah.¹⁰⁷ Šole in vzgojni zavodi, ki jih je ustanovila država, dežela ali občina, so bile dostopne za vse državljane, ne glede na versko pripadnost. Cerkve in verske občine pa so po drugi strani dobile pravico, da na svoje stroške ustanovijo in vzdržujejo šole za mladino določene vere. Te šole so se morale ravnati po šolskih zakonih, in samo če so izpolnjevale predpisane zakonske pogoje, so lahko zahtevale, da so se jim priznale pravice javne šole. Država je najvišjo oblast in nadzor na področju šolstva in vzgoje izvrševala po ministru za uk in bogočastje, za vodenje in nadzor posameznih šol pa so v vsaki deželi kot najvišjo šolsko oblast ustanovili deželni šolski svet, v podrejenih šolskih okrajih pa okrajne šolske svete in krajevne šolske svete za vsako šolsko občino.

Državni ljudskošolski zakon z dne 14. maja 1869 je postavil načela poučevanja v ljudskih šolah, ki so poleg občin ljudskih šol zajemala še meščanske šole, učiteljsišča in zasebne učne zavode.¹⁰⁸ Na podlagi temeljnega zakona o državni ljudski šoli je minister za uk in bogočastje 20. avgusta 1870 izdal odlok, s katerim je bil občin ljudskim šolam z veljavnostjo od začetka šolskega leta 1870/1871 predpisan nov šolski in učni red.¹⁰⁹ Z njim so v šolah urejali razmere za obiskovanje šole, določali šolski koledar, odpust iz šole, šolske kazni, dolžnosti učiteljev, učiteljski zbor, razdelitev učencev na razrede, učne cilje pri posameznih predmetih, preverjanje znanja in spričevala, učila in samoučila, ženska ročna dela in umno gospodinjstvo.

Sklep

Z novo šolsko zakonodajo so v osnovnih šolah hitreje izboljšali obisk šole in bolje uresničevali šolsko obveznost za vse šoloobvezne otroke. K uveljavljanju šolske obveznosti so bili poslej pritegnjeni vsi politični dejavniki, ki so bili tudi vključeni v šolske svete: občine, Cerkev, državni organi in učitelji. Kako težko je bilo prej in koliko naporov je bilo treba, da so šolske predpise udeležili tudi v Vodica. Koliko prepričevanj, da so zbrali dovolj prihodkov za učitelja, postavili primerno učilnico in prišli do spoznanja, da je šola potrebna. Koliko pridig na eni in groženj na drugi strani.

Po manj uspešnem poskusu s prvim učiteljem Janezom Eppichom se je zaradi odločnega posredovanja škofijskega konzistorija in ureditve minimalnih pogojev za delovanje šole zgodba vodiške stare šole začela in končala pri učitelju

¹⁰⁷ Ibid., str. 3–6.

¹⁰⁸ Ibid., str. 8–42.

¹⁰⁹ Ibid., str. 46–92.

Jerneju Stamcarju. Pravzaprav se je z njim to obdobje začelo in končalo. S sprejetjem 3. avstrijskega državnega ljudskošolskega zakona (1869) in uveljavitvijo velikih sprememb v osnovnem šolstvu se je učitelj Jernej Stamcar, ki je bil v Vodica 28 vseskozi samo začasni učitelj, po 16 letih poučevanja od tod poslovil. Nasledil ga je Jožef Korban, ki je bil pred prihodom v Vodice učitelj v Velesovem, kjer se je Stamcar rodil. Z dovoljenjem deželnega šolskega sveta sta leta 1871 zamenjala službeni mesti.¹¹⁰ Z novim šolskim zakonom je morala učiteljske dohodke zagotoviti šolska občina, ki je prejemke na račun šole pobirala in jih nakazovala pristojni davkarji.¹¹¹ Novemu učitelju tako ni bilo treba več pobirati prihodkov zase od hiše do hiše, ampak mu jih je nakazoval pristojni državni urad.

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 31, Namestništvo v Ljubljani in Deželna vlada v Ljubljani, 7/3, 1850–1860.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

ŠAL/šolstvo, f. 35, Šola v Vodica 1853–1866.

ŠAL/šolstvo, f. 3j, Lehrer - Konferenzen 1848–1852.

ŠAL/šolstvo, f. 4g, Lehrer - Konferenzen 1856–1860.

ŠAL/šolstvo, f. 13d, Muster-Hauptschule zu Laibach, Prüfungen 1845–1869.

ŠAL/ŽA Vodice, Status animarum 1852, inv. št. 55.

ŠAL/ŽA Vodice, f. 10, Oznanilne knjige: 1841–1854 in inv. št. 79/1–10: 1857–58, 1860–1862, 1862–70.

SŠM – Slovenski šolski muzej

Arhivska zbirka, f. 61/1, Präparanden Kurs angefangen vom Jahre 1834 bis 1871.

Arhivska zbirka, f. 248, Detail-Conscription der Volksschulen im reichrathes vertretenen Königreichen und Ländern, nach dem Stande vom Ende des Schuljahres 1865, Wien 1870: Diöcese Laibach, Schuldistricte Stein, Standorte der Schulen Vodice, str. 394–397. (Kopije)

ZA – zasebni arhiv

Preteklost šole in druge zanimivosti v Vodica 28, neznani avtor (1892–1895), nepaginirano.

Tiskani viri

Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Oesterreich, Wiener Zeitung 18.–21. 7. 1848.

¹¹⁰ UT 1871, str. 158.

¹¹¹ Postave in ukazi, str. 224.

Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreichs, Wien 1849.

Konkordat med papežem Pijem IX. in avstrijskim cesarjem Francem Jožefom I. (Vereinbarung zwischen Sr. Heiligkeit Papst Pius IX. und Sr. kaiserlichen königlichen apostolischen Majestät Franc Josef I., Kaiser von Österreich). *Österreichischer Schulbote*, št. 47, 24. novembra 1855, str. 393–398.

Koledarček Družbe svetega Mohora (za leta: 1868–1870), Celovec.

<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-OXS5Y1U5>

Maßregeln zur Verbesserung des Volksschulen-Unterrichtes und hinsichtlich der Sprache für denselben, Wien 2. september 1848. *Politische Gesetze und Verordnungen 1848*.

<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=pgs&datum=1848&page=323&size=45>.

Nova (mala) pratika (za leta: 1857–1867) na svetlo dana od c. kr. kmetijske družbe, Ljubljana.

<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-17AW7VPG>

Politische Verfassung der deutschen Volks-Schulen für die k. k. österreichischen Provinzen VIII, Wien: Verlag der k. k. Schulbücher-Verschleiß-Administration, 1840.

Politische Verfassung der deutschen Volksschulen für die k. k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien, unveränderte Abdruck der neunten Auflage, Wien, im k. k. Schulbücher Verlage, 1859.

Postave in ukazi za kranjsko ljudsko šolstvo, Kranjsko učiteljsko društvo : Ljubljana 1876.

Učiteljski tovarš, Glasilo Slovenskega učiteljskega društva, I-XXXVI, Ljubljana 1861–1896.

Literatura

Okoliš Stane, Ustanavljanje vodiške javne šole 1853–1855, *Šolska kronika : revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 32, 2023, št. 1–2, str. 26–63.

Branko Šuštar*

Nemirni šolski razred štajerskega slikarja Ferdinanda Mallitscha iz 1876

Mischief in the Classroom by the Styrian Painter Ferdinand Mallitsch from 1876

Izvleček

Pouk z učiteljem in učenci je bil likovno zanimiv že slikarjem od srednjega veka naprej, v 19. stol. pa je šolski razred postal priljubljen žanrski motiv. Z izkušnjo akademskega šolanja v Gradcu in na Dunaju ter študijskega potovanja vse do Pariza se je štajerski slikar Ferdinand Mallitsch, že pri sodobnikih opažen zaradi kvalitete svojih del, za krajinami, portreti in družinskimi prizori v času dorasčanja obeh sinov slikarsko lotil tudi šolskih vsebin. Slikar je živahen odmor med poukom predstavil razgibano in slikarsko dramatično, z nekaj več kot dvajsetimi figurami razposajenih učencev, ujetih v trenutku učiteljevega prihoda. Ta zanimiv motiv v vrsti prizorov šolskega pouka v zgodovini izobraževanja sicer ni spregledan, a ne prav poznan, toda s spletno dostopnostjo postaja še bolj opazen. Za šolski motiv iz 1876, tu predstavljen kot *Nemirni šolski razred*, zasledimo različna poimenovanja: *Die Zwischenstunde in der Dorfschule*, *Die entfesselte Schulklasse*, *Vor der Schule*, *Mischief in the classroom*. V Gradcu leta 1820 rojeni slikar je sooblikoval posebej nemški del kulture po jeziku tedaj nemško-slovenske Štajerske kot ene od dežel habsburške Avstrije. A likovna govorica nagovarja onkraj jezika in časa. Po očetu je slikar izhajal iz ljubljanske družine Malič/Mallitsch, a bil povezan s slovenskimi kraji prek materine graške družine Vischner, ko je gospo-

Abstract

The classroom with teacher and pupils had been of artistic interest to painters since the Middle Ages, and in the 19th century it became a popular genre motif. With the experience of academic schooling in Graz and Vienna and study trips as far as Paris, the Styrian painter Ferdinand Mallitsch, already noted by his contemporaries for the quality of his work, took up the subject of school painting when his two sons were growing up, adding to his previous interest in landscapes, portraits and family scenes. He depicted a lively classroom break in a dynamic, dramatic painting with more than twenty exuberant pupils caught in the moment of the teacher's arrival. This interesting motif in the history of education has not been overlooked among classroom scenes, but it is not very well known. However, with the availability of the Internet, it is becoming even more prominent. This classroom motif from 1876, presented here as *Mischief in the Classroom*, has had a variety of names: *Die Zwischenstunde in der Dorfschule*, *Die entfesselte Schulklasse*, and *Vor der Schule*. Born in Graz in 1820, the painter helped to shape a particularly German part of the culture of the then German and Slovenian-speaking Styria as one of the lands of Habsburg Austria. But the artistic expression speaks beyond language and time. On his father's side, the painter belonged to the Malič/Mallitsch family from Ljubljana,

* dr. Branko Šuštar, muzejski svetnik, Slovenski šolski muzej,
e-pošta: branko.sustar@guest.arnes.si.

daril na družinskem vinogradniškem posestvu Willkommhof (Vukovski dvor) blizu Pesnice pri Mariboru. Umrli je leta 1900 v Lenartu v Slovenskih goricah.

but he was connected to the Slovenian lands through his mother's family, the Vischners from Graz, when he managed the family vineyard estate Vukovski dvor (Willkommhof) near Pesnica pri Mariboru. He died in 1900 in Lenart in the Slovenske gorice region.

Ključne besede: šolski pouk, likovna umetnost, 19. stoletje, Avstro-Ogrska, Ferdinand Mallitsch, 1820–1900

Keywords: school lessons, fine arts, 19th century, Austria-Hungary, Ferdinand Mallitsch 1820–1900

Poznaš imenitno ilustracijo šolskega življenja iz 19. stoletja izpod čopiča slikarja iz Slovenskih goric? Prijazno opozorilo Igorja Zemljiča, tedaj vodje knjižnice Inštituta za novejšo zgodovino,¹ ki je pred več leti mimogrede omenil privlačen šolski motiv, povezan z nami in našimi kraji, je sčasoma doseglo svoj namen. Na spletu dostopna barvna skica upodobitve nagajivosti v razredu (Ferdinand Mallitsch, *Mischief in the classroom*, pred 1900), povezana z dražbo septembra 2007 pri Sotheby's Amsterdam,² je ob raziskovanju sčasoma odstrla nekaj podrobnosti iz življenja zanimivega štajerskega slikarja, katerega rod izhaja iz ljubljanske družine Malič/Mallitsch. Slikarski motiv niti ni tako neznan, kot je kazal prvi vtis ob srečevanju z barvno upodobitvijo.

Podoba je v črno-beli verziji že od 1995 dostopna v šesti knjigi Helmuta Engelbrechta o zgodovini avstrijskega izobraževanja. Pri umetniški predstavitvi šolskega življenja je navedena kot oljna slika F. Mallitscha iz Avstrijske narodne knjižnice (Österreichische Nationalbibliothek – Porträtsammlung und Bildarchiv), datirana okoli 1890, poimenovana kot Sproščen šolski razred (Die entfesselte Schulklasse) in objavljena v črno-belem fotografskem posnetku Edith Jekel.³ Dejansko hranijo v knjižnici na Dunaju fotografsko dokumentacijo umetnostne dražbe št. 596 hiše Dorotheum junija 1972. Tedaj je bilo na avkciji ponujeno delo F. Mallitscha, Die entfesselte Schulklasse, kot so prijazno sporočili iz knjižnice spomladi 2024.⁴

Motivno je v svojem delu ugledni zgodovinar avstrijskega izobraževanja Helmut Engelbrecht pri temi o življenju šole povezal dve deli, ki nakazujeta

1 Igor Zemljič je zgodovinar in bibliotekar, dolgoletni vodja knjižnice Inštituta za novejšo zgodovino, od 2020 vodi Centralno pravosodno knjižnico v Ljubljani.

2 Ferdinand Mallitsch – *Mischief in the class room*.jpg – Wikimedia Commons. Delo z merami 33 x 49 cm je doseglo ceno 1.125 EUR.

3 Engelbrecht, *Erziehung*, str. 364, 403.

4 ÖNB – Bildarchiv und Grafiksammlung, mag. Ulrike Polnitzky, sporočilo po e-pošti, 18. 4. 2024, POR-MAG Signatur: D 19.778 – B, foto E. Jekel, <https://onb.digital/result/10D6E183>

naporno učiteljsko pedagoško delo v razredu. V obeh je predstavljen iz dogodivščin polnega preživljanja odmorov za učence dramatičen prehod ob prihodu učitelja (F. Mallitsch, *Die entfesselte Schulklasse*) ali učiteljice (A. H. Mansfeld, *Die Lehrerin kommt!/Učiteljica prihaja!*). Na Helmuta Engelbrechta, avtorja obsežnega temeljnega pregleda zgodovine avstrijskega šolstva, se lahko letos spomnimo prav ob stoti obletnici njegovega rojstva. Leta 1988 je prof. Engelbrecht sodeloval tudi s Slovenskim šolskim muzejem ob tedanji muzejski 90-letnici.⁵

Štajerski slikar Ferdinand Mallitsch

Tako slikarjev rod kot bivanje na Spodnjem Štajerskem kaže na povezanost Ferdinanda Mallitscha s slovenskimi kraji. Slikar izvira po očetu iz rodbine v svojem času znane in vplivne ljubljanske družine Malič/Mallitsch s hotelom Malič, Stadt Wien. Domača mu je bila tudi Spodnja Štajerska, kjer je živel na svojem posestvu v okolici Maribora in zadnja leta v Lenartu v Slovenskih goricah in tam leta 1900 tudi umrl. V Ljubljani je bila že 1848 znana med prvovrstnimi gostilnami pri Maliču (Stadt Wien) in je sprejemala goste v hotel še pred desetimi leti, kot je predstavljal leta 1926 Ivan Vrhovnik v svojem delu *Gostilne v stari Ljubljani*. Hotel »pri Maliču« (»Stadt Wien«) je stal na vogalu tedanje Šelenburgove ulice in Aleksandrove ceste (Slovenske in Cankarjeve). Lastnik hotela je bila od leta 1873 do 1908 Kranjska stavbna družba, nato drugi lastniki in od 1916 Jadranska banka. Stavba je bila leta 1938 porušena, na njenem mestu pa zgrajena veleblagovnica, današnja Nama.⁶ Podrobnosti o sorodstvu Valentina Mallitscha, očeta poznejšega slikarja, z gostilničarsko in posestniško vejo viške in ljubljanske družine Malič/Mallitsch, v kateri je bilo ime Andrej priljubljeno skozi več generacij,⁷ še čakajo na raziskavo. V krstno knjigo je bil oče kasnejšega slikarja vpisan kot Valentin Antonio Malitsch, rojen 14. februarja 1778 v Ljubljani, zakonski, posmrtni sin⁸ že 29. decembra 1777 umrlega Andreja Malitscha, ki je bil (rudarski) uradnik.⁹

Pri poroki slikarjevih staršev v Gradcu 24. marca 1819 srečamo kot ženina 40-letnega Valentina Mallitscha, najemnika štajerske gospoščine St. Georgen an der Stiefing pri Lipnici (Leibnitz), sina Andreja Mallitscha in Eleonore Tschermellin, ter 21-letno Anno Vischner. Nevesta je bila hči Dominicusa Vischnerja, najemnika spodnjeavstrijske gospoščine Kirchberg am Walde blizu Zwettla, in

5 Helmut Engelbrech 1924–2014, https://de.wikipedia.org/wiki/Helmut_Engelbrecht; Slavica Pavlič, Ob devetdesetletnici Slovenskega šolskega muzeja, str. 3–9; Engelbrecht, K pedagoškem zgodovinopisju v Avstriji, str. 3–12.

6 Ivan Vrhovnik, *Gostilne v stari Ljubljani*, 1926, str. 4, 41; Barbara Pešak Mikec, Nataša Budna Kodrič, *Ljubljanski hoteli*, str. 347–348.

7 Rudolf Andrejka, *Rodovniki Ljubljančanov*, ZAL LJU 435, šk. 6, a. e. 30

8 Mati je bila Eleonora Malitsch, roj. Tschermellin, Ljubljana – Sv. Nikolaj Krstna knjiga 1771–1791.

9 + Andreas Malitsch, 29. 12. 1877, Ljubljana – Sv. Nikolaj Mrliška knjiga, 1771–1812.

ÖSTERREICHISCHE GALERIE
AUKTIONS-KATALOG

NR. **2146**

N IN WIEN.

E. HIRSCHLER & COMP.
KUNSTHANDLUNG IN WIEN, I. PLANKENGASSE Nr. 7.

1902
15. XII

ÖLGEMÄLDE,
AQUARELLE,
ZEICHNUNGEN.

DER WERT-
VOLLE □ □
KÜNSTLE-
RISCHE □
NACHLASS
DES HERRN

FERDINAND MALLITSCH

GEB. 1820. † 1900.

AUSGESTELLT:
FREITAG, DEN 12. BIS INCL.
MONTAG, DEN 15. DEZEM-
BER 1. J. TÄGLICH VON
10-5 UHR. - - - - -

VERSTEIGERUNG:
DIENSTAG, 15. DEZEMBER
1902 UND DIE FOLGENDEN
TAGE TÄGLICH VON 3-7
UHR - - - - -

IM SAALE DES GRABENHOF

WIEN, I. HABSBURGERGASSE 1. I. STOCK.

WIEN 1902.

VERLAG VON E. HIRSCHLER & COMP.

Druck von Friedrich Jasper in Wien.

53. Scheckel, Hundestudie. C. 34 : 30.

54. Die Zwischenstunde in der Dorfschule, figurenreiche, nahezu vollendete Komposition, 1876. Lwd. 34 : 49.

Abgebildet.

Nr. 54.

K 140 - 55. Luise und Hektor, eine Idylle. Lwd. 19 : 31.

56. Abendhimmel, Spätsommer. C. 41 : 33.

57. Gehölz am Berge. C. 39 : 32.

58. Kahler Baum nächst Willkommhof. C. 43 : 33.

59. Am Gartenzaun. C. 40 : 30.

Nr. 60.

60. Nikerl, liegender Hund, 1861. Lwd. a. C. 16 : 26.

Abgebildet.

K 100 - 61. Große Stube. Großmutter, Mutter und zwei spielende Kinder, ziemlich vollendete Kompositionsskizze. C. 23 : 29.

17

Naslovnica dražbenega kataloga decembra 1902 z avtoportretom slikarja F. Mallitscha. V katalogu je besedilo Aug. Schaefferja o slikarju in seznam razstavljenih del, mdr. tudi slike nemirnega razreda (54. Zwischenstunde in der Dorfschule) predstavljene tudi s fotografijo. Ferdinand Mallitsch, Oesterreichische Galerie, Auktionskatalog. Der wertvolle künstlerische Nachlass des Herrn Ferdinand Mallitsch, Wien 1902 (naslovnica, str. 17).

Barbare, roj. Lönn.¹⁰ A zakonca Mallitsch že ob sinovem rojstvu nista živela skupaj in Valentin Mallitsch je bil kasneje pravni zastopnik (sindik) magistrata štajerskega trga Kindberg,¹¹ naselja ob reki Muri z manj kot 3000 prebivalci, oddaljenega kakšnih 70 km severno od Gradca. Tam je tudi umrl 31. avgusta 1852 v 74. letu starosti.¹²

Tako je bil Ferdinand Mallitsch rojen 7. marca 1820 v Gradcu, kjer so imeli Vischnerjevi hišo v Klosterwiesgasse 88 (kasneje št. 13), ki je ob stoti obletnici slikarjevega rojstva marca 1920 dobila spominsko ploščo.¹³ Pri krstu je dobil ime Ferdinand Joseph. Barbara Vischner, njegova babica po materini strani, ki mu je bila tudi botra,¹⁴ je imela blizu Maribora posestvo Vukovski dvor (Willkommhof, kar bi lahko slovensko rekli 'dvor dobrodošlice'). Tako je Ferdinand odraščal pri mami in babici delno v mestnem okolju Gradca, kamor je hodil v osnovno šolo (normalko) in na gimnazijo, počitniški čas pa je preživel na podeželju Slovenskih goric. Da slikar na našem Štajerskem ni čisto pozabljen, je v zadnjem desetletju poskrbel Matjaž Partlič z objavo dveh vsebinsko povednih člankov mariborskem Večeru.¹⁵ Slikar F. Mallitsch tudi sicer na Slovenskem ni neznan, za kar je dobro poskrbel že leta 1933 Viktor Steska s člankom v Slovenskem biografskem leksikonu. Tam je slikar naveden s slovenskim zapisom priimka in nemško obliko v oklepaju (Malitsch, Mallitsch), kot Mallitsch Ferdinand pa je naveden v kazalki: gl. Malič.¹⁶

Zapisi v nekdanjem tisku so zanimivi že po uporabi slikarjevega priimka, čeprav ni bilo nobenega dvoma: uradno in dejansko je bil Ferdinand Mallitsch, kakor se je slikar tudi podpisoval. Se pa v sočasnem časopisju pojavlja priimek tudi kot Malitsch (z enim l). Še bolj nenavaden je eden od prvih zapisov o slikarju v umetnostnih pregledih, saj ga Slovník umjetnikah jugoslavenskih (Ivan Kukuljević-Sakcinski, 1858) predstavlja pod imenom Ferdinand Malič.¹⁷ To je kot slovanski zapis slikarjevega priimka navedeno leta 1876 tudi pri Wurzbachu.¹⁸ Presenetljivo je leta 1859 tudi spodnještajerski publicist Rudolf Gustav Puff v Marburger Taschenbuch (v Mariborskem priročniku) omenil pri Sv. Marjeti ob

10 Škofija Graz-Seckau, Župnija Graz-Hl. Blut. Poročna knjiga XIX 1813–1828 | 546, 24. marec 1819.

11 Otmar Mallitsch, str. 267; Präsidialakten des Steiermärkischen Landtages, 1838, I A/f 8430 1–2,

12 Farnberger, *Leben und Werk*, str. 18.

13 Adressbuch Graz, 1938. Gedenktafel für Ferdinand Mallitsch. Dekmaeler, Allgemeiner Teil, 10, https://www.findbuch.at/files/content/adressbuecher/1938_bsoe_graz_ab/4_Allgemeiner_Teil.pdf

14 Škofija Graz-Seckau, Župnija Graz-Hl. Blut – Sign. 490, Taufbuch XXVI 1817–1823, str. 185, oče Valentin Mallitsch, mati Anna, roj. Vischner.

15 Matjaž Partlič, Pozabljeni – slikar Ferdinand Malič in Vukovski dvor. Večer v soboto, 5. novembra 2016, str. 22–25; 200 let mineva od rojstva slikarja z Vukovskega Dvora, Večer v soboto, 7. marca 2020.

16 Viktor Steska, Malič (Malitsch, Mallitsch) Ferdinand, slikar, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi345016/>

17 Ivan Kukuljević Sakcinski, Slovník umjetnikah jugoslavenskih, Zagreb, 1858, str. 234 (Malič Ferdinand).

18 Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, 16, 1867, str. 335. Mallitsch, Ferdinand.

Pesnici historičnega slikarja F. Maliča, rojenega v Gradcu 7. aprila 1820 in posestnika bližnjega dvorca Willkomm.¹⁹ A to so izjeme in posebnosti. Slikar je vse življenje nosil priimek Mallitsch. Tudi zapis v mrliški knjigi, ki je slikarjevo smrt zabeležil 10. novembra 1900 v trgu Lenart v Slovenskih goricah v hiši št. 22, uporablja zapis priimka, kot mu sledimo skozi življenje: Ferdinand Mallitsch.²⁰ A kot da bi bilo treba še dvomiti o tem, kako se je pisal in podpisoval slikar, se je še nedavna študijska raziskava njegovega dela po nepotrebnem odločila za slovenjenje njegovega priimka. Pri tem zapisu se držimo dokumentov in virov in spoštujemo tudi slikarjev podpis.

Biografski zapisi o slikarju omenjajo njegovo osnovno in gimnazijsko šolanje v Gradcu (matura 1841), začetni študij prava in obiskovanje risarske akademije v Gradcu, leta 1842 odhod na dunajsko akademijo in krajši, a pomemben študij pri prof. F. G. Waldmüllerju (1793–1865). K njemu na Dunaj se je Mallitsch vrnil šele 1851, kjer je uspel že s prvo večjo sliko Najdenec, leta 1852 razstavljeno pri Avstrijskem umetnostnem društvu, ter več drugimi deli. Leta 1854 je s prijateljem Karlom Hassom odšel na študijsko potovanje po Evropi: Dresden, Leipzig, Düsseldorf, Köln, Bruselj in Pariz. Tam se je izpopolnjeval v delavnici slikarja Léona Cognieta (1794–1880) in se srečal tudi s slikarstvom barbizonske šole in njihovih upodobitev krajine in kmečkega dela. A že po desetih mesecih se je iz Pariza vrnil na posestvo v Slovenske gorice. Na slikarjevo delo je vplivala njegova odločitev, da se zaradi družinskih razmer vrne domov in leta 1855 prevzame gospodarjenje na družinskem posestvu Willkommhof.²¹ Posestvo, na katerem je F. Mallitsch gospodaril do leta 1895, je obsegalo 46 ha njiv, travnikov, vinogradov in gozdov, kot kažejo kasnejši podatki. Zakonca Ferdinand in Maria Anna Mallitsch sta že julija 1890 dala posestvo na prostovoljno dražbo, a gospodarila do 1895, ko je posestvo kupil F. Olschofsky.²² Leta 1917 se ob naslednji prodaji omenja za posest tudi slovensko ime Veliki Hum. V zadnjih letih se za obnove potreben dvorec, danes na naslovu Vukovje 2, pojavlja tudi modernizirano ime Vilkenhof (tudi Wilkenhof).²³

Družinsko življenje na dvorcu Willkommhof v Slovenskih goricah

Prva leta na Vukovskem dvoru so bila za Ferdinanda Mallitscha obdobje slikarskega zatišja, saj mu delo na velikem kmečkem gospodarstvu ni puščalo veliko

19 Puff, *Marburger Taschenbuch* 1859, str. 50, ... des Historienmalers Malič, Besitzers des nahen Willkommhofes.

20 Nadškofija Maribor, Lenart v Slovenskih goricah, Mrliška knjiga 1851–1900, 10. 11. 1900, str. 357.

21 Mallitsch, Ferdinand, ÖBL; Viktor Steska, SBL; Trude Aldrian, str. 713–718; Herta Farnberger, str. 17–25; Bračun, Ferdinand Malič, Obrazi.

22 Amtsblatt zur Laibacher Zeitung, št. 154, 8. 7. 1890, str. 1282, Fleiwillige Reäliten-Velsteigerung.

23 Jaušovec, *Prenova dvorca Vilkenhof*, str. 6, 8; *Slovenec*, 45, št. 272, 17. 11. 1917, str. 4, Posestvo Veliki Hum (Willkommhof).

Slikarju je bil priljubljen motiv družinsko življenje kot ga je doživel na podeželskem dvorcu Willkommhof v Slovenskih goricah. Ferdinand Mallitsch, Spiel mit Karten; Kartenspiel; tudi Familienglück, o. 1868, Belvedere, inv. št. 798.

časa za slikarstvo. Kot je sam kasneje zapisal, dvema gospodarjema, ekonomiji in umetnosti, ni mogel služiti.²⁴ Vendarle pa je leta 1858 naslikal za domačo cerkev v Pernici glavno oltarno sliko sv. Marjete Antiohijske.²⁵ Novi oltar v župnijski cerkvi sv. Marjete ob Pesnici (Pernica), ki ga je je julija 1860 blagoslovil tudi za šolstvo pomemben mariborski škof A. M. Slomšek, je v graški Tagespost predstavil članek o oltarju (zanj je izdelal načrte Karl Haas, tudi Mallitschev popotni tovariš s poti po Evropi)²⁶ in najlepšem okrasu cerkve: oltarni sliki sv. Marjete, daru slikarja Ferdinanda Mallitscha. Slikar s posestvom v bližini je bil v članku naklonjeno predstavljen po vrnitvi s skoraj enoletnega umetnostnega izpopolnjevanja v Pari-

²⁴ Aug. Schaeffer, *Ferdinand Mallitsch*, str. 6.

²⁵ Pogled na oltarno sliko v S. Kocutar, Ferdinand Malič (1820–1900) slikar Slovenskih goric, 2020, <https://radiomaribor.rtvsllo.si/clanek/spomincice/ferdinand-malic-1820-1900-slikar-slovenskih-goric/516517>

²⁶ Carl Haas je bil tudi slikar in je 1854 z Mallitschem študijsko potoval v Pariz. [https://de.wikipedia.org/wiki/Carl_Haas_\(Arch%C3%A4ologe\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Carl_Haas_(Arch%C3%A4ologe))

zu in kot slikar, čigar prvo razstavljeno delo na Dunaju (der Findling/Najdenec) je maja 1852 odkupil cesar za galerijo Belvedere.²⁷ Slikarja Mallitscha so prištevali k boljšim umetnostnim močem na Štajerskem in njegovo delo priporočali sodeželanom.²⁸ Kulturna javnost je lahko po nemškem časopisu sledila njegovemu delu, saj so spomladi 1861 v graški Tagespost poročali o dveh njegovih žanrskih slikah za prijatelja umetnosti iz Gradca, ki sta se motivno ukvarjali z otroki v družbi domače mačke oz. psa.²⁹

Mallitsch je kot posestnik (Realitätenbesitzer in Willkomm) postal v letu 1858 tudi član štajerske kmetijske družbe³⁰ in se na posestvu ukvarjal z vsakdanjimi gospodarskimi skrbmi. Iz slikarskega dela pa vidimo v upodobitvi volilnega dne 1868/70 tudi njegovo zanimanje za politiko. Avgusta 1875 je zabeleženo še njegovo sodelovanje v političnem življenju, ko je v Mariboru vodil pred državnoborskimi volitvami politični shod štajerskega liberalnega poslanca Konrada Seidla.³¹ Nemška in liberalna usmeritev je bila doma tudi med člani družine Mallitsch v Ljubljani.³²

Kljub gospodarskemu delovanju F. Mallitscha so poroka leta 1865 in lepo družinsko življenje ob ženi in obeh sinovih spodbudno vplivali tudi na njegovo slikarsko delo. 45-letni Ferdinand Mallitsch se je leta 1865 v Gradcu poročil z 37-letno Anno Marijo Schramm (1827–1911) rojeno v kraju Lednice (Eisgrub) na južnem Moravskem. Z njo se je seznanil že ob svojem prvem bivanju na Dunaju. Mlado družino lahko spremljamo tudi v Mallitschevem slikarstvu, saj so bili žena in sinova ter domače družinsko življenje na podeželju Slovenskih goric priljubljen in pogost motiv njegovega dela,³³ ki ga poznamo tudi v skicah in osnutkih slikarskih zamisli. Kakor bi njegovi družinski motivi spregovorili tudi o tem, kar je pogrešal v svojem odraščanju z odsotnim očetom. Obdobje po poroki tako predstavlja za slikarja kar nov umetniški razcvet.³⁴

Sinova Otmar (1866–1926)³⁵ in Heinrich Mallitsch (1869–1943),³⁶ oba rojena v Vukovju/Willkomm na družinskem posestvu Willkommhof, sicer očetu nista

27 F. Mallitsch, Der Findling, <https://sammlung.belvedere.at/objects/7986/der-findling?>

28 Tagespost, Graz, 1. 8. 1860, str. 2–3. Correspondenz aus der Provinz, Marburg, 29. Juli.

29 Tagespost, Morgenblatt, Graz, 10. 4. 1861, str. 3. Correspondenz aus der Provinz, Marburg, 8. April.

30 Wochen-Blatt der K.-K. Steiermärkischen Landwirthschafts-Gesellschaft, 7. 12. 8. 1858, št. 21, Marburg, str. 167.

31 Farnberger, *Leben und Werk*, ilustr. 98, št. 108, Wahltag, okoli 1868/70. Marburger Zeitung 14. 1875, št. 10, str. 1, Marburger Berichte. Wählerversammlung vom 14. August 1875.

32 Humoristični časopis *Brencelj* omenja občinske volitve v Ljubljani, na katerih so Mallitscha "nemškutarji na smrt bolnega dali še nesti na rotovž, da je volil njihove kandidate". *Brencelj*, 14. 1882, št. 4, str. 3, Z Olimpa.

33 Trude Aldrian, Ferdinand Mallitsch, str. 715, 717.

34 F. Mallitsch, https://sl.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_Mallitsch

35 Dr. O. Mallitsch je bil magistratni svetnik in policijski direktor v Gradcu, leta 1925 že upokojen. Hausmann, str. 411; Trude Aldrian, Ferdinand Mallitsch, str. 717.

36 H. Mallitsch je bil trgovec, tudi s pivom, in upravnik zaloge piva Reininghaus (do 1933) SL_PAM/0645/001/00495 Zaloga piva H. Mallitsch v Poljčanah, spisi trgovskega registra. Hausmann, *Südsteiermark*, str. 411; Trude Aldrian, Ferdinand Mallitsch str. 717.

sledila ne v gospodarjenju s posestjo niti v slikarskem delovanju, a sta gotovo usmerjala njegovo pozornost k motivom z otroki. Tudi njegov zimski motiv kepanja otrok, datiran v leto 1867, sodi v ta čas.³⁷ Doraščanju sinov v šolsko starost je slikarju z interesom za družinske motive³⁸ nemara sčasoma obudilo spomin tudi na njegove šolske dni in mu približalo šolsko temo. Tako lahko razumemo njegovo sliko nemirnega šolskega razreda, ki je leta 1902 v dražbenem razstavnem katalogu na Dunaju navedena med olji in oljnimi študijami kot skoraj dokončana kompozicija *Die Zwischenstunde in der Dorfschule*, in je tam predstavljena tudi z ilustracijo (prim. str. 292) in datacijo 1876.³⁹ Mallitschevo delo *In der Zwischenstunde, Die Zwischenstunde in der Dorfschule* (odmor, pavza med poukom, prosta ura med dvema šolskima urama, morda vsebinsko: podaljšan odmor med poukom), je med drugimi žanrskimi prizori kot barvita in razgibana kompozicija iz leta 1876 omenjeno tudi v nostalgичnem zapisu starejšega sina, ki prinaša dragocene podrobnosti iz očetovega delovanja. Objavljen je v spominski knjigi o Spodnji Štajerski, izgubljeni za Avstrijo (Südsteiermark, ur. F. Hausmann, 1925).⁴⁰ Slikarjevo rojstno mesto, ki hrani v muzeju tudi več njegovih del, pa ima od leta 1949 v 9. graškem okrožju Waltendorf po slikarju tudi poimenovano pot (Mallitschweg).⁴¹

Nemirni šolski razred s 23 šolarji

Že prizadevno zbrana dela v študiji o slikarju, ki jo je v graški Carinhtii leta 1956 objavila dr. Trude Aldrian, kustosinja, od 1963 do 1965 tudi vodja Neue Galerie Graz, predstavlja njegove poglobitve slikarske korake in primerjalno analizira v besedi in priloženih 24 reprodukcijah njegove portrete, žanrske slike in krajine ter omenja tudi njegove verske in historične teme.⁴² Slikarjeve portrete je z 52 primeri njegovih figurativnih del nedavno zavzeto vzela v umetnostno zgodovinski premislek Barbara Lešnik (2024), ki navaja tudi novejšo literaturo o temi.⁴³ Najbolj poglobljena predstavitev Mallitschevega umetnostnega delovanja pa sta pregled in analiza več kot 500 njegovih del v disertaciji Herte Farnberger (Graz 1995). Tam omenja pri kat. št. 512 datirano nedokončano oljno sliko na platnu s tem motivom (*Die Zwischenstunde in der Dorfschule*, 1876, 34 x 49 cm), objavljeno v dunajskem dražbenem katalogu 1902 (str. 17, kat. št. 54). Kompozicijsko skico za to sliko (sicer poimenovano *Vor der Schule*, kar bi lahko pomenilo

37 F. M., *A Snowball Fight*, (18)67, <https://www.dorotheum.com/en/l/8821390/>

38 Universalmuseum Joanneum Jahresbericht 2021, str. 302.

39 *Ferdinand Mallitsch, Auktionskatalog*, Wien 1902, str. 17.

40 Mallitsch, Otmar: Ferdinand Mallitsch, *Südsteiermark*, str. 270, 274.

41 Liste der Straßennamen von Graz, <https://de.wikipedia>.

42 Trude Aldrian, Ferdinand Mallitsch, str. 712–744.

43 Barbara Lešnik, *Portretno slikarstvo*, 2024.

Ferdinand Mallitsch, Die entfesselte Schulklasse (Sproščen šolski razred), 33,5 cm x 49 cm, čb fotografski posnetek Edith Jekel, ÖNB - Bildarchiv und Grafiksammlung, z dražbe št. 596, Dorotheum, 1972.

pred šolskim poukom) ter skici tam upodobljenih učencev v izrazitem gibanju H. Farnberger prav tako postavlja v čas okoli 1876.⁴⁴

Čeprav črno-bela objava slike nemirnega šolskega razreda (Die entfesselte Schulklasse, okoli 1890) pri H. Engelbrechtu 1995 navaja v podnapisu, da gre za oljno sliko,⁴⁵ pa jo poznamo le po črno-beli fotografiji v ÖNB iz 1972 kot lepo uokvirjeno, z merami 33,5 cm x 49 cm.⁴⁶ Šele primerjava mer omenjenih slik je spodbudila razmišljanje, da gre lahko za eno delo, ki pod različnimi imeni predstavlja nemiren šolski razred. Tudi mere sedaj na spletu dostopne Mallitscheve slike nemirnega šolskega razreda z dražbe leta 2007 (Mischief in the class room) so 33 x 49 cm in tam je delo označeno kot oljna študija na papirju (Oil sketch study),⁴⁷ čeprav se zdi bolj kot akvarel.

⁴⁴ Farnberger, *Leben und Werk*, slika 88, kat. št. 251; str. 335, kat. št. 512, datirano 1876; str. 245, 267, 335.

⁴⁵ Engelbrecht, *Erziehung*, str. 364.

⁴⁶ ÖNB Österreichische Nationalbibliothek – Bildarchiv und Grafiksammlung, foto: E. Jekel, <https://onb.digital/result/10D6E183>

⁴⁷ Mischief in the classroom, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ferdinand_Mallitsch_-_Mischief_in_the_class_room.jpg

Ferdinand Mallitsch, Kompozicijska skica za sliko Die entfesselte Schulklasse (Sproščen šolski razred), o. 1876, iz zbirke Universalmuseum Joanneum Graz, obj. v Farnberger, Herta: Leben und Werk des steirischen Künstlers Ferdinand Mallitsch 1820 – 1900, Graz: Universität - Institut für Kunstgeschichte, 1995, ilustr. 88, kat. št. 251.

Primerjava dostopnih fotografij tega motiva ob umetnostnih dražbah 1972 in 2007 ter z objavo v avkcijskem katalogu 1902 pritrjuje misli, da gre za isto Mallitschevo sliko nemirnega razreda, ki jo spremljamo pod različnimi imeni, kot *Mischief in the classroom* (Nagajivost v razredu) na dražbi 2007, *Die entfesselte Schulklasse* (Sproščen šolski razred) na dražbi 1972 in na manjši in malo zabrisani sliki z dražbe 1902 kot *Die Zwischenstunde in der Dorfschule* (Odmor med dvema učnima urama v vaški šoli).⁴⁸

Pa si poglejmo Mallitschevo sliko nemirnega razreda. Tako ji lahko rečemo, glede na predstavljeno vsebino, čeprav srečujemo zanjo kar nekaj prav tako vsebinskih poimenovanj: *Die Zwischenstunde in der Dorfschule*, *Die entfesselte Schulklasse*, *Vor der Schule*, *Mischief in the classroom*. Pred nami slikar odpre pogled v šolski razred s 23 razizgranimi učenci, ki so izkoristili odmor za aktivno

⁴⁸ Ferdinand Mallitsch, *Oesterreichische Galerie, Auktionskatalog. Der wertvolle künstlerische Nachlass des Herrn Ferdinand Mallitsch*, Wien 1902, str. 17, DOI / link: <https://doi.org/10.11588/diglit.36849>;

Nemirni šolski razred (Ferdinand Mallitsch: Die Zwischenstunde in der Dorfschule, Die entfesselte Schulklasse, Vor der Schule, Mischief in the classroom), 1876, Privatna zbirka. Dostopno na Wikimedia Commons.

preživljanje prostega časa z dinamično igro slepe miši. Ta igra je Mallitscha okoli 1875 že pritegnila kot slikarski motiv.⁴⁹

Tu pa pogled predstavi podolžen prostor razreda z lesenimi deskami na tleh, ki ga na levi strani zamejujeta za dve stopnici više drug ob drugem postavljena kateder in šolska tabla, na desni pa prav tako v perspektivi postavljene dolge šolske klopi, vidni sta le dve. Celo ozadje slike obsega stranska stena razreda z nižjo omaro in nad njo skicozno predstavljen šolski zemljevid, temu sledijo sredi ozadja slike temno rjava vrata v šolski razred in nad njimi v okvirju vladarjeva podoba, ki s profilom spominja na antične cesarje. Desna polovica ozadja predstavlja steno s kratko desko z obešalniki, na katerih je nekaj odloženih oblačil, predvsem pokrival. Temu sledi malo odmaknjen in obokan prostor z višjo lončeno pečjo, ki se kaže prav tako temno kot tabla in sprednji del katedra na drugi strani. Peč ni tako prikladna za vzpenjanje nanjo kot malo nižja svetla omara na drugi strani vrat. V razredu je le to, kar mora biti. Učilnica res daje vtis šolske sobe okoli leta 1870, ko so za šolsko opremo poskrbeli lokalni mizarji in pestra raznolikost učil še

⁴⁹ Farnberger, *Leben und Werk*, Blindekuhspiel, Inv.-Nr. H/4272, okoli 1875, kat. št. III, ilustr., št. 88–91.

ni zaznamovala šolskega prostora. Vtis je tudi, da otroci niso prav revno oblečeni, tudi niso vsi bosi, a to kaže bolj na jesenski ali pomladni prehodni šolski čas.

V razgibani kompoziciji z diagonalami gibov in oseb prevladujejo peščene barve. Sončna svetloba prihaja v učilnico z leve, ob katedru in osvetljuje osrednji prostor z lesenimi deskami na tleh, posebej pa svetloba zaznamuje osrednjo figuro učenca in skupine okoli njega. V živahnosti razposajenega razreda nam pade v oči osrednja svetla figura obutega dečka v dolgih hlačah, srajci in suknjiču in z zavezanimi očmi (1). On je *slepa miš* in nam obrača hrbet, ko z razširjenima rokama lovi na prostoru med katedrom, omaro in šolskimi klopmi begajoče sošolke in sošolce. Enajst figur, ujetih v živahnem gibanju, je predstavljenih na levi polovici slike, ko so se razvrstili okoli dečka s prevezo čez oči. Za njim je v koraku sklonjen bosi deček s svetlo kapo in platneno srajco (2). Z desnico se je oprijel desne noge *slepe miši*, da ovira njegovo iskanje. Ob njegovi levici je poskakujoč bosonogi deček v svetli srajci (3), ki mu je levo nogo v gneči nekdo pohodil, pa si jo sedaj podpira z levico, izraz na obrazu z odprtimi usti pa ne skriva bolečine. Tam zraven, še bolj na levi se je iz gneče prerivajoče se mladine izvelkel deček s svetlo kapo (4), na katerega pada svetloba in poudarja belino srajce in kape. Oblečen je v le malo čez kolena segajoče modre hlače in obut v razvezane čevlje, s katerimi je nemara prav on malo prej pohodil boso nogo sošolca. Pokončno, s hitrimi koraki, a tesno stisnjen ob vznožje katedra, ki se ga deček s kapo oprijema, uspešno beži pred nevarnostjo, da ga ulovi *slepa miš*. Ta uspeh mu zadovoljno sije še na nasmejanem obrazu.

Prav pred dečkom z zavezanimi očmi je pokrita z ruto okroglolična deklica (5), ki kot kakšna razposajena balerina bosa poplesava in z eno roko maha pred njim, z drugo pa stran od dečka drži knjižico, tedaj običajen šolski učbenik malega formata. Dečkovi desnici se s korakom nazaj uspešno izogiba bosonogi fant s telovnikom – 'lajblčem' (6), ki veselja nad svojo spretnostjo ne skriva, temveč ga kaže tudi nasmeh na njegovem obrazu. Za prvo skupino učencev je v razredu prav ob šolskem pohištvu še pet figur. Na levem koncu nižje omare sedeč razgiban deček, na sebi ima svetlo moder 'lajblč', s kratko palico v desni (7) in z levico, dvignjeno v kretnjo dirigenta, bi lahko posnemal v šoli priljubljeno petje in učitelja, ki to vodi. Ob njem je, postavljena prav tako med šolarji najvišje, na desnem koncu nižje omare še ena deklica z ruto (8), ki je na to razgledno mesto nemara ravnokar zlezla.

Na ozkem prostoru med stransko stranico te omare in ob notranji strani odprtih vrat učilnice stoji vsa še majhna in zaskrbljena, v modro oblečena prvošolka (9), ki se je zatekla v ta miren in skrit kot, saj ni vajena hrupa in živahnosti šolskih odmorov. Z desnico se ta tiha učenka prestrašeno oklepa skrilaste šolske tablice z lesenim okvirjem, kot bi se z njo ščitila, z levico pa si presenečena nad nemirom v razredu začudeno pokriva usta. Čisto pred omaro je še en mali začetnik, ki mu je igra nemara precej bližje kot šolski pouk, saj z veseljem kaže osle (10) z desetimi prsti obeh rok, razprtimi od njegovega nosu proti dečku pred tablo. Ta je umeščena ob kateder v levi kot slike. Tam učenec pred tablo (11), ki mu čez desno ramo

Oštevilčen pregled h komentarju oseb na sliki Nemirni šolski razred (Ferdinand Mallitsch: Die Zwischenstunde in der Dorfschule, Die entfesselte Schulklasse, Vor der Schule, Mischief in the classroom), 1876.

visi ob levem boku lepa usnjena šolska torba, z desnico briše ali piše po tabli, s stegnjeno levico pa kaže v prostor. On tistega, ki mu osle kaže, niti ne opazi, saj gleda čez skupino pri živahni igri slepe miši vse do v prvi klopi stoječega večjega dečka v modrem suknjiču, pokritega s klobukom in s stegnjeno desnico (12); malo se je ob tem nagnil in se z levico oprijel klopi. On je v svojem opozorilnem gibu kot otrpel, saj je eden redkih, ki je opazil prihajajočega učitelja; zdi se, kot bi se s stegnjeno desnico rad ubranil pred njim.

Za napovedujoče se spremembe je v nemirnem razredu dramatično poskrbel osrednji dogodek slike: naenkrat so se odprla vrata in pokazala se je temno oblečena figura strogega učitelja (13), likovno postavljena ob rob odpirajočih se vrat v središču slike, prav pod podobo cesarja. Tega vidimo v uokvirjeni podobi, a le v spodnjem delu profila, kakršni so krasili kovance. Bo kdo sploh opazil učiteljev prihod, na katerega iz prve klopi v zamahu opozarja stegnjena desnica dečka s klobukom?

V šolskih klopeh, te so postavljene v desni del slike, sicer še naprej poteka živahnemu odmoru primerna igra: nam najbližja figura je večji deček, obut le v desni čevelj (14), ki nam kaže hrbet in lovi bosonogo vrstnico v dolgem krilu, pokrito z ruto (15). A mladenka je pred njim že planila v prvo klop, le z boso levo nogo se je še odrinila od lesenih tal med divjanjem po razredu. Čevelj z leve noge

Ferdinand Mallitsch, Skica učenca pri teku (v pregledu figura št. 14), za sliko Die entfesselte Schulklasse (Sproščen šolski razred), o. 1876, iz zbirk Universalmuseum Joanneum Graz, obj. Farnberger, Herta: Leben und Werk 1995, ilustr. 89, kat. št. 132.

Ferdinand Mallitsch, Skica učenca v gibanju (v pregledu figura št. 2), obj. Farnberger, Herta: Leben und Werk 1995, ilustr. 90, kat. št. 133.

se je mladeniču sezul med tekom že sredi med katedrom in klopjo in tam obstal v praznini na talnih deskah sredi učilnice, ves osvetljen in na očeh gledalcu.

V prvi klopi tako nastaja gneča, saj se poleg živahnega para v teku pri lovljenju, stoječega dečka s klobukom z mahajočo desnico, za njim tja v naglici kot s plavajočim zamahom levice tlači še en šolar (16). Podobno je tudi v drugi klopi, saj je tam deček s kapo (17) sredi lovljenja po pisanju namenjenem delu te klopi zgrožen opazil odprta vrata in uzrl učitelja. Zato je planil v klop in v iskanju ravnotežja se preriva s sošolcem (20) ob peči in pravzaprav obrača učitelju hrbet. Na vsaki strani v tej drugi klopi sedita učenki, morda je to deklška klop. Ena učenka sedi na eni strani v njej mirno, kot bi bil pouk (18), druga učenka (19), sedeča v tej klopi na strani bliže gledalcu, pa obrača glavo k prerivajočima se dečkoma (17, 20) na svoji desni.

Prav v učitelja je zazrt učenec (21), ki je tisti hip obsedel v prvi klopi, ko so se odprla vrata. Ob nenadnem prihodu učitelja (13) sta se ob njem znašla še dva. Učiteljeva stroga postava, ki se je nenadoma pokazala med podboji odprtih vrat, je za trenutek obstala v strogi drži z rokama v boku. Učinek je bil takojšen: pred podobo strogega učitelja v teku prestrašeno beži učenka (22) in se hkrati zaskrbljeno ozira nazaj. Ali se bo na tem begu v razred na svoji poti sploh lahko izognila sošolcu (2), ki sklonjen naprej vleče *slepo miš* za desno nogo?

Ob učiteljevi levici opazimo tudi postavi dveh učencev (23, 24), ki sta se znašla ob njem pred vrati razreda, ko jih je on odprl in presenečen grozeče obstal. Enemu od teh učencev se na obrazu opazi zadovoljen nasmeh (23), da ni tako kot sošolci udeležen v razgibanju, a ne prav vzorni aktivnosti šolskega odmora. Drugi učenec (24) stoji ob njem pred vrati učilnice, pravzaprav še za učiteljem.

Podoba cesarja, katere spodnji del opazimo nad odprtimi vrati v razred, kaže vladarja z desnega profila, podobno kot je bil upodobljen na novcih iz 1870.⁵⁰ Na tistih iz 1860 je cesar Franc Jožef videti mlajši, na kasnejših pa starejši, kot ga odkriva spodnji del uokvirjene vladarske podobe nad vrati v šolskem razredu. Ta podrobnost lahko z datumom 'ante quem non' potrjuje datacijo slike.

V graškem muzeju so ohranjene tudi skice za celotno kompozicijo in še za kakšnega posameznega učenca, ujetega v trenutku živahnega gibanja, kot npr. dveh dečkov: prav sredi slike postavljenega v koraku sklonjenega dečka (tu označenega s št. 2), ki se je z desnico oprijel desne noge *slepe miši*, in gledalcu najbližja figura večjega dečka, obutega le v desni čevelj, ki nam med tekom kaže hrbet (tu označen s št. 14).⁵¹

Vaška ali mestna šola

Sicer je mikavna misel, da gre pri motivu (Die Zwischenstunde in der Dorfschule) kar za ilustracijo iz bližnje šole pri Sv. Marjeti ob Pesnici (tedaj tudi St. Margarethen an der Peßnitz), ki je od dvorca Willkommhof oddaljena kakšno uro hoda. Po tradiciji, zapisani v šolski kroniki, je bila šola v Sv. Marjeti ob Pesnici ustanovljena 1788, ko je takrat še mlada,⁵² a revna župnija z nekaj nad 1400 ljudmi in 118 srednjimi kmetijami, gotovo pa tudi s številnimi viničarji, prispevala za šolsko stavbo polovico stroškov, drugo polovico pa graščina Hrastovec. Šola je bila postavljena poleg župnijske cerkve sv. Marjete Antiohijske, ki je kraju dala tudi ime Sv. Marjeta ob Pesnici,⁵³ zatem je bila to Šmarjeta ob Pesnici,⁵⁴ že 1937 pa je ta kraj v občini Sv. Marjeta ob Pesnici nosil ime Pernica in bil tudi sedež občine.⁵⁵

V Mariborskem priročniku za zgodovino R. G. Puff leta 1859 piše tudi o zaslugah odličnega šmarješkega učitelja župnijske šole Frasa (Pfarrschullehrer Johann Fraß),⁵⁶ ki je za šolsko gospodarsko poslopje veliko prispeval tudi sam. Zvemo še za nov zvon leta 1845 in obnovo cerkve ter šolske stavbe leta 1856. Nekaj let zatem sta 242 delavniških in 86 nedeljskih učencev poučevala dva učitelja. Najbrž je bil dejanski šolski obisk manjši, saj je leta 1859 omenjenih manj šolo obiskujočih otrok, skoraj 200.⁵⁷ Janez Fras, rojen 1811 v bližnji Jarenini, je leta 1874

50 Österreich 1 Gulden 1870 A f.stplfr., <https://www.ma-shops.com/strasser/item.php?id=37373>

51 Farnberger, *Leben und Werk*, str. 122, 245, 267, ilustr., št. 88–90.

52 SŠM, dokumentacijska zbirka, OŠ Pernica (Sv. Marjeta ob Pesnici), Kratek pregled.

53 *Stalež šolstva* 1928, str. 127.

54 *Stalež šolstva* 1934, str. 165.

55 *Krajevni leksikon Dravske banovine* 1937, str. 442–443.

56 *Personalstand* 1862, str. 9, Johann Frass. Zanimivo omenja Puff, *Marburger Taschenbuch*, str. 59 tudi brata šmarješkega učitelja Frasa, ki je bil direktor podeželskih šol v Vojni krajini. Franc Julij Fras, rojen 1797 v Jarenini, je predstavljen kot šolnik v reviji *Šolska kronika* 2022, št. 2–3, str. 451.

57 Puff, *Marburger Taschenbuch* 1859, str. 59.

skupaj s podučiteljem še poučeval na šoli pri Sv. Marjeti kot 63-letni nadučitelj.⁵⁸ Po kasnejšem zapisu po šolski kroniki so uporabljali na šoli do leta 1901 učne knjige v nemščini, ki je bila tudi jezik šolskega uradovanja. Obiskovanje takšne šole je bilo za otroke (redkih) nemško govorečih družin tako lažje od tistih, ki so od doma prinesli le slovensko govorico. A tudi med tamkajšnjim učiteljstvom je bilo nekaj zavzetosti za slovenščino in spomladi 1866 najdemo tamkajšnjega podučitelja tudi med naročniki slovenskega lista Učiteljski tovariš.⁵⁹

Vendar je Ferdinand Mallitsch, ki je sam obiskoval šolo v Gradcu, najbrž z ženo poskrbel za najboljšo izobrazbo svojih otrok in je tudi sinova šolal v mestu. Čeprav poimenovanje slike (*Die Zwischenstunde in der Dorfschule*) povezuje slikarski motiv z vaško šolo, je vtis razreda med odmorom bolj splošen, še lažje ga po opremi razreda in oblekah učencev umestimo v mestno šolo. A v razredu vidimo bolj šolo pred 1870 kot z vedno več učili opremljeno učilnico skladno z zahtevami tretjega avstrijskega osnovnošolskega zakona. Tako skromna opremljenost razreda približa tudi poimenovanje motiva vaške šole.

Težko pa bi povezali podobo razreda s kakšnim konkretnim šolskim razredom v Gradcu, kar je slikar poznal iz svoje izkušnje in ob šolanju sinov, ali pa s šolo v Sv. Marjeti ob Pesnici (danes Pernica). V vaško šolo bi lahko slikar pošiljal sinova, ko sta postala jeseni 1872 in 1875 šoloobvezna, a kvečjemu k začetnemu pouku. Če se ne bi raje z ženo odločila za prvo opismenjevanje kar doma na podeželskem dvorcu Willkommhof, kjer se je – kot to vemo tudi iz slik – pri Mallitschevih tudi bralo in učilo.⁶⁰ Ilustracija šolskega življenja na obravnavani sliki nemirnega šolskega razreda je z izbiro motiva tako splošna, da se v njem lahko najde vsak nekdanji učenec, zato je bilo šolanje sinov okoli leta 1876 nemara le spodbuda slikarju za ponovni razmislek o svoji nekdanji šolski izkušnji in o njeni posplošeni slikarski predstavitvi.

Nekaj pogledov na temo šolski razred kot slikarski motiv

Upodabljanje učitelja, učencev in pouka je motiv, ki ga lahko spremljamo že v antiki (npr. scena pouka na nagrobniku iz Neumagena pri Trierju, okoli leta

⁵⁸ *Imenik šolskih oblastnij*, 1874, str. 29. Tudi njegov leta 1837 rojeni sin je bil učitelj, a je umrl še mlad pri starših "pri Sv. Marjeti zraven Pesnice", kot je o Enriku Vrazu poročal Iz Maribora, *Učiteljski tovariš*, 2, 15. 7. 1862, št. 14, str. 222–223.

⁵⁹ *Učiteljski tovariš*, 6, 1. 3. 1866, št. 5, str. 83. 74. Kašpar Lešnik, učitelj pri Sv. Marjeti pri Pesnici.

⁶⁰ Trude Aldrian, Ferdinand Mallitsch, str. 737, Beim Lernen; str. 736 Lesende Frau; Nach dem Abendbrot – motiv žene pri branju knjige – Otmar Mallitsch, Ferdinand Mallitsch, *Südsteiermark*, str. 279.

180),⁶¹ pa tudi v srednjem veku, npr. s podobo univerzitetnega pouka v začetku 15. stol, ki je z edino barvno reprodukcijo zaznamovala že stalno razstavo Slovenskega šolskega muzeja 1988.⁶² Za kasnejši čas se lahko spomnimo na grafiko Učitelj A. Dürerja, 1510, na H. Holbeina in njegovega učitelja iz 1516, na Portret mladega šolarja iz 1531 (Jan van Scorel), pa Brueghlovega Osla v šoli iz 1556 kot ilustracijo pregovora, da osel nikoli ne postane konj, tudi če gre v šolo.⁶³ Zne so tudi slike s šolskimi prizori iz 17. in 18. stoletja. Med podobami s temo izobraževanja iz 17. stoletja so prav anekdotični Učitelj iz 1662 v Louvru (Adriaen van Ostade)⁶⁴ ter različni šolski prizori Jana Steena, med njimi vaška šola iz ok. 1670, A School for Boys and Girls, ki jo lahko občudujemo na Škotskem (National Gallery of Scotland, Edinburgh).⁶⁵ Tam je videti še nekaj s šolo povezanih motivov (G. Harvey, The Schule Skailin', 1846; pa tudi kakšnega starejšega, kot dvanajstletni Jezus razpravlja s pismouki v templju iz okoli 1480–85).⁶⁶

Lepo notranjščino razreda med poukom je leta 1660 upodobil tudi Gillis van Tilborgh. Tudi 18. stoletje je bilo domače z ilustracijami šolanja, ki je postajalo z motivi kaznovanja v 19. stoletju z bolj dostopnimi grafikami in tiskom zanimivo tudi za široko publiko. Predstavitel otroka v stiski ob katedru npr. ob razbitem kozarcu (W. Schutze, 1840), s kakšnim strogim učiteljem pri kaznovanju ali v sliki in grafiki malo karikirana predstavitev zbora stoječih šolarjev z zavzetim učiteljem pred tablo pri učenju petja (J. P. Hasenclever, Die Dorfschule, okoli 1850),⁶⁷ zaznamujejo sredino 19. stoletja poleg znane in priljubljene Vaške šole Alberta Ankerja, ki je vplivala tudi na predstavitev na stalni razstavi 1988 in 2022 v Slovenskem šolskem muzeju.⁶⁸ Sredi 19. stoletja so priljubljene tudi kolorirane

61 Alt, *Bilderatlas* 1960, 1, str. 111; Ciperle-Vovko, *Šolstvo na Slovenskem I.*, 1988, str. 6; Stone burial monument, okoli 180, <https://www.bridgemanimages.com/en/roman/stone-burial-monument-with-relief-representing-neumagen-school-with-teacher-and-pupils-about-180/stone/asset/552384>

62 Alt, *Bilderatlas* 1960, I, str. 178–179; Ciperle-Vovko, *Šolstvo na Slovenskem I.*, 1988, zadnja stran platnic. Laurentius de Voltolina, ilustracija pouka v Liber ethicorum des Henricus de Alemannia, 14 stol. https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Laurentius_de_Voltolina_001.jpg

63 Albrecht Dürer, The School Teacher, 1510, British Museum, London; Hans Holbein ml., A School Teacher ..., 1516, Kunstmuseum Basel; Jan van Scorel, Portrait of a Young Scholar, 1531, Museum Boijmans Van Beuningen, NL; Pieter Brueghel st., The Ass in the School, 1556, Staatliche Museen zu Berlin.

64 Ciperle-Vovko, *Šolstvo na Slovenskem, I.*, str. 29; Adriaen van Ostade - The School Master, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Adriaen_van_Ostade_-_The_School_Master_-_WGA16751.jpg

65 B. Šuštar, Zapiski s poti na ICOM konferenco v St. Andrews, junij 2024; Jan Steen, A School for Boys and Girls, <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/5676>

66 G. Harvey, The Schule Skailin', <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/5014>; Bernardino Butinone, The Christ Child Disputing with the Doctors about 1480–85, NG 1746;

67 J. P. Hasenclever, Die Dorfschule, <https://www.stiftung-volmer.de/art-work/101>

68 Ciperle-Vovko, *Šolstvo na Slovenskem I.*, 1988, str. 37, Učitelj vaške šole, muzejska figura po sliki A. Ankerja; *Šola je zakon*, vodnik, 2024, str. 92–93.

grafike, tudi s šolskim motivom kaznovanja v vaški šoli, znana je ena z nemškega območja, ki pove zelo veliko.⁶⁹

Med šolsko motiviko srečamo tudi prizore odsotnega učitelja: lahko ga ni v razredu ali pa spi, posledice tega so za šolsko disciplino podobne. Motivno se je tako že sredi 19. stoletja ukvarjal francoski slikar T. E. Duverger s predstavitvijo razreda ob odsotnem učitelju: če mačke ni doma, miši plešejo. Tam učitelja zares ni: učenec pogleduje k vratom, drugi pa imajo različne načine razvedrila.⁷⁰ Primerjalno zanimivo za Mallitschevo slikarstvo je tudi delo avstrijskega bidermajerskega slikarja Eduarda Ritterja, poimenovano Vaška šola (Die Dorfschule, 1845). Ta dvodelna s svetlimi in temnimi deli predstavljena ilustracija prvega prihoda prestrašenega učenca v materinem spremstvu v šolo k učitelju govori s kompozicijo štirih oseb. To pa dopolnjuje na drugi strani še pogled v učilnico, kjer se za odgrnjeno zaveso vidijo razgibani nemirni učenci, pred njimi pa dva bolj mirna, že pri izvrševanju kazni. Spletna dostopnost omogoča tudi lažji pogled na sliko vaške šole E. Ritterja,⁷¹ na katero je zaradi razgibanih učencev v gibanju leta 1995 s primerjavo opozorila Herta Farnberger v disertaciji o slikarju F. Mallitschu.⁷²

Otroška stiska v šoli je bila sicer priljubljen del šolskih motivov, saj je dajala sliki posebno dinamiko: lahko je šlo za neprijetne odnose med učenci zaradi (ne)znanja (August Heyn, *An unruly class, Trouble in the classroom*, 1876) ali pa stisko novinca ob prvem prihodu v šolo, kar je bil kar pogost slikarski motiv (npr. T. Brooks, *Der neue Schüler*, 1854). Poleg nelagodja bodočega šolarja, ki ga je mati pripeljala v šolo, vidimo njeno zadržano pričakovanje in slutimo paletu učiteljevih razmišljanj ob novem učencu in košari z darovi. Ob tem pa spremljamo še pogled v razred in učence pri različnih aktivnostih. Takšno je npr. odlično nepodpisano nemško delo iz okoli 1850.⁷³ Prvi prihod učenke v šolo je pritegnil slikarje tudi še kasneje (E. Fink 1880). Takšen motiv razreda z učiteljico, ki sprejema zadržanega novega učenca, prihajajočega v materini družbi, je v začetku 20. stoletja uporabil tudi slikar angleškega vsakdanjega življenja Ralph Hedley, *New Scholar*).

Motivno se z Mallitschevim delom dobro ujema starejša karikatura (*The Schoolmaster Abroad*, 1832),⁷⁴ kar kaže na vedno bolj splošno izkušnjo šolanja in s tem poznavanje svobode odmorov, ki so prekinjali strog šolski pouk. Ne-

69 *The Village Schoolmaster*, c. 1850, <https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/German-School/1133130/The-Village-Schoolmaster-c.1850.html>

70 T. E. Duverger, *When the Cat's Away the Mice Will Play*, 1850, Museums Sheffield; <http://www.artuk.org/artworks/when-the-cats-away-the-mice-will-play-71445>

71 Eduard Ritters, *Dorfschule*, <https://blog.dorotheum.com/de/kunstwerk-des-tages-eduard-ritters-dorfschule/>

72 Farnberger, *Leben und Werk*, str. 122–123.

73 *In der Dorfschule*, <https://picryl.com/media/in-der-dorfschule-19jh-d16a1d>

74 *The Schoolmaster Abroad*, <https://www.mediastorehouse.com.au/heritage-images/school-master-abroad-1832-creator-unknown-18776691.html>

naden prihod nekaj časa odsotnega učitelja slikarsko zaznamuje tudi motiv pri prestopku v razredu zasačenega kadilskega krožka (Die Gartenlaube, 1867; C. B. Schlosser, Das Tabakkolegium in der Dorfschule, 1869), podobno lahko sledimo tak razširjen motiv tudi pri kakšni upodobitvi F. Sonderlanda konec 19. stoletja. Na nekaj pri omenjenih slikah s šolsko motiviko opaženih elementih (razgibani razgrajajoči učenci v razredu med odmori oz. pri odsotnem učitelju in njegov nenadni prihod) lahko vidimo predvsem zanimanje slikarjev in publike za šolske motive kot del vedno bolj splošne in množične šolske izkušnje 19. stoletja.

Za sklep – šolski motiv in njegov slikar

Slikar je iz časov svojega študija in študijskih potovanj gotovo poznal tudi kakšno od slikarskih del s šolsko motiviko, a kompozicijo za svoj nemirni razred je oblikoval v svobodi umetnostnega izraza ob sočasnih šolskih spodbudah iz okolja v času šolanja obeh sinov ter ob spominih na izkušnjo lastnega šolanja. Figure otrok so sestavljale že družinski motiv Najdenec (Der Findlig), s katerim je mladi slikar F. Mallitsch uspešno opozoril nase. Med motivi njegovega družinskega življenja v Slovenskih goricah imamo lahko že od ilustrirane razprave Trude Aldrian iz leta 1956 pregledno pred očmi Igro s kartami (Kartenspiel) iz okoli 1868, iz Galerije Belvedere: igro matere s tri- ali štiriletnim dečkom.⁷⁵ Poleg tega je zgovoren še prizor družinske sreče (Familienglück) ali pa slike notranjščine v dvorcu v Vukovju z ženo in obema sinovoma.⁷⁶ Več z družino in otroki povezane Mallitscheve motivike najdemo še v drugih obravnavah njegovega slikarstva, pogled na njegove upodobitve pa je vedno bolj dostopen tudi na spletu. Prav ilustracije družinskega življenja v dvorcu Willkommhof in s tem prizorov iz notranjščine danes žal propadajočega dvorca nas lahko spodbujajo k iskanju primerne prenove zanimive dediščinske arhitekture. Tak razmislek s konkretnimi predlogi rešitev nam predlaga dragocena študentska projektna naloga arhitektke Katje Jaušovec (2020). Prenova dvorca, ki sodi v stavbno dediščino in je danes umeščen na severni strani akumulacijskega jezera Pernica, do 1895 pa je bil središče družinske posesti v lasti slikarja,⁷⁷ bo lahko omogočila tudi poglede na slikarske obravnave ljudi in pokrajine Slovenskih goric, kot jih je v povezanosti z domačimi kraji izrazil štajerski slikar Ferdinand Mallitsch.

V okviru splošnega zanimanja za vedno bolj uveljavljeno in do zadnje vasi razširjeno obvezno šolanje, v avstrijskih deželah od leta 1869 naprej, lahko razumemo tudi Mallitschevo delo z ilustracijo dramatičnega trenutka nemirnega

75 Trude Aldrian, Ferdinand Mallitsch, str. 721–722, str. 735 Spiel mit Karten; F. Mallitsch, Kartenspiel, o. 1868, Belvedere, inv. št. 798;

<https://sammlung.belvedere.at/objects/6564/kartenspiel#motiveTab>

76 Trude Aldrian: Ferdinand Mallitsch, str. 738 Familienglück, str. 739 Stube am Willkommhof.

77 Katja Jaušovec, *Prenova dvorca*; Hiša Vukovje 2, EŠD: 9007.

šolskega razreda iz leta 1876. Motiv je domiselna predstavitev živahnega utripa v osnovni šoli, splošne izkušnje šolanja in doživljanje vznemirljivega šolskega življenja, s tem pa tudi vloge učitelja pri zahtevnem in težavnem izobraževalnem delu. Čeprav sodi slikar Ferdinand Mallitsch, 1820–1900, kulturno, jezikovno in politično v nemški del avstrijskega in habsburškega sveta, pa je to čas nemško-slovenske dežele Štajerske kot dela habsburških dežel in različnih povezav, pri čemer je povezanost slikarja s Slovenskimi goricami vidna tudi v njegovih delih z motiviko pokrajine in ljudi. To daje posebno mesto tudi našemu dojemanju zanimivega šolskega motiva iz zgodovine šolstva in njegovega dragocenega splošnega sporočila. To je z umetnostno govorico, vsebino in slikarjem dostopno tudi nam onkraj jezikovne in politične razdvojenosti.

Viri in literatura

Arhivski viri

Nadškofijski arhiv, Ljubljana - Sv. Nikolaj, Krstna knjiga 1771–1791; Mrliška knjiga 1771–1812.

Nadškofijski arhiv Maribor, župnija Lenart v Slovenskih goricah, Mrliška knjiga 1851–1900.

Pokrajinski arhiv Maribor, Trgovski register, SI_PAM/0645/001/00495 Zaloga piva H. Mallitsch v Poljčanah.

Slovenski šolski muzej, SŠM, dokumentacijska zbirka, OŠ Pernica (Sv. Marjeta ob Pesnici)

Škofija Graz-Seckau, Župnija Graz-Hl. Blut, Poročna knjiga XIX 1813–1828, Krstna knjiga XXVI 1817–1823.

Štajerski deželni arhiv, Graz, Präsidialakten des Steiermärkischen Landtages, 1838, I A/f 8430, 1–2.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZAL LJU 435, Rudolf Andrejka, Rodovniki Ljubljancev, šk. 6, a. e. 30.

Tiskani viri

Adressenbuch der Landeshauptstadt Graz 1938.

Amtsblatt zur Laibacher Zeitung 1890.

Brencelj 1882.

Imenik šolskih oblastnij, šol in učiteljev po Slovenskem, t. j. na slovenskem Štajerju, Kranjskem, sl. Korotanu, Primorskem in slov. Ogerskem, Ljubljana 1874.

Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

Marburger Zeitung 1875.

Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (ljubljska in mariborska oblast), Ljubljana 1928.

Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini, Ljubljana 1934.

Personalstand der Lehrer an den Volksschulen in der Lavanter Diözese, Marburg
1862.

Tagespost 1860, 1861.

Slovenec 1917.

Učiteljski tovariš 1862, 1866.

Wochen-Blatt der K.-K. Steiermärkischen Landwirthschafts-Gesellschaft 1858.

Literatura

Aldrian, Trude: Ferdinand Mallitsch, *Carinthia*, 1956, 146, št. 3-4, str. 712-744.

Alt, Robert: *Bilderatlas zur Schul- und Erziehungsgeschichte*, 1, Berlin 1960.

Balkovec Debevec, Marjetka (ur.): *Šola je zakon, Izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas, Vodnik po stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja*, Ljubljana 2024.

Ciperle, Jože; Vovko, Andrej: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja I.*, Katalog stalne razstave, Ljubljana 1988.

Engelbrecht, Helmut: *Erziehung und Unterricht im Bild: zur Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, Wien: ÖBV Pädagogischer Verlag, 1995.

Engelbrecht, Helmut: K pedagoškem zgodovinopisju v Avstriji, *Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete*, Ljubljana 1999, str. 3-12.

Farnberger, Herta: *Leben und Werk des steirischen Künstlers Ferdinand Mallitsch 1820-1900*, Graz: Universität – Institut für Kunstgeschichte, 1995.

Ferdinand Mallitsch, Oesterreichische Galerie, Auktionskatalog, Wien 1902. [Der wertvolle künstlerische Nachlass des Herrn Ferdinand Mallitsch (geb. 1820, † 1900): Ölgemälde, Zeichnungen, Aquarelle, sowie Studien u. Skizzen, Wien: Hirschler & Comp., 1902.]

Hausmann, Franz (ur.): *Südsteiermark. Ein Gedenkbuch*, Graz, 1925.

Jašovec, Katja: *Prenova dvorca Vilkenhof, Vukovje 2: projektna naloga*, Univ. v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo, 2020.

Lešnik, Barbara: *Portretno slikarstvo Ferdinanda Maliča (1820-1900)*, magistrsko delo, Filozofska fakulteta, Maribor, 2024.

Mallitsch, Otmar: Ferdinand Mallitsch, *Südsteiermark. Ein Gedenkbuch*, Franz Hausmann (ur.), Graz 1925, str. 267-280.

Muchitsch, Wolfgang (ur.): *Universalmuseum Joanneum Jahresbericht* 2021.

Partlič, Matjaž: 200 let mineva od rojstva slikarja z Vukovskega Dvora, *Večer v soboto*, 7. marca 2020.

Partlič, Matjaž: Pozabljena – slikar Ferdinand Malič in Vukovski dvor. *Večer v soboto*, 5. novembra 2016, str. 22-25.

Pavlič, Slavica: Ob devetdesetletnici Slovenskega šolskega muzeja, *Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete*, 1988, str. 3-9.

Pešak Mikec, Barbara; Budna Kodrič, Nataša: Ljubljanski hoteli do druge svetovne vojne, *Kronika*, 50, 2002, št. 3, str. 343-362.

Puff, Rudolf Gustav: *Marburger Taschenbuch für Geschichte, Landes-und Sagenkunde der Steiermark*, Graz 1859.

- Sakcinski, Ivan Kukuljević: *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb, 1858, str. 234 (Malić Ferdinand).
- Schaeffer, August; Mallitsch, Ferdinand: *Ferdinand Mallitsch, Oesterreichische Galerie, Auktionskatalog*, [Der wertvolle künstlerische Nachlass des Herrn Ferdinand Mallitsch (geb. 1820, † 1900): Ölgemälde, Zeichnungen, Aquarelle, sowie Studien u. Skizzen, Wien: Hirschler & Comp.], Wien 1902, str. 3–12.
- Vrhovnik, Ivan: *Gostilne v stari Ljubljani*, Ljubljana: Jutro, 1926.
- Wurzbach von, Constantin: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 16, 1867, str. 335, Mallitsch, Ferdinand.

Spletni viri

- matricula-online.eu; dLIB.si; ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften.
- Bračun, Sara: Malič, Ferdinand (1820–1900). Obrazi slovenskih pokrajin.
<https://www.obrazislovenskipokraj.in.si/oseba/malic-ferdinand/>
- Carl Haas, [https://de.wikipedia.org/wiki/Carl_Haas_\(Arch%C3%A4ologe\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Carl_Haas_(Arch%C3%A4ologe))
- Liste der Straßennamen von Graz,
https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Stra%C3%9Fennamen_von_Graz
- ÖNB - Bildarchiv und Grafiksammlung, POR-MAG Signatur: D 19.778 – B, foto: E. Jekel, <https://onb.digital/result/10D6E183>.
- Mallitsch, Ferdinand, ÖBL 1815–1950, Bd. 6 (26, 1973), str. 39,
<https://apis.acdh.oeaw.ac.at/person/60017>.
- Österreich 1 Gulden 1870 A f.stplfr.,
<https://www.ma-shops.com/strasser/item.php?id=37373>.
- Viktor Steska: Malič, Ferdinand (1820–1900), SBL,
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi345016>.
- Vukovski dvor (Willkommhof),
<https://gradovislovenije.si/project/vukovski-dvor/>.
- Hiša Vukovje 2, EŠD: 9007, Geografski informacijski sistem kulturne dediščine eVRD: Vukovje
<https://geohub.gov.si/ghapp/giskd/?&locale=sl&find=9007>.
- Wikipedia: Engelbrech Helmut 1924–2014,
https://de.wikipedia.org/wiki/Helmut_Engelbrecht

Slikarska dela F. Mallitscha, dostopna na spletu

- F. Mallitsch, Der Findling,
<https://sammlung.belvedere.at/objects/7986/der-findling?>
- Ferdinand Mallitsch - The Foundling,
https://sl.wikipedia.org/wiki/Slika:Ferdinand_Mallitsch_-_The_Foundling.jpg
- Ferdinand Mallitsch 'Die entfesselte Schulklasse', čb fotografija oljne slike, Österreichische Nationalbibliothek, (POR-MAG) Signatur: D 19.778 – B,
https://onb.digital/result/BAG_10134727; <http://data.onb.ac.at/rec/baa10134727>
- Ferdinand Mallitsch – Mischief in the class room.jpg – Wikimedia Commons,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ferdinand_Mallitsch_-_Mischief_in_the_class_room.jpg;

Ferdinand Mallitsch, Mischief in the class room, Oil sketch study, 33 by 49 cm.

<https://www.lotsearch.net/lot/ferdinand-mallitsch-1820-1900-20905615>

Ferdinand Mallitsch, Kartenspiel, o. 1868, Belvedere, inv. št. 798,

<https://sammlung.belvedere.at/objects/6564/kartenspiel#motiveTab>

S. Kocutar, Ferdinand Malič (1820–1900) slikar Slovenskih goric, 2020,

<https://radiomaribor.rtvsl.si/clanek/spomincice/ferdinand-malic-1820-1900-slikar-slovenskih-goric/516517>.

F. M., A Snowball Fight, (18)67, <https://www.dorotheum.com/en/l/8821390/>.

UDK 821.163.6.09Maister R.
1.02 Pregledni znanstveni članek
Prejeto: 26. 8. 2024

Alenka Juvan*

V Maistrovem letu (tudi) 110 let celjskega dijaškega lista Savinja

Student Journal Savinja Celebrating Its 110th Anniversary in the Year of General Rudolf Maister

Izvleček

Rudolfa Maistra Slovenci najbolj poznamo po tem, da je svojemu narodu po prvi svetovni vojni leta 1918, ko so nastajale nove meje in nove države, ohranil velik del nacionalnega ozemlja. Vendar Maister ni bil samo vojak in general, ampak tudi pomemben humanist s konca 19. in začetka 20. stoletja. Članek obravnava kratko obdobje Maistrovega življenja v Celju (od 1. novembra 1913 do 7. decembra 1914). V tem času je avstro-ogrski stotnik in slovenski pesnik dijakom celjske gimnazije entuziastično odkrival pot v svet literature. Bil je urednik njihovega novega časopisa, dijaških leposlovnih in znanstvenih vaj Savinja. Pri tem se je pokazal tudi njegov pedagoški talent. Prva številka revije je izšla konec januarja 1914.

Abstract

Rudolf Maister is best known to Slovenians for holding on to a large part of the country's territory after World War I in 1918, when new borders and countries were being created. But Maister was not only a soldier and a general – he was also an important humanist at the start of the century. This paper covers a short period of Maister's life in Celje (from 1 November 1913 to 7 December 1914). During this period, the Austro-Hungarian captain and Slovenian poet passionately led the students of the Celje Grammar School on their way into the world of literature. He was the editor of their new journal, one that published student fiction and scientific exercises, entitled Savinja. It became clear during this work that he also had a talent for teaching. The first issue of the journal appeared at the end of January 1914.

Ključne besede: Rudolf Maister, dijaška literatura, Celje, gimnazija, Kon-dor, dijaške leposlovne in znanstvene vaje Savinja

Keywords: Rudolf Maister, student writing, Celje, grammar school, Kon-dor, student fiction and scientific exercises Savinja

* Alenka Juvan, vodja Rojstne hiše Rudolfa Maistra, Medobčinski muzej Kamnik, e-pošta: ajuvan@siol.net

Uvod

Vlada Republike Slovenije je 28. junija lani *urbi et orbi* razglasila, da bo leto 2024 leto generala in pesnika Rudolfa Maistra, saj to kar poka po šivih od Maistrovih okroglih obletnic: preteklo je poldrugo stoletje od njegovega rojstva v Kamniku in 90 let od smrti na Uncu, če ti postavimo za okvir. Kamničani pa so posebej ponosni na 100. obletnico, ko je njihov veliki rojak 15. aprila 1924 v svojem rodnem kraju postal častni meščan.¹ In pri vsem ne smemo pozabiti na Maistra literata, na 120. obletnico izida njegove prve pesniške zbirke *Poezije*, temu jubileju pa lahko mirno dodamo še 110 let izhajanja revije *Savinja*, ki jo je Maister izdajal skupaj s celjskimi gimnazijci.

V Celju avstrijski častnik, toda hkrati slovenski pesnik

Avstro-ogrski stotnik Rudolf Maister je v Celje prišel 1. novembra 1913 iz daljnega Przemýšla,² kamor je bil leta 1908 kazensko premeščen iz Ljubljane. V tem zaostalem poljskem mestu je na vojaških vajah hudo zbolel, se na začetku leta 1913 zdravil v Dalmaciji in zdravišišču Heluan blizu Kaira, zatem pa bil zaradi šibkega zdravlja dodeljen črni vojski.³ V zapisih njegovih sodobnikov in biografov beremo, da se je med Savinjšani dobro počutil. Tu je napisal in leta 1914 objavil kar nekaj pesmi; v *Literarni praksi* fantovskega *Vasovalca*, v *Ljubljanskem zvonu* *Snubače*,⁴ v *Slovanu* pa dve epski pesmi, *Pri belem medvedu* in *Dve maši*, s Primožem Trubarjem kot glavnim protagonistom. Maistrovo celjsko obdobje je bilo kratko, vendar so si ga Celjani dobro zapomnili, še posebej mladina.

Celje je bilo takrat, podobno kot druga mesta na Štajerskem in Kranjskem, narodnostno mešano, na vseh področjih razdeljeno na slovenski in nemški del ter z močnim slovenskim zaledjem. Nemci so se zbirali v Deutsches Haus (Nemški hiši), Slovenci pa na prireditvah v Narodnem domu; v mestu sta bili denimo dve hranilnici, slovenska in nemška, prav tako dve cerkvi in celo dve pokopališči. V hudo napetem času tik pred začetkom velike vojne so bila narodnostno obarvana nasprotja čedalje ostrejša, celjski Nemci s svojimi imperialističnimi težnjami, ki jih je vseskozi podpirala politika Avstro-Ogrske, pa vse drznejši. V takšnih

1 Maister je bil razglašen za častnega občana v številnih slovenskih občinah (tudi v 28 obmejnih), prva mu je naziv dodelila občina Fram pri Mariboru leta 1919.

2 Mesto v Galiciji, silno zaostal del Poljske, ki je pred prvo svetovno vojno sodilo pod Avstro-Ogrsko.

3 Črna vojska je bila del avstro-ogrške vojske. Vanjo so sodili vojaki, ki niso bili sposobni za bojevanje na fronti.

4 To pesem je Maister temeljito predelal in skrajšal – enako je ravnal s kar nekaj svojimi zgodnejšimi pesmimi – in jo z naslovom *Pomladanski snubači* objavil v zbirki *Kitica mojih* leta 1929.

*Pogled na Cankarjevo ulico, kjer so stanovali Maistrovi
(hrani Muzej novejše zgodovine Celje, foto Pelikan, okrog 1920).*

razmerah je Maister prevzel položaj poveljnika črnovojniške izpostave,⁵ ki je sodila pod mariborsko črnovojniško okrožje. Enota (bataljon) je bila nameščena v gabrski vojašnici (poznejša vojašnica kralja Aleksandra) na Mariborski cesti. Najprej, ko je bil še sam, je stanoval na današnji Gregorčičevi, pozneje z družino pa na današnji Cankarjevi. Življenja v tem štajerskem mestu se je hitro navadil. Navezal je stike s slovenskimi izobraženci in redno zahajal na kulturne prireditve v Narodni dom. Prav tako je rad posedel v Jezernikovi gostilni Pri grenadirju na Polulah. Družil se je z urednikoma *Narodnega lista* in *Ilustrovanega narodnega koledarja* Vekoslavom Spindlerjem in Jankom Lešničarjem ter z zgodovinarjem in ravnateljem slovenskih vzporednic nižje gimnazije Emilijanom Lilekom. Najpomembnejši imeni iz Maistrovega celjskega obdobja pa sta Fran Mravljak, profesor klasične filologije, ki je leta 1918 postal generalov pribočnik,⁶ in Miloš Štibler,

5 Mihael Glavan, *Mladi častnik, poroka in družina, Rudolf Maister, sto let severne meje*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2018, str. 24. Medtem ko Bruno Hartman v monografiji *Rudolf Maister, general in pesnik*, DZS 1998, str. 94, ter Fran Roš v *Celjskem zborniku* iz leta 1957, str. 272, navajata tudi, da je častnik Maister imel svojo pisarno v vojaškem skladišču ob Ljubljanski cesti nasproti Glazije.

6 Urh Ferlež, *Danes pa gremo mi Savinci, Zgodovina za vse* 2021, št. 1, str. 26.

publicist, ki je Maistra povezal s celjskimi gimnazijci. Vendar so ti na Maistra povsem po naključju naleteli že pred uradnim srečanjem z njim. In prav ganljivo je, kakšen vtis je naredil nanje, ko so mu sledili v temni ulici; kot bi današnja najstniška mularija sledila kakšni rok zvezdi ali pa vplivnežu z družbenih omrežij. Takole se tega dogodka spominja eden od tedanjih *zasledovalcev* Fran Roš:

»Ne dolgo potem smo ga zagledali, prav ko smo se nekega večera vračali s sestanka. Čeprav so tedaj medlo brlele ulične plinske svetilke, smo vedeli: To je moral biti Maister! Visok, v sivem oficirskem plašču in s črno kapo na glavi je stopal počasi z dolgimi koraki, za ročaj držoč svetlo sabljo. Živo in odločno so mu žarele temne oči, pod rahlo rdečimi lici pa so se mu košatili mogočni črni brki. Sledili smo mu nekaj časa skozi mesto, vsi pod toplim vtisom tega srečanja. Res je bil to avstrijski častnik, toda hkrati je bil tudi slovenski pesnik!«⁷

Celjski dijaki so se politično in svetovnonazorsko delili v tri večje skupine: katoliško, ki je edina lahko javno delovala v Marijini kongregaciji, narodno napredno oz. liberalno, ki se je zbirala pod pokroviteljstvom kluba slovenskih naprednih akademikov v Narodnem domu, in novo, narodno radikalno, ki so jo podpirali enako usmerjeni visokošolci ter že omenjena Miloš Štibler in Janko Lešničar. Mladi radikalci so veliko skrbi namenjali samoizobraževanju dijakov, kar je zaradi njihove mladosti nenavadno oz. kaže na njihovo zrelost, ter organizirali predavanja o politiki, kulturi in socialnih vprašanjih. Imeli so svojo knjižnico in čitalnico. Brali so hrvaške, srbske, češke časopise in revije (*Preporod*, *Jugoslavija*, *Glas juga*, *Omladina*) ter zavzeto spremljali politično in literarno dogajanje v svetu, posebno slovanskem.⁸ Prav tako so poznali literarno dogajanje na domačem Parnasu, med drugim Maistra in njegove pesmi, ter bili navdušeni nad tem, da je bil zunanji član skrivne ljubljanske dijaške organizacije Zadruga.⁹ V tistem času pa se je zgodilo še nekaj, kar je govorilo z globoko simboliko: v izloži težko izbojevane prve slovenske knjigarne v Celju so se pojavile Maistrove *Poezije* iz leta 1904 (Kleinmayr & Bamberg). To je mlade Celjane spodbudilo k vnovičnemu prebiranju Maistrovih verzov. O njih so razmišljali iskreno in neposredno ter jih ocenjevali celo bolj izvirno in pogumno kot marsikateri kritik v časopisih ob njihovem izidu pa vse do danes:¹⁰

7 Fran Roš, *Maistrova celjska doba*, *Celjski zbornik* 1957, str. 272.

8 Poznali so tudi Tomaša G. Masaryka, po letu 1918 je postal prvi predsednik Čecoslovaške, ter njegove poglede na kulturo in narod. Maistra je, kot v monografiji *Rudolf Maister, general in pesnik* (1998), str. 85, navaja Hartman, odlikoval z vojaškim križcem za vojaške in narodne zasluge, toda podrobnosti o tem niso znane.

9 Iz Zadruga so izšli glavni predstavniki slovenske moderne: Ivan Cankar, Dragotin Kette, Josip Murn, Oton Župančič. Maister je imel tesno vez posebej s Kettejem in Župančičem, s katerim je ostal prijatelj vse do smrti.

10 Izjemi sta članek dr. Igorja Divjaka na spletnem portalu *Vrabcen anarchist* (4. 11. 2023) in esej dr. Urške Perenič *Še en steber slovenske literarne moderne* k novemu izboru Maistrovih pesmi *Maistrovih 30*, izdali sta jih založba Buča in Knjižnica Franceta Balantiča Kamnik 2024.

*Narodni dom v Celju
(hrani Muzej novejšje zgodovine Celje, foto Pelikan, okrog 1920).*

»Razgrevala nas je Maistrova lirika in zlasti vroča erotika. Posebno ljub nam je bil njegov realizem, pomešan s prešerno ironijo. Tudi njegova epika z mnogimi srbskimi in ruskimi motivi nas je razvnela. In krepke fantovske pesmi in še soneti! Forma mnogih pesmi se nam je zdela prav moderna.«¹¹

Radikalna mladina (ki ni hotela podpreti nobene politične stranke) je najprej našla zatočišče v gostilni Jelen. Lastnik Alojz Bezenšek ji je bil naklonjen in je mladim rad dal na voljo sobo, ki je imela celo lasten vhod z dvorišča. Tam so organizirali prireditve ob različnih narodnih jubilejih. Tistim, ki jih je že okužila literatura, pa je prostor služil za nekakšno literarno krčmo. Ob pokalici¹² ali kdaj pa kdaj ob močnejši pijači so sproščeno, vendar tudi delovno širili svoja literarna obzorja. Jeseni 1913 se je organizacija preselila v stavbo Zvezne tiskarne, ki je bila last Zadružne zveze v Celju. Tu so dijaki za svoje kulturno in narodno delovanje dobili kar dve sobi. Miloš Štibler, revizor Zadružne zveze in narodni ekonomist, pa jim je v marsičem, posebej v gmotnih zadevah vedno priskočil na pomoč.

¹¹ Fran Roš, *Maistrova celjska doba*, *Celjski zbornik* 1957, str. 273.

¹² Osvežujoča brezalkoholna pijača v steklenici, ki se ob pritisku na okrogel steklen zamašek odpre s pokom.

Literarni klub Kondor in list *Savinja*

Sredi decembra 1913 je Miloš Štibler Srečku Puncerju prenesel Maistrovo sporočilo, da bi se rad srečal z dijaki, ki pišejo. Ti so bili ob novici, da jih bo obiskal živi slovenski pesnik, čisto iz sebe, predvsem so se spraševali, ali mu bo njihovo pisanje všeč, ali se mu bo sploh zdelo vredno ukvarjati se z njimi. Toda ko je stotnik v zgornjem nadstropju tiskarne sedel mednje, sta skrb in strah kar izginila. Pogovor se je večinoma sukal okoli tega, kaj mladeniči pišejo in kaj berejo. Maister jim je govoril o Prešernu, Župančiču, o liriki, jih seznanjal z zakonitostmi poezije ter jim razlagal, kako pomembna je za pesem vsebinska poanta. Ob tej priložnosti jim je povedal, da je v njihovih letih tudi sam v rokopisu izdajal kar dva časopisa.¹³ Fantje so brž zgrabili ponujeno priložnost in mu zaupali, da si tudi oni želijo ustanoviti svoj časopis. In Maister jim je rad obljubil pomoč. Tako se je začela zgodba o trdnem zavezništvu med celjskimi dijaki in štiridesetletnim avstro-ogrskim stotnikom.

Veseli in polni pričakovanja so fantje, stari petnajst, šestnajst let, Maistra kmalu potem obiskali v njegovem stanovanju na današnji Gregorčičevi. Prinesli so mu zvezke, polne poezije in proze, da bi jih pregledal, popravil in najboljše odbral za objavo. Decembra 1913 pa so že ustanovili svoj literarni klub Kondor – ime zanj je predlagal šestošolec Arkadij Videmšek.¹⁴ Bil je velik občudovalec Otona Župančiča, ki se je z verzi: »Obrni v tla oči – ne sanjaj zvezd, / prijatelj moj, ti Kondor, so(l)ncu brat,« poklonil svojemu veliko prezgodaj umrlemu pesniškemu tovarišu Josipu Murnu Aleksandrovu v ciklu pesmi *Manom Josipa Murna Aleksandrova*. Predsednik Kondorja je postal najstarejši član Srečko Puncer, glavna naloga kluba pa je bilo izdajanje *dijaških leposlovnih in znanstvenih vaj Savinja*. In od kod ime časopisa? Tukaj mladi Savinjčani res niso kaj dosti pomišljali. Časopisu je ime dala reka, prav tako kakor dolini in njenim prebivalcem, pa tudi Celju so ljudje pogosto rekli kar mesto ob Savinji. Prva številka *Savinje* na dvanajstih straneh je ugledala beli dan konec januarja 1914. Snov zanjo je pregledal, izbral in uredil Maister sam. Napisal je tudi vznesen uvodnik *V svet*, ki ga avstro-ogrski častnik ni podpisal (ni smel podpisati!). Takole je zvenel začetek:

»Danes je naš dan, ves svetel, ves krasen, ves zlat.

Naša mlada srca prepaja mehka toplota in v naših očeh se svetlikajo
žarki mladega življenjskega solnca, dasi je objela naš lepi svet
mrzla zima.

In mi gremo! Gremo ponosno po beli, široki cesti lepote, dolžnosti
in bratoljubja — po oni cesti, ki je bila nedavno še stezica, pa so jo
izhodili tisti svetli možje, ki jih imamo zapisane ne samo na kamnu in
bronu, temveč tudi globoko v naših srcih.«¹⁵

13 V Kranju je leta 1889 kot nižjegimnazijec izdajal časopis *Inter nos*, v Ljubljani pa 1890. leta *Večernico*.

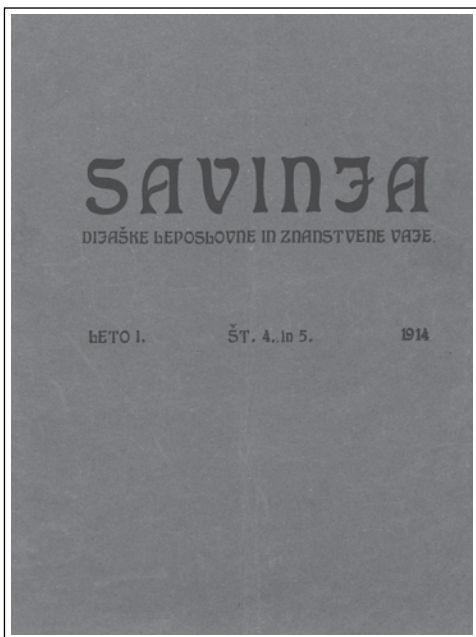
14 Oton Župančič, zbirka *Čez plan*, 1904, str. 7.

15 *Leposlovne in znanstvene vaje Savinja* 1914, št. 1.

Nadalje so se mladi kondorjevci z mentorjem srečevali v prostorih svojega kluba ali pa na današnji Cankarjevi, kjer je Maister bival z družino. Spoznali so njegovo prijazno ženo Marico in oba sinova. Starejši Hrvoj je ravno začel obiskovati slovensko deško šolo v občini Celje okolica. Na stenah Maistrovega stanovanja je viselo vse polno njegovih slik, se spominja Fran Roš, tudi več krajin v olju;¹⁶ fantje so zdaj presenečeni odkrili, da je pesnik tudi slikar. Še bolj pa jih je prevzela njegova bogata knjižnica, o kateri Roš v svojih spominih¹⁷ zapiše, da v njej ni manjkala skoraj nobena slovenska knjiga. V lepem sodelovanju in prijateljstvu so tako nastali še trije zvezki *Savinje*. V zadnjem sta bili združeni 4. in 5. številka. Vse je uredil Maister z delno pomočjo predsednika literarnega kluba Srečka Puncerja.

Ciklostirani časopis so dijaki tiskali sami, običajno v 150 primerkih. Na 12 do 16 straneh je bila večji del poezija, ki so jo pisali vsi po vrsti, polna sanjavih petošolskih ljubezni in romantičnih slik iz narave. Nekaj pa je bilo tudi narodno prebudnih in socialno obarvanih verzov. Proze sta se lotila predvsem dva: Fran Roš je objavil nekaj črtic, v njih se že kaže kot dober opazovalec življenja in razmer, v katerih sta živel reven kmečki sloj in proletariat; Srečko Puncer pa se je s svojimi tehtnimi recenzijami izkazal kot perspektiven mlad literarni zgodovinar, kot zgodovinar pa denimo z razpravo o ustoličevanju koroških vojvod.

Revijo so večinoma kupovali dijaki in nekateri odrasli, predvsem prijatelji teh fantov. Nekaj izvodov so kondorjevci posredovali tudi na druge gimnazije. Srečko Puncer je časopis pošiljal še svojim znancem, dopisovalcem ter svetovnonazorsko različno usmerjenim slovenskim intelektualcem. Nekateri so mu časopis poslali nazaj, kar Puncer kritično omenja v svojem dnevniku.¹⁸ Iz teh pestrih dokumentarnih dnevniških strani pa lahko hitro razberemo, kako široko

*Literarni list Savinja
(hrani Osrednja knjižnica Celje).*

¹⁶ Glede na ta opis Maistrovega stanovanja v Roševih spominih pod naslovom *Maistrova celjska doba* (str. 276), se lahko vprašamo, ali je Maister naslikal več, kot je znano. Ohranile so se le tri njegove slike, dve z motivom Bleda, manjšo hrani Mestni muzej v Ljubljani, večjo generalov vnuk Borut Maister, tretja z naslovom *Mesečina* iz leta 1896 pa je prav tako v zasebni lasti.

¹⁷ *Maistrova celjska doba, Celjski zbornik* 1957, str. 276.

¹⁸ Odlomki iz Puncerjevega dnevnika, Fran Roš, *Maistrova celjski doba*, str. 278–279.

razgledan po politiki, zgodovini in literaturi je bil. Vznemirjale so ga teme in knjige, ki so vsekakor daleč presegale njegova najstniška leta.

Usoda ilegalnega časopisa in njegovih ustvarjalcev

Savinja za izhajanje ni imela dovoljenja, zanj oblasti nihče tudi ni prosil, saj so snovalci vedeli, da ga ne bi dobili. Zato so se pisci pod svoja besedila podpisovali s psevdonimi v takrat silno priljubljenem duhu panslavizma. Srečko Puncer je bil Braslav Vitogoj, Arkadij Videmšek Gojko, Davorin Ravljen Alja Vanjev, Fran Roš Svobodin Semenov, Stanko Pečar Velimir Pavlov, Ivo Štempihar, ki se je po dogovoru s Franjem Malgajem¹⁹ oglašal iz Kranja, pa se je podpisoval kot Smil Dvorjanov. Potem sta bila tu še Zdravko Kroflič in Polde Vasle, za katera pa ni jasno, kdo izmed njiju je bil Vneslav in kdo Ivan Cirilov. Zadnjo, dvojno številko *Savinje* so kondorjevci svojemu mentorju in uredniku prinesli na dom, vendar ga tam niso našli. Nato so se v poletnih počitnicah, ki niso bile tako brezskrbne kot prejšnje, saj so se že napovedovala leta strahot, raztepli naokrog.

28. julija 1914 se je začela prva svetovna vojna in *Savinja* je nehala izhajati. Prav tako sta prenehala delovati ilegalna organizacija mladih radikalcev in Kondor. Vendar je oblast časopisu prišla na sled. Avgusta 1914 so žandarji na domu Srečka Puncerja v Braslovčah opravili preiskavo in odkrili nekaj izvodov *Savinje*. Razlog za preiskavo so bila Puncerjeva pisma dr. Franu Ilešiču, ki ga je oblast skušala obtožiti veleizdaje. Jeseni je ravnatelj celjske višje gimnazije Klemens Proft poklical na zagovor petnajst slovenskih dijakov. Najprej jih je zasliševal ljubljanski sodni svetnik, ki je hotel predvsem ugotoviti, ali imajo kakšno povezavo z ljubljanskim prevratniškim gibanjem Preporod. Kondorjevci so se morali zagovarjati zaradi članstva v ilegalnem združenju in izdajanja časopisa, problematično pa je bilo tudi članstvo v Jugoslovanski počitniški zvezi. Nato je zadevo prevzelo celjsko sodstvo, toda sodnik dr. Bračič proti dijakom ni hotel voditi nobenega postopka. Tako se je z zadevo začela ukvarjati šolska oblast. Ravnatelj Proft je dobil v roke nekaj izvodov *Savinje*, še bolj sporni pa so bili članska knjižica Jugoslovanske počitniške zveze in natisnjena imena dijakov na dodanem seznamu. Vse skupaj se je sicer za takratne razmere kar dobro izteklo. Ministrstvo za bogočastje in uk na Dunaju je fantom izreklo le strogi ukor s šolskim zaporom. Hujša je bila negativna ocena iz vedenja, saj je bila njena posledica ukinitev pravice do oprostitve plačevanja šolnine. Še huje pa je bilo, da so kot jugoslovansko usmerjeni veljali za politično sumljive, ko so jih ob začetku vojne vpoklicali v avstro-ogrsko vojsko. Tej oznaki sicer razumni slovenski podčastniki niso pripisovali posebnega pomena, za nekatere pa je bila usodna. Kljub vsem grožnjam, kaznim in posledicam na

¹⁹ Franjo Malgaj se je rodil (1849–1919) v Hruševcu (Šentjur pri Celju), obiskoval je celjsko gimnazijo, jeseni 1913 se je prešolal v Kranj. Proslavil se je v bojih za Koroško 1919, 6. maja 1919 je padel na Tolstem vrhu; ddr. Igor Grdina *Knjiga o Malgaju*, Koroško domoljubno društvo, 2016, str. 30–37, 48–59, 140–148.

Kondorjevci leta 1914: sedita z leve proti desni Stanko Pečar in Srečko Puncer; stojijo Fran Roš, Arkadij Videmšek in Davorin Ravljen (Fran Roš: Maistrova Celjska doba, Celjski zbornik 1957).

zaslišanih nihče od vprašanih, večinoma petnajstletnih fantov, Maistra, ki je bil decembra 1914 premeščen v Maribor k okrožnemu poveljstvu črne vojske,²⁰ ni niti omenil. Ob tem nas po eni strani preseneti zrelost najstnikov, po drugi pa se spet pokaže Maistrova karizma, ki je segala tja do bojov za Koroško leta 1919. V njih so namreč sodelovali tudi mladi Celjani.

In kakšna nadaljnja usoda je doletela kondorjevce? Nekateri so preživeli ter zrastle v pomembne slovenske intelektualce, kar nekaj pa so jih vzeli vojne in boji za Koroško. Arkadija Videmška, bistrega mladeniča in sijajnega telovadca, so zaradi oznake politični osumljenec poslali v boje na razvpiti Škabrijel, tik pred koncem vojne je komaj dvajsetleten padel na Južnem Tirolskem. Njegovo pesniško zapuščino hrani Osrednja knjižnica Celje. Polde Vasle, vzoren sokol in pevododja mladih Celjanov, je leta 1917 umrl v tirolskih gorah. Srečko Puncer se je po končani vojni vrnil domov in se oktobra 1918 pridružil Malgajevim četam na Koroškem. Bil je urednik *Jugoslovanskega Korotana* v Velikovcu. Leta 1919 je padel pri Vovbrah. Na pogrebu v Braslovčah se je od 24-letnega mladeniča poslovil tudi Rudolf Maister. Zdravko Kroflič se je prav tako boril v Malgajevi četi na Koroškem, vendar je preživel in pozneje opravljal delo železniškega uradnika. Stanko Pečar je leta 1944 umrl v Auschwitzu. Obe vojni pa sta prizanesli Davorinu Ravljenu, Franu Rošu in Ivu Štempiharju, ki je postal pravnik, politik in publicist. Pisanju se je zavezal tudi Davorin Ravljen.²¹ Fran Roš, najbolj nadarjen med mladimi pisci, na kar so kazale že njegove črtice v *Savinji*, pa je postal učitelj ter plodovit pisec za odrasle in otroke.²²

Izvodov *dijaških leposlovnih in znanstvenih vaj Savinja* je ostalo komaj za vzorec, hranijo jih v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani ter v Osrednji knjižnici Celje. Tako se je vendarle izpolnilo, kar so *savinji* zapisali na zadnji strani v prvi številki *Savinje* januarja 1914 o tem, zakaj so zasnovali časopis:

»Da si ohranimo v poznejših letih spomin na začetek svojega leposlovnega in znanstvenega delovanja, smo sklenili izdajati vaje 'Savinja', v katerih hočemo priobčevati svoje prvence. Da more dobiti vsak tovariš po več izvodov, jih tiskamo z razmnoževalnim strojem, ker pisanje je preveč zamudno. Odločno izrekamo, da 'Savinja' nima javnega, temveč zaseben značaj, in da politične članke a priori izključuje. Smo prepričani, da bo vsak mladino ljub, ki dobi morebiti 'Savinjo' v roke, vesel našega mladeniškega navdušenja in nam pomagal uresničiti geslo Hočemo vedno hoditi pa cesti lepote, dolžnosti in bratoljubja.«

O časopisu *Savinja* danes priča spominska plošča na I. gimnaziji Celje.

20 Datuma o Maistrovem odhodu iz Celja sta dva: Roš v *Maistrovi celjski dobi*, str. 279–280, zapiše, da je bil to september 1914, Bruno Hartman pa v monografiji *Rudolf Maister, general in pesnik*, str. 21–22, navaja, da je bil k okrožju črne vojske v Mariboru premeščen 7. decembra 1914.

21 Za odrasle: *Tulipan, povest iz življenja westfalskih Slovencev*, 1932, *Črna vojna, kronika judenburških dogodkov*, 1938; za otroke: *Šimej iz Roža, Grajski vrabec*, verzificirana živalska zgodba, 1938.

22 Med njegovimi deli za odrasle so avtobiografija *Zvesta četa*, 1933, *Korporal Huš in druge zgodbe*, libreti za operi *Gospodovski sen*, 1921, in *Matija Gubec*, 1923; nekaj knjig za otroke: *Medvedek Rjavček* 1929 in 1931, *Letalec Nejček*, 1972, igri *Ušesa cesarja Kozmijana*, 1948, in *Desetnica Alenčica*, 1951.

Sklep

Rudolf Maister je v kratki dobi, ko je bival v Celju, odigral bolj vlogo kulturenika in učitelja kot pa avstro-ogrskega častnika. Kot Sokrat nekdanje v stari Grčiji je okrog sebe zbiral celjske dijakke ter jim s svojim znanjem in izkušnjami odpiral okno v svet umetnosti in literature. Če si podrobneje ogledamo, s kom vse se je Maister v Celju družil (z naprednimi narodnjaki) in sodeloval (z najradikalnejšim delom celjske mladine), lahko povsem ovržemo obtožbe nekaterih slovenskih politikov in zgodovinarjev (iz obdobja predvsem po drugi svetovni vojni) o Maistru konzervativcu, meščanskem buržuju ali celo kontrarevolucionarju. Tretje, kar je treba poudariti, pa je velika Maistrova karizma, ki se je pokazala tako v Celju kot v bojih za Maribor in severno mejo 1919.

V letu, posvečenem generalu in pesniku Rudolfu Maistru, so v krajih, tesneje povezanih z njim (Kamnik, Maribor, Unec, Ljubljana), potekale številne prireditve, organizirani so bili simpoziji in različni dogodki. Izšli so tematska številka revije *SLO, časi, kraji in ljudje*; ter dve novi knjigi, slikanica *Rudolf in Vojko ali Kako je Maister v 47 minutah ubranil slovenski Maribor*²³ in nov izbor Maistrovih pesmi *Maistrovih trideset*²⁴ z zanimivim strokovnim esejem dr. Urške Perenič Še en steber slovenske literarne moderne, ki se na generalovo poezijo ozira s povsem novega zornega kota. Nekateri sicer menijo, da je tega dogajanja preveč, celo da gre za čaščenje osebnosti in ustvarjanje mita. Spet drugi pa smo prepričani, da je Maister velika in večplastna osebnost, ki nikoli nikogar ne pusti hladnega, naj gre za stroko, politiko ali oblast, predvsem pa, da si zasluži resnico.

Viri in literatura

Viri

Iz Maribora, *Jutro*, 30. 3. 1934, št. 73.

General Rudolf Maister, *Jutro*, 27. 7. 1934, št. 170.

General Rudolf Maister, *Slovenec*, 27. 7. 1934, št. 168a.

Malgaj, Puncer in drugi, Ob desetletnici junaške smrti mladih herojev Jugoslavije, *Jutro*, 1929, št. 104.

Maistrova virtualna pot: <https://www.rudolfmaister.si/>

Savinja, dijaške leposlovne in znanstvene vaje, 1914, št. 1.

Savinja, dijaške leposlovne in znanstvene vaje, 1914, št. 2.

Savinja, dijaške leposlovne in znanstvene vaje, 1914, št. 3.

Savinja, dijaške leposlovne in znanstvene vaje, 1914, št. 4/5.

23 Besedilo za slikanico sta napisali Katarina Mahnič in Alenka Juvan, ilustracije so delo Ejti Štih. Izšla je maja 2024 pri založbi Pivec v Mariboru.

24 *Maistrovih trideset* je uredila mag. Breda Podbrežnik Vukmir, ilustracije je prispevala Eva Mlinar. Knjigo sta izdali založba Buča in Knjižnica Franceta Balantiča Kamnik avgusta 2024.

Literatura

- Baš, Franjo: Puncer, Srečko (1895–1919), Slovenska biografija: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi475217/>, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013.
- Čeh, Jožica: Folklorni svet v liriki slovenske moderne, *Slavistična revija*, posebna številka, 2003.
- Dular, Teja; Ratkajec, Filip: *Maistrovih (skoraj) deset mesecev v Celju*, raziskovalna naloga. Celje: I. gimnazija v Celju, 2020.
- Ferlež, Urh: Danes pa gremo mi Savinci, O Maistrovem vojaškem in literarnem delovanju v Celju, *Zgodovina za vse*, 2021, št. 1.
- Glavan, Mihael: Ljubitelj in zbiralec knjig in starin. Malečkar, Nela (ur.) *Rudolf Maister: sto let severne meje*, Ljubljana: Mladinska knjiga 2018.
- Glavan, Mihael: Notranjska Maistrove mladosti. Malečkar, Nela (ur.) *Rudolf Maister: sto let severne meje*, Ljubljana: Mladinska knjiga 2018.
- Glavan, Mihael: Rod in dom. Malečkar, Nela (ur.) *Rudolf Maister: sto let severne meje*, Ljubljana: Mladinska knjiga 2018.
- Glazer. Janko: Rudolf Maister - Vojanov kot pesnik, *Kronika slovenskih mest*, št. 4, 1934.
- Hartman, Bruno: *Rudolf Maister, general in pesnik*, Ljubljana: DZS, 1998.
- Juvan, Alenka: *Mož besede in duha*, Kamnik: Medobčinski muzej, 2015.
- Koblar, France: Ljubljanska dijaška »Zadruga«, *Slavistična revija*, 1949, št. 1/2.
- Maister, Rudolf: *Kitica mojih* (posodobljena izdaja iz 1904), Ljubljana: Založništvo Jutro, 2003.
- Maister, Rudolf: *Poezije* (posodobljena izdaja iz 1904), Ljubljana: Založništvo Jutro, 2003.
- Novak Popov, Irena; Juvan, Marko: Župančičev poklon (hommage) Murnu: Manom Josipa Murna Aleksandrova, *Jezik in slovstvo*, 1989, št. 1–2.
- Perenič, Urška: Še en steber slovenske literarne moderne, *Maistrovih trideset*, Knjižnica Franceta Balantiča Kamnik in Založba Buča, 2024.
- Roš, Fran: Maistrova celjska doba, *Celjski zbornik 1957*, Celje 1957.
- SLO: časi, kraji, ljudje, slovenski zgodovinski magazin*, tematska izdaja, Založba Družina, april 2024.
- Torkar, Zora: *Rudolf Maister, domoljub, general, kulturnik, pesnik, bibliofil*, Kamnik: Medobčinski muzej, 2013.
- Uredništvo: Roš, Fran (1898–1976), Slovenska biografija: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi519204/>, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013.
- Župančič, Oton: Manom Josipa Murna Aleksandrova, *Čez plan*, Ljubljana: L. Schwentner 1904.

Damjan Hančič*

Odnos nemškega okupatorja do slovenskih študentov z Gorenjske¹

The German Occupying Forces' Attitude Towards Slovenian Students from Gorenjska

Izvleček

V prispevku predstavimo odnos nemškega okupatorja, zlasti blejske podružnice Državnega komisarja za utrjevanje nemštva, do slovenskih dijakov in študentov z območja Gorenjske, ki so se med drugo svetovno vojno izobraževali na gimnazijah in visokošolskih ali univerzitetnih ustanovah tako na ozemlju tretjega rajha kot tudi zunaj njegovih meja. Ker so se nemške oblasti bale premočnega razvoja slovenske (zlasti družboslovne) inteligence, naj bi se na študij lahko vpisali le tisti, ki so dobili primerno rasno in politično oceno ter dovoljenje šefa civilne uprave. Tako v prispevku predstavljamo načrte nemških okupacijskih oblasti za postavitve rasno-političnih kriterijev gorenjski mladini za šolanje na visokih šolah in univerzah, pa tudi njihova izhodišča za morebitno vračanje šolajoče se gorenjske mladine z območja italijanske Ljubljanske pokrajine nazaj v rajh.

Abstract

This article examines the attitude of the German occupying forces, in particular the Bled branch of the Reich Commissioner for the Consolidation of German Nationhood, towards Slovenian secondary school and university students from the Gorenjska region who were educated in grammar schools and higher education institutions or universities, both within the territory of the Third Reich and beyond its borders during World War II. Since the German authorities feared the excessive development of the Slovenian intelligentsia (especially in the social sciences), only those who had received a suitable racial and political assessment and the permission of the head of the civil administration were allowed to enrol. This paper thus presents the plans of the German occupation authorities to establish racial and political criteria for the youth of Gorenjska to study at higher schools and universities, as well as their rationale for the eventual return of the young people studying in the area of the Italian province of Ljubljana to the Reich.

Ključne besede: študenti, dijaki, šolanje, Gorenjska, ponemčevanje, druga svetovna vojna

* Dr. Damjan Hančič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno pravo, e-pošta: damjan.hancic@scnr.si.

¹ Študija je nastala v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

Keywords: university students, secondary school students, education, Gorenjska, Germanisation, World War II

Uvod – Dosedanje raziskave

Med drugo svetovno vojno je nemški okupator na zasedenem slovenskem ozemlju v skladu s svojo rasno in nacionalno politiko skušal izvesti čimprejšnje ponemčenje slovenskega prebivalstva. Čeprav je bila Gorenjska kot del nekdanje Kranjske za nacistično manj nemška dežela kot Spodnja Štajerska ali Južna Koroška, pa so se tudi tu vsaj v prvih letih okupacije trdno držali svojih raznarodovalnih načel. Kot enega najpomembnejših ukrepov so že jeseni 1941 uvedli popolnoma nemško osnovno šolstvo, uvod v katero je bilo organiziranje številnih tečajev nemškega jezika za vse prebivalstvo že nekaj mesecev prej. O značilnostih okupatorjevega osnovnega šolstva na območju Gorenjske imamo doslej objavljenih nekaj lokalno obarvanih raziskav pa tudi nekoliko obsežnejših študij, med katerimi je treba omeniti raziskavo pokojnega dr. Toneta Ferencja o medvojnem delovanju nemškega šolstva v kamniškem okrožju² in novejšo raziskavo prof. Marka Trobevška o didaktičnih vidikih poučevanja nemškega jezika v času okupacije.³ Nekoliko v ozadju zanimanja zgodovinarjev pa je ostal okupatorjev odnos do gorenjskih gimnazijcev in študentov. Ti so seveda študirali zunaj območja Gorenjske, bodisi na ljubljanski bodisi drugih okoliških univerzah in visokih šolah, saj na Gorenjskem tedaj ni bilo nobene visokošolske ustanove. Okupatorske oblasti so zato na Gorenjskem to problematiko zaznale dokaj pozno, šele jeseni 1942, ko so določene ukrepe na tem področju po zgledu tovrstnih ukrepov na sosednjem Sp. Štajerskem pretehtavali na blejski podružnici urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva (DKUN). V pričujočem prispevku skušamo predstaviti ohranjene dokumente o tej problematiki, ker pa se tematika dotika tudi drugih medvojnih germanizacijskih procesov na Gorenjskem, kot npr. ideologizacije gorenjske mladine prek nacističnih mladinskih organizacij in uvedbe izključno nemškega osnovnega šolstva, so v članku na kratko opisani tudi ti procesi.

Nemška okupacija Gorenjske in ponemčevalni ukrepi

Po zasedbi severnega dela slovenskega ozemlja aprila 1941 si je nemška civilna uprava prizadevala to ozemlje čimprej ponemčiti in pripraviti za priključitev

2 Tone Ferenc, Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik, Polom okupatorjevega šolstva, *Historia : znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani*; 13, 2010, str. 348–371.

3 Marko Trobevšek, Pri pouku načeloma govorimo samo nemško – Vpogled v didaktiko nacistične šole na zasedenem Gorenjskem, *Kamniški zbornik*, 26, 2022, str. 197–201.

k Nemčiji. Zato so izbrali tak način uprave, kot je bil leto dni prej vzpostavljen v zasedenih Alzaciji, Loreni in Luksemburgu.⁴ Tako so območje Gorenjske z ljubljanskim Posavjem in Mežiško dolino z Dravogradom združili s sosednjo pokrajino (gauom) Koroška. Za to območje so uporabljali izraz *Zasedena območja Koroške in Kranjske*. Gorenjski del nemškega okupiranega območja so sprva imenovali Südkärnten (Južna Koroška), a so ga že 17. marca 1942 spremenili v že več stoletij uveljavljeno ime Oberkrain (Gorenjska).⁵

Spričo zelo majhnega števila Nemcev na Gorenjskem je bilo za nemške okupacijske oblasti toliko pomembnejše, da se ob sicer dobri rasni oceni gorenjskega prebivalstva, ki je bila v prvih tednih okupacije ugotovljena na množičnih rasnih pregledih, prebivalstvo čimprej ponemči. Problem je predstavljala neugodna politična orientacija prebivalstva, zlasti močna slovenska narodna zavest. Po ugotovitvah nemških oblasti je bila tu mnogo močnejša kot na Sp. Štajerskem, zato so morali biti ponemčevalni ukrepi ustrezno milejši in previdnejši kot tam.⁶ Nemški okupator je v svojih ponemčevalnih načrtih veliko pričakoval od množičnih raznarodovalno-ponemčevalnih organizacij, kot na primer Koroške ljudske zveze (nem. Kärntner Volksbund – KVB), v katero so množično vpisovali odraslo prebivalstvo, in Hitlerjugenda za fante oz. Hitlermädel za dekleta.⁷ Ob tem si je nemški okupator v prvih letih okupacije prizadeval z raznimi obnovitvenimi ali novimi gradbenimi deli ustvariti čim bolj nemški videz tega območja.⁸ Kot enega izmed prvih ukrepov pri ponemčevanju je šef civilne uprave za zasedena območja Koroške in Kranjske izdal odredbo, v kateri je določil ukinitve vseh slovenskih društev, organizacij in zvez.⁹ Drugi ukrep, ki se je časovno ujemal s prvim ali ga ponekod prehitel, pa je bil izgon narodno najbolj zavednih Slovencev (duhovnikov, intelektualcev in vodilnih političnih osebnosti) ter naselitev Nemcev. V zvezi s slednjim je ob uvedbi nemške civilne uprave prišlo na Gorenjsko nekaj nemškega uradništva in nameščenstva in nato še učiteljstva, vendar premalo, da bi lahko pomenili trdno jedro za ponemčevalno delo. Naseljevanje Nemcev je bilo v veliki meri odvisno tudi od izganjanja Slovencev z zasedenega območja in njihovega preseljevanja bodisi v stari rajh bodisi v NDH ali Srbijo, kar pa se potem ni zgodilo.¹⁰

4 Tone Ferenc, Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 20, 1980, št. 1–2, str. 37.

5 Vinko Skitek, *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945*, Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016, str. 323.

6 SI AS 1626, Pooblaščenec Državnega komisarja za utrjevanje nemštva (DKUN), Bled, Radovljica, šk. 2, Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

7 Ferenc 2010, str. 348–347.

8 Hančič, Damjan, Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 71, 2023, št. 1, str. 195–216.

9 Skitek 2016, str. 192–197.

10 Ferenc 2010, str. 343.

Nacistične mladinske organizacije

Kot je bilo že omenjeno, so za indoktrinacijo mladine nemške oblasti tudi na Gorenjsko razširile delovanje Hitlerjeve mladine (HM), ki jo je kot nemško mladinsko organizacijo leta 1926 ustanovila nacistična stranka (NSDAP). V organizacijo so bili vključeni mladi med 14. in 18. letom. Na zasedenih ozemljih Gorenjske in slovenske Koroške je bila ta organizacija uvedena šele aprila 1942. Do takrat je bila mladina na teh ozemljih organizirana v Mladini Koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbundjugend). Poveljstvo Hitlerjeve mladine za Gorenjsko so postavili v Radovljici, po njegovi ukinitvi 30. januarja 1943 pa so organizacijo razdelili na oddelke v Radovljici, Kranju in Kamniku. Cilj organizacije je bila nacionalsocialistična vzgoja mladine z nekakšno predvojaško vzgojo, zato so zanjo prirejali razna šolanja, tečaje, taborjenja, športna tekmovanja itd. Nemški učitelji in učiteljice so bili v omenjeni mladinski organizaciji dolžni voditi oddelke in hkrati vzgajati kader iz vrst šolske in zunajšolske mladine. Posebnemu izboru in nadzoru so bili podvrženi tisti, ki so po srednji šoli nameravali študirati na nemških univerzah.¹¹ HM je obvezno pomagala pri kmečkih delih, propagandnih nastopih in političnih praznovanjih, sodelovala pri poštnih pošiljkah in pismih za nemške vojake itd. Posebni šoli za voditelje HM sta bili na Koroškem v Vrbi (Velden) in Landskronu.¹²

Množični tečaji nemškega jezika poleti 1941

Okupacijske oblasti so poleti 1941 organizirale množične tečaje nemškega jezika, ki naj bi zajeli kar največji del prebivalstva. Ti jezikovni tečaji so predstavljali uvod v uvedbo izključno nemškega šolstva na Gorenjskem. Nemški okupator je na Gorenjskem priredil dva vala nemških jezikovnih tečajev za šoloobvezno mladino in odrasle na vseh šolah na Gorenjskem. Po navedbah časnika *Karawanken Bote*, ki je bil edini časopis, ki je v času okupacije izhajal dvojezično, torej tudi v slovenščini, se je v poletnih mesecih 1941 dve tretjini učiteljstva iz avstrijske Koroške prostovoljno javilo za pomoč pri izvajanju teh tečajev.¹³ Dne 13. julija 1941 so jih pripeljali 415; vodili so tritedenske tečaje nemščine, dopoldne za šoloobvezne otroke in zvečer za odrasle. Ker so 3. avgusta ti učitelji odšli, so pripeljali več kot dvesto učiteljev in učiteljic, ki so vodili štirinajstdnevne tečaje.¹⁴ Iz neke okrožnice šolskega komisarja za kamniško okrožje Helmuta Prascha je razvidno, da niti k večernim tečajem nemščine za odrasle niso smeli pritegniti slovenskih učiteljev, četudi bi ti znali nemško.¹⁵ Tečajev nemščine pa oblasti niso omejile zgolj

¹¹ Tone Ferenc, Bojan Godeša, Slovenci pod nacističnim gospostvom 1941–1945, Germanizacija dežele in ljudi, *Historia* 14, 2009, str. 52–53.

¹² Ibid.

¹³ Die Deutsch-kurse in Südkärnten haben begonnen, *Karawanken Bote*, nemška izdaja, 19. 7. 1941, str. 2.

¹⁴ Ferenc 2010, str. 349–350.

¹⁵ Ibid.

na posredovanje jezikovnega znanja, ampak so jih uporabile tudi posredno kot propagando za Hitlerja, nacizem in nemški rajh. Vodja civilne uprave Kutschera je nemškim učiteljem in učiteljicam, ki so prišli poučevati na Gorenjsko, celo dejal, »da so v prvi vrsti prišli kot vzgojitelji in da njihovo delo leži s tem z vso težo na političnem polju«. ¹⁶ Ker pa je bilo poleti veliko dela na polju, so ljudje postopoma začeli izostajati in število tečajnikov je upadlo za več kot 50 odstotkov. ¹⁷ Sicer so na Gorenjskem od poletja 1941 do junija 1943 priredili okoli 1920 tečajev nemščine z okoli 44.000 tečajniki. Neugodne politično-vojaške razmere pa so povzročale nenehno padanje obiska tečajev. ¹⁸

Uvedba nemškega osnovnega in srednjega šolstva

Poseben pomen pri ponemčevanju so nacisti pripisovali tudi otroškim vrtcem in osnovnim šolam. Otroške vrtce in osnovne šole so imeli celo za »trdnjave ponemčevanja«, s katerimi to stoji ali pade. ¹⁹ Zato je bila eden najpomembnejših nadaljnjih germanizacijskih ukrepov na Gorenjskem uvedba izključno nemških šol. Tako so začasni politični komisarji, ki so prevzeli vodenje petih gorenjskih okrajev, ki so bili kasneje preoblikovani v tri okrožja, takoj ob prihodu zaprli slovenske šole, učitelje deportirali v začasno internacijsko taborišče v Šentvid pri Ljubljani, nato pa jih z njihovimi družinskimi člani izgnali z območja rajha. ²⁰ Tudi prva ukrepa od okupatorskih oblasti postavljenih okrajnih/okrožnih šolskih nadzornikov sta bila prepoved, da bi šole uporabljale slovenske žige, obrazce in slovenska imena krajev in šol, ter ukaz, naj odstranijo vse slovenske in dvojezične napise s šolskih poslopij. ²¹

Nato se je septembra 1941 pričel na večini osnovnih šol na Gorenjskem reden šolski pouk izključno v nemščini, zato je bilo na šolah v vseh treh gorenjskih okrožjih nameščeno skoraj izključno nemško govoreče koroško učiteljstvo. ²² Tako so jih izmed »avstrijskih« učiteljev in učiteljic, ki so poleti 1941 prišli voditi tečaje nemščine, jeseni kar 260 uporabili za poučevanje šoloobveznih slovenskih otrok. ²³ Od nekdanjih slovenskih učiteljev so jih znova zaposlili le 60, vendar ne za poučevanje na Gorenjskem, pač pa na avstrijskem Koroškem. ²⁴ Nemški okupator se je sicer zavedal težav pri tako hitri uvedbi povsem nemške šole: »Skušnje iz jezikovnih tečajev kažejo, da delovanje nemške šole ne bo lahko; učiteljstvu bo treba mnogo navdušenosti in idealizma. Dobri uspehi šesttedenskega počitniškega po-

¹⁶ Uspehi nemškega učiteljstva v jezikovnih tečajih na Južnem Koroškem, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 2. 8. 1941, str. 3.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ferenc, Godeša 2009, str. 52–53.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ferenc 2010, str. 349.

²¹ Ibid.

²² Ibid., str. 353–361.

²³ Ferenc, Godeša 2009, str. 52–53.

²⁴ Ibid.

uka pa bodo olajšali šoli njeno delo.«²⁵ Šef civilne uprave Kutschera je na predlog nacistične učiteljske zveze (NS Lehrerbund) šolam na Gorenjskem za pouk celo brezplačno zagotovil 15.000 nemških prvih čitank, 5000 učnih knjig za nižjo in višjo stopnjo, 10.000 knjig s podobami *Zum Reigen herbei* od Anderluha in 15.000 izvodov pomožne knjige *Wir lernen Deutsch* od profesorja Miklitscha.²⁶ Glede ponemčevanja prek šolskega sistema so v blejskem uradu DKUN celo predlagali, »če ne bi bilo dobro uvesti starega preizkušenega pruskega modela šole, ko bi poleg poklicnega učitelja/ice bil v razredu prisoten še 'laični učitelj' iz vrst ranjenih podčastnikov nemškega vermahta. Ti podčastniki bi imeli nalogo skrbeti tako za še boljše seznanjanje otrok z nemščino kot predvsem za učenje reda in discipline.«²⁷

Poleg navadnih osnovnih (ljudskih) šol so na območju Gorenjske ustanovili tudi t. i. Heimschulen (domače šole) oz. šole za otroke nemških funkcionarjev in uradnikov, ki so prišli službovat na Gorenjsko. Tudi njihov namen je bil vzgajati nemške otroke v nemškem nacionalno-socialističnem svetovnem nazoru, pri čemer je bil nivo pouka izenačen s stopnjo zahtevnosti šolanja drugod v rajhu.²⁸ V Nemčiji so bile te šole po prihodu nacistov na oblast ustanovljene zato, da bi poleg t. i. nacističnih internatnih visokih šol (Napola) in t. i. šol Adolfa Hitlerja za vzgojo nacističnih izbrancev tudi drugim dečkom in deklicam v rajhu omogočili pridobitev različnih šolskih kvalifikacij. Po besedah Martina Bormanna²⁹ naj bi »domače šole« v skladu s Führerjevimi ukazi v prihodnje postale sredstvo za uresničevanje celotne državne izobraževalne potrebe. Zato moramo ustvariti dovolj domačih šol, da se bodo lahko otroci, doslej vzgojeni v verskih internatih, odslej izobraževali v domačih šolah'.³⁰ Na zasedenem Gorenjskem so bile te šole ustanovljene zato, »da so neodvisno od krajevnih potreb sprejemale otroke tistih staršev, ki prebivajo v tujini ali vršijo službo zunaj nemške države, otroke staršev, ki morajo kot politični vodje, oficirji ali uradniki pogostokrat menjati svoje bivališče ter se zatorej ne morejo dovolj posvečati vzgoji svojih otrok«. ³¹ Možnost obiskovanja teh šol so imeli tudi slovenski otroci, in sicer »otroci kmetov, delav-

25 Od meseca septembra naprej nemške šole na Južnem Koroškem, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 30. 8. 1941, 3.

26 50.000 šolskih knjig za Südkärnten, *Karawanken Bote*, 18. 10. 1941, str. 5. O značilnosti nemške didaktike v času vojne glej Trobevšek 2022, str. 197–201.

27 AS 1626, Pooblaščenec DKUN Bled, Radovljica, šk. 2, Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

28 Za šolanje otrok nemških naseljencev na Gorenjskem so spomladi leta 1943 nemške oblasti razmišljale tudi o preureditvi Škofovih zavodov v Šentvidu pri Ljubljani v t. i. Umsiedlerschule, vendar do tega zaradi pomanjkanja primerne prostora ni prišlo; poslopie so namreč namenili neki drugi nacistični nacionalno-politični vzgojni ustanovi (glej SI AS 1626, Pooblaščenec DKUN, šk. 2, Mair Kaibitschev sklep o ugotovitvah obiska inšpekcije Nacionalpolitične vzgojne ustanove iz Berlina, Celovec, 3. 3. 1943).

29 Martin Bormann (1900–1945), vodja strankinega urada NSDAP, Hitlerjev osebni tajnik.

30 Deutsche Heimschulen, Nemška Wikipedija: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Heimschule_Schlo%C3%9F_Iburg (pridobljeno, 11. 3. 2024).

31 Zanimivosti, *Karawanken Bote*, 11. 10. 1941, str. 5.

cev in obrtnikov, ki so posebno nadarjeni in jim je treba posvečati več skrbi«. Šole so bile urejene ločeno za fante in dekleta.³²

Z nekoliko manj »pompa« pa so se nemške oblasti lotile germanizacije srednjega šolstva. Da bi zagotovili kontinuirano delovanje srednjega šolstva na nemškem zasedenem ozemlju, je načelnik šolskega oddelka pri šefu civilne uprave dr. Franzu Koschierju že v začetku julija 1941 objavil javni razglas, naj se učenci in učenke višjih šol (gimnazije, realne gimnazije, učiteljišča), ki imajo svoja bivališča na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske, razen dijakov/inj dotedanje realne gimnazije v Kranju, do 20. julija 1941 javijo pri najbližjem šolskem pooblaščenцу političnega komisarja svojega domačega okrožja ter naj s seboj prinesejo prepis zadnjega šolskega spričevala.³³ Z namenom, »da se razbremenijo višja šola v Krainburgu«, pa je dva meseca kasneje dr. Koschier izdal navodilo, da dijaki, ki stanujejo ob železniški progi v Bohinju ali Jesenicah lahko nadaljujejo šolanje v Beljaku ali Celovcu, dijaki s preostale Gorenjske pa vstopijo v višjo šolo v Kranju, vendar pod pogojem, da je bil njihov dotedanji polletni ali letni šolski uspeh odličen ali prav dober. Nižji gimnazijci, ki niso mogli biti sprejeti, pa so lahko vstopili v najbližjo »glavno šolo«, iz katere je bil kasneje mogoč prestop na višjo šolo.³⁴

Ob vsej začetni germanizacijski vnemi pa so okupacijske oblasti vendarle morale upoštevati realnost, da večina prebivalstva še vedno ni razumela dovolj dobro nemškega jezika. Za nemške oblasti je bilo zato še toliko bolj pomembno, da so tudi v kasnejšem obdobju, celo še v začetku leta 1943 vzpostavljali pouk v nemškem jeziku, kajti po njih so se tega jezika lahko naučili tudi odrasli prebivalci: »Z začetkom šole bodo otroci pritegnjeni k pouku v nemščini in tako bodo tudi starši imeli možnost, se pri otrocih učiti nemškega jezika. Nemški tečajji so dobro obiskani. Bilo je naznanjeno, da se morajo na nemške tečaje javiti vsi tisti pri vsaki hiši, ki so v času trajanja tečaja doma.«³⁵ Te šole so bile zelo natrpane in učiteljstvo preobremenjeno.³⁶

Problematika odnosa nemškega okupatorja do slovenske inteligence na Gorenjskem in posledično do šolanja podmladka slovenske inteligence

Vsi prej naštetni ukrepi so sovpadali s prizadevanji, ki jih je šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Kutschera poleti 1941 javno izrazil v enem od nagovorov izvajal-

32 Ibid.

33 Razpregled učeče se mladine na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 5. 7. 1941, str. 6.

34 Razglas šolskega oddelka pri šefu civilne uprave, 10. 9. 1941, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 13. 9. 1941, str. 5.

35 SI AS 1603, Deželni svetnik Kamnik (DS Kamnik) šk. 37, Poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj Deželnemu svetniku okrožja Kamnik, 5. 2. 1943.

36 SI AS 1603, DS Kamnik, šk. 37, Poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj Deželnemu svetniku okrožja Kamnik, 19. 2. 1943.

cem nemških jezikovnih tečajev: »Führer mi je naročil, naj naredim zopet nemško deželo iz tega ozemlja, ki je bilo nekoč nemško in so ga duhovniki, šola in slovenska narodna društva oropali nemškega jezika.«³⁷ Pri tem je okupator tako kot pri drugih podjarmljenih slovanskih narodih (Poljakih, Čehih, Ukrajincih) skušal čimbolj omejiti narodovo inteligenco, med katero so spadali tudi študentje kot podmladek te inteligence. Nemci so jih čutili kot potencialno grožnjo uspešni germanizaciji. Ugotavljali so, da »ne bi bilo smotrno visoko šolstvo narediti dostopno vsakomur, ampak se tega lotiti previdno, da ne bo potem iz mladine nastal nov slovenski vodilni sloj, ki bo na nemških srednjih šolah in univerzah pripravljaval 'orožje' za prihajajoči politični boj«.³⁸

Preden se posvetimo predstavitvi konkretne problematike visokošolskega šolanja Gorenjcev, je treba opozoriti na dejstvo, da je že sam zakon o podelitvi nemškega državljanstva na zasedenih območjih Koroške in Kranjske povzročil, da je bila posamezniku s stopnjo dodeljenega državljanstva ne glede na njegove intelektualne sposobnosti, že vnaprej določena najvišja stopnja izobrazbe, ki jo je lahko dosegel.³⁹ Kot je v svoji disertaciji ugotavljal dr. Skitek, nam to potrjuje tudi odredba vodje urada za šolstvo na Koroškem 16. maja 1943, da so se v koroške šole lahko vpisali samo tisti učenci in učenke z zasedenega območja Spodnje Štajerske, Gorenjske in Mežiške doline, ki so imeli vsaj nemško državljanstvo na preklic. Hkrati pa so morali učitelji na zasedenih območjih na spričevalu vsakega učenca in učenke označiti, ali je imel nemško državljanstvo na preklic ali pa je bil zaščitenec⁴⁰ nemške države.⁴¹ Za imetnike polnopravnega nemškega državljanstva je bila namreč srednja šola oziroma poklicna šola obvezna. Vsi tisti, ki so prejeli nemško državljanstvo na preklic, in to je bila velika večina slovensko govorečih Gorenjcev, so morali enako kot tisti s polnpravnim državljanstvom po končani osnovni šoli dokončati tudi poklicno šolo, na srednjo šolo pa so se lahko vpisali le, če so dobili primerno rasno in politično oceno ter dovoljenje šefa civilne uprave. Taki učenci so se lahko vpisali tudi na visokošolsko ustanovo, vendar so morali dobiti ustrezno oceno zgoraj navedenih organov, ki so mu lahko takšen študij dovolili ali ne. Tisti, ki pa so bili pri podelitvi državljanstva razporejeni v najnižjo kategorijo, v kategorijo t. i. zaščitencev nemške države, so lahko obiskovali osnovno šolo, če je posamezna šola imela za to dovolj prostora in dovolj učiteljev. Imeli so tudi možnost obiskovati poklicne šole ob dobri politični oceni, niso pa smeli obiskovati srednjih, višjih ter visokih šol, saj je bilo to v nasprotju s takratno zakonodajo.⁴²

37 Slovesen sprejem nemškega učiteljstva, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 19. 7. 1941, str. 4.

38 SI AS 1626, Pooblaščenec DKUN, šk. 2, Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

39 Skitek 2016, str. 379–380.

40 T. i. zaščitenec so bili tisti, ki so bili po nacističnem pojmovanju pripadniki manjvredne rase, npr. judje, Romi itd.

41 Skitek 2016, str. 379–380.

42 Ibid.

Določitev pogojev za šolanje slovenskih študentov z Gorenjske na univerzah in visokih šolah

Slovenski študenti z Gorenjske so v času vojne študirali na različnih univerzah, bodisi na ozemlju rajha (Gradec, Dunaj, Praga), še več pa zunaj njega (npr. v Ljubljani ali v Zagrebu). Tudi v arhivskem gradivu blejsko-radovljiške podružnice DKUN je mogoče najti nekaj dokumentov, ki pričajo, da so se za germanizacijo Gorenjske najbolj odgovorni organi konec leta 1942 začeli zavedati pomena ureditve te problematike. Tako so v uradu DKUN v nekem poročilu pod oznako Zaupno, ki ga je pripravil dr. Herbert Friedl, pretehtavali ukrepe, kako urediti univerzitetno šolanje študentov z Gorenjske: ali jim ga sploh dovoliti ali morda prepovedati zgolj njihovo izobraževanje v tujini. Ker dokument zelo dobro zrcali razmišljanje nosilcev nacistične in ponemčevalne ideologije do slovenske inteligence in njenega odnosa do nemštva, namenoma izpostavljammo nekoliko več vrstic uvodnega besedila.

V dokumentu so najprej ugotavljali, da *»je slovenska inteligenca vse od leta 1880 predstavljala v okviru avstro-ogrske monarhije vodilni sloj slovenskega naroda, ki je skušala organizirati in združiti slovenski narod na osnovi šovinističnih in panslovanskih idej«*. Slovenska inteligenca pa se je še posebej okrepila v času prve svetovne vojne in *»s konkretnimi ukrepi v sodelovanju s sovražnimi silami povzročila razpad Avstro-Ogrske, kajti prav slovenski narod je imel med vsemi jugoslovanskimi narodi najbolj učinkovite in najvztrajnejše voditelje. Ravno pripadniki inteligence s Kranjske so se potem izkazali za najhujše nasprotnike nekdanje avstrijske republike in so tudi najbolj odgovorni za nezaslišane in neizmerne napade Države SHS proti deželi Koroški. Kasneje se je prek centralistične srbske politike v času stare Jugoslavije ta inteligenca še okrepila«*. Kot so ugotavljali, se je po nemški zasedbi Gorenjske velik del slovenske inteligence sam umaknil v Ljubljano, tisti, ki so ostali, pa so predstavljali ob prvem valu izseljevanja največji del izseljencev, *»vendar se je večina te inteligence iz Srbije prek italijanskega ozemlja vrnila v Ljubljano, od koder prek propagande zelo vpliva na gorenjsko prebivalstvo. Pri tem so študentje prednjačili pri vključevanju v partizanske enote«*.⁴³

Zaradi vsega tega je bilo po njihovem treba *»natančno odrediti in regulirati visokošolski študij Gorenjcev«*. V zvezi s tem so imeli na voljo dva ukrepa: 1. popolno prepoved študija Gorenjcev na srednjih in visokih šolah do še neopredeljenega časovnega roka, ki bi bil odvisen tudi od odnosa prebivalstva do nemških oblasti, in 2. strog in omejen izbor določenih Gorenjcev, ki bi na podlagi sposobnosti za ponemčenje in ob ustreznem političnem usmerjanju ustvarili pogoje za akademski poklic. Vendar so takoj ugotovili, da morajo izvedbo 1. točke opustiti, *»ker je bila ugotovljena ugodna rasna slika celotnega gorenjskega prebivalstva in s tem ustvarjeni (pred)pogoji za ponemčenje Gorenjcev, kar je potem z odločbami izvršil državni vodja SS kot državni komisar za utrjevanje nemštva«*. Na osnovi

43 SI AS 1626, Pooblaščenec DKUN, šk. 2, Bericht, Hochschulstudium der Oberkrainer (Poročilo. Visokošolski študij Gorenjcev), 23. 9. 1942.

tega je bilo po njihovem mnenju možno tako v letu 1941 kot tudi v letu 1942 izvesti samo ukrepe, predvidene v točki 2.⁴⁴

Na podlagi študije, ki jo je dr. Friedrich Kürbisch⁴⁵ opravil za pokrajinsko študentsko vodstvo na Štajerskem, je bilo ugotovljeno, da na različnih nemških visokih šolah študira »brez vsakršne rasne in politične preverbe« precejšnje število študentov z Gorenjske in da je nemška državna študentska organizacija nekatere gorenjske študente celo predlagala za izredno finančno pomoč, »ne da bi bile kje na voljo osnovne informacije o obdelavi in oceni teh primerov«. Poleg tega naj bi po ugotovitvah deviznega informacijskega urada v Gradcu veliko gorenjskih študentov študiralo na visokih šolah v Ljubljani in Zagrebu. Po Kürbischevih ocenah naj bi se tedaj število gorenjskih študentov gibalo med 120 in 140,⁴⁶ »pri čemer nimajo nemške oblasti nikakršnega zagotovila, v kolikšni meri se bodo ti lahko včlenili v nemški narod«. Pri tem je bilo po njihovem mnenju vznemirjajoče tudi dejstvo, »da že 16- in 17-letna mladina na Gorenjskem, ne glede na izobrazbo, na podlagi dosedanje vzgoje kaže skoraj brez izjem odklonilen odnos do nemškega naroda in države, zato ni težko sklepati, kako bi se v nemško narodno skupnost vključevali šele ti starejši letniki, ki so bili vzgojeni v času obstoja jugoslovanske države«. Poleg tega so se pojavljale težave, ker v nemških študentskih zvezah zaradi vpoklica v vojsko »v glavnem ni bilo ustreznega narodno-političnega vodstva, kot je bil primer pri štajerski študentski zvezi, zato se tam ustrezna moralno-politična vzgoja gorenjskih študentov ne more pričakovati«. ⁴⁷

V zvezi s to problematiko je že julija 1942 v štajerskem Gradcu potekal sestanek za izmenjavo izkušenj z »narodno-političnim delom« na nekaterih podobnih ozemljih. Na njem je bilo sklenjeno, da bo štajersko pokrajinsko (gavovsko) študentsko vodstvo po vzoru študentskega vodstva v češko-moravskem protektoratu prevzelo vodilno vlogo na področju priključenih ozemelj Sp. Štajerske in Gorenjske, in sicer v sodelovanju z nemškim državnim študentskim vodstvom ter državnim ministrstvom za znanost, vzgojo in ljudsko izobraževanje. Pozvali so državno študentsko vodstvo, da mora sprejeti odredbo, po kateri bodo vsa pokrajinska študentska vodstva v rajhu štajerskemu pokrajinskemu študentskemu vodstvu posredovala podatke o vseh Gorenjcih, ki se šolajo na nemških univerzah oz. visokih šolah. Ta bi potem te sezname v presojo in odločevanje poslala blejski izpostavi državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Predlagali pa so tudi sprejem odredbe, po kateri bi bila tistim Gorenjcem, ki bi jim zavrnilo izdajo nemškega državljanstva na preklic prepovedano študirati na visokih šolah v tujini.⁴⁸

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Friedrich (Fritz) Kürbisch (1915–1985). V Mariboru rojeni nemški nacionalist, od leta 1934 član nacistične stranke; med vojno je bil kot esesovski poročnik nekaj časa vodja 1. oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu. Po vojni je bil priznani literarni zgodovinar in bibliotekar pri Štajerski delavski zbornici v Gradcu.

⁴⁶ Kot je razvidno iz nekaterih drugih dopisov in redkih seznamov, so pri tej številki verjetno upoštevani tudi gimnazijci oz. srednješolci.

⁴⁷ SI AS 1626, Pooblaščenec DKUN, šk. 2, Poročilo. Visokošolski študij Gorenjcev, 23. 9. 1942.

⁴⁸ Ibid.

Pri izdaji dovoljenj za Gorenjce za študij na nemških visokih šolah bi morali po mnenju blejske podružnice DKUN upoštevati naslednje kriterije:

- okrožni vodja NSDAP, pod katerega spada dotični prosilec/študent, bi moral podati kar najbolj podrobno politično karakteristiko družine prosilca;
- poveljstvo Sipo⁴⁹ in SD⁵⁰ bi morala podati mnenje o državno-politični zanesljivosti prosilca;
- izpostava DKUN bi morala podati kar najbolj podrobno rasno karakteristiko prosilca;
- na podlagi gornjih alinej bi izpostava DKUN izdala temeljno dovoljenje za obiskovanje visokošolske ustanove, ki bi bilo omejeno na semester;
- pri vsem tem pa bi k sodelovanju pritegnili še štajersko pokrajinsko študentsko vodstvo, ki bi posameznega prosilca skušalo usmeriti na tisto visoko šolo, kjer bi imel pogoje za ustrezno politično vodenje in vzgojo;
- potem bi štajersko študentsko vodstvo posredovalo ime izbranega gorenjskega študenta krajevno pristojnemu oddelku varnostne službe (SD) zaradi vodenja in oskrbe;
- po vsakem semestru bi potem zgoraj omenjene službe in organizacije ocenjevale politično držo tega gorenjskega študenta;
- po enoletnem preverjanju in udejstvovanju gorenjskega študenta v organih nacistične študentske organizacije pa bi ga izključili iz preverjanja pristojnih varnostnih organov z Gorenjske, pri čemer bi moral potem ostati pod nadzorom samo te študentske organizacije.⁵¹

V poročilu je podana tudi smernica, da glede na takratno politično stanje na Gorenjskem ne sme priti do nikakršnega mehčanja teh ukrepov oz. priporočil, »četudi bi nastopilo pomanjkanje akademsko izobraženih«. Vsi takšni študenti naj se usmerijo v svobodne poklice, vendar naj se tudi tam ne samo strokovno, ampak tudi politično vzgajajo: »Treba je namreč pomisliti, kakšno škodo lahko povzroči Gorenjec, ki brez strogega izbora in pravilne politične vzgoje ter vodstva doseže akademski naziv in potem kot vzgojitelj, inženir ali zdravnik dobi vpliv na vodstvo mladine in širše nemške narodne skupnosti.«⁵²

Na koncu poročila dr. Friedl opozarja, da bi bil najugodnejši trenutek za preverjanje števila visokošolskih študentov, ko bo na podlagi izdanih članskih izkaznic KVB Gorenjcem podeljeno državljanstvo tretjega rajha na preklic. Pri tem svetuje, naj se za posredovanje izkušenj s tovrstnim delom obrne na štajersko študentsko vodstvo, ki je tak pretres za Sp. Štajersko že opravilo. Visokošolski študentje iz Sp. Štajerske so namreč že bili pregledani oz. razvrščeni po strogem izboru in izrecni odobritvi študija, kar je opravila Štajerska domovinska zveza skupaj z ustreznimi organi varnostne službe in štajerskega študentskega vodstva.

49 SiPo – nem. Sicherheitspolizei, varnostna policija.

50 SD – nem. Sicherheitsdienst, varnostna služba.

51 SI AS 1626, Pooblaščenec DKUN, šk. 2, Poročilo. Visokošolski študij Gorenjcev, 23. 9. 1942.

52 Ibid.

Tako je bil vsak visokošolski študent iz Sp. Štajerske, ki ni prestal omenjenih preizkusov, »brez vsakega ozira odstranjen iz visokošolske ustanove, kjer se je izobraževal, in v roku 24 ur poslan v osrednjo Nemčijo, kjer so ga zaposlili v obratih vojne industrije, na delovnem mestu, primernem njegovemu znanju, in mu tako omogočili zagotovitev ustrezne eksistence«. ⁵³

Kakšno je konkretno bilo izobraževanje po nacističnem modelu, je dr. Vinko Skitek prikazal na primeru neke farmacevtske praktikantke iz Prevalj na Koroškem, ki je hotela postati farmacevtka. Ob zaključku izobraževanja je morala v Celovcu opraviti t. i. izpit pred zaključkom šolanja, imenovan Vorprüfung. Za opravljanje tega izpita je morala plačati določen denarni znesek in pridobiti soglasje okrožnega urada nacistične stranke NSDAP, da je politično in rasno ustrezna. ⁵⁴

»Visoke ambicije« gorenjskih maturantov za nadaljnji študij

Ob tem naj omenimo še poročilo, ki ga je sredi novembra 1942 napisal SS šturmbanfirer Rödl in se nanaša na konkretne izkušnje glede odločanja slovenskih maturantov z Gorenjske, točneje iz dela radovljiškega okrožja, na gimnaziji v Beljaku o njihovem namenu za nadaljnje šolanje. ⁵⁵ V poročilu navaja, da je bil »rezultat preverjanja naravnost katastrofalen«, saj so skoraj vsi (26) navedli, da se želijo usmeriti v družboslovne poklice (»poklice človeškega vodenja«), zelo malo pa je bilo takšnih, ki bi želeli izbrati tehnični poklic: »Med njimi so celo kmetje, ki bi želeli biti bodisi visoki uradniki bodisi profesorji. Pri tem pa nimajo interesa za nemško stvar. Poleg tega želijo takoj po maturi nadaljevati šolanje in se pri tem izogniti vojaški ali delovni obveznosti. Eden od bodočih profesorjev je celo pristrojno priznal, da se ga to ne tiče in da bo pač v miru študiral. V tem oziru pa ni bil neki nemški državljani z Bleda, čeprav čisto nemškega izvora, nobena izjema in je tudi podal takšno mnenje.« Skratka, zaradi povedanega je bil Rödl mnenja, da prvi letniki po letu 1919 niso primerni za pripustitev k študiju akademskih in družboslovnih poklicev, kajti »ravno pri njih je namreč najti kar najmanjše razumevanje za nemški pogled na svet, kar se jih bo tudi v prihodnje držalo«. ⁵⁶

Načrti za vračanje gorenjskih študentov iz Ljubljanske pokrajine in italijanskih internacijskih taborišč

V zvezi s poizvedovanjem blejske podružnice DKUN o šolanju oseb z območja zasedenih ozemelj Koroške in Kranjske v tujini oz. zunaj ozemlja rajha, je bilo

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Skitek 2016, 379–380.

⁵⁵ SI AS 1626, Pooblaščenec DKUN, šk. 2, Überprüfung slowenischer Abituranten in Villach, (Preverjanje slovenskih maturantov v Beljaku), 23. 11. 1942.

⁵⁶ Ibid.

na osnovi poročila urada devizne izpostave v Gradcu ugotovljeno, da se je v začetku decembra 1942 zunaj rajha šolalo 20 Gorenjcev/Gorenjk, od tega 19 v Ljubljani in eden/ena v Beogradu. Zajet pa ni bil samo univerzitetni študij, ampak tudi gimnazijski.⁵⁷ Kot so ugotavljali, še nihče od spodaj navedenih ni uradno zaprosil nemških oblasti za dovoljenje za šolanje.⁵⁸

Seznam dijakov in študentov, ki so se izobraževali zunaj Gorenjske

Ime in priimek	Kraj izvora, okrožje	Šolanje, študij
Ažman Marijana	Kranj, KRA	Sanitetna šola v Beogradu
Česen Janez	Kranj, KRA	Teološka fakulteta Ljubljana
Dežman Slavka	Kranjska gora, RAD	Dekliška mešč. šola Lichtenturn, Lju.
Erznožnik Janez	Žiri, KRA	VII. klas. gimnaz., Ljubljana
Erznožnik Vladislav	Žiri, KRA	V. klas. gimnazija, Ljubljana
G(e)rčar Mihaela	Žiče-Radomlje, KAM	Trgovska akadem., Ljubljana
Habjan Vinko	Dob, KAM	Učiteljišče, Ljubljana
Jenko Jože	Mavčiče, KRA	Univerza, Ljubljana
Kopčaver Vinko	Selca, Škofja Loka, KRA	Univerza, Ljubljana
Krajnik Martina	Godešič, Škofja Loka, KRA	Dekliška mešč. šola Lichtenturn, Lju.
Lukančič Frančiška	Litija, KAM	Učiteljišče, Ljubljana
Murnik Franc	Kranj, KRA	Teh. fakult. Univerze v Lj., Ljubljana
Osredkar Franc	Kranj, Savsko pred., KRA	?
Oven Alojzij	Šmartno pri Litiji, KAM	Učiteljišče, Ljubljana
Rehberger Josef	Preddvor, KRA	Gimnazija, Ljubljana
Strupi Janez	Čirče, KRA	?
Štirn Vinko	Stanežiče-Šentvid/Lj., KRA	Teološka fakulteta, Ljubljana
Tramšak Božo	Jesenice, RAD	Učiteljišče, Ljubljana
Tramšak Dušan	Jesenice, RAD	Učiteljišče, Ljubljana
Zorman Miško	Domžale, KAM	Gimnazija, Ljubljana

Ta seznam pa nikakor ni bil popoln, česar so se zavedele tudi nemške oblasti, ki so kasneje skušale pridobiti natančnejše podatke o številu šolajočih se oseb z Gorenjske. Mnogi študenti so namreč zaradi nove državne meje popolnoma prekinili stike z domačimi na Gorenjskem, zato njihovih kontaktov ni imel niti prej omenjeni devizni urad.

V zvezi s problematiko vračanja gorenjskih študentov iz ljubljanske pokrajine (LP) in iz internacijskih taborišč ter o vprašanju gorenjskih kvalificiranih

⁵⁷ SI AS 1626, Pooblaščenec DKUN, šk. 2, Slovenski študentje 1942, 1943, Studienaufenthaltsskosten für die in Kroatien und Italien studierenden Angehörigen von in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains ansässigen Familien (Stroški študijskega bivanja na Hrvaškem in v Italiji oseb, ki imajo družine na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske), dopis z dne 3. 12. 1942.

⁵⁸ Ibid.

delavcev in obrtnikov je konec novembra 1942 na posebnem sestanku v kranjskem hotelu Evropa dr. Kürbisch iz blejskega urada DKUN razpravljal z vodjo nemškega konzulata v Ljubljani Lissenbergom in sekretarjem konzulata Pohlom. Kürbisch je bil mnenja, da »so to problematiko doslej zanemarjali in bi jo bilo treba čimprej urediti«. Glede tega je konzul Lissenberg Kürbischu obvestil, da je bilo med koroškim gaulajterjem dr. Rainerjem in visokim komisarjem za ljubljansko pokrajino Graziolijem dogovorjeno, da bi se študentje z Gorenjske, ki so se šolali v Ljubljani, »če bi bilo mogoče, v doglednem času vrnili nazaj domov«. ⁵⁹ Pri tem je visoki komisar zagotovil, da bodo najprej ugotovili, koliko gorenjskih študentov je v italijanskih internacijskih taboriščih in v sami Ljubljani, na osnovi česar se bo mogoče nadalje pogovarjati o tej stvari. Ugotavljali so tudi, da so tako na nemškem konzulatu v Ljubljani kot v blejskem uradu za utrjevanje nemštva v zadnjih mesecih prejeli veliko posameznih prošenj za vrnitev teh študentov na Gorenjsko. Ker nemški konzul ni vedel, kaj bi ta vrnitev pomenila za (politično) stanje na Gorenjskem, teh primerov še ni vzel v reševanje. ⁶⁰

Ker je DKUN pred nedavnim sprejel smernice glede teh študentov in je bil sprejet odlok, da se od 30. septembra 1942 gorenjskim študentom v ljubljanski pokrajini ne smejo več izdajati dovoljenja za izvoz tuje valute (deviz), so bili na sestanku sprejeti naslednji sklepi:

1. Blejska podružnica DKUN bo pripravila seznam vseh gorenjskih študentov, ki študirajo v LP ali so v internacijskih taboriščih, in ga po izdelanem mnenju in preverbi poslala v končno reševanje vodji nemškega konzulata v Ljubljani.
2. Vodja nemškega konzulata v Ljubljani bo nato ta seznam izročil visokemu komisarju za LP in ga opozoril, da se na seznamu zajeti študentje lahko na osnovi že prej dogovorjenega sporazuma med koroškim gaulajterjem ter visokim komisarjem za LP vrnejo na ozemlje rajha. S tem bi pri visokem komisarju za LP dosegli prepričanje, da se bo nemška stran glede tega vprašanja držala obljube, ki jo je dala. To je nemški konzul v Ljubljani imel za zelo pomembno dejstvo v prihodnjih pogajanjih z visokim komisarjem.
3. Vodja nemškega konzulata v Ljubljani bo po prejemu soglasja s strani visokega komisarja za LP pridobil za v Ljubljani stanujoče študente pri policijskem uradu za tujce, za internirane gorenjske študente pa pri vojaških oblasteh, dovoljenje za enkratni prestop državne meje.
4. Vodja nemškega konzulata bo visokega komisarja pri tem zaprosil, naj mu izroči seznam vseh pri tej akciji ugotovljenih oz. zajetih gorenjskih študentov, da ga bo ta lahko predal v nadaljnjo obdelavo blejski podružnici DKUN.
5. S strani visokega komisarja za LP in italijanskih vojaških organov je bilo že sporočeno, da so pripravljeni dovoliti vrnitev na Gorenjsko le tistim študen-

59 SI AS 1626, Pooblaščenec DKUN, t. e. 2. Slovenski študentje 1942, 1943, Zabeležka dr. Kürbischu z naslovom Rückführung der Oberkrainern aus der Provinz Laibach (Vračanje Gorenjcev iz Ljubljanske pokrajine), 27. 11. 1942.

60 Ibid.

tom, ki niso aktivno delovali proti italijanski državi ali italijanskim oblastem in niso znani kot komunisti.

6. Če bi se potem izkazalo, da bi bilo zbiranje gorenjskih študentov za vrnitev v sami Ljubljani nemogoče ali bi bila njihova takojšnja vrnitev v nasprotju s smernicami DKUN, bi moralo biti v Šentvidu pri Ljubljani ali v Medvodah urejeno sprejemno taborišče, kjer bi lahko te vračajoče študente organizirano in urejeno sprejemali in jih preverjali, da bi lahko o nadaljnjem postopanju z njimi (dokončno) odločil urad DKUN.
7. Vodja nemškega konzulata v Ljubljani na podlagi preteklih izkušenj brez zadržkov soglaša z uporabo strogih in upravičenih smernic pri obravnavi teh študentov, kajti ob neupoštevanju principov, ki jih je postavila blejska podružnica DKUN v interesu rajha, pri tej akciji ne bi mogel sodelovati.
8. Vodja konzulata je ob tem zaprosil blejsko podružnico DKUN, da na podoben način v sodelovanju s Štajersko domovinsko zvezo (SHB) pripravi podoben načrt za vrnitev slovenskih študentov tudi za Sp. Štajersko.⁶¹

Ob tej načrtovani akciji vračanja gorenjskih študentov pa se je odprla še ena težava. Na podlagi dogovora med Tretjim rajhom in Kraljevino Italijo je bila pri obeh zunanjih ministrstvih z italijanskega ozemlja v rajh dovoljena le preselitev oseb nemške narodnosti oz. t. i. folksdojčarjev. Ker pa je šlo pri tej zadevi za preselitev oseb slovenske narodnosti, je nastopila težava. Na omenjenem sestanku je bilo ugotovljeno, da bodo morali ta dogovor nekoliko omehčati, saj je bila čimprejšnja vrnitev gorenjskih študentov v rajh po mnenju blejske podružnice DKUN »koristna za nemško državo, ker se bi s tem preprečilo nadaljnje sovražno vplivanje nanje in s tem poslabševanje političnega stanja«.⁶²

Prav tako je nemški konzul zavrnil splošno vrnitev vseh študentov v rajh in se zavzel »za vrnitev za delo usposobljenih in že izučenih Gorenjcev v rajh, ki jih bi lahko potem vključili v ustrezne delovne procese v rajhu«.

V zvezi s tem je bil na sestanku sprejet naslednji konkreten delovni načrt:

1. Vrnitev na Gorenjsko bo mogoča le na podlagi posamičnih prošenj, da bo mogoče primer individualno obravnavati.
2. Vse aktivnosti v zvezi s preverjanjem prosilcev, kar pomeni vključitev varnostne policije (SiPo) in Varnostne službe (SD) kakor tudi okrožnih vodstev nacistične stranke, ki sodelujejo pri oblikovanju odločitev, mora prevzeti le urad DKUN in vse to dostaviti nemškemu konzulatu v Ljubljani.
3. Dodatno mora nemški konzulat v Ljubljani vse prosilce seznaniti z dejstvom, da čeprav bi prejeli dovoljenje za enkratni prihod na območje rajha, ne morejo z gotovostjo računati, da bodo na Gorenjskem tudi ostali, kajti v vsakem primeru bodo nato poslani naprej v stari rajh ali na določena nemška naselitvena območja zunaj rajha.⁶³

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid.

Zaključek

Kot smo predstavili v prispevku, so leto dni po uvedbi izključno nemškega osnovnega šolstva okupatorske oblasti na Gorenjskem začele čutiti potrebo po urejanju statusa takrat sicer maloštevilnih študentov s tega območja, ki so študirali na nemških ali tujih univerzah. Za nemškega okupatorja je to predstavljalo določen varnostno-politični problem, saj je bila po njihovem mnenju slovenska inteligenca v zadnjih desetletjih Avstro-Ogrske in potem v času stare Jugoslavije zelo panslavistično in protinemško usmerjena. Vodilno vlogo pri tem je imela ravno inteligenca s Kranjske in Gorenjske, zato je nemški okupator sprejel določene ukrepe za omejitev števila bodočih izobražencev. Pri tem je moral po eni strani upoštevati stroge politične kriterije, po drugi pa ugoden rezultat rasnih pregledov gorenjskega prebivalstva. Čeprav prispevek predstavlja dodaten kamenček v mozaiku odkrivanja te problematike, pa bo vsekakor treba opraviti še temeljito študijo o medvojnih študentih s celotnega nemškega okupacijskega ozemlja in zlasti ugotoviti točno število slovenskih študentov in gimnazijcev z vsega nemškega zasedenega ozemlja, ki so se tedaj šolali bodisi na univerzah na ozemlju rajha bodisi zunaj njega.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, ARS

SI AS 1603, Deželni svetnik okrožja Kamnik, t. e. 37.

Poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj Deželnemu svetniku okrožja Kamnik, 5. 2. 1943.

Poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj Deželnemu svetniku okrožja Kamnik, 19. 2. 1943.

SI AS 1626 Pooblaščenec Državnega komisarja za utrjevanje nemštva (DKUN), Bled, Radovljica, t. e. 2.

Mair Kaibitschev sklep o ugotovitvah obiska inšpekcije Nacionalpolitične vzgojne ustanove iz Berlina, Celovec, 3. 3. 1943.

Pravila SHB kot vzorec za ravnanje na Gorenjskem, 19. 3. 1942.

Bericht, Hochschulstudium der Oberkrainer (Poročilo. Visokošolski študij Gorenjcev), 23. 9. 1942.

Überprüfung slowenischer Abituranten in Villach, (Preverjanje slovenskih maturantov v Beljaku), 23. 11. 1942.

Slovenski študentje 1942, 1943, Studienaufenthaltskosten für die in Kroatien und Italien studierenden Angehörigen von in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains ansässigen Familien (Stroški študijskega bivanja na Hrvaškem in v Italiji oseb, ki imajo družine na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske), dopis z dne 3. 12. 1942.

Zabeležka dr. Kürbischa z naslovom »Rückführung der Oberkrainern aus der Provinz Laibach« (Vračanje Gorenjcev iz Ljubljanske pokrajine), 27. 11. 1942.

Časopisni viri

- »Razpregled učeče se mladine na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske«, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja 5. 7. 1941.
- »Die Deutsch-kurse in Südkärnten haben begonnen«, *Karawanken Bote*, nemška izdaja, 19. 7. 1941.
- »Uspehi nemškega učiteljstva v jezikovnih tečajih na Južnem Koroškem«, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 2. 8. 1941.
- »Od meseca septembra naprej nemške šole na Južnem Koroškem«, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 30. 8. 1941.
- »Razglas šolskega oddelka pri šefu civilne uprave z dne 10. 9. 1941«, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 13. 9. 1941.
- »50.000 šolskih knjig za Südkärnten«, *Karawanken Bote*, 18.10.1941.
- »Zanimivosti«, *Karawanken Bote*, 11. 10. 1941.
- »Slovesen sprejem nemškega učiteljstva«, *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 19. 7. 1941.

Spletni vir

Deutsche Heimschulen, Nemška Wikipedija: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutsche_Heimschule_Schlo%C3%9F_Iburg (pridobljeno, 11. 3. 2024).

Literatura

- Ferenc, Tone: Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo, *Pri-spevki za zgodovino delavskega gibanja* 20, 1980, št. 1–2.
- Ferenc, Tone: Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik, Polom okupatorjevega šolstva, *Historia : znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani*; 13, 2010.
- Ferenc, Tone; Godeša, Bojan: Slovenci pod nacističnim gospodvom 1941–1945, Germanizacija dežele in ljudi, *Historia: znanstvena zbirka oddelka za zgodovino filozofske fakultete univerze v Ljubljani*, 14, 2009.
- Hančič, Damjan. Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 71, 2023, št. 1.
- Skitek, Vinko: *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945*, Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016.
- Trobevšek, Marko, Pri pouku načeloma govorimo samo nemško – Vpogled v didaktiko nacistične šole na zasedenem Gorenjskem, *Kamniški zbornik*, 26, 2022, str. 197–201.

Bruno Raguž*

Foreign Students in Croatia during the Second Half of the 20th Century - the Example of the Faculty of Metallurgy in Sisak

Tuji študenti na Hrvaškem v drugi polovici 20. stoletja - primer Metalurške fakultete v Sisku

Abstract

The migration and the arrival of foreign workers or students in Croatia, as well as in most of the EU, remains a controversial issue. According to the author's opinion, the consideration of the impact of the local environment into which such individuals arrive is often still lacking, while on the other hand, the discussion often centres on the impact they have on the local community and space. Therefore, this paper, which adopts a historical perspective and examines students who came to the Metallurgical Faculty in Sisak from Non-Aligned Movement countries in the second half of the 20th century aims to draw attention to this and related issues. After a brief introduction and historical context, the paper presents foreign students using archival material, with a special emphasis on the challenges and problems faced by the students of that time. To at least approximately gain insight into the public perception of foreign students, the paper analyses the periodicals of the researched period, specifically the daily newspaper *Jedinstvo*, and briefly reflects on the local community's memories of foreign students.

Izvleček

Migracije in prihod tujih delavcev ali študentov na Hrvaško, pa tudi v večino držav EU, je še vedno zelo aktualna tema. Po avtorjevem mnenju še vedno premalo upošteva vpliv lokalnega okolja, v katerega prihajajo, po drugi strani pa se razprave pogosto osredotočajo na vpliv, ki ga imajo sami na lokalno skupnost in prostor. Zato je namen prispevka, da se s pomočjo zgodovinske perspektive loti vprašanja, ki obravnava študente, ki so prišli na Metalurško fakulteto v Sisku iz držav gibanja neuvrščenih, in opozori na ta problem. Po kratkem uvodu in zgodovinskem kontekstu so tuji študenti v prispevku predstavljeni s pomočjo arhivskega gradiva, s posebnim poudarkom na izzivih in težavah, s katerimi so se takrat soočali. Da bi vsaj približno dobili vpogled v javno mnenje o tujih študentih, članek analizira periodiko iz raziskovanega obdobja, zlasti dnevnik *Jedinstvo*, in na kratko odstira spomine lokalne skupnosti na tuje študente.

* Bruno Raguž, mag.educ.hist. et mag.hist.art., Universities of applied sciences Baltazar Zaprešić, e-mail: brunoraguz@gmail.com

Keywords: foreign students, Croatia, Sisak, Faculty of Metallurgy

Ključne besede: tuji študenti, Hrvaška, Sisak, Fakulteta za metalurgijo

Introduction

With Croatia's accession to the European Union in 2013, the Croatian educational space opened up to students from EU Member States, allowing them to study under the same conditions as those from Croatia. However, other students, those referred to as "third-country students", can also study in Croatia,¹ but they must enrol through separate quotas and cover their own tuition fees. Foreign students can come to Croatia through Erasmus mobility or the Study in Croatia programme.

Nevertheless, at the beginning of the 2023/2024 academic year, one of the portals that tracks issues related to the lives of students in Croatia published an analysis based on data they obtained, revealing that there are very few foreign students in Croatia who did not come through Erasmus mobility, which is a relatively short-term programme. For example, only 128 foreign students enrolled at Croatia's largest university, the University of Zagreb, for the 2023/2024 academic year, compared to 11,080 domestic students. The greatest interest in studying in English was shown at the Faculty of Medicine, where 350 candidates from around the world applied for 95 available spots. However, there are universities that have almost no foreign students, such as the University of Zadar, which has just seven, and the University of Slavonski Brod, which has none.² These statistics are surprising, since the number of students from Croatia is decreasing every year due to the declining number of high school graduates, and internationalisation is often mentioned as a priority for Croatian universities. This trend is not only present in Croatia but also across Europe. For example, a well-known economic journal published an article titled "How to Attract and Retain Foreign Students", stating that the UK aims to have 600,000 foreign students by 2030, considering it beneficial for the economy.³ As for the countries of origin, excluding EU Member States, most foreign students in Croatia come from neighbouring Bosnia and Herzegovina, Montenegro, and Israel.⁴ In conclusion, it is worth noting that during the first seven months of last year (2023), only 315 foreign nationals with

1 <https://gov.hr/hr/studiranje-za-strane-drzavljanje-u-rh/1078?lang=hr> accessed on: 11.9.2024

2 <https://www.srednja.hr/faks/domacih-studenata-je-sve-manje-provjerili-smo-koliko-ima-stranik-na-sveucilistima-u-hrvatskoj/> accessed on: 11.9.2024.

3 <https://lidermedia.hr/biznis-i-politika/strani-studenti-kako-ih-namamiti-i-zadrzati-149540> accessed on: 11.9.2024.

4 <https://www.novolist.hr/novosti/hrvatska/broj-stranik-studenata-u-hrvatskoj-porastao-za-20-posto-e-vo-zbog-kojih-fakulteta-najvise-dolaze/> accessed on: 11.9.2024.

university degrees were employed in Croatia.⁵ Certain events, such as Welcome Week and Erasmus Days, are organised for foreign students, but a systematic approach to this issue is still lacking.

Therefore, this paper aims to encourage comprehensive consideration of this issue, by revisiting the not-so-distant past when a small Croatian town, Sisak, became home to a relatively large number of foreign students. It questions the impact of the environment on incoming students then, and opens the discussion on the progress made on this issue over the past 40 years.

It is worth noting that some studies on foreign students have already been conducted, primarily based on experiences in Western countries such as the USA, UK, and Canada,⁶ while studies of this kind in other countries, including those that were once part of the Eastern Bloc, are still lacking. This should not be surprising, given that foreign students appeared much earlier in the West, according to some authors even in the 18th century, although it should be kept in mind that students migrated to some of the oldest universities in Europe as early as the Middle Ages.⁷

Sisak as the Host

"Foreigners", "Blacks", "Arabs" – these are all terms you might hear in conversation with residents of Sisak when discussing students who, until recently, came to the Faculty of Metallurgy, the city's sole faculty, from Non-Aligned Movement countries. Sisak is a city in central Croatia, approximately 60 kilometres from the capital, Zagreb, with a moderately warm and rainy climate. Situated at the confluence of three rivers, the average humidity in Sisak is around 80%, and winters are milder while summers are cooler. According to cloud counting criteria, Sisak is a mostly cloudy city, with frequent fog during autumn and winter, averaging about 82 foggy days per year.⁸ Therefore, it can be concluded that most foreign students arrived in a completely different environment from that in their homelands.

After World War II, the rapidly growing economy of Sisak faced a chronic shortage of educated professionals, particularly in metallurgy, where there was a deficit of about 300 engineers by the late 1950s. In response, Željezara, one of the city's largest industrial giants, initiated the establishment of an institution

5 <https://www.vecernji.hr/vijesti/stranih-studenata-u-hrvatskoj-trecina-je-na-medicini-najvise-u-splitu-pa-rijeci-i-zagrebu-1704508> accessed on: 11.9.2024.

6 Emmanuel E. Akanwa, International Students in Western Developed Countries: History, Challenges, and Prospects, *Journal of International Students*, vol. 5, 2015, n. 3, p 271.

7 Ibid., 272.-273.

8 Mirela Slukan Altić, *Historical Atlas of Cities – Sisak - 2nd Edition*, Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar and State Archives in Sisak, 2012, p 12.

in Sisak to educate such professionals in 1958.⁹ In 1960, a law was passed stating that the Technological Faculty in Zagreb would establish the Department of Metallurgy and the Technological Department for Oil Production.¹⁰ Sisak would receive these departments through the restructuring of the Technological Faculty three years later.¹¹

The first generation of students began their studies in the academic year 1960/61,¹² with 89 students enrolled,¹³ 22 of whom graduated in 1964/65.¹⁴ The departments often faced funding problems, despite partial funding being secured at the level of the republic,¹⁵ they always relied on support from "economic entities", as mentioned in the text "Who Will Fund the Faculty?"¹⁶ It is no surprise that industry played a crucial role in funding educational programmes, as it was precisely where such professionals were most needed, with nearly 50% of Sisak's workforce in that period employed in the "industry and mining" sector, making it the most powerful sector capable of supporting educational institutions.¹⁷

With the reorganisation of the Faculty of Technology in 1974, the existing departments were abolished and the Basic Organisation of Associated Labour (OOUR) Metallurgical Engineering was established as one of the OOURs of the Faculty of Technology.¹⁸ Four years later, OOUR together with the Institute of Metallurgy separated from the Faculty of Technology and formed a Work Organisation that became an integral part of the Self-Management Organisation of Labor (SOUR) of the Željezara Sisak (Sisak Steelworks).¹⁹ In 1979, the Metallurgical Faculty was founded, which would become an independent member of the University of Zagreb,²⁰ although it continued to have dual affiliation with both the steelworks and university. It formally became an independent scientific and educational institution on June 1, 1991.²¹

9 Darko Maljković, Development of Higher Education and Organized Scientific Research in Sisak, *Radovi Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža"*, no. 3, 1993, p 133.

10 Darko Maljković (ed.), *University of Zagreb – Faculty of Metallurgy: 40 Years (1960-2000)*, Sisak: Faculty of Metallurgy, 2000, p 13.

11 Mirko Gojić, *Fifty Years of Metallurgy Studies*, Sisak: Faculty of Metallurgy Sisak, 2010, p 19.

12 Darko Maljković (ed.), *University of Zagreb – Faculty of Metallurgy: 40 Years (1960-2000)*, Sisak: Faculty of Metallurgy, 2000, p 15.

13 Mirko Gojić, *Fifty Years of Metallurgy Studies*, Sisak: Faculty of Metallurgy Sisak, 2010, p 17.

14 Darko Maljković (ed.), *University of Zagreb – Faculty of Metallurgy: 40 Years (1960-2000)*, Sisak: Faculty of Metallurgy, 2000, p 24.

15 Hrvoje Klasić, *Croatian Spring in Sisak*, Zagreb: Srednja Europa, 2006, p 18.

16 Tko će financirati fakultet? (*Who Will Fund the Faculty?*), *Jedinstvo*, March 16, 1967, issue no. 711, p 5.

17 Hrvoje Klasić, *Croatian Spring in Sisak*, Zagreb: Srednja Europa, 2006, p 16.

18 Mirko Gojić, *Fifty Years of Metallurgy Studies*, Sisak: Faculty of Metallurgy Sisak, 2010, p 20.

19 Ibid., p 21.

20 Ibid., p 22.

21 Darko Maljković (ed.), *University of Zagreb – Faculty of Metallurgy: 40 Years (1960-2000)*, p 18.

According to the older literature, specifically the only article that mentions them, foreign students initially comprised about 5% of the total number of attendees at the Department and later at the Faculty of Metallurgy. Despite this percentage and the fact that their presence was noticed by the citizens of Sisak, their existence in the city and at the Faculty remained almost unnoticed. Among these 5% of foreign students, the majority were from Syria, Jordan, and Iraq.²² It is surprising, therefore, that to this day there is not a single relevant study that at least partially addresses this topic, and so research must rely almost entirely on archival sources.

Foreign Students in Sisak²³

Who were the foreign students in Sisak?

With regard to the countries which these students came from, and as noted above, these were mainly Syria, Jordan, and Iraq, with Syria leading significantly. Specifically, the number of students from Syria, over 20 of them, is almost equal to the total number from other countries combined, with Jordan in second place with 12. In addition to these three countries, there was one student each from Sudan, Lebanon, and India. Particularly interesting are the details concerning the student from India, where someone accidentally or intentionally enrolled him under "Yugoslav" citizenship, while his birth certificate states he is "Pakistani". This example illustrates one of the issues that can arise when studying this group of foreign students.

Speaking of citizenship and nationality, these two are usually the same, but there are several examples where differences exist. Apart from the student from India, another example is a student from Iraq who identified as "Muslim". Two students from Syria identified as "Kurdish", although the dominant ethnicity for this group is "Arab". Several other students identified as Arabs, but it is interesting to note that they came from three different countries – Iraq, Syria, and Jordan.

One of the data points that can be systematically tracked is the age of the students. By analysing their dates of birth, it can be observed that foreign

22 Darko Maljković, Development of Higher Education and Organized Scientific Research in Sisak, *Radovi Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža"*, no. 3, 1993, p 136.

23 All the information provided in this chapter is derived from archival documents housed at the Faculty of Metallurgy, specifically from the Registry Book of the Faculty of Metallurgy in Sisak, covering entries from number 3 to number 7. Due to restrictions on the use of these materials and in accordance with personal data protection regulations, as stated and agreed upon by the author, it is not possible to reference any document in more specific detail. It is also important to note that student records are not consistently filled out; they range from being fully completed to entirely empty, which complicates the effort to follow a clear and consistent narrative. For these reasons, all results are presented in a summarised and descriptive manner, rather than individually.

students arrived as already "established" individuals, often in their late 20s or even during their 30s, with most being part of the post-war generation born in the period 1946-1949. Following them are those born in the 1950s, with only one student, the previously mentioned Indian, who was significantly older than the average, since he was born in 1939. Besides age, information about the parents of foreign students is well documented. It can be concluded that in all these cases their fathers were responsible for financially supporting the family, as their mothers were invariably homemakers. Fathers' incomes varied, but mostly they were retired men who had held prominent positions during their working lives. For example, one student's father was noted as a "retired colonel", while another's was a "retired director", and there is one father who was still working as a physician.

The funding of these students varied considerably, but two main sources can be observed: family support and various forms of scholarships or financial aid from their native governments. Financial assistance from the family primarily comes from the students' parents, specifically their fathers, while a smaller portion comes from other close family members, like brothers. An interesting case involves a student submitting a document in Arabic, later translated, stating that a family member will cover the cost of their education. Scholarships and state aid are of diverse types. For instance, there is a record of a scholarship from the Ministry of Education of Pakistan disbursed through the Commission for Cultural Relations with Foreign Countries of Yugoslavia. The Jordanian Engineering Society requests confirmation that a student has graduated, but it is unclear from the documentation whether the student received a scholarship from them. In the same student's file, there is a letter from the Office of the Cultural Advisor of the Iraqi Embassy claiming that they will provide a scholarship. Thanks to these details it is possible to ascertain the cost of education. For example, one student from Iraq sought financial support from their embassy for medical treatment, noting that one semester costs 45,000 "new dinars". Only one student's records indicate funding through a loan, but further details are not known.

As previously mentioned, all the students who came to Sisak were at an age where it was expected they had already reached a certain level of education. The majority arrived having completed secondary education, which they subsequently had recognised throughout Yugoslavia. For instance, several students provided certificates from the Education Centre in Sarajevo confirming recognition of their secondary school diplomas, often equating them with a high school programme. A smaller number of students had completed higher education programmes, for which their home embassies issued certificates. For example, the Embassy of Pakistan authenticated the statements and diplomas of a student who had previously completed undergraduate studies there.

Before starting their studies, all the students had to pass an exam in the Serbo-Croatian language, which was held at the Faculty of Philosophy in Zagreb.

A certificate of completion from this course was evidently a requirement for admission to the Faculty of Metallurgy, as it is found in almost every student's file. Despite these certificates, documents filled out by the students themselves indicate that their command of the Latin script was often weak, their handwriting messy, and at times inaccurate. Therefore, it raises the question of how proficient the students actually were in terms of communication and interaction with the local population.

Challenges and problems of foreign Students

Students faced various challenges, including frequently changing universities within Yugoslavia. A significant number of students at the Faculty of Metallurgy transferred from other faculties, such as the Technical Faculty in Novi Sad or Bor. However, most students continued their studies in Sisak after initially starting at the Faculty of Technology in Zagreb, which was logical since these were essentially part of the same institution.

Upon arriving in Sisak, students almost all lived in private accommodation. It is not surprising that there was no organised accommodation then, as this is still the case today. Although this is not explicitly detailed in the files, conversations with Faculty members reveal that students lived in rented rooms, often within the apartments and houses of some of the locals in Sisak, for whom this arrangement provided a reliable and steady income.

When discussing students' stay in Sisak, it is important to note that many of them wanted to extend this after completing their studies. They often attempted to do so by applying for an additional year of study without any student rights, solely to prolong their time in Sisak. The reasons for this vary, but in several cases the issue of military service arises, and one student explicitly requested approval for an additional year to avoid going to the "front".

In the students' files there is also some medical documentation, which they often use to justify requests for extending their studies, re-enrolment, or postponement of exams. Based on the medical findings and discharge letters they submitted, it is clear that their major concerns were respiratory illnesses. They predominantly suffered from pneumonia, bronchitis, and similar conditions. In one case, a student from Sudan was even prescribed a "change of climate" as therapy by a doctor.

Student grades could be tracked through two main avenues: first, through exam registration forms, which are largely preserved in the archives, and second, through grade transcripts that culminate in an average grade. It can therefore be determined that the foreign students had an average grade in the "middle range", which is around 3 out of 5, with some slightly higher and some slightly lower. However, it is equally clear that they often encountered obstacles in their studies, as evidenced by a significant number of commission exams where they were compelled to take a particular exam four or even five times.

Academic success and future career for foreign students

Speaking of student grades, an interesting letter from the Iraqi Embassy in 1972 queries the Faculty, seeking an explanation as to how a specific student enrolled in the first year of studies for the fifth time. The Faculty responded that he had only enrolled in studies in Sisak for the first time that year, having previously studied in Novi Sad.

The majority of students attained the status of engineers, i.e., they graduated. A smaller number obtained a master's degree, and only a few went on to earn a doctoral degree. On the other hand, a large number of students dropped out or transferred to other studies, resulting in their records remaining somewhat sparse. It is worth noting that today, the City Library of Sisak preserves graduate, master's, and doctoral theses of students transferred from the Technical Library of Željezara, which now serve as a valuable source for studying the scientific and professional activities of the Faculty.

Only a small number of students worked during their studies, mainly within Željezara, in the steelworks and casting jobs, all on temporary contracts. The Faculty of Metallurgy, and its predecessors, did not only collaborate extensively with Non-Aligned Movement countries, which are the focus of this study, but also had very fruitful collaborations with European institutions. For instance, noteworthy is the cooperation with the Mining Academy in Freiberg, Germany, where 12 engineers received training, and two collaborations resulted in doctoral dissertations.²⁴

Foreign Students in the Press

The daily newspaper *Jedinstvo* from Sisak, which is effectively the best chronicle of events in Sisak over the years, simply does not recognise foreign students in Sisak as a subject of interest. There are almost no articles or photographs about them, not even occasional mentions. Articles about Africa and distant countries were limited to texts such as "African Magic", which announced the performance of around 30 dancers from Senegal.

The only mention of foreign students in the press was during the Forum on Iraq, organised by the National Union of Iraqi Students and led by Asad Ahmed, a student at the Faculty of Metallurgy. Here Ahmed spoke about the history and interesting aspects of Iraq, accompanied by an exhibition of 200 photographs.

²⁴ Darko Maljković (ed.), *University of Zagreb – Faculty of Metallurgy: 40 Years (1960-2000)*, Sisak: Faculty of Metallurgy, 2000, p 47.

African Magic, Jedinstvo, August 13, 1981.

The text also mentions that there were some 700 Iraqi students studying in Yugoslavia, indicating that such collaborations will continue.²⁵

With regard to articles on students and the University in general, it seems that interest in publishing such texts practically decreased from year to year. While in the 1960s, during the formation of the first departments, newspaper columns were often filled with news about equipping and launching these, accompanied by open criticism. However, over time this interest gradually waned, and articles addressing educational issues mostly focused on student and pupil financing problems and the increasingly common issue of unemployment.

²⁵ "Forum on Iraq", *Jedinstvo*, 21.5.1987, p 2.

Forum on Iraq, Jedinstvo, 21.5.1987, p 2.

One of the few articles that touches on the activities of the Faculty primarily as an educational institution is the one that covered the first awarding of the Master's of Technical Sciences, where 10 master's degrees in metallurgy were awarded. Among those who received them was Ahmed Syed Ejaz, whose file remains at the Faculty of Metallurgy to this day.²⁶

The steelworks in Sisak, like many other large organisations, had its own newspaper, *Vjesnik Željezare*. However, this did not dedicate space to foreign students, either, and even wrote quite briefly and infrequently about the

²⁶ "The first graduation ceremony for the Master's of Technical Sciences", *Jedinstvo*, 10.3.1988., p 8.

Novi magistri tehniških znanosti s lijeva na desno: Ahmed Syed Ejaz, Želimir Čulig, Milica Kesić-Racan, Stoja Rešković, Marijan Golja, Radana Dmitrović i Faruk Unkić

Prva promocija magistara tehniških znanosti

SISAK – Prvi put u Sisku je promovirano 10 magistara tehniških znanosti iz područja metalurgije.

Na prigodnoj svečanosti, održanoj u prostorijama fakulteta, u skladu s tradicionalnim protokolom magistrima tehniških znanosti proglašeni su: Radana Dmitrović, Milica Kesić-Racan, Stoja Rešković, Želimir Čulig, Ahmed Syed Ejaz, Irfan Čamili, Alija Bulja, Shita Agim, Marijan Golja i Faruk Unkić.

Zvanje diplomiranog inženjera metalurgije stekli su Dušan Čurčija, Ljiljana Radanović, Zvonko Dopar,

Radojka Borojević, Milan Stojić, Miloš Bjelajac, Jovan Čurčija, Marina Kopriva, Zoran Novaković, Aida Salihović, Milka Sisan, Mladenka Troškot, Tihana Marjanović, Marijanka Kramarić i Ivo Mišura, a inženjera metalurgije Senka Filipović, Marija Božičević, Zlatko Božičević, Miljenko Stokić, Milan Sredić i Stjepan Galović.

Pored prof. dr. Darka Maljkovića dekana fakulteta, promotori su bili i prof. dr. Josip Črnko i prof. dr. Dubravka Ugarković.

B. Savić

The first graduation ceremony of Master's of Technical Sciences, Jedinstvo, 10.3.1988., p 8.

Faculty's work, with articles mostly focusing on the integration of "experts into production processes". The newspaper paid much more attention to cultural and sports events in the town and factory, as well as critical reflections on working conditions and progress.

For comparison, in Slovenia there was a newspaper called *Glas Afrike* (Voice of Africa), published by the Union of African Students. Although the newspaper was essentially just a collection of various texts, resembling a bulletin rather than a professional newspaper, it indeed served as the voice of foreign students. Moreover, all the texts were in Slovenian, indicating they were intended for Slovenian readership. This is further supported by sentences in the texts

such as "Africa is a unity of 50 countries with different cultural mentalities",²⁷ aimed at familiarising Slovenians with Africa. However, the newspaper also expressed firm political and social views held by African students, referring to the regime in Rhodesia, for example, as racist and vengeful. Towards the end of the newspaper, there were even advertisements featuring logos of prominent Slovenian companies like Bank of Ljubljana, underscoring the integration of the newspaper and the Union of African Students into everyday life.

Foreign Students in the Memories of the People of Sisak

Foreign students constituted a significant proportion of the total number of students at the Faculty of Metallurgy in Sisak, occasionally making rare appearances in the public life of the city. But how are they remembered by the people of Sisak?

Talking to older residents who could at least partially recall them gives the impression that they did not leave a deep mark in collective memory. The most common responses centred around them being noticed due to their race when they went out in the city, but there were no specific memories apart from the fact that they always stuck together in tight-knit groups. One student developed a very friendly relationship with the local handball club, often accompanying Sisak's handball players to tournaments. He even taught them the basics of Arabic script, which remains in my interlocutor's memory to this day.

Another story involving foreign students revolves around a romantic relationship one had with a girl from Sisak. Out of this a girl was born, who, due to her different skin colour, experienced quite a bit of adversity in her hometown, which actually forced her mother to leave Sisak and move away. Her subsequent fate is unknown.

Unfortunately, the memory of foreign students in Sisak has almost completely faded, and there are no visible traces of their presence. As a result, conducting any systematic research on the culture of memory related to them has become impossible.

Instead of a Conclusion...

The research revealed that the foreign students in question arrived in a land vastly different from their home countries, facing a series of challenges and difficulties, including health issues. Moreover, there was no systematic support in place to address these problems. Language barriers and other misunderstandings

27 *Glas Afrike*, March 1979, p 3.

frequently occurred, further complicating their studies and leading to varied levels of academic success. In the end, the students were not integrated into the public life of Sisak, and apart from a few exceptions there was almost no media coverage about them.

This brief exploration has offered initial insights into the issues surrounding foreign students in Sisak, and indeed in Croatia as a whole, but it is by no means definitive. I believe that for a city the size of Sisak it is significant that students from all over the world went there, enriching their knowledge and contributing to both the Faculty and the city itself, at least in terms of enabling people to become familiar with something different, something most in Croatia did not encounter every day. On the other hand, it is clear that these students faced a range of challenges and issues, many of which often went unrecognised and thus unaddressed.

This study should serve as a catalyst for further exploration of this topic, expanding our understanding of history, because at present the students from Non-Aligned countries, much like their origins, remain an "un-aligned" and insufficiently recognised part of Croatia's educational history, as well as its microhistory with regard to Sisak.

Lastly, it should be noted that the issue of foreign students and migrants in general is still neglected, and in the future it is important not only to draw attention to how they impact the community but also to open the discussion on how the community and environment impact them.

Sources and References

Sources

Archive of the Student Service of the Faculty of Metallurgy in Sisak

Registry Book of the Faculty of Metallurgy in Sisak, no. 3

Registry Book of the Faculty of Metallurgy in Sisak, no. 4

Registry Book of the Faculty of Metallurgy in Sisak, no. 5

Registry Book of the Faculty of Metallurgy in Sisak, no. 6

Registry Book of the Faculty of Metallurgy in Sisak, no. 7

Newspapers

"Who will finance the faculty?", *Jedinstvo*, March 16, 1967, issue no. 711.

"Forum on Iraq", *Jedinstvo*, May 21, 1987.

"First promotion of Masters of Technical Sciences", *Jedinstvo*, March 10, 1988.
Glas Afrike, March 1979.

Literature

Akanwa, Emmanuel E.: International Students in Western Developed Countries: History, Challenges, and Prospects, *Journal of International Students*, vol. 5, no. 3, 2015.

- Butković, Hrvoje; Samardžija, Višnja and Rukavina, Ivana: *Foreign Workers in Croatia: Challenges and Opportunities for Economic and Social Development*, Zagreb: Institute for Development and International Relations, 2022.
- Gojić, Mirko: *Fifty Years of Metallurgy Studies*, Sisak: Faculty of Metallurgy Sisak, 2010.
- Klasić, Hrvoje: *Croatian Spring in Sisak*, Zagreb: Srednja Europa, 2006.
- Maljković, Darko: Development of Higher Education and Organized Scientific Research in Sisak, *Radovi Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža"*, no. 3, 1993.
- Maljković, Darko (ed.): *University of Zagreb – Faculty of Metallurgy: 40 Years (1960-2000)*, Sisak: Faculty of Metallurgy, 2000.
- Slukan Altić, Mirela: *Historical Atlas of Cities – Sisak - 2nd Edition*, Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar and State Archives in Sisak, 2012.

Internet Sources

- <https://www.vecernji.hr/vijesti/stranih-studenata-u-hrvatskoj-trecina-je-na-medicini-najvise-u-splitu-pa-rijeci-i-zagrebu-1704508> accessed on: 11.9.2024
- <https://lidermedia.hr/biznis-i-politika/strani-studenti-kako-ih-namamiti-i-zadrzati-149540> accessed on: 11.9.2024
- <https://www.novolist.hr/novosti/hrvatska/broj-stranih-studenata-u-hrvatskoj-porastao-za-20-posto-evo-zbog-kjih-fakulteta-najvise-dolaze/> accessed on: 11.9.2024
- <https://www.srednja.hr/faks/domacih-studenata-je-sve-manje-provjerili-smo-koliko-ima-stranih-na-sveucilistima-u-hrvatskoj/> accessed on: 11.9.2024
- https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/strani-radnici-opisali-situacije-s-kojima-se-susrecu-u-hrvatskoj-20240426?meta_refresh=1
- <https://www.poslovni.hr/hrvatska/strani-radnici-u-hrvatskoj-placa-je-savrsena-ova-zemlja-je-jako-dobra-4426518> accessed on: 11.9.2024
- <https://gov.hr/hr/studiranje-za-strane-drzavljanke-u-rh/1078?lang=hr> accessed on: 11.9.2024

UDK 37(091)(494.4)
1.01 Izvirni znanstveni članek
Prejeto: 24. 9. 2024

Matic Intihar*

Pisanje šolskih kronik včeraj, danes in jutri

Writing School Chronicles Yesterday, Today and Tomorrow

Izvleček

Šolske kronike predstavljajo dragocen vir informacij za proučevanje zgodovine šolstva. Še posebej pomembne so za razumevanje dogodkov na območjih, kjer se v določenih zgodovinskih obdobjih srečujemo s pomanjkanjem drugih virov. Pisanje kronik nasploh se je razmahnilo predvsem v srednjem veku, prve kronike šol na Slovenskem pa lahko zasledimo konec 18. stoletja. Bile so plod prizadevnosti učiteljev in drugih, ki so bili tako ali drugače povezani s posameznimi šolami ali kraji, kjer so te ustanove delovale. Uvedba državnega osnovnega šolstva v Habsburški monarhiji pod vodstvom vladarice Marije Terezije je imela odločilen vpliv na postopno standardizacijo vseh dejavnosti, povezanih z njim. Sprejetje tretjega avstrijskega osnovnošolskega zakona leta 1869 je vsem osnovnim šolam prvič predpisalo tudi pisanje šolske kronike. V desetletjih in stoletjih, ki so sledila, so se oblike šolskih kronik in navodila za njihovo pisanje spreminjala, vseskozi pa je bila njihova vsebina odvisna od zavzetosti pisca in zgodovinskega okvira, v katerem je posamezna kronika nastajala.

Abstract

School chronicles are a valuable source of information for the study of the history of education. They are particularly important for understanding events in areas where there is a lack of other sources at certain times in history. The keeping of chronicles in general flourished especially in the Middle Ages, but the first school chronicles in Slovenia can be traced back to the end of the 18th century. They were the result of the efforts of teachers and others who were somehow connected with individual schools or the places where they were located. The introduction of primary education at the national level in the Habsburg Monarchy under the leadership of Empress Maria Theresa had a decisive influence on the gradual standardisation of all related activities. The adoption of the Third Austrian Primary School Act in 1869 also made it compulsory for the first time for all primary schools to keep a school chronicle. In the decades and centuries that followed, the form of school chronicles and the instructions for writing them varied, but their content always depended on the commitment of the writer and the historical context in which each chronicle was produced.

Ključne besede: šolska kronika, državno šolstvo, navodila, DZS

Keywords: school chronicle, public education, instructions, DZS

* Matic Intihar, kustos, Slovenski šolski muzej, e-pošta: matic.intihar@solskimuzej.si

Uvod

Za proučevanje preteklosti nujno potrebujemo najširši nabor zgodovinskih virov. Koristno je, da pri tem uporabljamo tako materialne, pisne, ustne kot druge vire. Med vsemi naštetimi so za zgodovinarje pa tudi nekatere druge laične raziskovalce zgodovine najpomembnejši pisni zgodovinski viri. Med tovrstno gradivo lahko štejemo tudi kronike šol oziroma šolske kronike.

Kronika je obširen zapis pomembnejših dogodkov, zapisan po zaporedju dogajanja. Njena vsebina navadno ne vsebuje globlje analize dogodkov. Besedo smo v 16. stoletju prevzeli iz nemške besede »chronik«, ki izhaja iz latinskega izraza »cronica« (knjiga, ki opisuje zgodovino). »Cronica« je izposojena iz grške fraze »tā khkronikā« (kronika, kronologija, podatki o dogajanju v določenem času), ta pa izhaja iz pridevnika »khronikós« (časoven), izpeljanega iz »khrónos« (čas).¹

Pisanje kronik, torej zaporedno vpisovanje dogodkov po kronološkem vrstnem redu, se naslanja na staroveško in srednjeveško tradicijo pisanja letopisov oziroma analov.² Prav kronike so bile poleg analov osrednja zvrst beleženja zgodovine v srednjem veku. Kronike so pomembne kot rokopisni ali včasih tiskani zgodovinski viri predvsem za posvetno in cerkveno zgodovino. Pogosto dopolnjujejo in nadgrajujejo zgodovinsko vedenje drugih strok, na primer: umetnostne zgodovine, epigrafike, sociologije, kulturne zgodovine, geografije, etnologije, zgodovine medicine, arhitekture in njene zgodovine, biografije, jezikoslovja pa tudi zgodovine šolstva.³ Ob primerni meri kritičnosti do kronističnih zapisov nam ti ponujajo vpogled v zgodovino in razvoj posameznih šol, življenja na šolah pa tudi prikaz učiteljstva in kulturnega razvoja kraja nasploh.

V prispevku se večinoma osredotočamo na pisanje kronik v osnovnih šolah, kjer so bila pravila za pisanje najprej deloma poenotena in predpisana z veljavno zakonodajo. Vsebina kronik ustanov na drugih izobraževalnih ravneh pa je sčasoma temu sledila.

Predhodniki šolske kronike

Še pred izidom tretjega avstrijskega osnovnošolskega zakona in pred odredbo, ki je zapovedovala pisanje nekaterih uradnih knjig in spisov po osnovnih šolah, so po nekaterih izobraževalnih ustanovah kronološko zapisovali podatke o svojem delovanju in izdajali dokumente, ki so imeli značilnosti kronističnega beleženja informacij. Na ljubljanskem jezuitskem kolegiju, svojčas najpomembnejši izobraževalni ustanovi na Slovenskem (1596–1773), so denimo izdajali svoj letopis

¹ Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Modrijan, 2003, str. 328.

² Stane Okoliš, Kako pisati šolsko kroniko, Predavanje na seminarju za učitelje – Katis, 7. 11. 2023.

³ <https://ff.classics.si/raziskovalni-projekt-latinske-in-nemske-kronike-na-slovenskem/> (pridobljeno: 20. 8. 2024).

III. Razred.	
Z iskolniki darili sta bila obdarjena:	Križaj Franc iz Senožec.
Paata.	Meden Andrej iz Senožec.
Mušič Franc iz Senožec.	Novak Karl iz Senožec.
Duh.	Prenar Andrej iz Senožec.
Švigi Maria iz Senožec.	Sila Franc iz Senožec.
Obito so bili pokrajani:	Duh.
Paata.	Hil Antonia iz Senožec.
Martinič Janek iz Senožec.	Murav Joana iz Senožec.
Meden Janek iz Senožec.	Srednje so se učili:
Duh.	Paata.
Blanki Hedvika iz Ajdovine.	Čul Andrej iz Senožec.
Suka Antonia iz Senožec.	Maslo Franc iz Senožec.
Duh so se učili:	Duh.
Paata.	Meden Ana iz Senožec.
Delak Jakob iz Senožec.	Med letom so iz šole ostali:
Perla Anton iz Senožec.	Duh.
il. Garroli Franc iz Senožec.	Gertel Maria iz Pota.
il. Garroli Jozef iz Senožec.	Joan Jozef iz Senožec.
Križaj August iz Senožec.	Paata in delak skupaj ... 25.
II. Razred.	
Z iskolniki darili so bili obdarjeni:	Duh.
Paata.	Mušič Maria iz Senožec.
Zelen Franc iz Senožec.	Delak Maria iz Senožec.
Konobi Franc iz Senožec.	Duh so se učili:
Duh.	Paata.
Zatler Maria iz Senožec.	Čul Franc iz Senožec.
Obito so bili pokrajani:	Delak Franc iz Senožec.
Paata.	Hil Jozef iz Senožec.
Čukova Franc iz Senožec.	Murav Janek iz Senožec.
Može Boštjan iz Doljevasi.	Može Jozef iz Senožec.
	Može Andrej iz Doljevasi.

Razvrstitev učencev podeželske šole v Senožecah konec leta 1861 (Verstitev učencev in učenk v ljudski šoli v Senožecah o koncu šolskega leta 1861, 1861, str. 2).

(Historia annua),⁴ glavne osnovne šole so objavljale povabila na javne skušnje oziroma na javne izpite, v katera so zapisali termine izpitov po razredih in oddelkih, učni program šole, šolski predmetnik, šolsko nadzorstvo in vodstvo šole, učitelje po razredih in oddelkih, število ur po predmetih in učiteljih ter število učencev po razredih in oddelkih. Glavne šole in redke podeželske šole so po vsakem semestru izdale tudi razvrstitev šolarjev (Classification der Schüler), ki je vsebovala razdelitev učencev po uspehu, glede na razred, seznam prejemnikov nagrad, kateri učenci so se dobro, srednje in slabo učili, kateri učenci so šolo zapustili ipd. Predhodniki šolske kronike so bili tudi zapisniki učiteljskih konferenc.⁵

Tudi zlate in črne bukve lahko štejemo za nekakšne predhodnice šolskih kronik. Zapisovanje učencev in podatkov o njih je v tem primeru v prvi vrsti služilo discipliniranju učencev in imelo vzgojno funkcijo. Kronološko vpisovanje informacij po zaporednih šolskih letih in razredih ter nagrajenih učencev pa je po drugi strani značilnost kronističnega pisanja.⁶

Pisanje pravih šolskih kronik se je iz lastnih nagibov posameznikov ali redkih šol ponekod začelo že konec 18. stoletja. Ivan Simonič kot prvo šolsko kroniko

4 Rok Dovjak, *Ljubljanski jezuiti in njihov odnos z laiki glede na Historio annuo (1596–1961): diplomsko delo*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2010, str. 2.

5 Okoliš, 7. 11. 2023.

6 Prav tam.

na Slovenskem navaja Chronik der Trivialschulen im Cillier Kreise vom J. 1793 bis incl 1796, nato omenja Chronologische Geschichte der k. k. Normal-Hauptschule zu Laibach von ihrer Entstehung bis zum Jahre 1816, kot ene starejših pa tudi kronike iz šol v Žalcu (1855), Grižah (1856) in Teharjah (1857).⁷ Na tem mestu lahko omenimo še kroniko šole v Šentjanžu na Dolenjskem (1857), ki jo hranimo v Slovenskem šolskem muzeju.⁸

Kronistično zapisovanje zgodovine se je na šolah razmahnilo šele z dokončno institucionalizacijo osnovnošolskega izobraževanja konec 19. stoletja.

Uvedba centralno vodenega državnega šolskega sistema

Prelomni trenutek na področju izobraževanja v slovenskem prostoru predstavlja izid Splošnega šolskega reda za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih in dednih deželah (nem. Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern), ki je izšel leta 1774. Cesarica Marija Terezija je s tem dejanjem zasledovala razsvetljske ideale tistega časa, ki so poudarjali vlogo človeškega razuma, širjenje izobrazbe, krepitev moralnega življenja, rast splošne sreče prebivalstva in povečevanje bogastva države. Red velja za prvi državni osnovnošolski zakon na področju današnje Slovenije. Država si je z izidom tega zakona ustvarila podlago, da šolstvo postane predvsem državna in v manjši meri kot v preteklosti cerkvena zadeva. Čeprav so se glavni poudarki zakona, kot je obvezno šolanje za vse otroke od šestega do dvanajstega leta starosti, neodvisno od njihovega spola, družbenega položaja in veroizpovedi, v praksi uveljavili šele čez desetletja, izid splošnega šolskega reda predstavlja temelj za institucionalno poenotenje osnovnošolskega sistema v našem prostoru.⁹

Poleg nekaterih drugih posledic, ki jih je skozi leta prinesla omenjena reforma šolstva, kot na primer poenotenje učnih predmetov in veščin poučevanja (Metodna knjiga za učitelje v nemških šolah, 1775), je izid šolskega reda vplival tudi na razvoj pedagoške literature, učbenikov in drugih priročnikov v slovenskem jeziku. Na njegovi podlagi je država leta kasneje izvajala tudi druge reforme šolstva in določala pravila, ki so narekovala tudi izdajanje nekaterih dokumentov in publikacij. Sam šolski red iz leta 1774 šolam še ni nalagal pisanja šolske kronike.¹⁰

Terezijanski osnovnošolski zakon je leta 1806 nadomestil drugi državni osnovnošolski zakon: Politična ustava nemških šol v c.-kr. nemških dednih deže-

7 Ivan Simonič, Šolske kronike, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 10, 1962, št. 1, str. 48.

8 SŠM, dokumentacijska zbirka, fasc. Ši: Mapa šole Šentjanž na Dolenjskem.

9 Simon Malmenvall, *250 let obveznega šolstva na Slovenskem: opismenjevanje in kultura v poznem 18. stoletju (razstavni katalog)*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024, str. 1–7.

10 Prav tam, 4–5.

lah, skrajšano tudi Politična šolska ustava. Izšla je v devetih dopolnjenih izdajah: 1806, 1807, 1816, 1819, 1821, 1828, 1833, 1840 in 1844. Vsaka izdaja predstavlja na novo kodificirano šolsko zakonodajo. Zakon je poudarjal vzgojno vlogo verouka in znova uvedel cerkveni nadzor. Uvajal je tudi ponavljalne nedeljske šole, ki so bile namenjene tistim šolarjem, ki so že končali obvezno šolanje. Podobno kot zakon iz leta 1774 tudi izdaje Politične šolske ustave niso predpisovale pisanja šolske kronike.¹¹

Večje spremembe v šolskem sistemu je prineslo sprejetje tretjega avstrijskega osnovnošolskega zakona 14. maja 1869. Pomembno je preoblikoval osnovno šolo na Slovenskem in usmeril njen razvoj za več desetletij. Novi zakon je postavil osnovno šolo izpod cerkvenega nadzorstva v državno skrb, odprl učiteljski poklic ženskam, razširil vsebino pouka in postopoma uveljavil obvezno obiskovanje šole v praksi.¹² Tudi novi krovni zakon nikjer izrecno ne omenja šolske kronike. 20. avgusta 1870 pa je minister za uk in bogočastje izdal še ukaz za izvršitev ljudskošolskega zakona.¹³ V njegovem 33. členu v razdelku O dolžnostih učiteljev je zapisano: »Vsake učilnice voditelj je odgovoren, da so ugotovljene potrebne uradne knjige in spisi, namreč: šolska kronika, šolski zapisovalnik, razredniki in imeniki, tednik o tem, kar se je učilo, zapisniki o učiteljskih zborih, spiski zastoj prejetih in razdarovanih knjig i. t. d. Tudi mu je uradni pečatnik hraniti. On ima tenek popis pripravljenih šolskih pripomočkov in šolskega orodja. Vsakoletne prirastke vselej konci leta postavi na razvidnost, in to zaznanilo v prepisu poda krajni učilnični oblasti, dostavlja, česa bi še bilo treba. V šolski popis naj se zaznamuje tudi šolska postava ter uredbe in ukazi, razglašeni o ljudskih učilnicah. Vse knjige in pisma naj se po letnikih razverščene hranijo v šolskem arhivu, in če kdo stopi iz službe, nasledniku izroče se zapisnikom.«¹⁴ Ukaz je stopil v veljavo s šolskim letom 1870/71.¹⁵

Pravila za pisanje šolskih kronik

Dajanje navodil glede izpolnitve ukaza je spadalo v pristojnost posameznih deželnih šolskih svetov. V letu veljavnosti zakona so sicer izdali vsak svojo okrožnico, navodila in formularje za vodenje šolske administracije, glede kronike pa niso določili ničesar. Na mnogih šolah so se bolj domiselni učitelji hitro znašli

11 <https://www.kamra.si/novice/6-december-1774-marija-terezija-uvede-splosno-solsko-obveznost/> (pridobljeno: 19. 9. 2024) in Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. Königlich-lichen Erbstaaten, Wien, 1807, Slovenski šolski muzej, knjižnica, inv. št. 16482.

12 Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009, str. 79–84.

13 Simonič 1962, str. 47.

14 Šolski in učni red občnim ljudskim učilnicam, *Učiteljski tovariš: list za šolo in dom*, 11, 1871, št. 5, str. 71.

15 Simonič 1962, str. 47.

brez jasnih smernic za pisanje šolskih kronik. Pomanjkanje navodil je v glasilo Kranjskega deželnega učiteljskega društva *Laibacher Schulzeitung* omenil tudi neki anonimni avtor. V svojem članku sicer ne poda točno določenih navodil o vsebini in strukturi šolski kronik, zapiše pa, da naj se beležijo zgodovinski dogodki, ki so vplivali na nastanek, razvoj in napredek ali propad šole. Ti dogodki med sabo niso nujno povezani, vendar mora biti iz njih razvidna zgodovina šole za vsako leto posebej. Dodani naj bodo tudi statistični podatki o stanju zavoda v določenih časovnih razmakih.¹⁶

Na zmedo glede vsebine šolske kronike kaže tudi vprašanje, ki ga je na glasilu Učiteljski tovariš naslovil posameznik pod psevdonimom Mladi učitelj: »Med uradne knjige šolskega vodstva spada tudi šolska kronika. V šolskih zakonih pa ni nikjer natančneje določeno, kaj vse spada v šolsko kroniko in tko mlademu učitelju nedostaje pravega navodila. Stavim torej prašanje, kaj naj se vpisuje v šolsko kroniko?«¹⁷ Odgovoril mu je učitelj Ivan Zupan z Velikih Poljan. V svojem odzivu je opisal vsebino, ki naj bi jo zajemala šolska kronika. Navedel je, naj se vpiše vse učiteljsko osebje in morebitne spremembe v učiteljskem zboru, člani okrajnega šolskega sveta, ime okrajnega in deželnega šolskega nadzornika, šolske slovesnosti, pomembnejši šolski dogodki: god cesarja, prva spoved, prvo sveto obhajilo, razdelitev spričeval, obiski šolskih nadzornikov, učiteljske konference, seje okrajnega šolskega sveta ipd. Nadalje opozarja, naj se zapišejo tudi vsi pomembnejši dogodki v šolskem okolišu, ki prav tako vplivajo na delovanje šole: požari, kužne bolezni, poplave, obiski pomembnih posameznikov ipd. Vedno naj se omenijo tudi vsi dobrotniki šole.¹⁸

Leta 1891 je Franc Marolt z Brda v Učiteljskem tovarišu objavil obsežen članek z naslovom Učitelja-voditelja uradne knjige. V njem je podrobno opisal značilnosti in vsebino štirih po svojem mnenju najpomembnejših uradnih šolskih knjig oziroma spisov. Mednje je poleg šolske matice (matrike), vložnega zapisnika in inventarja uvrstil tudi šolsko kroniko (šolski vestnik). Marolt je vsebino šolske kronike pojmoval zelo podobno kot zgoraj omenjeni učitelj Zupan.¹⁹ Še posebej je poudaril pomen oštevilčenja strani: »Kroniko potem paginira, kar je vsekakor treba, da je ne more potem nihče 'skubiti'. Jako neprijeten utis napravi na čitatelja taka 'oskubljen' kronika, kateri manjka tu in tam kak list!«²⁰ Opozoril je tudi na to, da naj bo šolska kronika lična v platno vezana knjiga z boljšim

16 Über Schulchroniken, *Laibacher Schulzeitung: Organ des krainischen Landes-Lehrervereins*, 1, 1873, št. 17, str. 259–261.

17 Mladi učitelj, Vprašanja in odgovori, *Učiteljski tovariš: glasilo Slovenskega učiteljskega društva v Ljubljani*, 30, 1890, št. 10, str. 157.

18 Prav tam.

19 France Marolt, Učitelja-voditelja uradne knjige, *Učiteljski tovariš: glasilo Slovenskega učiteljskega društva v Ljubljani*, 31, 1891, št. 10, str. 149.

20 Prav tam, str. 196.

Plan einer Schulchronik,

kundgemacht mit

Erlass des k. k. Landesschulrathes vom 6. Juni 1878, Z. 3364.

Die in Gemäßheit des §. 33 der Schul- und Unterrichtsordnung zu führende Schulchronik zerfalle, so fern die betreffende Schule bereits vor der Wirksamkeit des Reichsvolksschulgesetzes bestand, in **zwei** Theile.

Der I. Theil umfasse die Zeit von der Gründung der Schule bis zu dem Jahre 1868/69; der II. Theil die fernere Zeit.

Stoff des I. Theiles :

Ursprung und Gründung der Schule (wann und von wem sie gegründet worden). — Schulpatronat. — Kostenaufwand. — Beitragsverhältnis. — Erster Umfang der Schule nach den eingeschulten Gemeinden. — Anfänglicher Schulbesuch. — Damalige Schülerzahl. — Angabe des ersten Lehrers. — Dotation der Lehrerstelle. — Kirchliche und andere Nebenämter. — Schulgebräuche. — Zunahme der schulpflichtigen Kinder. — Schulbesuch. — Erweiterung der Schule. — Neu- und Umbau der Schule. — Kostenaufwand und Beitragsverhältnis. — Angabe der seither angestellten Lehrer. — Schulaufsicht (sich §. 1 und 2 der politischen Schulverfassung). — Thätigkeit des Schulconcurrentz-Ausschusses. — Angabe der Namen der Wohlthäter und Förderer der Schule. — Bemerkenswerthes.

Stoff des II. Theiles :

Neue Organisierung der Schule, ihre Kategorie (ob ein- oder mehrklassig). — Gehaltsklasse. — Bauzustand des Schulgebäudes und Angabe der vorhandenen Räume. — Veränderung in der Gehaltsklasse. — Zahl der schulpflichtigen und der schulbesuchenden Kinder im Jahre 1869/70. — Angabe der Schülerzahl nach jedem fünften Schuljahre. — Zu- und Abnahme der Frequenz; Ursachen derselben. — Schulbesuch (insbesondere auch rücksichtlich der Kinder der obersten Altersstufen). — Behandlung der Schulveräumnisse. — Erweiterung der Schule durch Vermehrung der Klassen und Errichtung von Parallelabtheilungen. — Neu- oder Zubau. — Kostenaufwand und Beitragsverhältnis. — Neuer Schulsprengel und Aenderung desselben,

Pravila za pisanje šolske kronike, ki jih je sprejel štajerski deželni šolski svet (hrani SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25).

papirjem, piše pa naj se natančno, vestno, objektivno in dostojno.²¹ Piscem kronike Marolt svetuje, naj si za pisanje vzamejo dovolj časa: »Ker pa naj bode kolikor možno lepo spisana, naj se piše med šolskim letom na posebno polo, katera se vezani kroniki vloži ter naj se sestavi in zajedno šele koncem leta vpiše. Tako se doseže jednolična pisava bodisi v krasnopisu, kakor tudi iz drugih razlogov (recimo radi črnila, katero tudi svojo pristnost menjava).«²² Zaradi očitne potrebe po vzpostavitvi enotnejših pravil za pisanje šolske kronike so se sčasoma oblikovala uradna priporočila, ki so določala njeno vsebino in strukturo.

Navodila štajerskega deželnega šolskega sveta (1878)

Večina deželnih šolskih svetov se ni ukvarjala s praktičnimi problemi, s katerimi so se učitelji srečevali ob pisanju šolskih kronik. Štajerski deželni šolski svet pa se je leta 1878 zavzel za večjo enotnost v pisanju šolskih kronik in 6. junija izdal pomemben načrt, ki je dalj časa vplival na pisanje kronik na večjem delu današnjega slovenskega ozemlja. Graški založnik in knjigarnar Ulrich Moser je te usmeritve začel tiskati na prvo notranjo stran svojih knjižnih predlog oziroma vezanih zvezkov za pisanje šolske kronike.

Predpis kranjskega deželnega šolskega sveta (1893)

Zmedo na področju pisanja šolske kronike so 8. septembra 1893 z izdajo predpisa z navodilom (Allgemeine Chronik des Volksschulwesens) prekinili tudi člani kranjskega deželnega šolskega sveta. Navodilo je podrobno in vsebuje podobne usmeritve kot nekatera druga besedila, ki smo jih že omenjali. Njegovi avtorji so dali poseben poudarek objektivnosti in dostojnosti poročanja.²³ Leta 1907 so v Ukazu c. kr. deželnega šolskega sveta za Kranjsko zopet posebej opozorili na sledenje predpisom pri pisanju kronike: »Šolsko kroniko je pisati tudi nadalje po vzorcu predpisanem z razpisom c. kr. deželnega šolskega sveta z dne 8. septembra 1893, št. 2178.«²⁴ Sčasoma je to navodilo postalo osnova za pisanje šolskih kronik na slovenskem ozemlju. Navodilo sta ljubljanska založnika Rudolf Milic in Dragotin Hribar začela tiskati na začetek posebnih vzorčnih zvezkov za pisanje šolskih kronik.²⁵

21 Simonič 1962, str. 48.

22 Marolt 1891, št. 13, str. 196.

23 Simonič 1962, str. 48.

24 Izvršilni predpis k dokončnemu šolskemu in učnemu redu, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1908, str. 62–63.

25 Simonič 1962, str. 48.

Navodilo,

kako je spisovati šolsko kroniko.

A.

Kronika na javnih ljudskih šolah mora obsezati nastopne točke:

I. Predzgodovino šole, v kolikor je možno takšno zgodovino za tisto dobo, preden se je osnovala redna javna ljudska šola, spisati na podstavi zanesljivih virov in v tem oziru ni priznано dobrih tiskanih monografij, ki se morajo v tem slučaju kot posebna priloga hraniti pri šolski kroniki.

II. Zaporedne podatke, in sicer:

1. Začetek in konec šolskega leta.
2. Važnejše dogodke iz zgodovine najvišje vladarske rodovine.
3. Patriotične šolske slavnosti.
4. Druge šolske slovesnosti.
5. Verske vaje.
6. Šolske preizkušnje in skupne izlete.
7. Premembe v učiteljskem zboru. Pri vsakem učitelju in vsaki učiteljici, ki vstopi nanovo, je na kratko opisati njegovo ali njeno poprejšnje službovanje.
8. Ustanovitev novih učnih mest.
9. Dopust, ki ga učnim osebam dovoljujejo šolska oblastva.
10. Osebne premembe pri duhovščini dotičnega kraja, v kolikor so te premembe v zvezi s šolo.
11. Sestavo krajnega in c. kr. okrajnega šolskega sveta.
12. Imenovanje krajnih, okrajnih in deželnih šolskih nadzornikov.
13. Premembe v šolskem okolišu po všolanju in izšolanju.
14. Stavbinske premembe v šolskem poslopju ali v njega opravi.
15. Napravo ali razširjenje šolskega vrta, drevsnice, poizkuševališča, prostora za telovadbo ali telovadnice.
16. Razširjenje šole s tem, da so se odprli novi razredi ali novi vzporedni oddelki.
17. Premembe v učnem jeziku, učnem črtežu in v učni metodi.
18. Napoved, če so se učili telovadba, ženska ročna dela in drugi deželni jezik tako, kakor ukazuje učni črtež.

19. Napoved, če so se poučevali dečki v rokotvornih delih ali če so bili z ljudsko šolo združeni otroški vrtec, otroško zabavišče, obrtna nadaljevalna šola ali posebni učni tečaji za mladino, ki ni več v letih šolske dolžnosti, ali občni nadaljevalni tečaji za takšne deklice, ki so že zadostile svoji šolski dolžnosti (§ 10. državnega zakona z dne 14. maja 1869, drž. zak. št. 62).
20. Uravnavo poljedelskega pouka.
21. Važnejše sklepe in ukazila krajnega in c. kr. okrajnega ali deželnega šolskega sveta.
22. Podatke o zdravstvenem stanju Šolske mladine.
23. Podatke, če so redni pouk motile epidemije ali druge nezgode, n. pr. požar, povodenj i. dr. t. st.
24. Začasno ali trajno premembo celodnevnega pouka v poldnevni pouk ali naopako.
25. Podatke, kdaj in kolikrat so šolo nadzorovali c. kr. deželni šolski nadzornik, c. kr. okrajni šolski nadzornik ali krajni šolski nadzornik.
26. Podatke, če so šolo posetili udje šolskih oblastev ali druge visoke uradne osebe.
27. Podatke o dobrotnikih dotične šole.
28. Porabo obstoječih šolskih ustanov, njih pomnožitev.
29. Podatke o dobrotvornem podpiranju šolskih otrok, o pomožnih društvih, dijaški kuhinji, o šolskih veselicah in šolskih izletih itd.
30. Podatke o drugih za šolo važnih dogodkih.

III. Statistične preglede.

Število šolodolžnih otrok vobče, in sicer:

- a) V začetku vsakega šolskega leta;
 - b) na koncu vsakega šolskega leta.
1. število otrok, ki so hodili v šolo, in sicer:
 - a) V začetku vsakega šolskega leta;
 - b) na koncu vsakega šolskega leta.
 2. Število v šolskem okolišu šolodolžnih otrok, ki niso bili sprejeti v domačo ljudsko šolo, ker isti hodijo
 - a) ali v druge ljudske šole ali pa sploh v druge šole, ali pa ker so
 - b) isti sploh iz kakršnegakoli vzroka ostali brez pouka.
 3. Število otrok iz drugih šolskih okolišev, ki hodijo v to šolo.

4. Sumarični izkaz vseh šolskih otrok, ki hodijo v to šolo, po njih veri in materinem jeziku:
 - a) V začetku vsakega šolskega leta;
 - b) nakoncu vsakega šolskega leta.

Pri vse statističnih pregledih je dečke ločiti od deklic, vsakdanje učence od ponavljalnih učencev.

B.

Kroniko šolskega leta je spisati najpozneje do začetka prihodnjega šolskega leta.

V ta namen je dogodka vsakega šolskega leta vestno zabeleževati na poseben list, potem pa koncem šolskega leta gradivo urediti in prepisati v kroniko.

Kadar se navajajo ukazi in odredbe šolskih oblastev, je povedati pri vsakem odloku tudi dotični datum in dotično številko.

C.

Izključene so od šolske kronike vse polemične opazke in kritične presoje o sposobnosti in o delovanju raznih korporacij in posameznih oseb, ki so s šolo v kakšni zvezi. Izključena je tudi vsaka hvala ali vsaka graja o bivših ali še zdaj obstoječih razmerah ali o šolsko-oblastvenih odredbah.

Kronika mora biti po vseh svojih delih od konca do kraja pisana kar najobjektivneje, jasno in preprosto, kratko in dostojno.

Na vsaki strani je ob kraju pustiti prazen rob, da se nanj zapisuje kratka vsebina vsakega odstavka.

Popisane liste je paginirati.

D.

Vsem udom učiteljskega zbora dotične šole je dopuščen vpogled v šolsko kroniko.

E.

Šolski kroniki je pridejati po abecednem redu urejeni osebni stvarni imenik.²⁶

²⁶ SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25/1: Šolska kronika ljudske šole v Kostanjevici (1875–1895).

Po skorajda istem navodilu so pisali šolske kronike tudi po razpadu Avstro-Ogrske, v obdobju med obema vojnama. Besedilo zakona o narodnih šolah pisanja šolske kronike sicer posebej ne omenja.²⁷

Po koncu druge svetovne vojne pa so dobila navodila v predlogah za pisanje šolskih kronik, ki jih je začela izdajati novoustanovljena Državna založba Slovenije (DZS), spremenjeno podobo.²⁸

Navodilo, kako je treba pisati šolsko kroniko (1946)

Novo navodilo sicer povzema bistvo predhodnih priporočil in predpisov za pisanje kronike. Okvirno jih zmanjšuje na petnajst točk in statistične podatke o šoli in kraju. Bistven poudarek pa daje beleženju dogodkov med drugo svetovno vojno. Med okupacijo in državljansko vojno je bilo veliko starih šolskih kronik uničenih, zato je bilo takoj po vojni pomembno pridobiti čim več izgubljenih informacij. Prav tako je bilo v novem družbenopolitičnem sistemu ključno, da so pisci šolskih kronik natančno dokumentirali dogodke, povezane z osvobodilnim gibanjem in komunistično revolucijo v kraju.

Navodilo, kako je treba pisati šolsko kroniko

V kroniki naj bo podana zgodovina kraja s krajevnimi posebnostmi. Orisati je treba najpomembnejše dogodke, ki so povezani s krajem in ki niso splošno znani, opisati krajeve narodopisne, naravoslovne in druge posebnosti, zlasti pa pokazati gospodarsko stanje v času, ko se kronika piše ali obnavlja, pa tudi iz prejšnjih časov, tako da novinec, ko pride v kraj, najde v kroniki vsaj približno podobo življenja, ki se je tod prelivalo v preteklosti.

Posebej je treba paziti na to, da so v kroniki vsi podatki, ki kažejo življenje v kraju med narodnoosvobodilnim bojem: popisati je treba naval Nemcev, Italijanov in Madžarov, vse, kar so počenjali v kraju ti sami in domači izdajalci, preganjanja, izseljevanja, streljanja in zapiranja; ovekovečiti je treba prve znake odpora, prve nastope partizanskih enot, vse boje, ki so še bili v bližini, omeniti ljudi, ki so se pri tem odlikovali, opisati ustanavljanje narodne oblasti in vse življenje do popolne osvoboditve kraja. Kjer je kronika še ostala, naj se ta snov vpiše pred kroniko šolskega leta 1945/1946.

Posebno mesto v kroniki naj zavzema zgodovina šole. O tem naj se zberejo in vpišejo podatki, kolikor jih je mogoče dobiti.

²⁷ Okoliš, 7. 11. 2023.

²⁸ Simonič 1962, str. 48.

Za vsako šolsko leto morajo biti v kroniki napisani podatki:

1. o pričetku in zaključku ali prekinitvah šolskega dela;
2. o ljudskih in šolskih slavnostih;
3. o šolskih preizkušnjah, izpitih in izletih;
4. o spremembah v učiteljskem zboru; pri novoprišlih naj se kratko opiše dotedanje službovanje;
5. o važnejših dogodkih v kraju, o organizaciji krajevnih odborov, roditeljskih svetov, okrožnih skupščin, kolikor zadevajo kraj, cerkvenih dostojanstvenikov in drugih;
6. o spremembah šolskih okolišev in okrajev;
7. o spremembah šolske stavbe, zemljišča ali opreme;
8. o spremembah v šolski organizaciji;
9. o učnih načrtih in učni metodi, o učnih knjigah in mladinskem tisku;
10. o kmetijskem pouku;
11. o važnejših navodilih ministrstva in okrožij;
12. o zdravstvenem stanju mladine;
13. o nadzorovanju in obiskih šole;
14. o socialnem skrbstvu za šolsko mladino;
15. o drugih važnejših dogodkih.

V kroniki morajo biti tudi statistični pregledi o šolski mladini in njenem življenju ter važnejši statistični podatki o življenju v kraju.

Preden se začne kronika pisati, naj se strani označijo z zaporednimi številkami.²⁹

V desetletjih po drugi svetovni vojni se je navodilo iz leta 1946 malce skrčilo, vsebina na splošno pa je ostala enaka. Navodila v predlogi DZS so po osamosvojitvi Slovenije obsegala le nekaj stavkov. Navodilo se je glasilo: »V kroniki naj bo podana zgodovina kraja s krajevnimi posebnostmi. Orisati je treba najpomembnejše dogodke, ki so povezani s krajem in ki niso splošno znani, opisati krajevne narodopisne, naravoslovne in druge posebnosti. Posebno mesto v kroniki naj ima zgodovina šole, zlasti pa najpomembnejši dogodki vsakega šolskega leta.«³⁰

Navodila Vilka Menarda (1950)

Iz obdobja povojne Jugoslavije lahko omenimo še usmeritve, ki jih je v svojem referatu v okviru kongresa pedagoških delavcev LRS na Bledu (1950)

29 Nina Kastigar, Podružnična šola Dobrnič od začetkov do danes: diplomsko delo, Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2013, str. 18.

30 ZAL, LJU 415, OŠ Pirniče 1993–1998.

podal Vilko Menard. Izhajajo predvsem iz njegove ideološke in politične kritike pisanja šolskih kronik v preteklosti. Spodaj zapisana navodila nikoli niso našla mesta v uradnih predpisih ali tiskanih predlogah za pisanje kronik.

Vsebinska navodila za pisanje šolskih kronik

1. Dokumentarno dialektična objasnitev pomembnih, zgodovinskih, političnih in gospodarskih dogodkov s posebnim ozirom, kako so ti dogodki vplivali na politično razpoloženje ljudstva in na razvoj šolskega dela:

- a) svetovni politični dogodki,
- b) notranje politični dogodki,
- c) patriotske slovesnosti,
- č) kulturno delo med množicami,
- d) vloga sindikalnih podružnic v kraju,
- e) študijske oblike dela med širokimi ljudskimi množicami.

2. Gospodarske spremembe v kraju – kako jih je ljudstvo ocenilo ter sodelovalo pri teh spremembah:

- a) pozornost gospodarski strukturi vasi od leta 1940 do danes,
- b) struktura prebivalcev kraja,
- c) vloga množičnih organizacij,
- č) uspehi prostovoljnega udarniškega dela.

3. Uspehi šolskega dela med letom:

- a) kaj je pospeševalo pouk,
- b) uspehi mladinske in pionirske organizacije,
- c) kaj je oviralo šolsko delo,
- č) pripravljenost staršev in šolske mladine pri premagovanju posameznih težav,
- d) strokovni in politični študij članov učiteljskega zbora,
- e) premestitve nagrade, pohvale, napredovanja.

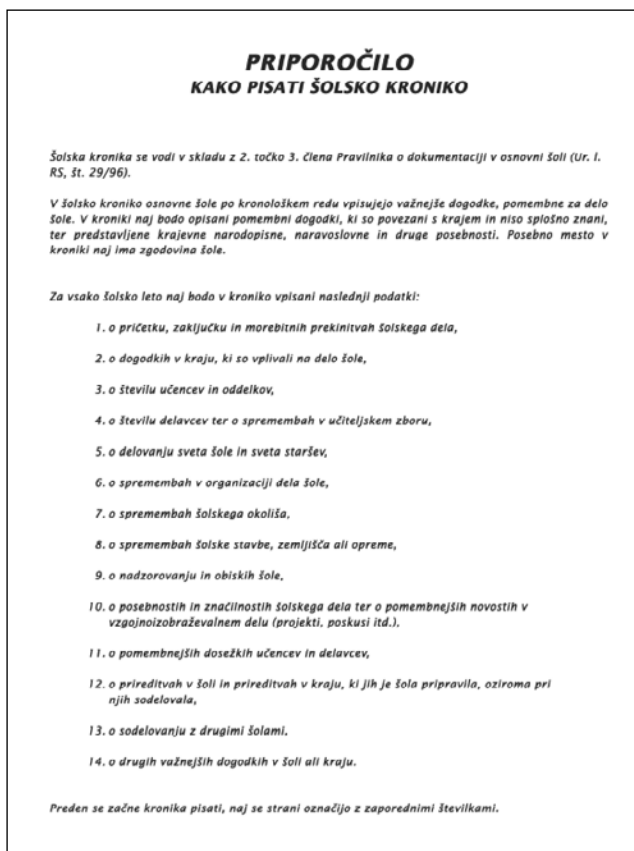
4. Statistični pregled političnih, gospodarskih in šolskih uspehov konec šolskega leta.

- a) pregledno razpredelnico, po možnosti grafikone uspehov,
- b) primerjavo uspehov s prejšnjim letom,
- c) perspektivni razvoj šole.³¹

³¹ Vilko Menard, Kako naj pišemo šolske kronike, *Kongres pedagoških delavcev LRS na Bledu – II. del* (Vladimir Bračič), Ljubljani 1951, str. 70–72.

Sodobno priporočilo DZS

Državna založba Slovenije še danes izdaja vzorčni zvezek za pisanje šolske kronike, ki na prvih straneh prav tako vsebuje priporočila za sestavo njene vsebine.

Sodobna priporočila za pisanje šolske kronike, ki jih podaja DZS
(Šolska kronika za osnovne šole, <https://alea.dzs.si/obrazci/obrazciPrikaz.asp?koda=21O20328>, pridobljeno: 16. 10. 2024).

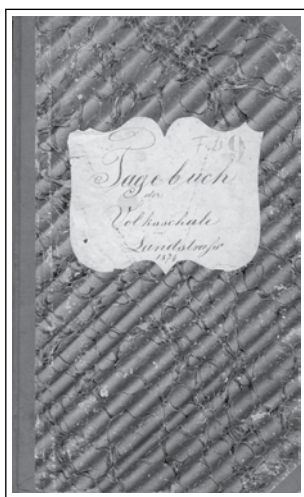
Splošne usmeritve za pisanje šolske kronike podaja tudi spletni portal e-Ravnatelj, ki je namenjen predvsem ravnateljem. Objavljena priporočila vsebujejo enake iztočnice, kot smo jih v pričujočem prispevku že večkrat obravnavali.³²

³² <https://e-ravnatelj.si/vsebine/strokovno-pedagosko-podrocje/pedagoska-dokumentacija/pedagoska-dokumentacija-v-osnovni-soli/> (pridobljeno: 22. 10. 2024).

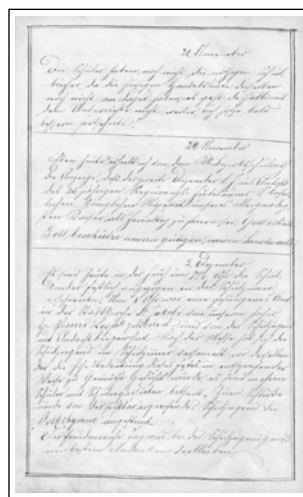
Primeri šolskih kronik

V pričujočem poglavju navajamo nekaj primerov šolskih kronik od tistih najstarejših pa do sodobnih zvezkov. Iz njih lahko sklepamo na razvoj obrazcev oziroma zvezkov za pisanje kronik, ki so bile dostopne pri nekaterih založnikih, in na način ter obliko zapisov. Na tem mestu moramo opozoriti še na zgodovinske razlike med slovenskimi deželami, ki so vplivale na pisanje šolskih kronik. Razlike so bile predvsem med bolj standardiziranimi kronikami štajerskih in kranjskih šol ter manj bogatimi kronikami primorskih šol. Vlasta Tul zapiše: »Že na pogled moremo ločiti večino kronik nastalih v goriški deželi in one ajdovske občine. Medtem, ko so goriške zajete v skromnih, majhnih zveščičih, se ohranjene kranjske kronike bohotijo v namensko za to tiskanih knjigah. Tudi red pisanja je v slednjih boljši.« Pisanje slovenskih šolskih kronik na Primorskem je leta 1923 prekinila Gentilejeva šolska reforma.³³

Kronika osnovne šole Kostanjevica na Krki iz leta 1874 je bila zapisana v vezanem zvezku, ki ni bil posebej namenjen pisanju šolske kronike. Zvezek tako ne vsebuje priloženih priporočil za pisanje njene vsebine. Kronika je napisana v nemškem jeziku, pisana je na roke. Pisec je na prazne liste papirja ročno razdelil posamezne dneve. Strani ni oštevilčil.

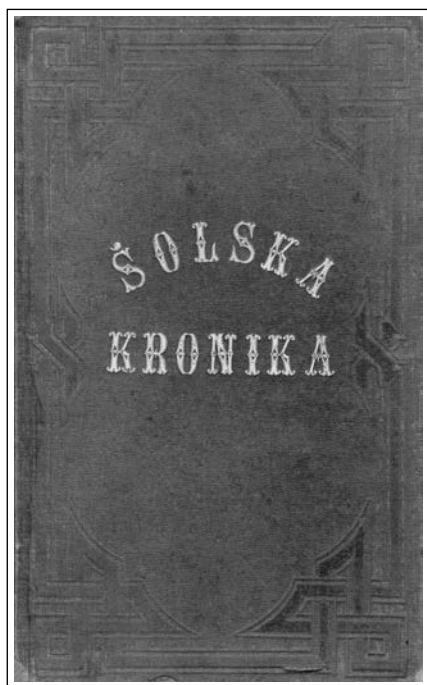
Platnica kronike šole Kostanjevica (1873–1876) (hrani SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25: Šolska kronika ljudske šole v Kostanjevici (1873–1876), platnica).

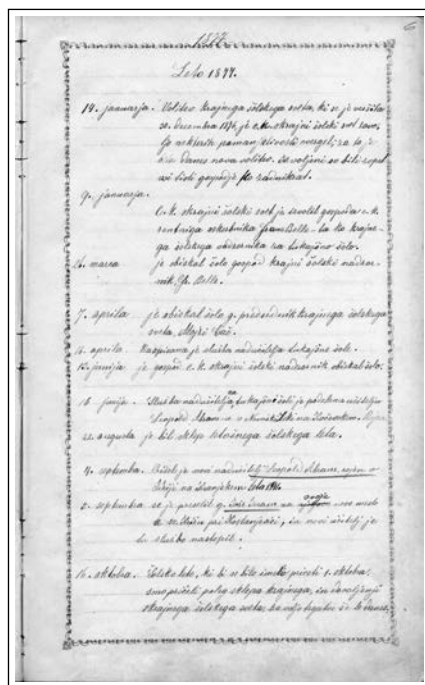
Primer zapisa v kroniki šole Kostanjevica (1873–1876) (hrani SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25: Šolska kronika ljudske šole v Kostanjevici (1873–1876), str. 3).

³³ Vlasta Tul, *Šolske kronike*, Nova Gorica: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1990, str. 4–5.

Mlajša šolska kronika iste šole v Kostanjevici na Krki (1875–1895) pa je že zapisana v posebnem zvezku, ki ga je prodajal ljubljanski tiskar Milic. Platnica zvezka je okrašena, na njej pa je jasno vtisnjeno ime, čemu je namenjen. Tudi same strani so okrašene in imajo natisnjene vrstice. Prva stran, namenjena pisanju, piscu nalaga, naj vsebino piše v dveh vzporednih stolpcih. V prvega naj vpisuje dan in mesec, v drugega pa »spomina vredne šolstvo zadevajoče dogodke«. Predloga že vključuje navodila za pisanje kronike kranjskega deželnega šolskega sveta in je pisana v slovenščini. Pisec je strani tudi oštevilčil. Glede na omenjene značilnosti, bi lahko sklepali, da je bila kronika pisana za nazaj.

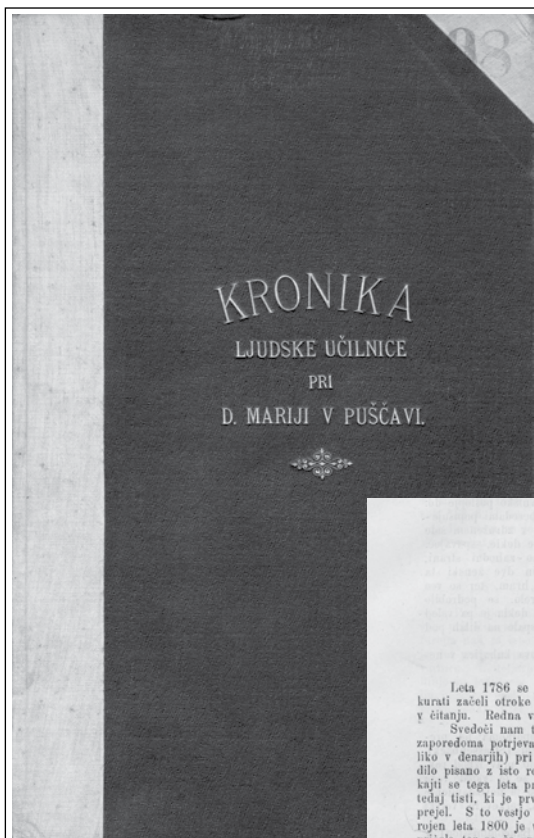

Platnica kronike šole Kostanjevica (1875–1895) (hrani SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25/1: Šolska kronika ljudske šole v Kostanjevici (1875–1895), platnica).

Primer zapisa v kroniki šole Kostanjevica (1875–1895) (hrani SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25/1: Šolska kronika ljudske šole v Kostanjevici (1875–1895), str. 10).

Poseben primer predstavlja kronika šole oziroma »ljudske učilnice« pri Devici Mariji v Puščavi (1883–1884). Napisana je zelo podrobno in v slovenskem jeziku. Oblika kronike sledi priporočilom za pisanje, ki jih je dal štajerski deželni šolski svet. Razen prvih osem strani so druge oštevilčene. Platnice kronike so lično okrašene, njena vsebina pa je natisnjena. Za to je poskrbel mariborski tiskar J. Leon. Zdi se, da so na omenjeni šoli zagotovili tudi tiskano izdajo šolske kronike, kar je bilo tedaj prej izjema kot pravilo.

Platnica kronike šole D. Marija v Puščavi (1883–1884) (hrani SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25/1: Kronika ljudske učilnice pri D. Mariji v Puščavi (1883–1884), str. 1).

I. Stara šolska doba.

Kedaj se je šola ustanovila?

Leta 1786 se je tukaj ustanovila kuracija. Mogoče je, da so že takratni kurati začeli otroke poučevati v kršanskem nauku in nekoliko morebiti tudi v čitanju. Redna vsakdanja šola pa se je pričela leta 1814. Svedoci nam to še ohranjena knjižica, v kateri so tukaj delajoči učitelji zaporedoma potrjevali resnični prejem svojega plačila (nekoliko v zrnja, nekoliko v denarjih) pri kmetu Prodnerju^{*)}. Ker je napis tej knjižici in prvo potrdilo pisano z isto roko, tedaj se sme sklepati, da se je knjižica l. 1814 pričela, kajti se tega leta prvokrat prejem zbirce potrjuje. Prvi tukajšnji učitelj je bil tedaj tisti, ki je prvi s svojim podpisom potrdil, da je svoje plačilo resnično prejel. S to vestjo se popolnoma vjema tudi ustno izročilo. Jožef Gorican, rojen leta 1800 je tedaj povedati, da je bil kakih 14 let star, ko se je šola pričela ter se še spominja učitelja, ki je, tukajšno službo nastopil, za šolo sposobne otroke po župniji popisoval. Zapisal je tudi njega, pa ker so ga oče nujno doma potrebovali, šole ni mogel obiskovati. Stefan Witzmann, roj. leta 1783 je pa dejal, da je 20. leto že navršil, ko se je tukaj šola začela.

Po vsem tem smemo tedaj l. 1814 smatrati kot tisto, katerega se je redni vsakdanji pouk pričel, kot tisto, katerega se je tukajšnja učilnica ustanovila.

Prvi učitelji.

Prvi je tukaj poučeval neki Weistegger l. 1814–1816. Bil je haje še mlad mož, katerega so pozneje vzeli v vojake, od koder se ni več povrnil. Njega je nasledoval Mayer l. 1816. Za tem je prišel Dimež l. 1817. Le-ta je bil doma blizu Hrovaškega, kar je prical zja hrovaškemu jeziku podoben govor. Leta 1818, 1819 in 1820 ni bilo učitelja, ter je takratni kurat Vido Žigert tudi v vsakdanji šoli poučeval. L. 1821 pa so je učiteljska služba prvokrat definitivno podelila J. Heiselnu, ki jo je do l. 1821 oskrboval.^{**)}

Šolsko poslopje.

Šolska izba priredila so je v takratnem duhovnišču. Le-to je bilo malo leseno poslopje, stoječe ravno tam, kjer stoji sedajno duhovnišče in šola. Leta 1819 ali 1820 se je to poslopje predelalo in povečalo. V tem predelanem hramu napravili so se poleg duhovnikovega stanovanja še posebej prostori za šolo in učitelja. Učitelj Fr. Vučnik nam obnovljeno poslopje tako-le opisuje: „Prizemeljski del je bil visoko vzdignjen, tik zemlje pa so bile kleti. Učiteljeva klet je še sedaj poprejšna, le dervarica je prizidana. Vrata v klet so bila od zunaj proti jugovzhodu. Nad kletjo bila je šolska izba in učiteljevo stanovanje, proti severozahodu na breg naslonjena pa kuhinja. Duhovnišče je bilo proti jugovzhodu, kakor sedaj, ter je bilo lahko priti iz šole v duhovnišče, po mostoržu skozi vrata v župnikovo vežo. Obojno, šola in duhovnišče je bilo pod enim krovom s skodlami pokrito, pol podstrešja učiteljevega, pol pa župnikovega.“^{***)}

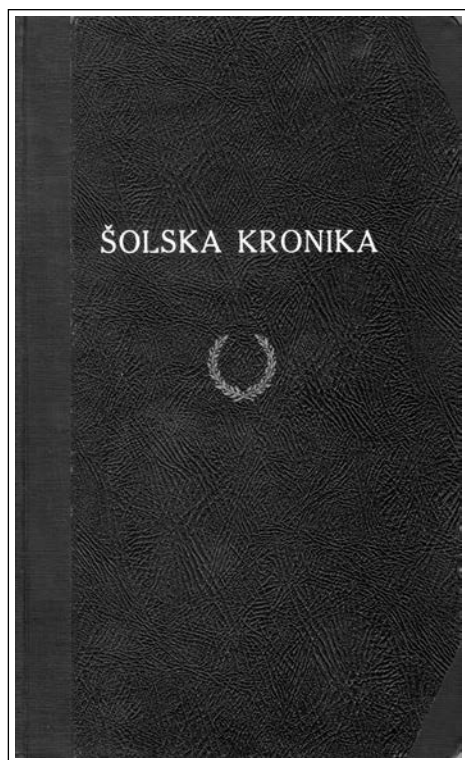
^{*)} Našla se je ta knjižica pri kmetu Francu Witzman; da si je dokaj listov izrganih je vendar jako važna listina.

^{**)} Tudi knjižica je še pomnil, da so bili pred Heiselnom 3 učitelji tukaj; on je tudi omenjene podrobnosti o njih povedal. Lomca vseh treh pa najdemo na prvi strani že prej iznesene knjižice.

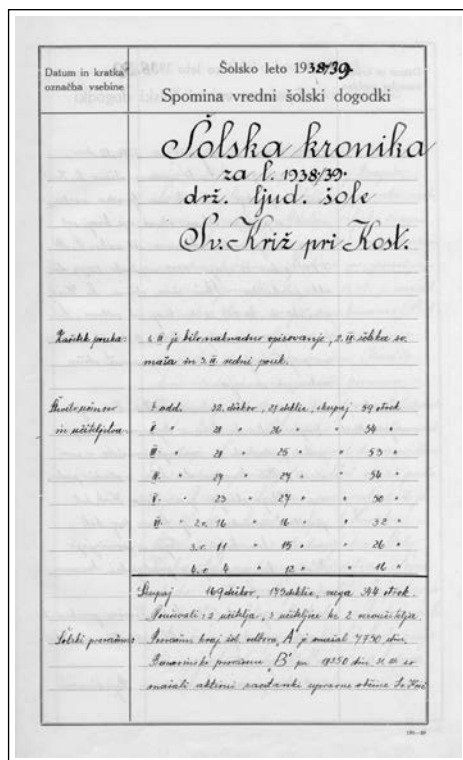
^{***)} Bivši tukajšnji učitelj Fr. Vučnik je to poslopje v glavnih potezih iz spomina narisal. Po tej skici je potem J. Rohac, bivši sakrbanik v Falskem gradu, narisal poslopje, katero ti kaže podoba l.

Primer zapisa v kroniki šole D. Marija v Puščavi (1883–1884) (hrani SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25/1: Kronika ljudske učilnice pri D. Mariji v Puščavi (1883–1884), str. 1).

Dober primer pisanja šolske kronike iz obdobja med obema vojnama je kronika državne ljudske šole Sveti Križ pri Kostanjevici. Pričujoča kronika je bila napisana za šolsko leto 1938/1939. Predlogo za pisanje je natisnila in založila Učiteljska tiskarna. Zvezku so pridana tudi navodila za pisanje, ki so razen nekaterih drugačnih besednih formulacij, enaka prejšnjim. Vsaka stran je razdeljena na dva stolpca. V prvega pisec vpisuje datum in kratko označbo vsebine, v drugega, ki je večji, pa šolsko leto in spomina vredne šolske dogodke.

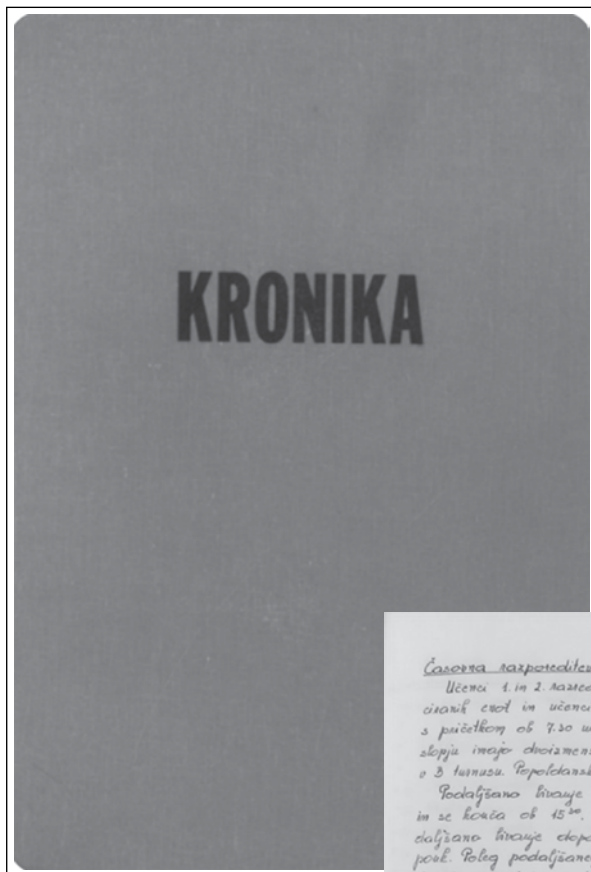

Platnica šolske kronike državne ljudske šole Sv. Križ pri Kostanjevici (1938–1939) (hrani SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25: Šolska kronika državne ljudske šole Sv. Križ pri Kostanjevici (1938–1939), platnica).

Primer zapisa iz šolske kronike državne ljudske šole Sv. Križ pri Kostanjevici (1938–1939) (hrani SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25: Šolska kronika državne ljudske šole Sv. Križ pri Kostanjevici (1938–1939), str. 1).

Po drugi svetovni vojni so predloge za pisanje šolskih kronik dobile novo podobo. Njihovo tiskanje je prevzela DZS. Tiskanemu zvezku so bila pridana malce spremenjena navodila za pisanje. V notranjosti zvezka lahko opazimo prazne strani, na katere je pisec zapisal vsebino kronike. Kronike so skozi leta postajale vse pogostejše obogatene tudi s slikovnim materialom.

Platnica šolske kronike iz osemdesetih let 20. stoletja (hrani Knjižnica Logatec, Rokopisna kronika OMePZ Notranjska, <https://knjiznicalogatec.si/domoznanstvo/rokopisna-kronika-omepz-notranjska/> pridobljeno: 18. 10. 2024).

Časovna razporeditev:

Učenci 1. in 2. razreda v matičnem stopnju, učenci 3. in 4. razreda v dodatnem stopnju imajo pouk dopoldne s puerilom ob 7.30 uri. Učenci 5. in 6. razreda v matičnem stopnju imajo dvoimenski pouk: 3.a in 4.a v A turnusu, 5.a in 6.a v B turnusu. Popoldanske izmenice pučne pouk ob 11⁰⁰.

Podaljšano bivanje se pučne po celoti šolski uri, torej ob 11⁰⁰ in se konča ob 15⁰⁰. Učenci 5. in 6. razreda izmenice imajo podaljšano bivanje dopoldne in se pučne ob isti uri kot 3. in 4. razred. Poleg podaljšane bivanja smo imeli za učence razredna stopnje organizirano tudi jutranje vstajanje, ki se je pričela ob 7.30 uri. Učenci so lahko začeli pučati v šolo že ob 7.30 uri, a so jih do pričetka organiziranega jutranjega vstajanja preselili tehniki ali administrativni delavci šole.

Pred pričetkom tednega pouka se je pričel tudi dodatni vsakodnevni dopolnilni pouk za nekatere predmete vsakodnevno za nekatere učence. To je natančneje določal učitelj, po katerem je bil organiziran redni, dopolnilni, dodatni in fakultativni pouk ter interimske dejavnosti.

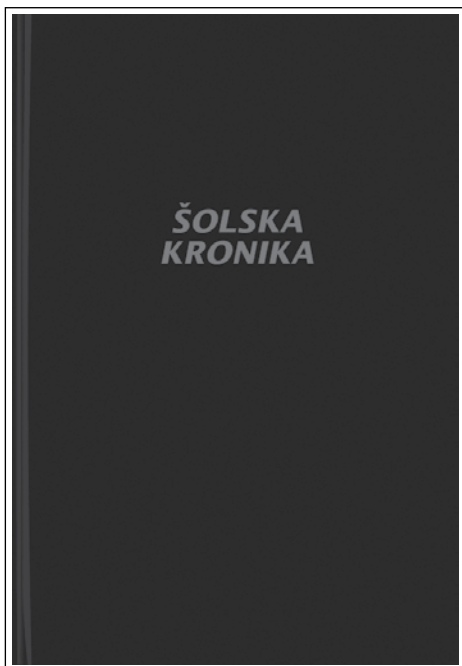
Šolska so delavke o kuhinji tudi delile po mapah določenem časovnem razporeda od 11.30 do 12.00.

Delavci:

Z delom je pričel v celoti nov delovni kolektiv, delavci se večinoma med seboj niso bili poznali. Večji del kolektiva je mlad, z malo delovnimi izkušnjami. To je imelo delno in slabo plat: kolektiv se je lotil dela z mladostnim elanom in se ob tem zelo oblikoval, pomnoževanje izkušenj pa mu priložnosti ni nudilo ob srečanju z mnogimi dodatnimi težavami. Zlati so se pojavile težave pri meri zaradi neveljavnosti delovne šole, kasneje pa zaradi pomnoževanja učil in učnih priprav. Težave so skušali premagati z večjo angažiranostjo pri delu in s čimboljšim medsebojnim sodelovanjem.

Primer zapisa iz šolske kronike OŠ Log - Dragomer iz osemdesetih let 20. stoletja (hrani OŠ Log - Dragomer, foto: Anica Maček Intihar).

Po osamosvojitvi Slovenije je DZS-jeva predloga za pisanje šolske kronike več let ohranila podobo z rdečimi platnicami iz časa Jugoslavije. Zelo so se skrajšala le navodila za pisanje. Čez čas je DZS oblikovala nov zvezek v modri barvi, malce pa so posodobili tudi navodila. Tudi v tem primeru vidimo, da se je vsebina kronike vpisovala na prazne strani. Nekatere kronike so izjemno bogate z barvnimi fotografijami, letaki, izrezki iz revij in časopisja ipd.

Platnica sodobne predloge DZS za pisanje šolske kronike (<https://alea.dzs.si/obrazci/obrazci.asp?id=1&cat=21N> pridobljeno: 21. 10. 2024).

Vsebina kronike OMePZ Notranjska, kjer je pisec uporabil sodobno predlogo DZS za pisanje šolskih kronik (hrani Knjižnica Logatec, https://issuu.com/urskaorh/docs/kronika_opz_z_xii pridobljeno: 18. 10. 2024).

Šolske kronike v sodobnem času

Tudi slovenska država je po osamosvojitvi v svojo zakonodajo vključila člene, ki osnovnim in srednjim šolam, vrtcem pa tudi glasbenim šolam predpisujejo, katero dokumentacijo morajo voditi. Omenjene člene vsebujejo pravilniki o šolski dokumentaciji, ki zadevajo posamezno raven izobraževanja. Šolsko kroniko omenjata dva člena. V enem so opisane vrste dokumentacije, ki naj jo

šole vodijo, drugi pa zadeva čas hrambe nekaterih dokumentov. Pravilnik določa, da se šolska kronika hrani trajno.³⁴ Zakonodaja pa ne predpisuje vsebine kronike.

Tudi danes DZS v svojem naboru izdelkov ponuja tiskan zvezek, ki vsebuje priporočilo glede vsebine kronike. Nekatere šole ta obrazec uporabljajo, druge ne. V dobi digitalizacije veliko šol svoje kronike objavlja le na spletu, ne več v tiskani obliki. Vedno redkeje so pisane na roko. Pravilnik narekuje, da obrazce za šolsko kroniko določajo šole same, zato se sodobne kronike med sabo zelo razlikujejo po obliki, obsegu in vsebini. Od posamezne šole oziroma ravnatelja je odvisno tudi to, komu zaupa pisanje šolske kronike. Večinoma so k pisanju povabljeni posamezni učitelji, najpogosteje zgodovine ali slovenščine, knjižničarji pa tudi učitelji prve triade osnovne šole. Pojavljajo se tudi primeri, ko učitelji s pisanjem kronike na koncu leta nadoknadijo manko delovnih ur. V preteklosti je kroniko pisal voditelj šole, končni izdelek pa je ob svojem obisku preveril tudi šolski nadzornik.³⁵

Dileme piscev sodobnih šolskih kronik

Podobno kot v 19. stoletju se tudi učitelji v sodobnem času srečujejo s težavami pri pisanju šolske kronike. V Slovenskem šolskem muzeju smo zato v okviru programa Katis v letu 2023 organizirali dva seminarja o pisanju šolske kronike. Oba seminarja sta bila dobro obiskana. Pisci so se najpogosteje spraševali, katera vsebina pravzaprav sodi v kroniko, kdaj je vsebine preveč ali premalo, kakšna je razlika med kroniko in letopisom ali letnim poročilom šole, naj bo kronika pisana na roke, je kroniko treba tiskati, na kakšno vrsto papirja zapisujemo kroniko, kako je s hrambo kronik ipd. Nekateri so izpostavili tudi problem varstva osebnih podatkov (GDPR), predvsem pri vključevanju fotografij, na katerih se pojavljajo učenci.

Na seminarju so predavatelji podali nekaj odgovorov na dileme udeležencev. V šolsko kroniko dejansko spadajo podobne stvari, kot so vanjo spadale v 19. stoletju. Popolnoma ustrezno se je ravnati po številnih različicah pravil, ki smo jih v prispevku že omenili. Zaželeno je vključevati tudi zanimivosti, da kronika ni le nizanje skopih podatkov in statistike. France Marolt v svojem nasvetu učiteljem že leta 1891 zapiše: *»To vse in še kaj družega važnega bodi v šolskem vestniku (šolski kroniki). Spisuje naj se pregledno in zanimivo ne suhoparno! Tako bo šolski vestnik zrcalo šolskega življenja in važnejših dogodkov v šolskem*

34 Pravilnik o šolski dokumentaciji v osnovni šoli, Uradni list RS, št. 29/1996 z dne 31. 5. 1996, in Pravilnik o šolski dokumentaciji v srednješolskem izobraževanju, Uradni list RS, št. 30/18 in 70/19 in Pravilnik o dokumentaciji v vrtcu, Uradni list RS, št. 41/1997 z dne 11. 7. 1997 in Pravilnik o šolski dokumentaciji v glasbenih šolah (Uradni list RS, št. 44/01, 1/04, 66/06 in 61/12).

35 Izvršilni predpis k dokončnemu šolskemu in učnemu redu, 1908, str. 63.

okoliši!»³⁶ Med pisanjem kronike naj se pisec spomni, komu je kronika namenjena in kateri podatki bi lahko ljudi zanimali denimo čez petdeset let. V sodobni dobi digitalizacije je utopično pričakovati, da bodo šolske kronike pisane na roko. Računalniško ustvarjene kronike je treba natisniti. Na nekaterih šolah kljub vsemu še vedno prisegajo na ročno pisanje. Tovrstni izdelki so navadno nekaj posebnega, saj še posebej odražajo osebni prispevek pisca in njegovo ljubezen do poklica. V primeru ročnega pisanja priporočamo uporabo trajnejših muzejskih pisal. Pomembno je, da se strani kronike primerno oštevilčijo, da lahko bralec takoj opazi, ali so bile kakšne strani iz kronike iztrgane ali uničene. Morda bi bilo zaželeno, da so morebitni vsebinski popravki v kronikah vidni skupaj s podpisom osebe, ki je popravek naredila. Na ta način bo lahko raziskovalec dostopal tudi do predhodne informacije. Šole morajo svoje kronike hraniti trideset let, nato pa jih lahko predajo pristojnemu arhivu.

Zaključek

Kronike so na Slovenskem eno izmed področij, ki je v splošnem slabo raziskano. K boljšemu poznavanju tudi šolskih kronik bo v prihodnjih letih pripomogel raziskovalni projekt ZRC SAZU Latinske in nemške kronike na Slovenskem. Kljub temu pa šolske kronike pogosto dopolnjujejo vedenje s področja različnih strok.

Ugotovili smo, da so se oblike in pravila za pisanje šolske kronike skozi zgodovino spreminjala, vendar ves čas ohranjala tisto bistvo, ki so ga dejansko zasnovali že v 19. stoletju. Kljub načelnemu stremljenju k nepristranskosti se v navodilih za pisanje odraža duh časa. Predvsem je to opazno v obdobju po drugi svetovni vojni. Ves čas pa na vsebino kronik vpliva tudi pisec sam. On konec koncev odloča, kaj se mu zdi relevantno in pomembno zabeležiti v kroniko.

Odgovor na vprašanje, zakaj tudi danes še vedno pisati šolsko kroniko, ni enostaven. Šole že tako ali tako vodijo ogromno različne dokumentacije, ki na nekaterih ravneh po svoje nadomešča šolsko kroniko. Živimo v digitalni dobi in veliko informacij, ki bi jih včasih lahko prebrali v šolski kroniki, najdemo na spletu. Po drugi strani pa je vsebina šolskih kronik zanimiva za marsikaterega raziskovalca zgodovine, domoznanske knjižnice in druge lokalne institucije. Dejansko predstavlja skupek vseh pomembnih dogodkov na šoli v enem letu. Slabo zavarovani digitalni izvodi kronik ali drugih podatkov se lahko v primeru naravnih katastrof ali vojn hitro izgubijo. Malo šolskih kronik je denimo preživel prvo in drugo svetovno vojno.

Zanimivo pa je tudi dejstvo, da se tudi sodobni učitelji ob pisanju šolske kronike srečujejo z enakimi problemi kot njihovi predhodniki v 19. stoletju. Zdi

³⁶ France Marolt, Učitelja-voditelja uradne knjige, *Učiteljski tovariš: glasilo Slovenskega učiteljskega društva v Ljubljani*, 31, 1891, št. 13, str. 197.

se, da bi si večina želela smernic za pisanje šolske kronike. Nekateri poskusi za standardizacijo se v preteklosti niso uresničili. Na drugi strani pa ohlapnejša pravila piscem zagotavljajo veliko mero svobode pri pisanju in ustvarjanju, kar pa lahko ustreza bolj kreativnim avtorjem.

Šolska kronika je eden najstarejših šolskih dokumentov, ki ga šole vodijo še danes, zato bi bilo škoda njihovo pisanje opustiti ali pa okrniti. Veliko lažje bi izvedeli: »... kako se je šola zidala, kako je občina pozdravila in sprejela novo došlega prvega izobraževalca svoje mladine, kateri prvotni šolski organi so največ vplivali na razvoj šole in učiteljstva, ako bi se bile pred petdesetimi in več leti šolske kronike spisovalе kakor se morajo spisovati danes! Koliko zanimivega dalo bi se v svet spraviti o šoli in šolski okolici, ko bi se bilo vse zanimivo takoj ob ustanovi šole točno zapisovalo!«³⁷

Viri in literatura

Viri

Izvršilni predpis k dokončnemu šolskemu in učnemu redu, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1908.

Marolt, France: Učitelja-voditelja uradne knjige, *Učiteljski tovariš: glasilo Slovenskega učiteljskega društva v Ljubljani*, 31, 1891, št. 10.

Marolt, France: Učitelja-voditelja uradne knjige, *Učiteljski tovariš: glasilo Slovenskega učiteljskega društva v Ljubljani*, 31, 1891, št. 13.

Mladi učitelj, Vprašanja in odgovori, *Učiteljski tovariš: glasilo Slovenskega učiteljskega društva v Ljubljani*, 30, 1890, št. 10.

Okoliš, Stane: *Kako pisati šolsko kroniko*, Predavanje na seminarju za učitelje – Katis, 7. 11. 2023.

Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. königlichen Erbstaaten, Wien, 1807, Slovenski šolski muzej, knjižnica, inv. št. 16482.

Pravilnik o dokumentaciji v vrtcu, Uradni list RS, št. 41/1997 z dne 11. 7. 1997.

Pravilnik o šolski dokumentaciji v glasbenih šolah (Uradni list RS, št. 44/01, 1/04, 66/06 in 61/12).

Pravilnik o šolski dokumentaciji v osnovni šoli, Uradni list RS, št. 29/1996 z dne 31. 5. 1996.

Pravilnik o šolski dokumentaciji v srednješolskem izobraževanju, Uradni list RS, št. 30/18 in 70/19.

SŠM, arhivska zbirka, fasc. 25/1: Šolska kronika ljudske šole v Kostanjevici (1875–1895).

SŠM, dokumentacijska zbirka, fasc. Ši: Mapa šole Šentjanž na Dolenjskem.

Šolski in učni red občnim ljudskim učilnicam, *Učiteljski tovariš: list za šolo in dom*, 11, 1871, št. 5.

37 Marolt 1890, str. 195.

Über Schulchroniken, *Laibacher Schulzeitung: Organ des krainischen Landes-Lehrervereins*, 1, 1873, št. 17.

Verstitev učencov in učenk v ljudski šoli v Senožecah o koncu šolskiga leta 1861, Ljubljana: Jož. Rudolf Milic, 1861, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-7RXQ8UAO/8dab9a8c-d979-4d1a-8166-f7cob97dd8aa/PDF> (pridobljeno: 23. 9. 2024).
ZAL, LJU 415, OŠ Pirniče 1993–1998.

<https://ff.classics.si/raziskovalni-projekt-latinske-in-nemske-kronike-na-slovenskem/> (pridobljeno: 20. 8. 2024).

<https://www.kamra.si/novice/6-december-1774-marija-terezija-uvede-splosno-solsko-obveznost/> (pridobljeno: 19. 9. 2024).

<https://e-ravnatelj.si/vsebine/strokovno-pedagosko-podrocje/pedagoska-dokumentacija/pedagoska-dokumentacija-v-osnovni-soli/> (pridobljeno: 22. 10. 2024).

Literatura

Dovjak, Rok: *Ljubljanski jezuiti in njihov odnos z laiki glede na Historio annuo (1596–1961): diplomsko delo*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2010, <https://www.sistory.si/publication/2560> (pridobljeno: 24. 9. 2024).

Malmenvall, Simon: *250 let obveznega šolstva na Slovenskem: opismenjevanje in kultura v poznem 18. stoletju (razstavni katalog)*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024.

Menard, Vilko: Kako naj pišemo šolske kronike, *Kongres pedagoških delavcev LRS na Bledu – II. del* (Vladimir Bračič), Ljubljani 1951.

Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009.

Simonič, Ivan: Šolske kronike, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 10, 1962, št. 1.

Snoj, Marko: *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Modrijan, 2003.

Tul, Vlasta: *Šolske kronike*, Nova Gorica: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1990.

UDK 93/94:37.091.33"19"
1.01 Izvirni znanstveni članek
Prejeto: 21. 3. 2024

Simon Malmenvall*

Pouk zgodovine in kolektivne identitete skozi politične spremembe v prvi polovici 20. stoletja

Teaching History and Collective Identities through Political Changes of the First Half of the Twentieth Century

Izvleček

Študija se posveča posredovanju kolektivnih identitet in družbenih vrednot pri pouku zgodovine v osnovnih in srednjih šolah na slovenskem ozemlju v prvi polovici 20. stoletja, za katero je značilno menjavanje kulturno-ideoloških in državnih okvirov. Šolska raba zgodovine je bila tisto področje, ki ji je vsakokratna politična oblast namenjala veliko skrbi, da bi vzgajala mladino v zgledne državljane. Besedilo se opira na pomemben segment zbirke Slovenskega šolskega muzeja (SŠM), ki ga sestavljajo učni načrti in učbeniki za zgodovino ter pedagoška periodika iz pozne Avstro-Ogrske, kraljeve in zgodnje socialistične Jugoslavije. Skozi vsa tri obdobja je opazno umeščanje slovenske zgodovine v širše okvire kolektivnih identitet, saj so Slovenci ali njihovi predniki obravnavani kot del avstrijske ali jugoslovanske narodno-državne skupnosti.

Abstract

This study is dedicated to the transmission of collective identities and social values in the context of teaching history in elementary and secondary schools on the Slovenian territory during the first half of the twentieth century which was characterized by the changing of cultural-ideological and state formations. Scholastic history was the field towards which every political regime acted with great care in order to educate the youth into model citizens. This text is based on an important segment of the collections of the Slovenian School Museum (SŠM) represented by scholastic syllabi, history textbooks and pedagogical periodicals from the late Austro-Hungary, royal and early socialist Yugoslavia. Through all three periods, the integration of Slovenian history into wider frames of collective identities is noticeable; Slovenians or their ancestors were perceived as a part of the Austrian or Yugoslav ethnic-state communities.

Ključne besede: pouk zgodovine, kolektivne identitete, narodna zavest, ideologije, zgodovinoisje, Slovenski šolski muzej

Key words: teaching of history, collective identities, national consciousness, ideologies, historiography, Slovenian School Museum

* Dr. Simon Malmenvall, kustos, Slovenski šolski muzej; docent, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, e-pošta: simon.malmenvall@solskimuzej.si / simon.malmenvall@teof.uni-lj.si.

Uvod

Pričujoča študija se posveča posredovanju kolektivnih identitet in z njimi povezanih družbenih vrednot pri pouku zgodovine v osnovnih in srednjih šolah na slovenskem ozemlju v prvi polovici 20. stoletja. To obdobje so odločilno zaznamovale menjave državnih okvirov, pospremljene s političnimi in kulturnimi prelomi. Prav šolska raba zgodovine je bila (in ostaja) tisto področje znanja in osmišljanja stvarnosti, ki ji je politična oblast – še toliko bolj v ideološko nasičeni in nestanovitni prvi polovici 20. stoletja – vselej namenjala veliko skrb, da bi z njeno pomočjo vzgajala otroke in mladino v zgledne državljane ter tako utrjevala veljavno družbeno ureditev in kolektivne identitete. Vsebinsko in metodološko izhodišče besedila predstavlja eden izmed najpomembnejših segmentov zbirk oziroma dediščinskih virov Slovenskega šolskega muzeja (SŠM), ki ga sestavljajo osnovnošolski in srednješolski učni načrti in učbeniki za zgodovino v slovenskem jeziku iz pozne Avstro-Ogrske, kraljeve in zgodnje socialistične Jugoslavije; temu se pridružujejo izbrani članki iz slovenske pedagoške periodike obravnavanih obdobj, kjer sta v ospredju strokovna revija *Popotnik* in časnik *Učiteljski tovariš*.¹

V študiji osvetljena tematika je na podlagi virov in ustrezne (znanstvene) literature posebej usmerjena k analizi, primerjavi in ovrednotenju glavnih razlik in podobnosti pri izpostavljanju posameznih zgodovinskih obdobj, pri podajanju idejno-vrednostnega okvira spreminjajočih se kolektivnih identitet in pri splošnih razvojnih značilnosti didaktike pouka zgodovine skozi tri različne države in družbene ureditve. Utemeljenost raziskovanja v zgodovinskih virih na tak način upošteva sodobne smernice pri vzpostavljanju odnosa med javnostjo in različnimi zvrstmi kulturne dediščine, kamor spadajo tudi muzejske zbirke kot del premične dediščine; gre za sestavni del oblikovanja prezentacije, muzealizacije in interpretacije kulturne dediščine v širšem pomenu (npr. zbirk, spomenikov, arheoloških najdišč), o čemer med drugim govori Listina o interpretaciji in predstavitvi območij kulturne dediščine,² ki jo je leta 2008 izdal Mednarodni svet za spomenike in spomeniška območja (ICOMOS). V podobnem smislu se o muzejskih zbirkah kot temeljnih dokazih in o pomembnosti raziskav izreka tudi

1 Navedeno gradivo – učbeniki, učni načrti, pedagoška periodika – ima v SŠM dvojni status: po eni strani je inventarizirano kot del muzejskih predmetov in zbirk ter posledično velja za spomenik premične kulturne dediščine (v skladu s členi 17.–19. Zakona o varstvu kulturne dediščine), po drugi pa je katalogizirano za potrebe muzejske knjižnice (tako v starem listkovnem kakor tudi elektronskem katalogu znotraj nacionalnega bibliografskega sistema Cobiss). Če je to gradivo obravnavano s stališča muzeološke teorije in prakse, ga je smotrno razumeti kot dediščinski vir, ki omogoča raziskovanje, predstavljanje in tolmačenje (interpretacijo) izbranega segmenta kulturne dediščine.

2 *Doktrina 2: mednarodne listine in dokumenti ICOMOS* (ur. Jovo Grobovšek), Ljubljana: Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI, 2014, str. 45–53.

ICOMOV kodeks muzejske etike,³ ki ga je leta 2004 izdal Mednarodni muzejski svet (ICOM). Obravnavana vsebina članka se navsezadnje povezuje s stalno razstavo »Šola je zakon« o zgodovini šolstva in vzgoje na Slovenskem od prazgodovine do najnovejše dobe. Odprta je bila 22. marca 2022, zasnovana je po sodobnih muzeoloških smernicah in zgodovinskih spoznanjih.⁴

Šolstvo in kolektivne identitete

Teoretično izhodišče te raziskave je pojem kolektivne identitete⁵ in od tod izhajajočih družbenih vrednot, prisotnih v okviru osnovnošolske in srednješolske stopnje izobraževanja. Kolektivne identitete in družbene vrednote so obravnavane skozi politične prelome v obdobju treh različnih držav (avstro-ogrske monarhije, kraljeve in socialistične Jugoslavije), ki obenem predstavljajo tri različne ideološke sisteme, zgoščene v razmeroma kratkem obdobju prve polovice 20. stoletja. Politični prelomi so odločilno oblikovali življenje posameznikov in bili tudi sami del širših evropskih družbenih sprememb.⁶ Smiselno je opozoriti na dejstvo, da imajo posamezniki od nekdaj tako individualne kakor tudi kolektivne identitete, ki delujejo v medsebojno dopolnjujočem se odnosu. Kolektivne identitete, med katere v novejših obdobjih evropske zgodovine običajno spadajo kulturna, državna in etnična ali narodnostna pripadnost, tvorijo pomembno razsežnost posameznikovega jaza, ki jo omejujejo druge identitete.⁷

Kolektivne identitete se oblikujejo v določenih zgodovinskih razmerah, katerih nepogrešljiv del so različne (državne) institucije. Oblikovanje identitet poteka skozi odnos do Drugega, ki je posledica razlik in izključevanj, prek katerih posameznik osmišlja samega sebe in okolje, v katerem živi.⁸ Anthony Smith (1939–2016), britanski zgodovinar in sociolog, eden vodilnih teoretikov na področju narodnega vprašanja, opozarja, da mora posamezna država, če želi vzdrževati

3 Icomov kodeks muzejske etike (ur. Nejka Batič et al.), Ljubljana: Društvo ICOM, Mednarodni muzejski svet, 2005, str. 20–21.

4 Katalog stalne razstave je še v pripravi, medtem ko je za širšo javnost že na voljo vodnik po razstavi: *Šola = zakon: izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas: vodnik po stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja* (ur. Marjetka Balkovec Debevec). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024.

5 Celovito in konceptualno prebojno obravnavo kolektivnih identitet v slovenskem prostoru ponuja zbornik: *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja. Slovenski pogledi* (ur. Vanja Kočevar), Ljubljana: Založba ZRC, 2022.

6 Dejan Ristić, Primerjava jugoslovanskega in evropskega projekta izgradnje skupne identitete: analiza osnovnošolskih učbenikov za pouk zgodovine, Magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2023, str. 4.

7 Prav tam, str. 5; Ksenija Šabec, *Homo europeus*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2011, str. 146–147.

8 Ristić 2023, str. 5–6; Stuart Hall, Introduction: Who Needs »Identity«?, *Questions of Cultural Identity* (ur. Stuart Hall in Paul du Gay), London: SAGE Publications, 1996, str. 2–5.

povezanost družbenih skupin pod svojim okriljem, poudarjati skupne vrednote, simbole in tradicijo;⁹ te gradijo večplastno državno oziroma nacionalno identiteto, sestavljeno iz kulturnih, etničnih, ozemeljskih in pravno-političnih prvin. Vsebinska omenjenih prvin se skozi čas spreminja, kar je med drugim mogoče prikazati na primeru predstave, kaj pomeni biti »zaveden Slovenec«. Slednji morda dandanes verjame, da so njegovi predniki tisoč let sanjali o lastni samostojni državi, medtem ko se je na začetku 20. stoletja slovenstvo takratnega »zavednega« pripadnika slovenskega naroda prepletalo z zvestobo avstrijskemu cesarju, kasneje pa se je prišteval tako k Slovencem kakor tudi Jugoslovanom.¹⁰

Ključno vlogo pri oblikovanju kolektivnih identitet igra šolski sistem, ki predstavlja eno izmed najpomembnejših ideoloških orodij države. V tem pogledu je pomenljiva ugotovitev francoskega političnega filozofa Louisa Althusserja (1918–1990), da mora družbena formacija, na primer država, če želi obstati, vzpostaviti pogoje za lastno reprodukcijo (ohranjanje) in reprodukcijo delovne sile (državljanov), ki je podrejena pravilom obstoječega družbenega reda. Vsaka družbena formacija reprodukcijo dosega na dva temeljna načina: z ukrepanjem represivnega aparata, na primer prek vojske in policije, in z delovanjem ideološkega aparata kot prepleta verskih, kulturnih, izobraževalnih, medijskih in pravnih institucij. Glavna razlika med njima je, da represivni aparat deluje predvsem z uporabo sile, medtem ko ideološki deluje s posredovanjem vrednot in praks, ki skrbijo za trajno navzočnost miselnosti vladajočega družbenega sistema tudi v zasebnem življenju posameznika.¹¹ Althusser meni, da je šola najpomembnejši državni ideološki aparat, saj je v moderni dobi nadomestila Katoliško cerkev ali druge vodilne verske skupnosti, ki so bile nosilke starega vrednostnega sistema. Šola v svoje delovanje vključuje otroke in mladino vseh družbenih skupin in jih uči tako praktičnih spretnosti (npr. računanje, jeziki) kakor tudi vladajoče ideologije (npr. državljanska vzgoja, filozofija, zgodovina). Šola namreč poleg izobraževalne opravlja tudi moralno-vzgojno vlogo, ki mlade vzpostavlja kot državljane.¹² Na tem področju so učbeniki, zlasti tisti za zgodovino, nosilci identitetno-vrednostnih smernic ter kot takšni podvrženi dejavnikom časa, okolja in vladajoče ideologije. Ob političnih prelomih vplivajo na oblikovanje zgodovinskega spomina, ki naj bi zagotovil legitimnost novi ureditvi.¹³ Pogosto velja, da je naloga

9 Anthony Smith, *National identity*, London: Penguin, 1991, str. 16–17.

10 Ristić 2023, str. 9–10; Jože Vogrinc, Zamišljene skupnosti danes, *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma* (Benedict Anderson), Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998, str. 189.

11 Ristić 2023, str. 12; Marjan Horvat, Evropska javnost: Premisleki ob njenem nastajanju, *Vloga množičnih medijev pri oblikovanju slovenske evropske zavesti: kritične perspektive* (ur. Ksenija Vidmar Horvat), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, str. 52; Louis Althusser, Ideologija in ideološki aparati države, *Ideologija in estetski učinek* (ur. Zoja Skušek Močnik), Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 53.

12 Althusser, Ideologija, str. 61; Ristić, Primerjava, str. 13.

13 Ristić 2023, str. 13; Mateja Režek, Sodobna zgodovina v osnovnih in srednjih šolah v socialistični Sloveniji, 1945–1990, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 60, 2020, št. 2, str. 134.

šolske zgodovine upravičevati vsakokratne družbene vrednote na podlagi preteklosti, pisci učbenikov pa prek izbora vsebin vzpostavljajo hierarhično razmerje med zgodovinskimi dogodki, osebnostmi in procesi, s čimer ustvarjajo družbeno sprejete vzorce znanja in ravnanja. Na interpretacijo preteklosti vplivajo tudi s konstrukcijo pripovedi, saj morajo izrazoslovje in zapletenost zgodovinskih pojavov prilagoditi različnim starostnim skupinam učencev oziroma dijakov. Od tod je spreminjanje izrazoslovja eden ključnih kazalcev ideologizacije šolske zgodovine.¹⁴

Slovensko šolstvo v prvi polovici 20. stoletja

V obdobju tik pred prvo svetovno vojno (1914–1918) je glavnina ozemlja današnje Slovenije spadala v avstrijski del avstro-ogrske monarhije. V tem obdobju so delovanje šolstva še vedno zaznamovala načela, zapisana v zakonu za osnovne šole iz leta 1869. Ena od pomembnejših posledic šolskega zakona je bila uvedba osemletne šolske obveznosti z razširitvijo predmetnika; tu je svoje mesto dobil tudi predmet zgodovina. Skupaj z zemljepisom (geografijo) je bil usmerjen v spoznavanje domačega okolja, dežele kot ožje in države kot širše domovine z ureditvijo, kjer je imelo pomembno vlogo oblikovanje zvestobe do cesarske dinastije Habsburžanov. V istem obdobju so bili na področju šolstva značilni nekateri pojavi, ki so omogočili njegovo postopno modernizacijo: pospešena gradnja šolskih stavb, razširitev šolske infrastrukture na podeželju in urejanje pravno-materialnega statusa učiteljskega poklica; to se je prepletalo s pozornostjo do učnih sredstev in pripomočkov (npr. zemljevidi, herbariji) za doseganje večje nazornosti poučevanja. Opazen je bil tudi razvoj mladinske in strokovne pedagoške periodike za učitelje, kar je bilo povezano z ustanavljanjem učiteljskih društev, kjer je izstopala revija *Učiteljski tovariš* (izhajala je od 1861 do 1941), prva te vrste na Slovenskem. Omenjeno obdobje je pomembno opredeljevala postopna prevlada slovenskega jezika pri poučevanju. To je bila posledica uveljavljanja slovenske narodne zavesti med vsemi družbenimi sloji in obenem naraščajočih medetničnih napetosti¹⁵ v monarhiji, ki so se odražale v nemških in italijanskih

14 Ristić 2023, str. 14–15; Valerija Bernik, Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem, Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2006, str. 68–70; 86–87.

15 Na tem področju je bila posebej dejavna Družba svetega Cirila in Metoda, narodnoobrambna in šolska nadstrankarska organizacija, ustanovljena leta 1885 v Ljubljani. Odpirala je zasebne slovenske otroške vrtce in osnovne šole v tistih krajih, v katerih avstrijske šolske oblasti kljub zadostnemu številu slovenskih učencev niso dovolile državnih šol s slovenskim učnim jezikom. Družba je slovenske državne šole podpirala tudi denarno, učiteljem, dijakom in študentom pa podarjala učne knjige in učila. Temeljno raziskavo o tej šolski organizaciji ponuja monografija Andreja Vovka: *Mal položi dar ... Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda*, Ljubljana: Slovenska matica, 1994.

jezikovno-kulturnih pritiskih za asimilacijo slovenskega prebivalstva, zlasti na narodnostno mešanih območjih Koroške, Štajerske, Primorske in Istre.¹⁶

Po koncu prve svetovne vojne je na ruševinah Avstro-Ogrske nastala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo. Z mirovnimi pogodbami je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med štiri države (Jugoslavija, Italija, Avstrija, Madžarska); slovensko prebivalstvo je kulturno in izobraževalno avtonomijo v svojem jeziku uživalo zgolj v Jugoslaviji, kjer je živel tudi največji delež vseh Slovencev. Z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani leta 1919 je slovensko šolstvo postalo celovit sistem, ki je v novi državi – kljub centralističnim težnjam beograjskih oblasti in dela slovenske (liberalne) politične elite s tezo o »troedinem jugoslovanskem narodu«, sestavljenem iz Srbov, Hrvatov in Slovencev – odpirala nove možnosti razvoja slovenskega jezika na vseh stopnjah poučevanja in področjih znanosti. Poleg tega je postalo slovensko šolstvo, ki se je dotlej oblikovalo na podlagi avstrijskega šolskega sistema, ob združitvi kulturno zelo različnih jugoslovanskih pokrajin najbolj razvito in z najmanjšim deležem nepismenih v državi,¹⁷ čemur se je pridruževalo širjenje mreže srednjega šolstva, to je gimnazij, meščanskih in poklicnih šol.¹⁸ Z vidika družbene pripadnosti in zvestobe državi je vlogo katoliške dinastije Habsburžanov v šoli zamenjala dinastija pravoslavnih Karađorđevićev, srednjeevropski geografsko-kulturni okvir pa okrepljena zavest o slovanski vzajemnosti. Po drugi strani je katoliška verska vzgoja v slovenskih šolah ostala skoraj nespremenjena; izjema je bil čas najizrazitejšega centralističnega pritiska med t. i. šestojanuarsko diktaturo (1929–1934) pod kraljem Aleksandrom I. (vladal: 1921–1934). Prav tako so se iz prejšnjega obdobja ohranjale bistvene prvine organizacije šol, učnih navad in splošnega odnosa javnosti do šole kot družbene avtoritete.¹⁹

Neposredno po koncu druge svetovne vojne z zmago partizanskega gibanja pod vodstvom komunistov je šolstvo v Sloveniji postalo sestavni del jugoslovanskega državnega aparata, ki si je prizadeval za marksistično preobrazbo družbe. Da bi šolstvo postalo orodje za vzgojo mladine po komunističnih načelih, ga je bilo treba očistiti vsega, kar je oviralo njegovo ideološko sporočilnost, pri čemer je bila zahtevana zlasti nazorska neoporečnost učiteljskega kadra. Od tod ni presenetljivo, da je v obdobju od konca druge svetovne vojne do osamosvojitve Slovenije prišlo v šolstvu do toliko in tako globokih sprememb kakor v nobe-

16 Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009, str. 76–77, 79–80, 83–85; Jožek Špilak, Pouk zgodovine v osnovni šoli v Socialistični republiki Sloveniji in vpliv na tedanje generacije, Magistrsko delo, Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2009, str. 13–15.

17 Razlike v deležu pismenosti so bile znotraj nove države ogromne. Tako je bilo leta 1921 na tistem delu ozemlja današnje Slovenije, ki je pripadlo Jugoslaviji, pismenih nad 90 % prebivalcev starejših od 12 let, na območju današnje Severne Makedonije pa je bilo takšnih le nekaj nad 16 %. Gl.: Ivan Božić, *Istorija Jugoslavije*, Beograd: Prosveta, 1972, str. 444.

18 Okoliš 2009, str. 88–91, 95–97.

19 Prav tam, str. 92, 94.

nem prejšnjem obdobju – v petinštiridesetih letih je bilo več šolskih reform kakor prej v celotni šolski zgodovini. Najcelovitejši koncept prenove šolstva je bil ureničen v reformi med letoma 1958 in 1962, ki sicer presega časovni okvir dane raziskave. Ne glede na spremembe administrativne in pedagoške narave, je bil v povojnem času vselej poudarek na izobraževanju delavske in kmečke mladine ter na oblikovanju tehnično-strokovnega kadra.²⁰ Do leta 1948, to je pred sporom med jugoslovanskim predsednikom Josipom Brozom Titom (vladal: 1945–1980) in sovjetskim voditeljem Josifom Visarionovičem Stalinom (vladal: 1924–1953), je bila opazna odvisnost od sovjetske pedagogike. Sprva je bila pozornost namenjena ukinitvi vseh zasebnih šol in odpravi vsakršnega vpliva Katoliške cerkve, ki je bila na vzgojno-izobraževalnem področju ves čas svojega obstoja zelo dejavna. Medtem je bila skozi celotno obdobje druge Jugoslavije sistematično gojena vzgoja v duhu revolucionarnih pridobitev narodno-osvobodilnega boja in nadaljnega razvoja socializma.²¹ Obenem je ustrezno izpostaviti, da je slovenski izobraževalni sistem v tem obdobju dosegel največji kadrovsko-institucionalni razmah z ustanavljanjem specializiranih srednjih in visokih šol (leta 1975 je bila na primer ustanovljena Univerza v Mariboru), ki so sledile razvoju znanosti in splošnim družbenoekonomskim spremembam v Evropi.²²

Menjave identitetnih usmeritev pri pouku zgodovine

Zgodovina in zemljepis sta imela od leta 1874 v vseh osmih razredih osnovne oziroma ljudske šole po 18 učnih ur na teden, kar se ni bistveno spremenilo vse do leta 1948. Zgodovina v osnovnih in deloma tudi srednjih šolah se je na prehodu iz 19. v 20. stoletje v glavnem poučevala s pomočjo t. i. zgodovinskih slik, to je življenjepisov pomembnih (avstrijskih) vladarjev. Precej pozornosti je bilo posvečene antični grško-rimski civilizaciji, na splošno sta bili okrog dve tretjini učnih ur namenjeni obdobjem pred 16. stoletjem, to je staremu in srednjemu veku.²³

Po koncu prve svetovne vojne so se začeli pojavljati močnejši klici k modernizaciji pouka zgodovine tako v metodičnem kakor tudi idejno-vsebinskem smislu. Leta 1924 je srednješolski profesor Fran Fink (1885–1972) izdal prvi slovenski priročnik za poučevanje zgodovine z naslovom *Posebno ukoslovje zgodovinskega pouka na osnovnih šolah*, ki je bil namenjen zlasti izobraževanju bodočega pedagoškega kadra na učiteljskih.²⁴ Tu je vredno omeniti tudi mari-borskega srednješolskega profesorja Alberta Žerjava (1904–1985), enega vodilnih

20 Okoliš 2009, str. 108–110, 113; Špilak, 2009, str. 26–27.

21 Okoliš 2009, str. 110–112; Špilak 2009, str. 20.

22 Okoliš 2009, str. 122–125.

23 Špilak 2009, str. 17; Štefan Trojar, *Sodobni pogledi na pouk zgodovine: reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993.

24 Fran Fink, *Posebno ukoslovje zgodovinskega pouka na osnovnih šolah*, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1924.

slovenskih pedagogov prve polovice in sredine 20. stoletja, ki je leta 1937 izdal *Sodobni zgodovinski pouk*, prvo obširnejšo metodiko zgodovine v slovenskem jeziku.²⁵ Prav tako je bilo v slovenski pedagoški periodiki, na primer v revijah *Popotnik* (1880–1941, 1945–1949) in *Pedagoški zbornik* (1921–1940), napisanih veliko člankov, ki so obravnavali problematiko zgodovine v šoli.²⁶ V obdobju med obema vojnama, natančneje leta 1926, je v osnovnem šolstvu prišlo tudi do opolnomočenja pouka zgodovine z njegovo ločitvijo od zemljepisa in s tem do nastanka dveh samostojnih predmetov. Največ pozornosti oziroma nad polovico celotne snovi je bilo posvečene staremu in srednjemu veku.²⁷

Slovensko šolstvo je bilo po drugi svetovni vojni obnovljeno na podlagi vrednot nove revolucionarne oblasti in z naslonitvijo na izkušnje v Sovjetski zvezi. Razvoj pouka zgodovine je zasledoval dva poglobitna cilja: uvajanje novih učnih metod, ki bi spodbudile dejavnejšo vlogo učencev, in ideološko zanesljivo pojasnjevanje zgodovinskih dogodkov, osebnosti in procesov.²⁸ Uresničevanje prvega cilja je bil počasen proces, medtem ko je napredek pri drugem potekal hitreje. Novi učbeniki so bili didaktično in tehnično še skromni, a so že imeli temeljne prvine marksističnega pojmovanja zgodovine, vključno s periodizacijo in s prikazovanjem razrednega boja, razvoja delavskega gibanja in vloge množic v preteklosti.²⁹

Pri utrjevanju pripadnosti državi se je intelektualna in politična elita Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Kraljevine Jugoslavije sklicevala na obstoj kolektivne skupnosti, to je na skupni izvor in zgodovinsko usodo Jugoslovanov kot državotvornega naroda, sestavljenega iz treh "plemen" – Srbov, Hrvatov in Slovencev. Vladajoča elita je izvajala poenotenje nacionalne identitete na temelju unitarizma, ki je v ospredje postavljal skupne znake, kakršni so jezik, kultura, zgodovina in politični cilji za prihodnost. Privrženci unitarnega jugoslovanstva so v nacionalni enotnosti prepoznavali rešitev za verske, pravne in gospodarske razlike med združenimi narodnimi skupinami.³⁰ Državni aparat s poenoteno zakonodajo in s sistematičnim usmerjanjem izražanja jugoslovanske identitete v javnosti se je zares vzpostavil šele po uvedbi diktature kralja Aleksandra leta 1929. Tako se je istega leta po sprejetju Zakona o javnem šolstvu začela prenova šolskega sistema. Ta je med drugim določal obvezno osemletno

25 Albert Žerjav, *Sodobni zgodovinski pouk*, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1937.

26 Špilak 2009, str. 17; Mavricij Zgonik, *Zgodovina v sodobni šoli*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968, str. 40.

27 Zgonik 1968, str. 41; Ristić, Primerjava, str. 80; Vlado Schmidt, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 549.

28 Zgonik 1968, str. 41; *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije (1848–1992)* (ur. Jasna Fischer et al.), Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 907.

29 Špilak 2009, str. 19.

30 Ristić 2023, str. 28–29; Jurij Perovšek, Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 39, 1999, št. 2, str. 14.

in brezplačno šolanje za otroke med 6. in 14. letom starosti, po štiriletni osnovni šoli pa so učenci lahko nadaljevali izobraževanje na višji narodni šoli (od 5. do 8. razreda), nižji gimnaziji, meščanski ali strokovni šoli. Splošno mnenje strokovnjakov je namreč bilo, da je Jugoslavija le ozemeljsko združena in da je še daleč od skupne nacionalne zavesti, k čemur naj bi odločilno prispevalo višanje deleža pismenosti med (mladimi) državljani.³¹ Ena osrednjih nalog osnovne šole je bila vzgajati mladino v duhu državno-narodne enotnosti in verske strpnosti ter jo pripravljati za dejavne državljane.³²

V času prve Jugoslavije se izdajanje enotnih šolskih učbenikov, se uporabljali v celotni kraljevini, kljub željam oblasti ni uresničilo. Med razloge za neuspeh je mogoče prištevati slabo gospodarsko stanje v državi in neusklajenost zamisli, do kolikšne mere naj bi bili učni načrti in učbeniki poenoteni. Pri pouku zgodovine so učni načrti predvidevali stapljanje narodnih zgodovin treh "plemen" v zaključeno celoto in poudarjanje skupnih delov preteklosti, pri čemer se je v učbenikih odražala večja zastopanost srbske zgodovine.³³ Pouk zgodovine je bil v učbenikih tega časa v precejšnji meri zasnovan biografsko oziroma predstavljen skozi življenje in delo pomembnih osebnosti, med katerimi so prevladovali vladarji. Osebnostim so bile pogosto pripisovane moralne vrednote, ki jih je država želela krepiti pri svojih državljanih. Posebno mesto je bilo dodeljeno kraljema Petru I. (vladal: 1903–1921) in Aleksandru I. iz rodbine Karađorđevićev. Aleksandrovo vladanje se je enačilo z izpolnitvijo najvišjega cilja vseh Jugoslovanov, to je z bivanjem v skupni državi, za katero naj bi se borili skozi celotno svojo zgodovino.³⁴

Jugoslovane so učbeniki predstavljali kot zgodovinski narod, ki je po kulturi evropski, v primerjavi s katerimi igrajo Turki (Osmani) vlogo pomembnega Drugega. Ti so ob koncu srednjega veka prekinili "slavno obdobje" samostojnosti jugoslovanskega naroda vse do "osvoboditve in zedinjenja" v novejši zgodovini. Vlogo pomembnega Drugega igrajo tudi Nemci in Madžari, ki naj bi zatirali izraze jugoslovanske narodne samostojnosti. S poudarjanjem značajske lastnosti svobodoljubja in junaštva sredi bojev proti zatiranju so avtorji želeli poudariti skupne poteze Jugoslovanov skozi zgodovino, ki naj bi se prenašale tudi na sodobne prebivalce Kraljevine Jugoslavije.³⁵ Po uvedbi kraljeve diktature so učbeniki še izraziteje odražali politiko nacionalnega unitarizma. Sprememba je bila vidna že pri izrazoslovju, začevši z menjavo "plemenskih imen" – »zgodovina Srbov,

31 Ristić 2023, str. 30, 32–33; Pavel Flere, *Zakon o narodnih šolah s kratko razlago in stvarnim kazalom*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1929, str. 18; Pieter Troch, *Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans before World War II*, London: Tauris, 2015, str. 44–47.

32 Ristić 2023, str. 33.

33 Ristić 2023, str. 34, 36; Troch, *Nationalism*, str. 45–48; Dragica Koljanin, *Methodological and Motivational Basis of History Textbooks for Primary Schools in the Kingdom of Yugoslavia (1918–1941)*, *Istraživanja*, 26, 2015, str. 134.

34 Ristić 2023, Primerjava, str. 36, 83; Koljanin, *Methodological*, str. 133, 136.

35 Ristić 2023, str. 83–84, 86.

Hrvatov in Slovencev« je tako postala »zgodovina Jugoslovanov«. Kljub temu se je vse do razpada prve jugoslovanske države v šolskih učbenikih, ki za celotno državo niso bili enotni, še vedno v določeni meri razvijala posebna identiteta Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je obstajala skupaj s krovno državno-narodno zavestjo.³⁶

Po drugi svetovni vojni je na strani zmagovitega partizanskega gibanja obveljala odločitev za obnovitev skupne države, vendar na drugačnih ideoloških temeljih. Komunistično vodstvo je bilo prepričano, da bo socializem kot nadnacionalno usmerjena ideologija presegel različna socialno-kulturna izhodišča jugoslovanskega prebivalstva. Ob tem je bilo v poveljih ustavah (leta 1946, 1963 in 1974) uveljavljeno načelo narodne enakopravnosti in samostojnosti v okviru šestih republik, s čimer naj bi bila skozi federativno državno ureditev posameznim narodom zagotovljena možnost za uresničevanje lastnih interesov.³⁷ Socialistično jugoslovanstvo naj bi pod geslom "bratstva in enotnosti delavskega razreda" predstavljalo povezovalno prvino med različnimi narodi, ki so lahko izražali svojo edinstvenost v razmerju do drugih narodov ob upoštevanju nadrejene jugoslovanske identitete.³⁸ Eden ključnih simbolov državne enotnosti je bil Josip Broz Tito; pri razvoju Titovega kulta osebnosti je imel pomembno vlogo njegov rojstni dan, ki se je praznoval kot dan mladosti in prek katerega se je utrjevala vez med voditeljem in mladino. Kolektivistični duh vzgoje za spodbujanje bratstva in enotnosti je postal jedro poveljne šolske socializacije otrok in mladine. Mladi so se udeleževali delovnih akcij, športnih tekmovanj, kulturnih prireditev, izletov in drugih oblik srečevanja s svojimi vrstniki iz celotne Jugoslavije.³⁹

Socialistični ideologi so posebej skrbno posegali v učbenike za pouk jezika, književnosti in zgodovine, iz katerih so odstranili verska besedila in "nepriemerne" zgodovinske teme. Na novo so jih dopolnili z ideološko ustrežnejšimi vsebinami o delavskem gibanju in narodnoosvobodilnem boju. V tej luči ni presenetljivo, da so se najbolj posvečali zgodovini od 19. stoletja naprej, v šestdesetih letih je celo več kot polovica učne snovi zajemala obdobje od prve svetovne vojne do sodobnosti.⁴⁰ Oblast je vprašanje pomanjkanja ideološko ustreznih učbenikov sprva reševala s prevodi sovjetskih, čeprav ti niso bili usklajeni s kulturnimi okoliščinami jugoslovanskega prostora. Prvi učbeniki zgodovine jugoslovanskih avtorjev so začeli izhajati šele sredi petdesetih let 20. stoletja; vzporedno s tem se je postopno uveljavila struja, ki je zagovarjala samostojnost republik pri urejanju učnih načrtov in učbenikov.⁴¹ Vlogo negativnega Drugega so igrali pretekli

36 Ristić 2023, str. 37–38; Troch, *Nationalism*, str. 230–231.

37 Ristić 2023, str. 48–49; Perovšek, *Jugoslovanstvo*, str. 18–19.

38 Ristić 2023, str. 50.

39 Ristić 2023, str. 53–54; Olivera Milosavljević, Otac – genije – ljubimac: Kult vladara – najtrajnejši obrazac vaspitanja dece, *Biblioteka Helsinške Sveske*, 23, 2006, str. 201; Suzana Miovska Spaseva, Dosežki in protislovja v razvoju šolstva in pedagogike v socialistični Makedoniji (1945–1990), *Sodobna pedagogika*, 66, 2015, št. 2, str. 110.

40 Ristić 2023, str. 54–55, 80.

41 Režek 2020, str. 135–137.

vladajoči razredi in cesarstva (npr. rimsko, osmansko, avstrijsko) ter zahodna kapitalistična družba; zgodovina jugoslovanskih narodov pred narodnoosvobodilnim bojem je bila v temelju prikazana kot zgodovina potlačenosti pod tujimi narodi (npr. Nemci, Turki, Madžari) in njihovo domačo "buržoazijo". Prav tako je bila negativno ovrednotena elita prve Jugoslavije s svojim centralizmom, ki ji je kot nasprotje postavljena "demokratska" Jugoslavija z urejenimi narodnimi pravicami.⁴² V tem kontekstu se je uradna narodna zavest odražala v dvojnosti med zavestjo posameznega naroda in socialističnim jugoslovanstvom.⁴³

Kolektivne identitete pri pouku zgodovine v Avstro-Ogrski

Prvi reprezentativni primer smernic za poučevanje zgodovine iz poznega obdobja avstro-ogrske monarhije je *Učni načrt za osemrazredne ljudske šole* iz leta 1901, napisan v slovenskem jeziku. Ta navaja zgodovino in zemljepis kot združena predmeta, ki se poučujeta od 3. razreda naprej, a ju vsebinsko obravnava ločeno. Število ur pouka zgodovine postopno narašča ter v 7. in 8. razredu doseže tri ure tedensko.⁴⁴ Z vidika kolektivnih identitet in družbenih vrednot je pomenljivo, da načrt na začetku poudarja, naj pouk zgodovine spodbuja pripadnost tako ožji domovini oziroma domačemu okolju (domovju) kakor tudi širši domovini oziroma državi. Poučevanje zgodovine naj se prične s povestmi iz ljudskega izročila in s spoznavanjem domačega okolja, nadaljuje naj se z življenjepisi "slavnih Kranjcev", nato s temeljnim pregledom staroveške, srednjeveške in novoveške zgodovine, kar velja za 6. razred. Omenjeni pregled naj se v 7. razredu nadgradi z zgodovino ozemlja avstro-ogrske monarhije, nadaljuje s ključnimi dogodki za razvoj »vesoljnega človeštva« in sklene s spoznavanjem »državljskih dolžnosti in pravic«, kar učence v 8. razredu pripravlja na odgovorno življenje v državni skupnosti.⁴⁵ Skoraj enako je zasnovan *Učni načrt za šestrazredne ljudske šole* iz leta 1904, prav tako napisan v slovenščini. Tudi v njem je pouk zgodovine razumljen prvenstveno kot spodbujevalec domoljubja.⁴⁶ Podobno strukturo odraža učni načrt za gimnazije iz leta 1909, napisan v nemškem jeziku in veljaven za celotno monarhijo. Načrt določa, naj bo v nižjih razredih gimnazije v ospredju pripovedna zgodovina, v višjih pa dogodkovna – oboje naj se vseskozi povezuje s predmeti na področju naravoslovja, gospodarstva in kulture. V zadnjem (8.) razredu naj se pouk zgodovine izvaja kot povzetek nedavne preteklosti in drža-

⁴² Ristić 2023, str. 88, 91.

⁴³ Ristić 2023, str. 58–59. Pregledno študijo o dvojnosti med posameznimi narodnimi identitetami in socialističnim jugoslovanstvom v povojni Jugoslaviji podaja doktorska disertacija Tomaža Ivešića: *A Turning Point in the Yugoslav National Question: No More Room for Yugoslavs*, Firenze: European University Institute, 2020.

⁴⁴ *Učni načrt za osemrazredne ljudske šole*, Ljubljana: A. Klein & Komp., 1901, str. 1.

⁴⁵ Prav tam, str. 14.

⁴⁶ *Učni načrt za šestrazredne ljudske šole*, Ljubljana: A. Klein & Komp., 1904, str. 11–12.

vljanskega znanja (Bürgerkunde), kamor spada poznavanje delovanja države in družbe z osnovami sociologije.⁴⁷

Splošno opazna razlika med osnovnošolskimi in srednješolskimi učbeniki poznega obdobja avstro-ogrske monarhije na področju posredovanja kolektivnih identitet in vrednot je v tem, da se te pogosteje in bolj vzneseno izražajo za potrebe osnovnošolskega pouka, bolj posredno pa za potrebe srednješolskega. Očitno je, da njihovi pisci prepoznavajo večjo potrebo po usvajanju identitetno-vrednotnih vsebin na nižji stopnji izobraževanja, s čimer želijo ustvariti podlago za pripadnost domovini in cesarski dinastiji, ki naj bi se iz otroških let prelila v kasnejša življenjska obdobja. Tu je zanimiv primer priročnika za učitelje z naslovom *Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol* iz leta 1910. Sestavljen je kot zbirka poglavij (»učnih slik«) o znamenitih avstrijskih vladarjih in drugih osebnostih tako širše avstrijske kakor tudi ožje slovenske zgodovine (npr. Ciril in Metod, grof Herbart Turjaški, princ Evgen Savojski, Anton Martin Slomšek). Njegov namen je pomoč učiteljem pri pripravi učnih ur, ki »nudi podatke iz domače zgodovine s posebnim ozirom na našo vladarsko rodovino, ker mora biti zgodovinski pouk v prvi vrsti šola domovinskega čuta in požrtvovalnega rodoljubja«. ⁴⁸ Pomenljivo je, da se kot prva zgodovinska slika pojavi življenjepis cesarja Franca Jožefa I. (vladal: 1848–1916) v poglavju Naš cesar, ⁴⁹ ki že po naslovu odraža zvestobo vladarju oziroma dinastiji in ki je z desetimi stranmi tudi najobsežnejša od vseh slik. Tu je neposreden poziv k ljubezni do cesarja:

»Ljubimo torej svojega presvetlega cesarja, zakaj tudi on je vselej kazal v sem svojem življenju ljubezen in dobrotljivo srce do svojih podložnikov. Koliko upornikom in hudodelcem je odpustil kazen ali na smrt obsojenim daroval življenje! Koliko milijonov je že razdal ubogim in sirotam, za razne zavode in koristne naprave!«⁵⁰

Na koncu priročnika – podobno kakor v snovno bogatejšem učbeniku zgodovine za meščanske šole⁵¹ – je posebno in razmeroma obsežno poglavje o državni ureditvi ter dolžnostih in pravicah državljanov.⁵² Podobno kakor v ome-

47 Pidoll, Michael: *Der neue Normallehrplan des Gymnasiums*, Dunaj: Manzschke k. u. k. Hof-Verlags Buchhandlung, 1909, str. 7–8. Tu je mogoče opaziti, da učni načrt vključuje nove vsebinske pristope, saj se je v tem obdobju sociologija uveljavila kot samostojna znanstvena disciplina. Temeljni pregled zgodovine evropske sociologije: *Soziologiegeschichte. Wege und Ziele* (ur. Christian Dayé in Stephan Moebius), Berlin: Suhrkamp, 2015.

48 Fran Marolt, *Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1910, str. III.

49 Prav tam, str. 5–15.

50 Prav tam, str. 13.

51 Josip Brinar, *Zgodovina za meščanske šole*, Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1909, str. 147–152. Tudi v tem učbeniku je mogoče zaslediti neposreden poziv k zvestobi cesarju: »Prva in najimennitnejša dolžnost vsakega državljana je zvestoba in pokorščina presvetlemu cesarju.« (Prav tam, str. 152)

52 Marolt 1910, str. 126–133.

njenem učbeniku za meščanske šole⁵³ je grofu Herbartu Turjaškemu (1528–1575), ki se je odlikoval v bojih proti osmanskim osvajanjem Srednje Evrope, pripisan slovenski izvor, s čimer je izpostavljena vojaška tradicija Slovencev, ne le njihovo kmečko življenje. Med drugim je zapisano: »Herbart Turjaški ... je bil najslavnejši junak in najpogumnejši vojščak izmed vseh, kar smo jih imeli Slovenci v turških vojnah.«⁵⁴ Ni presenetljivo, da pisec priročnika poleg cesarja Franca Jožefa najvišje vrednoti Antona Martina Slomška (1800–1862), saj naj bi se v njem zlivali vsi družbeni ideali takratnega časa: predanost slovenski narodni identiteti (»rodoljubje«), zlasti z ustanavljanjem ljudskih šol in s pisanjem slovenskih knjig, naj bi združeval z zvestobo dinastiji (»domoljubje«),⁵⁵ medtem ko je v danem primeru njegovo duhovniško in škofovsko poslanstvo potisnjeno v ozadje.⁵⁶

Učbenik z naslovom *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega mira za višje razrede srednjih šol* iz leta 1911, ki obsega 358 strani, predstavlja najobsežnejšo šolsko predstavitev zgodovine v slovenskem jeziku pred prvo svetovno vojno. Učbenik podaja pregled obče in vanjo vpete avstrijske zgodovine z razmeroma skromno pozornostjo do slovenskega ozemlja, ki se pne od konca antičnega Rima do vključno tridesetletne vojne. Tu se kot didaktično koristni kažejo rodovniki pomembnejših srednjeevropskih vladarskih rodbin (npr. Karolingi, Babenberžani, Luksemburžani, Habsburžani), ki so podani ob koncu učbenika.⁵⁷ Največ pozornosti pisec učbenika namenja politični zgodovini, a pri vsakem obdobju dosledno dodaja krajše (pod)poglavje o kulturni zgodovini, npr. književnosti, umetnosti in znanosti – največji delež kulturne zgodovine je na dobrih desetih straneh vključen v obravnavo italijanskega humanizma in renesanse.⁵⁸ Z vidika slovenske narodne zavesti je zanimivo, da je razmeroma veliko pozornosti namenjene Slovanom v zgodnjem srednjem veku,⁵⁹ pri čemer avtor Slovane v Karantaniji in Panoniji imenuje »Slovenci«⁶⁰ ali »korotanski Slovenci«.⁶¹ Nasprotno pa slovenske kmečke upore⁶² obravnava le na dveh straneh in v sklopu politično-verskih pretresov v Srednji Evropi 16. stoletja – kmečki upori tako ne tvorijo posebne teme, ki bi bila umeščena v socialno zgodovino. Podobno

53 Brinar 1909, str. 88–90.

54 Marolt 1910, str. 57.

55 Prav tam, str. 90–94.

56 O večplastni podobi Slomška v slovenski kulturni zavesti: Monika Deželak Trojar, Kanonizacija Antona Martina Slomška v verskem in kulturnem kontekstu, *Kulturni svetniki in kanonizacija* (ur. Marijan Dovič), Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 287–308.

57 Matija Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega mira za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1911, str. 349–358.

58 Prav tam, str. 231–242.

59 Prav tam, str. 39–49.

60 Prav tam, str. 44, 48–49.

61 Prav tam, str. 66–68.

62 Prav tam, str. 276–278.

sta tudi reformaciji na Slovenskem namenjeni le slabi dve strani,⁶³ in še to znotraj podpoglavja »Luteranstvo na Avstrijskem«, kjer sta bežno omenjena Primož Trubar (1508–1586) in Jurij Dalmatin (1547–1589). V tej zvezi je omenjen pomen protestantizma za slovensko književnost: »Poleg verskih so spisali še razne jezikovne in šolske knjige in s tem so osnovali novoslovensko slovstvo. Največ zaslug gre Trubarju, ki je propovedoval [pridigal] na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem.«⁶⁴ Protireformacija na Slovenskem ni deležna nikakršne pozornosti.

Zgodovina novega veka od westfalskega miru do današnjih dni za višje razrede srednjih šol iz leta 1912 predstavlja nadaljevanje zgoraj obravnavanega učbenika, ki zajema čas od sredine 17. do začetka 20. stoletja. V primerjavi s prejšnjim je snov še bolj usmerjena v politično zgodovino, kultura je izrecno osvetljena zgolj v dveh krajših podpoglavjih Umetnost v 17. in 18. stoletju⁶⁵ ter Književnost in umetnost v 19. in 20. stoletju.⁶⁶ Pogled na najnovejše obdobje (1848–1911) je opredeljen kot »doba nacijonalnega združevanja«,⁶⁷ kjer pa ni mogoče najti obravnave slovenskega narodnega gibanja. Z vidika kronološke razporeditve, ki ne upošteva drugod dosledne razvrstitve v krajša zgodovinska obdobja, posebnost predstavlja poglavje o razvoju ruske države od srednjega veka do 19. stoletja.⁶⁸ Pomembno je izpostaviti, da v učbeniku ni opaziti izrazitejših vrednostnih sodb, medtem ko je z vidika domovinske zavesti zanimivo opravičevanje notranjepolitične krize v avstro-ogrski monarhiji konec 19. stoletja:

»Kdor pa opazuje notranji razvoj natančneje, ta vidi, da so politični boji naše države znaki napredka, da so nastali pod vplivom velikih idej; Avstro-Ogrska ne propada, temveč se vzdiguje, njeni notranji boji vodijo ... k razjasnitvi. Vzlic narodnostnim preprirom se ojačujejo posamezni narodi na kulturnem in gospodarskem polju.«⁶⁹

Ob koncu sledi še neposredna pohvala cesarja Franca Jožefa I.: »V našem cesarju slavimo ustanovitelja moderne avstro-ogrske velevlasti, pospešitelja umetnosti in duševne omike. ... Energija, točnost, zvestoba, ... marljivost; ... te lepe lastnosti ga spremljajo tudi še kot sivolasega starčka.«⁷⁰

Slovenski pedagoški tisk poznega avstro-ogrskega obdobja ni nekritično sprejemal obstoječih učnih načrtov in učbeniških razlag. Tako članek Ivana Šege (1871–1936), učitelja in organizatorja učiteljskih društev, o zgodovinskem pouku v

63 Prav tam, str. 292–293.

64 Prav tam, str. 293.

65 Franc Komatar in Matija Pirc, *Zgodovina novega veka od westfalskega miru do današnjih dni za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1912, str. 146–148.

66 Prav tam, str. 178–180.

67 Prav tam, str. 217–280.

68 Prav tam, str. 85–104.

69 Prav tam, str. 246.

70 Prav tam, str. 247.

reviji *Popotnik* iz leta 1905 po eni strani pohvali »intenzivno gojenje« zgodovine kot osnove nadaljnjega izobraževanja, ki ga predvideva šolska zakonodaja, po drugi strani pa opozarja na pomanjkanje slovenskih in slovanskih tem v osnovnošolskih učbenikih za zgodovino.⁷¹ Šega izpostavlja še eno večjo pomanjkljivost pouka zgodovine, to je neprilagojenost učnih vsebin na doživljanje deklic. »Po našem mnenju nikakor ne more zanimati deklic dolga vrsta onih vojska, pobojev itd., ki jih ravno sedaj dobivamo v naših berilih. Za deklice bi morali biti taki berilni sestavki, kjer se nahajajo životopisi za zgodovino človeštva važnih žena«, čemur bi se pridružila na splošno večja pozornost do kulturne zgodovine.⁷² Podobno razmišlja Pavel Flere (1883–1963), srednješolski profesor in šolski uradnik, v svojem članku o moderni didaktiki, objavljenem leta 1910 v isti reviji, ki smoter pouka zgodovine opredeli kot »etičen in psihologičen«. Zgodovina naj bi učencem in dijakom dajala smisel za »narodne ideale«, od koder sklepa, da (osnovnošolska) mladina ne potrebuje svetovne zgodovine, temveč ji zadostuje zgodovina njihovega naroda in domovine, »drugi narodi pridejo v poštev le takrat, kadar pridejo ... v dotiko z njegovim narodom«.⁷³ V ospredju pouka naj bi zgodovina dežele in države, in sicer kulturna, ki »ima opraviti z življenjem in navadami naroda«,⁷⁴ pri čemer bi morala prav ta postati vodilna, medtem ko bi se politična morala nanjo naslanjati.⁷⁵ Enako stališče isti avtor povzema v recenziji zgoraj obravnavanega priročnika *Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol*. Tu poleg zagovora prvenstva kulturne zgodovine graja »hiperljalnost« do države, ki se med drugim kaže v premajhni pozornosti do slovenskih protestantov in kmečkih upornikov, pri duhovniku, šolniku in pesniku Valentinu Vodniku (1758–1919) pa na primer v zamolčevanju njegove naklonjenosti do Francozov.⁷⁶ Postopno širjenje idejno-vrednotnih obzorij onkraj zvestobe avstro-ogrske državi je mogoče opaziti v anonimnem članku v pedagoškem časniku *Učiteljski tovariš* iz leta 1913, kjer je v pozitivni luči obravnavana ideja o povezovanju južnih Slovanov, ki je dobila zagon po zmagah Srbije in Bolgarije v takrat odmevnih balkanskih vojnah (1912–1913). Za jugoslovansko idejo je navedeno, da predstavlja nadaljevanje slovenske narodne zavesti, nad katero so slovenski učitelji pretežno navdušeni. Članek poziva vse južnoslovanske »napredne« (liberalne) učitelje, naj se združijo v zasledovanju istih ciljev, to je »kulturnega in socialnega napredka bratskih narodov«, saj naj bi bil prav v povezovanju učiteljstva »ključ do rešitve jugoslovanskega vprašanja«.⁷⁷

71 Ivan Šega, Nekaj o zgodovinskem pouku, *Popotnik*, 26, 1905, št. 11, str. 334–335.

72 Prav tam, str. 335.

73 Pavel Flere, Odlomki iz moderne didaktike, *Popotnik*, 31, 1910, št. 8, str. 230.

74 Prav tam, str. 231–232.

75 Prav tam, str. 233.

76 Pavel Flere, Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol (priređil Fran Marolt), *Popotnik*, 31, 1910, št. 9, str. 282–283.

77 Anonimno, Jugoslovanstvo in učiteljstvo, *Učiteljski tovariš*, 53, 1913, št. 19, str. 1.

Kolektivne identitete pri pouku zgodovine v prvi Jugoslaviji

Izbrani reprezentativni primer učnega načrta iz časa neposredno po družbenem prelomu ob ustanovitvi jugoslovanske države predstavlja *Učni načrt (nastavni program) za I., II., III. in IV. razred vseh osnovnih šol v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev* iz leta 1926. Izdan je bil v Beogradu, a napisan v slovenskem jeziku za potrebe slovenskih osnovnih šol. V njem je predmet zgodovine z uradnim nazivom Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev določen kot samostojen – ne več skupaj z zemljepisom kakor v prejšnji državi – in predpisan za 3. in 4. razred.⁷⁸ Smoter pouka zgodovine je »buditev nacionalnih in patrijotskih čustev«, od koder je usmerjen v spoznavanje narodne zgodovine, ki je razumljena kot skupna za Srbe, Hrvate in Slovence. V 3. razredu naj bi se obravnavala dva časovno različna, a domovinsko uporabna tematska sklopa: preselitev Slovanov na Balkan in prizadevanja za nastanek jugoslovanske države v novjšem obdobju, ki jih nadgrajuje spoznavanje dinastije Karađorđevićev. Medtem pa je za pouk v 4. razredu predviden kratek pregled zgodovine južnih Slovanov od srednjeveških vladarjev do sodobne Jugoslavije, čemur sta dodani dve vodili – zgodovina naj se poučuje uravnoteženo, glede na vse tri »veje« jugoslovanskega naroda, in ob stalnem upoštevanju prostorske umeščenosti snovi s pomočjo zemljevidov.⁷⁹ Še izrazitejšo pripadnost jugoslovanski ideji pričakovano odraža učni načrt za osnovne šole, izdan leta 1933, to je štiri leta po razglasitvi kraljeve diktature in preimenovanju države v Kraljevino Jugoslavijo. Smoter pouka zgodovine je opredeljen kot »seznanjanje učencev s preteklostjo jugoslovanskega naroda in vzgajanje v nacionalnem duhu«, kar je dodatno poudarjeno ne le z odsotnostjo vključitve splošne (evropske) zgodovine, temveč tudi s pisanjem o enem jugoslovanskem narodu brez omenjanja Srbov, Hrvatov in Slovencev. Drugače od predhodnega učnega načrta se v 3. razredu obravnavajo ključne zgodovinske osebnosti, npr. Ciril in Metod ter sveti Sava iz srednjeveškega in Georgije Petrović (Karađorđe) iz novejšega obdobja, v 4. razredu pa znova sledi pregled jugoslovanske zgodovine od naselitve Slovanov do ustanovitve Jugoslavije, pri čemer je največ pozornosti namenjene srbski zgodovini.⁸⁰

Eden kronološko najzgodnejših slovenskih učbenikov za zgodovino po ustanovitvi jugoslovanske države je bil namenjen meščanskim šolam in v dveh delih izdan leta 1922. Oba dela sta posvečena jugoslovanski preteklosti, pri čemer je že v prvem, ki obravnava čas od prazgodovine do renesanse, opazno največ pozornosti posvečene dogajanju na srbskih tleh; prav tako je opazno prvenstvo politične zgodovine, kjer kot vidnejši izjemi delujeta poglavji Kultura v srednjem veku v

⁷⁸ *Učni načrt (nastavni program) za I., II., III. in IV. razred vseh osnovnih šol v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*, Beograd: Državna štamparija, 1926, str. 2.

⁷⁹ Prav tam, str. 12–13.

⁸⁰ Prav tam, str. 7–8.

prvem⁸¹ in Kultura v novejši dobi⁸² za 19. stoletje v drugem delu. Z vidika kolektivnih identitet je povedno, da se skozi drugi del učbenika, ki zajema čas od začetka 16. stoletja do ustanovitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, obravnavano prebivalstvo dosledno imenuje Jugoslovani, s čimer se tedaj aktualna opredelitev prenaša na predhodna zgodovinska obdobja, celo v primeru poznosrednjeveških kmečkih uporov, kjer so uporniki označeni za »jugoslovanske kmete«. ⁸³ Zadnji sklop drugega dela je posvečen ustavoznanstvu, ⁸⁴ kjer je prikazana državna in družbena ureditev jugoslovanske kraljevine. Prav to učbenik dela sorodnega prejšnjim avstro-ogrskim in poudarja njegovo usmerjenost v oblikovanje dijakov kot zvestih državljanov. Podobno kakor v avstro-ogrskih učbenikih je tudi v njem prisotno slavljenje vojskovodij in junakov kot predstavnikov slovenske vojaške tradicije v boju proti Osmanskemu cesarstvu (Turkom), na primer Ivana Kacijanarja (1491–1539) ali Herbarta Turjaškega. ⁸⁵ Medtem pa je ena od pomembnejših razlik s prejšnjimi učbeniki poglavje, ki je izrecno namenjeno Ilirskim provincam, ki naj bi pomenile »začetek slovenskega preporoda« in kjer je pozitivno ovrednoteno delo Valentina Vodnika z uvajanjem slovenščine in hrvaščine v šolah. ⁸⁶ V nasprotju s prejšnjim posredovanjem učne snovi pomeni veliko novost najdaljši skupek poglavij, posvečen oblikovanju in krepitvi srbske države od Karađorđa do druge balkanske vojne (1913), ⁸⁷ kjer Srbija nastopa kot državno okostje kasnejše Jugoslavije. V podobnem duhu je podano enostransko pojasnjevanje vzrokov za prvo svetovno vojno s poudarkom na avstrijsko-nemškem zavezništvu proti Slovanom oziroma »mržnji do svobodne Srbije«, ⁸⁸ čemur sledi poveličevanje srbskih vojaških zmag, ⁸⁹ trditev, da je zmaga Srbije »izpolnila tisočletne sanje Jugoslovancov«, ⁹⁰ in vznesena pohvala prvega jugoslovanskega kralja Petra:

»Z otroško ljubeznijo so se vsi sinovi troimenega naroda oklenili svojega v trpljenju osivelega vladarja, kralja Petra I. ... Narod mu je postavil najtrajnejši spomenik s tem, da mu je hvaležnega srca dal častni priimek Osvoboditelj. Svojo veliko ljubezen in vdanost pa je narod prenesel na njegovega sina, sedanjega kralja Aleksandra.«⁹¹

Učbenik, v katerem, razen pri sodobni zgodovini, ni mogoče opaziti izrazitejših vrednostnih sodb, je izšel leta 1924 in bil namenjen višjim razredom

81 Josip Brinar, *Zgodovina za meščanske šole. I. del. Stari in srednji vek*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1922, str. 104–118.

82 Josip Brinar, *Zgodovina za meščanske šole. II. del. Novi vek*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1922, str. 78–84.

83 Prav tam, str. 5.

84 Prav tam, str. 109–119.

85 Prav tam, str. 12–13.

86 Prav tam, str. 44–46.

87 Prav tam, str. 46–64.

88 Prav tam, str. 85–86.

89 Prav tam, str. 97–100.

90 Prav tam, str. 107.

91 Prav tam, str. 107–108.

srednjih šol. Obsega čas od preselitve Slovanov do ustanovitve Jugoslavije. Tudi tu največji delež obsega srednji vek,⁹² v ospredju pa je spet politična zgodovina oziroma pozornost do vladarskih osebnosti in dogodkov, pri čemer ni posebnega poglavja za kulturno zgodovino, ki je nekoliko obsežnejše zajeta zgolj v sklopu Gospodarski in kulturni razvoj Srbov, Hrvatov in Slovencev v najnovejši dobi.⁹³ V njem je snov približno enakomerno razporejena med vsa tri jugoslovanska "plemena" brez prevlade srbske zgodovine, razen pri obravnavi narodnih gibanj v 19. stoletju, kjer največ prostora⁹⁴ zavzema upor Karađorđa in razvoj srbske države. Pri obravnavi reformacije na Slovenskem⁹⁵ je izpostavljena ključna vloga Primoža Trubarja in razlaga, da je protestantska doba prinesla začetek slovenske književnosti; prvič doslej je, sicer le v enem odstavku, omenjen protestantizem v Prekmurju, ki se je ohranil do sodobnega časa;⁹⁶ prav tako je prvič doslej omenjen program Zedinjene Slovenije v letu 1848.⁹⁷ Izrecno pozitivno je v kontekstu uveljavljanja jugoslovanske ideje ovrednotena Srbija, ki ji je pripisana vloga »jugoslovanskega Piemonta«.⁹⁸

Umerjenost pri očitnejših vrednostnih sodbah je mogoče zaznati tudi v učbeniku za nižje razrede srednjih šol iz leta 1928, ki podaja pregled zgodovine južnih Slovanov od preselitve do turških vpadov. Spet je v ospredju politična zgodovina, prav tako ni vključeno posebno poglavje o kulturni zgodovini, razen kratkega podpoglavja Umetnost in literatura pri Hrvatih in Srbih v srednjem veku.⁹⁹ Drugače od zgoraj omenjenega učbenika iz leta 1924 je ta bolj pozoren do srbske zgodovine. Njegovo kronološko nadaljevanje predstavlja učbenik, izdan leto pozneje, s pomenljivim naslovom *Zgodovina Jugoslovanov*, ki odraža okrepljeno centralistično državno politiko v času kraljeve diktature z idejo o enem jugoslovanskem narodu, sestavljenem iz treh *plemen*. Učbenik podaja pregled zgodovine južnih Slovanov od reformacije do ustanovitve Jugoslavije. Pomembna didaktična novost je dodatek z naslovom Pregled ob koncu vsakega poglavja, kjer je v nekaj odstavkih povzeta njegova vsebina in ki se od običajnega besedila ločuje tudi grafično z večjimi presledki med črkami. V smislu poudarjanja jugoslovanske identitete se skozi učbenik pogosto uporablja besedna zveza »naš narod«. Očitnejše simpatiziranje s Srbijo se pojavi na koncu, denimo pri kritiki avstrijske zunanje politike do te države na prelomu 19. in 20. stoletja;¹⁰⁰ podobno

92 Anton Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1924, str. 9–79.

93 Prav tam, str. 213–223.

94 Prav tam, str. 158–169.

95 Prav tam, str. 117–118.

96 Prav tam, str. 120.

97 Prav tam, str. 181.

98 Prav tam, str. 201–204.

99 Anton Melik, Janko Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. I. del*, Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1928, str. 137–138.

100 Anton Melik, Janko Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. II. del. Za nižje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1929, str. 128–130.

kakor pri prejšnjem učbeniku velja še ostrejša kritika nemško-avstrijskemu zavezništvu med 1. svetovno vojno proti Srbiji in slovanstvu nasploh.¹⁰¹

»Če bo mladina narodno vzgojena, bode pozneje kot najboljši državljani Jugoslavije. In ravno zgodovina lastnega naroda je zato najboljšo sredstvo.«¹⁰² To je začetna in vodilna misel Antona Turka, avtorja članka, objavljenega leta 1920 v reviji *Popotnik*, o novih usmeritvah pouka zgodovine po nastanku jugoslovanske države. Če vzamemo članek kot celoto,¹⁰³ je mogoče ugotoviti, da njegov avtor podpira odpravo zvestobe Habsburžanom in prednostne obravnave srednjeevropskih vladarjev, namesto tega pa se veseli »osvoboditve«, ki jo je prinesla ustanovitev Jugoslavije, ko v ospredje prihaja zgodovina Slovencev in drugih Jugoslovancev. V novih družbenopolitičnih okoliščinah naj bi bila z vidika kolektivne identitete posebna pozornost namenjena skupnemu izvoru in zgodovinskim stikom med južnimi Slovani, kjer je kot "slavno obdobje" dragocen srednji vek, za njim in do sodobnosti pa izpostavljanje sporov (jugo)slovanskega sveta z nemškim. Kot zgled "svobodoljubnih" in povezovalnih teženj med Jugoslovani je predstavljena srbska dinastija Karađorđevićev. Po drugi strani pa je pomenljivo, da se z vidika narodne pripadnosti avtorjevo izhodišče vendarle kaže kot slovensko, saj naslov članka odraža prednostni vrstni red posameznih enot "troedinega jugoslovanskega naroda" – gre namreč za zapiske o šolski zgodovini Slovencev, Srbov in Hrvatov.¹⁰⁴ Še večje navdušenje nad jugoslovansko idejo je opazno v članku učitelja in pesnika Franja Lovšina (1863–1931), objavljenem leto pozneje v časopisu *Učiteljski tovariš*, kjer svoje stanovske sodelavce spodbuja, naj poznajo in poučujejo zgodovino južnih Slovanov, ki je v nasprotju s prejšnjo zgodovino »švabo-madžarskih gospodarjev« resnično narodna. Od tod opredeljuje glavno nalogo učiteljstva, ki je »vzgoja dobrih Jugoslovancev«, in prepoznava potrebo po enotnem priročniku za učitelje, v katerem bi bila zajeta celotna jugoslovanska zgodovina, ki bi se za vsako obdobje obravnavala vzporedno. Tu navaja primer znanih književnih ustvarjalcev in narodnih delavcev 19. stoletja – France Prešeren (1800–1849), Ljudevit Gaj (1809–1872) in Petar II. Petrović Njegoš (1813–1851) naj ne bi bili več prikazovani kot literati v ločenih sklopih slovenske, hrvaške in srbske zgodovine, temveč kot skupni jugoslovanski avtorji istega obdobja.¹⁰⁵

Manj vznesen slog od prejšnjih dveh besedil in obenem kritičen pogled na stanje poučevanja zgodovine v slovenskih šolah izraža članek socialistično usmerjenega pisatelja in učitelja Karla Grabeljška (1906–1985) v isti reviji iz leta 1932. Glavni smoter zgodovine je po njegovem etično-vzgojni, na prvem mestu naj bi bila krepitev narodne zavesti, prek katere je mogoče doseči sožitje z drugi-

¹⁰¹ Prav tam, str. 134–137.

¹⁰² Anton Turk, Učenčevi zapiski o zgodovini Slovencev, Srbov in Hrvatov, *Popotnik*, 41, 1920, št. 1–3, 5–6, str. 50.

¹⁰³ Prav tam, str. 49–62, 109–113.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 49, 109.

¹⁰⁵ Franjo Lovšin, Zgodovina v osnovnih šolah, *Učiteljski tovariš*, 61, 1921, št. 8, str. 2–3.

mi narodi.¹⁰⁶ Ob tem opozarja na prevlado »popisovanja« oziroma faktografskega znanja v učbenikih in pri poučevanju, ki naj ga – da bi bilo mlade mogoče lažje navdušiti za zgodovino – ublaži pripovedna metoda in posledično večje povezovanje s književnostjo in ljudskim izročilom. Prav tako naj bi se izogibali pretiranemu »ponosu na naše vladarje«, na primer na celjske grofe ali rodbino Zrinjski-Frankopan, zaradi njihovega zatiranja kmetov in sklepanja zavezništev s »tujimi zavojevalci«; nasprotno naj bi večja pozornost veljala življenju kmetstva in meščanstva, manj vojaškim dogodkom in več kulturnim dosežkom.¹⁰⁷ Grabeljšek ob koncu besedila izpostavi pomen domoznanstva, »ukoreninjenosti v domačo zemljo«, ki naj bo izhodišče poučevanja zgodovine po načelu »od domače zemlje do širše domovine in obče človečanske zavesti«. Tu kot zgled ponuja učni načrt za zgodovino za ljudske šole Češkoslovaške republike in izreka kritiko jugoslovanske narodno-državne zavesti v šolskem okolju.¹⁰⁸

»Napačno pa se mi zdi, če govorimo v domoznanstvu, ozir. v zemljepisu n. pr. o Bledu in njega okolici, v zgodovini pa o bitki na Kosovem polju. (Tako neka-ko bi se učili, če bi se ozirali na dosedanje učne predpise.) Vsa snov, posebno pa še snov ... zemljepisa in zgodovine, mora biti v tesni in medsebojni zvezi, tako da izhaja drugo iz drugega.«¹⁰⁹

Podobno kritiko osredotočenosti na politično zgodovino in »popisovalne« metode, ki jo je mogoče zaslediti že pri Pavlu Fleretu v poznem avstro-ogrskem obdobju, podaja tudi članek Alberta Žerjava, objavljen leta 1935 v časopisu *Učiteljski tovariš* kot recenzija strokovne monografije *Oris zgodovine Jugoslovancov*, ki jo je istega leta izdala Mohorjeva družba v Celju. Žerjav v knjigi pogreša kulturno zgodovino in zgodovino vsakdanjega življenja, prav tako zadostno mero pripovedno-pojasnjevalnega pristopa, ki naj bi v šolskih učbenikih že tako primanjkovala.¹¹⁰ Enaka stališča isti avtor posreduje v prvem slovenskem poljudnoznanstvenem priročniku o didaktiki zgodovinskega pouka v osnovnih in srednjih šolah, izdanem štiri leta pozneje. »Skoro tri četrtine šolske zgodovine je politične zgodovine in tako razmerje je za ljudske in nižje srednje šole nepravilno.«¹¹¹ Pomanjkanje kulturne zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja po njegovem prepričanju pouku zgodovine jemlje »vzgojno vrednost« in »življenjsko prepričevalnost«, ¹¹² še toliko bolj zato, ker zgodovina učencem posreduje narodno zavest in pri mladini oblikuje »etično zadržanje«, ki v nadaljnjem življenju na podlagi primerov iz zgodovine omogoča razlikovanje med dobrim in zlom, spod-

106 Karel Grabeljšek, *Zgodovinski pouk na naših šolah* (s posebnim ozirom na učne načrte), *Popotnik*, 53, 1932/3, št. 3, str. 76.

107 Prav tam, str. 76–78.

108 Prav tam, str. 78–80.

109 Prav tam, str. 79.

110 Albert Žerjav, *Zgodovina v šolskih knjigah*, *Učiteljski tovariš*, 75, 1935, št. 16, str. 2.

111 Žerjav 1937, str. 34.

112 Žerjav 1937, str. 5–6.

buja pogum ter ljubezen do lastnega in spoštovanje drugih narodov.¹¹³ Z vidika vzgojne in družbene učinkovitosti pouka zgodovine je za učitelje in učence koristno spoznavati zgodovinske vire (npr. kronike, listine), zgodovinske strokovne publikacije oziroma revije in javne spomenike, udeleževanje proslav in podobnih dogodkov, saj to širi splošno kulturo in povezuje zgodovino z vsakdanjim življenjem.¹¹⁴

Kolektivne identitete pri pouku zgodovine v drugi Jugoslaviji

Reprezentativni primer učnega načrta, ki odraža ideološke premike neposredno po drugi svetovni vojni, je *Učni načrt za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole* iz leta 1948. Skladno z načrtom je pouk zgodovine uvrščen v glavnino osnovnošolskega izobraževalnega procesa, to je od 3. do 7. razreda.¹¹⁵ Smoter pouka zgodovine je opredeljen obširneje in bolj abstraktno kakor v učnih načrtih predhodnih obdobij: »razvijati predanost domovini [Jugoslaviji] in njenim narodom«, »s spoznavanjem vseh dosedanjih bojov naših narodov proti osvajalcem in zatiralcem« vzgajati učence v dejavne »borce za svobodo in neodvisnost domovine«, »utrjevati bratstvo in enotnost naših narodov in ostale pridobitve narodnoosvobodilne borbe«, razvijati »nepomirljivo sovraštvo« do vseh, ki nasprotujejo pridobitvam narodnoosvobodilne borbe ter do vseh »sovražnikov napredka« doma in po svetu.¹¹⁶ Pri višjih razredih osnovne šole je dodatno poudarjena prednost domače zgodovine pred splošno in njena razlaga s stališča »marksizma leninizma«.¹¹⁷ Naslednja razlika, ki obravnavani načrt razlikuje od načrtov preteklih obdobij, je večji delež slovenske zgodovine.¹¹⁸ Načrt zagovarja tudi načelo, ki ga je mogoče vzporejati z zgoraj obravnavanim Žerjavovim predvojnim priročnikom, naj bo poučevanje zgodovine »živo pripovedovanje« in naj vzbuja »globoko predanost stvari delovnega ljudstva«, prav tako naj učenci med poukom obiskujejo posamezne kraje bitk ali spomenike partizanskega boja.¹¹⁹

Drugi reprezentativni učni načrt iz obdobja neposredno po drugi svetovni vojni, objavljen leta 1955, zadeva višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Pomenljivo je, da se predmet po novem imenuje Zgodovina ter temelji družbene in državne ureditve FLRJ [/Federativne ljudske republike Jugoslavije], s čimer je poudarjena njegova usmerjenost v spoznavanje družbe in države oz. navezava na ideološko podlago obstoječega političnega sistema. Od vseh doslej privedenih

¹¹³ Prav tam, str. 59–62.

¹¹⁴ Prav tam, str. 60–62.

¹¹⁵ *Učni načrt za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole*, Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LRS, 1948, str. 83.

¹¹⁶ Prav tam, str. 22.

¹¹⁷ Prav tam, str. 91.

¹¹⁸ Prav tam, str. 22–26, 91–95.

¹¹⁹ Prav tam, str. 26.

učnih načrtov iz različnih obdobj je prav ta najobsežnejši in po navodilih najnatančnejši. Pri opredelitvi smotra pouka zgodovine navaja, da se ta »ne more omejevati le na politično zgodovino«, ampak mora zajeti »ves razvoj človeške družbe«, na primer gospodarske razmere, družbene odnose in način življenja množic v posameznih obdobjih. Učenci naj se posebej seznaniijo z »borbo naših narodov proti zatiralcem in osvajalcem«, od koder naj zgodovina učence oblikuje v »požrtvovalne graditelje in branitelje naše domovine«. ¹²⁰ V tem pogledu sta pomenljiva zlasti 7. in 8. razred gimnazij, kjer je na vrsti pregled obče in narodne zgodovine od konca 18. stoletja do sodobnosti s poudarkom na oblikovanju kapitalizma, narodnih gibanj in marksistične misli. ¹²¹ Zaradi identitetno-ideoloških potreb je daleč najobsežnejši razdelek o drugi svetovni vojni in narodnoosvobodilnem boju, ki je umeščen v 8. razred. ¹²²

Nova družbena stvarnost se odraža že v učbeniku visokošolskega profesorja Bogdana Binterja (1906–1967) za nižje razrede gimnazij z naslovom *Južni Slovani v srednjem veku*, izdanem leta 1947, ki ponuja pregled južnoslovanske in delno tudi širše slovanske zgodovine od 6. do konca 17. stoletja, s čimer sega že v zgodnji novi vek. Največ pozornosti je – drugače od učbenikov v obdobju avstro-ogrske monarhije in prve Jugoslavije – namenjene slovenski zgodovini, hrvaška in srbska sta obravnavani v manjšem, a medsebojno enakovrednem deležu. Skozi celoten učbenik je nadalje opazen premik k marksističnemu poudarjanju družbeno-gospodarskih odnosov; tako se že prvo poglavje Slovani v pradomovini pričinja z družbeno ureditvijo in načinom življenja. ¹²³ Slovanski naseljenci v Vzhodnih Alpah v 6. stoletju so imenovani »Slovenci« ali »predniki Slovencev«, ¹²⁴ Karantanija je označena kot »prva slovenska državica«, ¹²⁵ Spodnja Panonija pa kot »Panonska Slovenija«. Opaziti je mogoče, da je v tem učbeniku, če ga primerjamo z učbeniki prejšnjih obdobj, pri osvetljevanju srednjega veka prisotnega daleč največ slovenskega narodnega naboja, podobno se prvič doslej v skladu s takratno državno politiko ¹²⁶ med južnoslovanskimi narodi pojavijo Makedonci. ¹²⁷ Pri obravnavi humanizma in renesanse je povedna negativna sodba o Katoliški cerkvi, ki naj bi bila eden od vzrokov za družbeno izkoriščanje širokih slojev prebivalstva:

»Cerkev je trdo bdela nad človeškim mišljenjem. Trdila je, da sme biti življenje na tem svetu le priprava za posmrtno življenje; cerkev da ima zato pravico,

120 *Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij*, Ljubljana: Svet za prosveto in kulturo LRS, 1955, str. 18.

121 Prav tam, str. 28–32.

122 Prav tam, str. 32–41.

123 Bogdan Binter, *Južni Slovani v srednjem veku (za nižje razrede srednjih šol)*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1947, str. 10–13.

124 Prav tam, 17–20.

125 Prav tam, str. 22.

126 Pregledna monografija o priznanju in vlogi samostojnega makedonskega naroda v drugi Jugoslaviji: Stephen E. Palmer in Robert R. King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Hamden: Archon Books, 1971.

127 Prav tam, str. 57–58.

da skrbi za človeške duše, ljudje pa dolžnost, da se dajo voditi. Zato človek v srednjem veku ni mislil z lastnimi možgani. Posledica tega je bila, da je bilo ljudstvo nevedno in neizobraženo ter se je dalo vdano izkoriščati tako cerkvenim kakor posvetnim gosposkam.«¹²⁸

Od vseh dotelej obravnavanih učbenikov je prav v tem največ govora o pojavu protestantizma na Slovenskem, ki je ovrednoten pozitivno;¹²⁹ tu je izrecno poudarjena slovenska in slovanska zavest protestantskih piscev, na primer Primoža Trubarja in Adama Bohoriča (1524–1598),¹³⁰ medtem ko je zelo negativno ovrednotena protireformacija, ki je neposredno označena kot »kulturno mrtvilo«, vključno s sežiganjem slovenskih knjig.¹³¹ Podobno so v primerjavi s prejšnjimi učbeniki prav tu najizčrpnije prikazani slovenski kmečki upori v 16. stoletju;¹³² nasprotno pa, ker bi se tako slavilo "zatiralsko plemstvo", niso več omenjene zmage ali junaštvo vojskovodij, kakršen je bil Herbart Turjaški, v boju proti Osmanskemu cesarstvu v 16. stoletju.

Enak interpretativni okvir je prisoten tudi v učbeniku za nižje strokovne šole, izdanem leto pozneje, ki ponuja pregled jugoslovanske zgodovine od prazgodovine do Josipa Broza Tita. Povedno je, da učbenik povsem izpušča rimsko obdobje, vsa njegova druga polovica¹³³ pa je posvečena 19. in 20. stoletju. Z vidika kolektivnih identitet ima tako po obsegu kakor tudi po omembi na prvem mestu – enako kakor pri prejšnjem učbeniku – prednost slovenska zgodovina; hrvaška in srbska sta drugotnega pomena, a obravnavani enakovredno, spet je navzoča vključitev Makedoncev.¹³⁴ Posebno in razmeroma obsežno poglavje, umeščeno na konec učbenika in usklajeno s takratno jugoslovansko zunanjo politiko, je posvečeno razvoju Sovjetske zveze od oktobrske revolucije do zmage v drugi svetovni vojni,¹³⁵ pri čemer so izpostavljeni sovjetski dosežki pri odpravi gospodarske zaostalosti in pospeševanju kulturnega napredka. Bolj ko se snov približuje sodobni zgodovini, ostrejšje so sodbe do pojavov ali osebnosti, ki se ne skladajo z marksističnim nazorom. Tako je na primer zelo negativno ovrednotena Kraljeva Jugoslavija:

»Kralj in drugi oblastniki ... so si prizadevali, da bi se jugoslovansko delovno ljudstvo ne zedinilo. Zategadelj niso hoteli nič slišati o kakem bratstvu med jugoslovanskimi narodi. Med jugoslovanske narode so sejali sovraštvo in razdor. Tako razdvojenemu ljudstvu so laže vladali in ga izkoriščali.«¹³⁶

128 Binter 1947, str. 128.

129 Prav tam, str. 136–139.

130 Prav tam, str. 138–139.

131 Prav tam, str. 141–142.

132 Prav tam, str. 142–146.

133 Oskar Hudales, *Zgodovina za nižje strokovne šole*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1948, str. 55–110.

134 Prav tam, str. 32–40.

135 Prav tam, str. 86–96.

136 Prav tam, str. 99–100.

Najbolj ideološko neposredni sta poglavji Osvobodilna fronta¹³⁷ in Osvoboditev Jugoslovanov,¹³⁸ kjer je med drugim izpostavljena negativna vloga »domačih izdajalcev«, ki so »skupaj s fašisti mučili in pobijali poštene Slovence«, izjemno pozitivno pa je ovrednotena vloga Rdeče armade.¹³⁹ Na koncu je dodan slavljeni življenjepis maršala Tita¹⁴⁰ z optimističnim pogledom v prihodnost: »Pod Titovim vodstvom bomo do konca leta 1951. zgradili v Jugoslaviji nove elektrarne, nove tovarne, nove proge in nove ceste. Že v prvem letu [1947] Titove petletke smo zgradili nekaj velikih elektrarn in tovarn.«¹⁴¹ Navedeni sklep je po svoji sporočilnosti enak uvodnemu besedilu osnovnošolskega učbenika iz leta 1952, ki postavlja interpretativni okvir slovenske zgodovine v duhu socialističnega patriotizma:

»Slovinci in ostali jugoslovanski narodi niso bili vedno svobodni; često so morali hlapčevati drugim. Toda njihova želja po svobodi in pravici je bila velika. Na svoji zemlji so hoteli živeti svobodno. ... Največ trpljenja in največ žrtev pa je zahtevala narodnoosvobodilna borba. ... Sedaj smo svobodni. V Jugoslaviji človek ne izkorišča človeka. Zemljo ima tisti, ki jo obdeluje. Tovarne so last delovnih ljudi. Gradimo socialistično domovino.«¹⁴²

Kakor pri prejšnjem učbeniku, je tudi tu opazno stopnjevanje ideoloških ocen z bližanjem sodobni zgodovini. Tako je vladavina kralja Aleksandra I. označena celo za »monarhofašistično diktaturo«.¹⁴³ Tudi v tem primeru je proporcionalno največ pozornosti posvečene drugi svetovni vojni in narodnoosvobodilnemu boju¹⁴⁴ z bistvenim sporočilom, da je Jugoslavija pod Titovim vodstvom premagala okupatorja in »domače izdajalce« ter dosegla »častno mesto med svobodoljubnimi narodi sveta«.¹⁴⁵ Zadnje poglavje Federativna ljudska republika Jugoslavija¹⁴⁶ hvali novo oblast z vidika rešitve jugoslovanskega narodnega vprašanja in socialno-gospodarskega napredka, s čimer izraža optimističen pogled na prihodnost.¹⁴⁷

Monografija Edvarda Kardelja z naslovom *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, ki je prvič izšla leta 1939 in bila kasneje večkrat dopolnjena, velja za osrednje vodilo pri razumevanju slovenske narodne zavesti in zgodovine v socialističnem obdobju. Z vidika kolektivnih identitet in poznejšega vpliva na poučevanje o preteklosti je ključna Kardeljeva misel, da so reformacija in kmečki upori v 16. stoletju »položili temelj slovenskemu narodu«, saj so dokazali, da »živa sila

137 Prav tam, str. 101–103.

138 Prav tam, str. 104–106.

139 Prav tam, str. 105.

140 Prav tam, str. 109–110.

141 Prav tam, str. 110.

142 Marija Pečnik, Janko Pogačnik in Fran Roš, *Zgodovina za osnovne šole*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952, str. 3.

143 Prav tam, str. 71–72.

144 Prav tam, str. 73–88.

145 Prav tam, str. 88.

146 Prav tam, str. 89–93.

147 Prav tam, str. 93.

slovenskega ljudstva ni bila strta«, svoj prihod v zgodovino pa so tako Slovenci »najavili z najveličastnejšo revolucionarno akcijo«, v čemer je »sila revolucionarne tradicije«. ¹⁴⁸ Sorodno vplivno programsko besedilo, ki se nanaša tudi na šolsko rabo zgodovine, je leta 1947 v reviji *Zgodovinski časopis* objavil Bogo Grafenauer (1916–1995), eden vodilnih slovenskih zgodovinarjev 20. stoletja. Pri oceni slovenskega (akademskega) zgodovinopisja Grafenauer priznava njegov velik napredek po ustanovitvi Univerze v Ljubljani leta 1919. ¹⁴⁹ Poziva, naj bo v zgodovinopisju sodobnega časa v ospredju gospodarsko in vsakdanje življenje po načelu »zgodovinskega materializma«, manj pa državna ureditev in politika. ¹⁵⁰ S proučevanjem »širokih ljudskih množic« in njihovega boja proti »tujim gospodom« bo zgodovinopisje na vseh ravneh vključeno v »borbo majhnega slovenskega proletarskega naroda« za gospodarski in družbeni napredek. ¹⁵¹ Opaziti je, da na področju narodne zavesti ni izrecno omenjeno jugoslovanstvo, kar Grafenauerjev članek ločuje od prej obravnavanih pedagoških besedil iz časa Kraljevine Jugoslavije.

Se izraziteje so nove ideološke usmeritve prisotne v članku učitelja Antona Ferlinca (1909–1979), objavljenem istega leta v reviji *Popotnik*, o izvajanju osnovnošolskih in srednješolskih učnih ur zgodovine. Njegova osnovna misel je potrebnost obračuna s preteklostjo, od koder naj zgodovina postane »najmočnejši oblikovalec ideološke in politične zavesti dijakov«. ¹⁵² V tem pogledu podaja primer učne ure, pri kateri naj se boj ljudstva v antičnih Atenah proti nepravni demokraciji vladajočega razreda vzporeja z bojem slovenskih ljudskih množic v času narodnoosvobodilnega boja – kakor se je atenska elita za ohranitev svoje oblasti povezala s tujci, to je Špartanci in Perzijci, tako so se slovenski politiki zaradi istega razloga med drugo svetovno vojno povezali z okupatorji, proti katerim se je borilo partizansko gibanje. ¹⁵³ Načelo primerjave preteklosti s sedanjostjo ali sodobno zgodovino zagovarja tudi prevod teoretično izčrpnega članka sovjetskega pedagoga zgodovine Alekseja Straževa (1881–1961), objavljenega leta 1948 v isti reviji. Zanj je namreč pouk zgodovine sredstvo razreševanja žgočih vprašanj sodobnosti in gradnje marksističnega svetovnega nazora, ¹⁵⁴ pri čemer so nekateri pojavi iz preteklosti začetek pojavov v sedanjosti. Tu avtor navaja primer boja ruskega kneza Aleksandra Nevskega proti osvajalcem iz Nemškega viteškega reda v prvi polovici 13. stoletja, ki je začetek sovjetskega boja proti isti »nemški napadalnosti« med drugo svetovno vojno. ¹⁵⁵ Stališča Ferlinca in Straževa

¹⁴⁸ Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana: Naša založba, 1939, str. 62.

¹⁴⁹ Bogo Grafenauer, Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času, *Zgodovinski časopis*, 2, 1947, št. 1, str. 14–16.

¹⁵⁰ Prav tam, str. 22–23.

¹⁵¹ Prav tam, str. 23, 25–26.

¹⁵² Anton Ferlinč, Učna ura zgodovine in učiteljeva priprava, *Popotnik*, 68, 1947, št. 4–5, str. 115–117.

¹⁵³ Prav tam, str. 118–119.

¹⁵⁴ Aleksej Ivanovič Stražev, Kako pri zgodovinskem pouku primerjamo preteklost in sedanjost, *Popotnik*, 69, 1948, št. 7–8, str. 208–209.

¹⁵⁵ Prav tam, str. 218–220.

povzema tudi visokošolski profesor pedagogike Jože Hainz (1914–1962) v članku iz leta 1948, objavljenem v isti reviji. Za uspešno »revizijo starega buržoaznega stanja« in gojenje »patriotičnih čustev« se zavzema za okrepitev tečajev za učitelje, ki ponujajo nove pristope tako v ideološkem kakor tudi didaktičnem smislu, tako z vidika pojasnjevanja družbenih procesov (npr. kapitalizma, imperializma, osvobodilnih vojn) kakor tudi z vidika odpravljanja »fakticizma«, to je osredotočenosti na letnice, vojne in monarhe. Da bi pouk zgodovine učinkovito »vzgajal za sedanjost družbeno stvarnost«, predlaga, podobno kakor že Albert Žerjav v pedagoškem priročniku iz leta 1937, dopolnjevanje pouka z organiziranjem ekskurzij, obiskovanjem muzejev in gledanjem filmov.¹⁵⁶

Razlike in stalnice pri posredovanju kolektivnih identitet

Ena vsebinsko najglobljih sprememb pri poučevanju zgodovine v prvi polovici 20. stoletja, ki se kaže skozi pisanje učnih načrtov, učbenikov in besedil pedagoške periodike, zadeva premik na področju pripadnosti geografsko-kulturnim krogom. V avstro-ogrskem obdobju je bila ključna navezava na Srednjo Evropo in njeno prevladujočo germansko razsežnost, v času prve Jugoslavije je bil v središču Zahodni Balkan s prevlado južnoslovanskih ljudstev in njihovega boja za svobodo proti tujim zavojevalcem, medtem ko je bil v drugi Jugoslaviji v ospredju spoj pripadnosti mednarodnemu delavskemu gibanju in socialističnemu jugoslovanskemu patriotizmu, znotraj katerega je imela posebno vlogo – najizrazitejšo dotlej – tudi slovenska narodna zavest. Skupaj s spreminjanjem pripadnosti geografsko-kulturnim krogom je v obravnavanem obdobju potekalo tudi spreminjanje glede središčnosti zgodovinskih tematik, saj so vsaki politični ureditvi, da bi se ta lahko vzdrževala, koristili drugačni odseki preteklosti. Avstro-ogrska šolska zgodovina je na primer poudarjala pomembno vlogo Habsburžanov pri obrambi »krščanske Evrope« proti Osmanskemu cesarstvu, prva jugoslovanska na primer »slavna« slovanska kraljestva v srednjem veku, socialistična pa na primer boj partizanske vojske med drugo svetovno vojno, zaslužne za oblikovanje nove družbe. Na podoben način se je spreminjala prednostna pozornost do posameznih zgodovinskih obdobj – v času Avstro-Ogrske in Kraljevine Jugoslavije sta bila v ospredju antika in srednji vek, v drugi Jugoslaviji pa je prvenstvo veljalo sodobni zgodovini.

Pri analizi poučevanja zgodovine v prvi polovici 20. stoletja z vidika političnih prelomov je mogoče kljub opaznim vsebinsko-konceptualnim spremembam zaznati vrsto podobnosti, ki predstavljajo ponavljajoče se mehanizme podajanja snovi in uveljavljanja vsakokratnih kolektivnih identitet. Na tem področju je pomenljivo stalno povezovanje pouka zgodovine z državljsko vzgojo in osnovami sociologije, navadno uvrščeno na konec izobraževalnega cikla v osnovni

¹⁵⁶ Jože Hainz, Nekaj pripomb k poučevanju zgodovine, *Popotnik*, 69, 1948, št. 1, str. 9–12.

in srednji šoli. Najnovejša zgodovinska obdobja so tako s pridom služila kot izhodišče za utrjevanje pripadnosti tej ali oni državi oz. vladarju. Od tod se kot nepresenetljiva stalnica kaže tudi poudarjanje, zapisano že v učnih načrtih, da je prvenstvena naloga pouka zgodovine gojenje domovinske zavesti. S tem je povezana stalna pozornost do trenutnega vladarja ali njegovih prednikov, ki v vseh državnih tvorbah in političnih ureditvah pomeni eno ključnih točk identitete, s čimer mlademu človeku zapoveduje zvestobo oblasti. Pri podobnih stalnicah je opazno dosledno umeščanje slovenske zgodovine in z njo povezane narodne pripadnosti v širše okvire kolektivnih identitet – Slovenci ali njihovi predniki tako niso nikoli obravnavani sami po sebi, temveč vedno kot del avstrijske ali jugoslovanske narodno-državne skupnosti. V tem kontekstu je vredno izpostaviti pomembno razvojno značilnost, to je postopno naraščanje deleža ožje slovenske zgodovine od najmanjšega v času avstro-ogrske prek večjega v času Kraljevine Jugoslavije do največjega v socialističnem obdobju.

Z vidika metodološkega pristopa k obravnavi zgodovinskih vsebin je pomenljivo postopno večanje deleža kulturne in socialne zgodovine ter hkratno krčenje biografskih prikazov pomembnih osebnosti, četudi ob ohranjanju središčnega položaja politične zgodovine, kar navsezadnje sledi pozivom v pedagoški periodiki; v tem pogledu se kot pomembna spodbuda kaže uvajanje marksističnih načel s pojasnjevanjem družbenih struktur in zakonitosti. Skupaj z večanjem deleža kulturne in socialne zgodovine je opazno večanje deleža obravnave novejših zgodovinskih obdobj, ki se daleč najbolj okrepi po drugi svetovni vojni, ko je v očeh oblasti prednostni pomen pripisan delavskemu gibanju in narodno-osvobodilnemu boju. Na področju posameznih tematskih sklopov je zanimivo naraščanje pozornosti do reformacije oz. slovenskih protestantskih piscev. V avstro-ogrskem obdobju ima omenjena tematika neznatno vlogo, v prvi Jugoslaviji dobi opaznejše mesto pri obravnavi uveljavljanja slovenskega jezika in »jugoslovanske« kulture, v socialističnem obdobju pa se prenese na raven krepitve slovenske narodne zavesti, ki se prepleta z nasprotovanjem Katoliški cerkvi kot "nazadnjaški instituciji". V podobnem ključu je medtem zanimiv obraten proces, in sicer zmanjševanje pomena slovenske vojaške tradicije v času bojev proti Osmanskemu cesarstvu. Odnos do tega odseka zgodovine se najbolj spremeni v socialističnem obdobju, ko so iz podajanja snovi odstranjene prvine, ki bi govorile proti temu, da so bili Slovenci zgolj narod kmetov in delavcev. Še izraziteje se po drugi svetovni vojni kaže zmanjšana pozornost do vsebin, povezanih s Katoliško cerkvijo – tiste, ki ostanejo, pa so vrednotene odklonilno.

Zaključek

Razmeroma kratka prva polovica 20. stoletja, nasičena z menjavanjem ideologij in državnih okvirov, predstavlja pomenljiv del slovenske in evropske preteklosti, skozi katerega je mogoče osvetljevati posredovanje kolektivnih identitet in družbenih vrednot pri pouku zgodovine v osnovnih in srednjih šolah. Skozi ta čas se posebej nazorno odraža dejstvo, da je šolska raba zgodovine tisto

področje znanja in osmišljanja stvarnosti, ki jo usmerja vsakokratna politična oblast, da bi z njeno pomočjo vzgajala bodoče zgledne državljane in tako utrjevala kolektivno identiteto. Tu se v slovenskem primeru kot dragoceno kaže poslanstvo SŠM, usmerjeno v proučevanje, predstavljanje in popularizacijo zgodovine šolstva in pedagogike. V danem kontekstu je nepogrešljiv segment njegovih zbirk, ki ga sestavljajo učbeniki, učni načrti in spremljajoča pedagoška periodika v slovenskem jeziku iz poznega avstro-ogrskega, kraljevega in zgodnjega socialističnega jugoslovanskega obdobja.

Ena vsebinsko najglobljih sprememb pri poučevanju zgodovine v prvi polovici 20. stoletja je premik na področju pripadnosti geografsko-kulturnim krogom. V avstro-ogrskem obdobju je bila ključna navezava na srednjo Evropo in njeno prevladujočo germansko razsežnost, v času prve Jugoslavije je bil v središču zahodni Balkan s prevlado južnoslovanskih ljudstev in njihovega boja za svobodo proti »tujim zavojevalcem«, medtem ko je bil v drugi Jugoslaviji v ospredju spoj pripadnosti mednarodnemu delavskemu gibanju in socialističnemu jugoslovanskemu patriotizmu, znotraj katerega je imela najvidnejšo vlogo dotlej tudi slovenska narodna zavest. Kljub vsebinsko-konceptualnim spremembam pri uveljavljanju kolektivnih identitet je v obravnavanih desetletjih mogoče zaznati več podobnosti. Značilno je namreč povezovanje pouka zgodovine z državljsko vzgojo, kjer je zgodovinska snov služila kot izhodišče za utrjevanje pripadnosti tej ali oni državi oz. vladarju. Pri podobnih stalnicah je opazno umeščanje slovenske zgodovine in z njo povezane narodne zavesti v širše okvire kolektivnih identitet – Slovenci ali njihovi predniki tako niso nikoli obravnavani sami po sebi, temveč vedno kot del avstrijske ali jugoslovanske narodno-državne skupnosti. Z vidika metodološkega pristopa je pomenljivo postopno večanje deleža kulturne in socialne zgodovine, kar sledi tudi pozivom v pedagoški periodiki. Skupaj s tem je opazno večanje deleža obravnave novejših zgodovinskih obdobj, ki se najbolj okrepi po drugi svetovni vojni, ko je v očeh oblasti prednostni pomen pripisan delavskemu gibanju in narodnoosvobodilnemu boju.

Viri in literatura

- Althusser, Louis: *Ideologija in ideološki aparati države, Ideologija in estetski učinek* (ur. Zoja Skušek Močnik), Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 37–99.
- Anonimno: *Jugoslovanstvo in učiteljstvo, Učiteljski tovariš*, 53, 1913, št. 19, str. 1.
- Bernik, Valerija: *Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem*. Doktorska disertacija, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2006.
- Binter, Bogdan: *Južni Slovani v srednjem veku (za nižje razrede srednjih šol)*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1947.
- Brinar, Josip: *Zgodovina za meščanske šole*, Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1909.
- Brinar, Josip: *Zgodovina za meščanske šole. I. del. Stari in srednji vek*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1922.
- Brinar, Josip: *Zgodovina za meščanske šole. II. del. Novi vek*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1922.

- Deželak Trojar, Monika: Kanonizacija Antona Martina Slomška v verskem in kulturnem kontekstu, *Kulturni svetniki in kanonizacija* (ur. Marijan Dovič), Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 287–308.
- Doktrina 2: mednarodne listine in dokumenti ICOMOS* (ur. Jovo Grobovšek), Ljubljana: Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI, 2014.
- Ferlinc, Anton: Učna ura zgodovine in učiteljeva priprava, *Popotnik*, 68, 1947, št. 4–5, str. 115–119.
- Fink, Fran: *Posebno ukoslovje zgodovinskega pouka na osnovnih šolah*, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1924.
- Flere, Pavel: Odlomki iz moderne didaktike, *Popotnik*, 31, 1910, št. 8, str. 230–237.
- Flere, Pavel: Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol (priredil Fran Marolt), *Popotnik*, 31, 1910, št. 9, str. 282–283.
- Flere, Pavel: *Zakon o narodnih šolah s kratko razlago in stvarnim kazalom*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1929.
- Grabeljšek, Karel: Zgodovinski pouk na naših šolah (s posebnim ozirom na učne načrte), *Popotnik*, 53, 1932/3, št. 3, str. 76–80.
- Grafenauer, Bogo: Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času, *Zgodovinski časopis*, 2, 1947, št. 1, str. 11–30.
- Hainz, Jože: Nekaj pripomb k poučevanju zgodovine, *Popotnik*, 69, 1948, št. 1, str. 6–12.
- Hall, Stuart: Introduction: Who Needs »Identity«?, *Questions of Cultural Identity* (ur. Stuart Hall in Paul du Gay), London: SAGE Publications, 1996, str. 1–17.
- Horvat, Marjan: Evropska javnost: Premisleki ob njenem nastajanju, *Vloga množičnih medijev pri oblikovanju slovenske evropske zavesti: kritične perspektive* (ur. Ksenija Vidmar Horvat), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, str. 39–58.
- Hudales, Oskar: *Zgodovina za nižje strokovne šole*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1948.
- Icomov kodeks muzejske etike* (ur. Nejka Batič et al.), Ljubljana: Društvo ICOM, Mednarodni muzejski svet, 2005.
- Ivešić, Tomaž: A Turning Point in the Yugoslav National Question: No More Room for Yugoslavs. Doktorska disertacija, Firenze: European University Institute, 2020.
- Kardelj, Edvard (Sperans): *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana: Naša založba, 1939.
- Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja. Slovenski pogledi* (ur. Vanja Kočevar), Ljubljana: Založba ZRC, 2022.
- Koljanin, Dragica: Methodological and Motivational Basis of History Textbooks for Primary Schools in the Kingdom of Yugoslavia (1918–1941), *Istraživanja*, 26, 2015, str. 133–146.
- Komatar, Franc; Pirc, Matija: *Zgodovina novega veka od westfalskega miru do današnjih dni za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1912.

- Komatar, Franc; Capuder, Karl: *Zgodovina novega veka za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1924.
- Lovšin, Franjo: *Zgodovina v osnovnih šolah*, *Učiteljski tovariš*, 61, 1921, št. 8, str. 2-3.
- Marolt, Fran: *Zgodovinske učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1910.
- Melik, Anton: *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1924.
- Melik, Anton; Orožen, Janko: *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. I. del*, Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1928.
- Melik, Anton; Orožen, Janko: *Zgodovina Jugoslovancev. II. del. Za nižje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1929.
- Milosavljević, Olivera: Otac – genije – ljubimac: Kult vladara – najtrajnejši obrazec vaspitanja dece, *Biblioteka Helsinške Sveske*, 23, 2006, str. 188-291.
- Miovska Spaseva, Suzana: Dosežki in protislovja v razvoju šolstva in pedagogike v socialistični Makedoniji (1945-1990), *Sodobna pedagogika*, 66, 2015, št. 2, str. 102-115.
- Okoliš, Stane: Ideološka indoktrinacija učiteljstva v prvih letih po drugi svetovni vojni, *Šolska kronika*, letn. 17, 2008, št. 2, str. 297-329.
- Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009.
- Palmer, Stephen E.; King, Robert R.: *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*, Hamden: Archon Books, 1971.
- Pečnik, Marija; Pogačnik, Janko; Roš, Fran: *Zgodovina za osnovne šole*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.
- Perovšek, Jurij: Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 39, 1999, št. 2, str. 7-24.
- Pidoll, Michael: *Der neue Normallehrplan des Gymnasiums*, Dunaj: Manzschke k. u k. Hof-Verlags Buchhandlung, 1909.
- Pirc, Matija: *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega mira za višje razrede srednjih šol*, Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1911.
- Režek, Mateja: *Sodobna zgodovina v osnovnih in srednjih šolah v socialistični Sloveniji, 1945-1990*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 60, 2020, št. 2, str. 133-151.
- Ristić, Dejan: Primerjava jugoslovanskega in evropskega projekta izgradnje skupne identitete: analiza osnovnošolskih učbenikov za pouk zgodovine. Magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2023.
- Schmidt, Vlado: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
- Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije (1848-1992)* (ur. Jasna Fischer et al.), Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Smith, Anthony: *National identity*, London: Penguin, 1991.
- Soziologiegeschichte. Wege und Ziele* (ur. Christian Dayé in Stephan Moebius), Berlin: Suhrkamp, 2015.

Stražev, Aleksej Ivanovič: Kako pri zgodovinskem pouku primerjamo preteklost in sedanost, *Popotnik*, 69, 1948, št. 7–8, str. 208–222.

Šabec, Ksenija: *Homo europeus*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2011.

Šega, Ivan: Nekaj o zgodovinskem pouku, *Popotnik*, 26, 1905, št. 11, str. 334–342.

Šola = zakon: izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas: vodnik po stalni razstavi Slovenskega šolskega muzeja (ur. Marjetka Balkovec Debevec). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2024.

Špilak, Jožek: Pouk zgodovine v osnovni šoli v Socialistični republiki Sloveniji in vpliv na tedanje generacije. Magistrsko delo, Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2009.

Troch, Pieter: *Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans before World War II*, London: Tauris, 2015.

Trojar, Štefan: *Sodobni pogledi na pouk zgodovine: reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993.

Turk, Anton: Učenčevi zapiski o zgodovini Slovencev, Srbov in Hrvatov, *Popotnik*, 41, 1920, št. 1–3, 5–6, str. 49–62, 109–113.

Učni načrt za osemrazredne ljudske šole, Ljubljana: A. Klein & Komp., 1901.

Učni načrt za šestrazredne ljudske šole, Ljubljana: A. Klein & Komp., 1904.

Učni načrt (nastavni program) za I., II., III. in IV. razred vseh osnovnih šol v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, Beograd: Državna štamparija, 1926.

Učni načrt za osnovne šole v Kraljevini Jugoslaviji, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1933.

Učni načrt za osnovne šole, nižje razrede sedemletk in višje osnovne šole, Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LRS, 1948.

Učni načrt za nižje razrede gimnazij in višje razrede osnovnih šol, Ljubljana: Svet za prosveto in kulturo LRS, 1954.

Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij, Ljubljana: Svet za prosveto in kulturo LRS, 1955.

Vogrinc, Jože: Zamišljene skupnosti danes, *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma* (Benedict Anderson), Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998, str. 181–201.

Vovko, Andrej: *Mal položi dar ... Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda*, Ljubljana: Slovenska matica, 1994.

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), Uradni list Republike Slovenije, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12, 111/13, 32/16 in 21/18 – ZNOrg, Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4144#> (dostop 24. 4. 2023).

Žerjav, Albert: Zgodovina v šolskih knjigah, *Učiteljski tovariš*, 75, 1935, št. 16, str. 2.

Žerjav, Albert: *Sodobni zgodovinski pouk*, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1937.

Rok Kastelic*

Analiza predstavitve Turkov v učnih načrtih za zgodovino med letoma 1879 in 1946

An Analysis of the Representation of the Turks in History Curricula between 1879 and 1946

Izvleček

Učni načrti za zgodovino od leta 1879 do leta 1946 so z obravnavo raznih entitet Turkov prispevali k razraščanju orientalističnega diskurza. Pri njegovem analiziranju smiselno zaokrožamo vsebino učnih načrtov v vsebinske sklope, ki so povezani s predstavami o Turkih. Analizo učnih načrtov razširimo še s spoznanji sodobnega zgodovinopisja in antropologije, saj na dokumente minulega časa skušamo gledati v duhu spoznanj tistega časa, njihovo vsebino pa hkrati ovrednotimo skladno s spoznanji, ki so nam dostopna danes. Tako se pedagoške misli Karla Ozvalda prepletajo s postkolonialnimi študijami Edwarda Saida in skušajo pokazati poti iz orientalističnega diskurza. Rešitev iz okvirov tega diskurza bi Sloveniji in Evropi danes omogočila boljše razumevanje svoje lastne zgodovine, zgodovine svoje soseščine, geopolitičnih možnosti ter predvsem, od kod izvirajo mnogi predsodki in strahovi ljudi še danes. V času migracij in globalizacije je pomembno razumeti poglede preteklosti ter jih presegati in iskati poti sožitja v prihodnosti – nikakor pa ne na račun lastne narodne identitete.

Abstract

History curricula from 1879 to 1946 contributed to the growth of Orientalist discourse by addressing the different entities of the Turks. In our analysis, we have grouped the content of the curricula into thematic sets related to different ideas about this large ethnic group. The analysis of the curricula has been extended by adding the insights of contemporary historiography and anthropology, as we try to view the documents of a bygone era in the spirit of the knowledge of that time, while at the same time evaluating their content in accordance with the knowledge available to us today. The pedagogical ideas of Karl Ozvald are thus intertwined with the postcolonial studies of Edward Said in an attempt to show ways out of the Orientalist discourse. Leaving the confines of this way of seeing the world would allow Slovenia and Europe today to better understand their own histories, the history of their neighbourhood, geopolitical possibilities and, above all, where many of today's prejudices and fears come from. In times of migration and globalisation, it is important to understand and transcend the views of the past and to seek ways of living together in the future, but not at the expense of one's own national identity.

* Rok Kastelic, profesor zgodovine in geografije, Gimnazija Jožeta Plečnika, e-pošta: rok.kastelic@gmail.com

Ključne besede: Turki, Osmani, orientalizem, učni načrt, Karel Ozvald, Edward Said

Keywords: Turks, Ottomans, Orientalism, curriculum, Karel Ozvald, Edward Said

Uvod

V današnjem času, ko naravoslovje, ideologija otrokovih pravic, pravniško mrhovinarstvo, predvsem pa ekonomski imperativ izrinjajo humanistiko na obrobje družbenega dogajanja in s tem pedagoškega procesa ter formiranja otrok in mladine, razmislimo o namenu celotnega pouka. Ta je v funkciji, da prenese bistveno znanje otrokom in mladini ter jim tako omogoči orientacijo in razumevanje sveta okoli sebe. Vrnimo se k začetkom slovenske znanstvene pedagoške misli, h Karlu Ozvaldu, ki je sledil pedagoškim izsledkom zunaj meja slovenskega etničnega ozemlja ter vnašal vanj načelnost in vidik upravičenosti oz. neupravičenosti nečesa. Tako je v kontekstu Kraljevine SHS, ko so njegove misli lovile slogo med tremi narodi (a hkrati ni pozabljal na bogastvo različnosti), zapisal: »/.../ bo v prvi vrsti obči blagor v mislih, naj služijo celoti, ki so njen del, kajti le ob zdravem razvoju celote je nekaj upanja za posameznika, da se bo tudi on krepko razvijal. Iz potomcev katoličanov in pravoslavnih in drugih konfesij naj postanejo državljani ene zajednice, drug drugemu toliko poznani, da izginejo spake, ki sta jih vedno znova in s tolikšnim uspehom slikala neumnost in gonja, in pa po človeški v toliko oblikovani, da jih humaniteta in verstvo, ki je v globini svojega jedra nadkonfesionalno, zopet spojita /.../.«¹ Obenem pa je svaril: »Ako pa ostanemo v sedanjem stanju, ki je boj ne za priznanje, temveč za zatiranje drugega, tedaj pojde zopet v izgubo, kar je skupna stiska začasno prinesla narodom in veram, in na naših vratih potrka nevarnost razsula.«² Največji greh šole naj bi po Ozvaldovem mnenju bila nepripravljenost na skrb za »valovanje življenja in tok časa«.³ To se mu je zdelo osrednje. Če premislimo njegove trditve iz let 1914 in 1920, kaj nam govorijo za današnji čas, se lahko zgrozimo nad brezbriznostjo šole za tovrstno prilagajanje. Svet je postal mnogo bolj povezan, srečevanja z drugimi kulturami toliko bolj nujna. Kar je Ozvald premišljeval v okviru habsburške monarhije, potem pa še bolj v okviru Kraljevine SHS, se je danes razširilo na ves svet.

Ozvald, ki je bil prvi profesor pedagogike na ljubljanski univerzi, je vzgojo pojmoval kot kulturni proces, katerega namen je objektivne kulturne vrednote čim bolje prenesti v subjektivno kulturo učenca, s čimer se ta razvija v osebnost.⁴

1 Zvonko Perat, Karel Ozvald: Kulturna pedagogika, *Šolska kronika: Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 10, 2001, št. 1, str. 184–185.

2 Ibid., 185.

3 Ibid.

4 Ibid., 184–185.

Zato ni presenetljivo, da v zakonu o narodnih šolah iz leta 1929 najdemo smisel šole v tem, »da s poukom in vzgojo v duhu državnega in narodnega edinstva in verske strpnosti pripravljajo učence za moralne, vdane in aktivne člane državnega, narodnega in društvenega občestva.«⁵ Od tod pa je preniknil tudi v učni načrt, v katerem leta 1932 lahko beremo: »Smoter zgodovinskemu pouku je izobrazba dece za dobre člane naroda na ta način, da jih vpelje v narodno prošlost in razvoj kulturnih odnosov ter nalog sedanjosti. Zgodovina z narodnim jezikom in zemljepisem domovine so učni predmeti za razvijanje nacionalne zavesti in ponosa; ti učni predmeti morajo biti središče vseh ostalih učnih predmetov in oziraje se na nje se morajo upravljati ostali predmeti. Na njih se mora izvajati načelo koncentracije pouka. Naloga narodne šole po zakonu o narodnih šolah od decembra 1929 sloni ponajveč na nacionalni skupini predmetov, ki najbolj odgovarja nalogam, kakor jih predpisuje narodnim šolam 1. člen zakona o narodnih šolah. Nacionalna skupina predmetov mora vzbuditi v učencih zavest o našem državnem in narodnem edinstvu, zavest o nedeljivi jugoslovanski naciji in jugoslovanski ideologiji vobče, v skladu z omenjenim paragrafom. Poleg zbujanja nacionalne, patriotske in etične zavesti in emocij seznanja zgodovina učence z izvrševanjem državljanskih dolžnosti in pravic. Vpliva pa tudi na razvoj humanih čustev. V zgodovinski pouk se morajo posebno vnašati oni momenti, ki kažejo edinstvo naše preteklosti, ter poudarjati oni, ki družijo, a ne razdvajajo vsa tri naša plemena.«⁶ Kot smo že zapisali, je zdaj svet globalna vas, tako da je nujno treba razširiti meje svojega razmišljanja. Prihodnost Evrope, ki je na prehodnem območju oz. se na njem različne kulture stikajo, je močno odvisna od tega, kako bodo njeni prebivalci gledali na spremembe v svetu in iz tega odločali o prihodnji poti Evrope.

Kljub temu pa je treba poudariti, da na prvem mestu pouka – operativno gledano – ne smejo biti vzgojni cilji. Ti so in morajo biti glavni smoter, ne sme pa se jih poučevati kar »na prvo žogo«, pretirano siliti k njim in jih ocenjevati. Tako bi namreč zgrešili vzgojno globino, ki jo predvideva Karl Ozvald, za njim pa tudi Stanko Gogala. Ta je zelo skrbel, da se religiozna vzgoja ne bi sprevrgla v dresiranje, ki je nasilno usmerjanje človekovega duha in podrejanje zunanji avtoriteti, kar potem vodi v slepo pokorščino in zgolj priučeno dolžnost, ki pa ni dojeta kot lepa, dobra in vredna sama po sebi.⁷ Sicer nas tu religiozna vzgoja prvenstveno ne zanima, vendar pa se moramo zavedati, da je vsaka ideologija po svoje podobna religiji, ki jo zgolj (bolj ali manj) oropa transcendence, a ostane v osnovi enaka. Neideološkega poučevanja zgodovine pa si ne moremo predstavljati, saj je že sam izbor tem nujno tudi ideološki, kajti pokaže prioritete, kaj je pomembnejše, da se učenci naučijo. Tako ugotovitev Ivana Ahčina iz obdobja med svetovnima vojna-

5 Zakon o narodnih šolah s kratko razlago in stvarnim kazalom ter z dodatkom predpisov drugih zakonov, ki so v zvezi z zakonom o narodnih šolah. Priredil: Pavle Flere. Ljubljana, 1929.

6 Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v Kraljevini Jugoslaviji. Učiteljska tiskarna v Ljubljani (Ljubljana, 1932), str. 9–10.

7 Edvard Protner, 'Pedagogika' dr. Ivana Ahčina – doslej nepoznano delo slovenske povojne pedagoške misli, *Šolska kronika: Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 12, 2003, št. 1, str. 18.

ma, »da je v naših dneh šola bolj izobraževalni kot pa vzgojni zavod«, ⁸ in njegovo opozorilo, da pouk, ki ni moralnovzgojen, družbi bolj škoduje, kakor ji koristi, nista nezanimiva, a jima ne gre prehitro prisluhniti. Takšne poudarke na Slovenskem najdemo vsaj od Antona Martina Slomška naprej, razprava o odnosu med vzgojno in izobraževalno funkcijo pouka pa še danes ni končana.⁹ Tudi če hitro zavržemo stališča, kot je npr. Ahčinovo, ki pravi: »Vrednost pouka se torej ne sme meriti po količini znanja, ki ga učenec pridobi v šoli, ampak po kulturi duha, po poštenosti in moralnosti življenja«, ¹⁰ kot pretirano radikalna, se vedno znova znajdemo v precepu, kje je prava meja v razmerju med vzgojo in izobraževanjem, ki ju med seboj ločimo.

Naš sklep v zvezi s to dilemo je, da izobrazba bogati človeka in mu daje možnost živeti svojo človečnost v polnejši obliki. Pri tem ga informacije tudi nekako formirajo, zato je izobrazbo in vzgojo med seboj nemogoče ločiti. Prvo je mogoče objektivno preverjati, druge ne. Zato je treba pouk usmeriti v prvo komponento, ki pa – če so učne vsebine dobro izbrane in primerno podane – vedno vodi tudi k drugi. To je vpliv diskurza, ki se mu ni mogoče izogniti, se mu je pa mogoče upreti. V tem primeru se lahko izobraženec odloči ravnati v nasprotju z naučenim, saj ga prepozna kot zmoto ali zavajanje. V tem primeru gre občasno za znak človekove svobodne volje, večkrat pa za vpliv nekega drugega zunanjega diskurza, ki narekuje tovrstno odločitev. Tako je treba prepoznati omejenost diskurza, ki ga določa učni načrt, a ima močne posledice, saj vpliva tudi na druge posameznike v družbi in s tem onemogoča razrast drugim diskurzom. Namen pouka torej lahko vidimo v krepitvi tistih diskurzov, ki jih kot družba prepoznavamo kot družbeno koristne in posamezniku v osebno srečo ter izpolnitev. Temu namenu pa je treba po eni strani ustrezno prilagoditi cilje pouka, po drugi pa raziskati, kako so bile te vsebine predstavljene v preteklosti, jih dobro analizirati in o njih premisliti ter se ogniti (ideološkim) pastem, v katere so se nekoč ujeli ali pa so jih celo namerno tja postavili. Ker bomo to naredili za primer predstavitve Turkov v učnih načrtih za zgodovino na območju Slovenije do leta 1946, ni nesmiselno že takoj nakazati ambicije, da »raziskovati orientalizem pomeni tudi predlagati intelektualne poti, kako ravnati z metodološkimi problemi, ki jih prinaša zgodovina«, ¹¹ kot je zapisal Edward Said;¹² prav tako pa seveda premagovati tudi druge omejenosti in jih prevetriti s spoznanji sodobnega zgodovinopisja.

8 Ibid., 20.

9 Ibid., 21.

10 Ibid.

11 Edward W. Said, *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*, ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Studia humanitatis (Ljubljana, 1996), 143.

12 Said velja za utemeljitelja postkolonialnih študij. S svojim najslavnejšim delom *Orientalizem* iz leta 1978 (navedeno zgoraj) je odprl nova polja raziskovanja in zanimanja za reprezentacije nas in »Drugih«. Pri obravnavi Turkov je poznavanje njegovega koncepta absolutna nujnost, tudi če se z njegovimi metodami in epistemologijo ne strinjamo popolnoma – o čemer pa v tem delu ne bomo razpravljali.

Turki pred Dunajem (1879–1945)

V analiziranih učnih načrtih za zgodovino¹³ je »Turkom« namenjene dokaj veliko pozornosti, kar je logično, glede na pomembno vlogo, ki so jo odigrali v zgodovini jugovzhodne pa tudi srednje Evrope. Značilno omembo »Turkov pred Dunajem«¹⁴ najdemo v učnem načrtu, pripravljenem leta 1890; v podobni obliki jih najdemo tudi v podrobno obdelanem učnem načrtu iz leta 1879.¹⁵ Tako se pojavljajo znova in znova kot nekakšen osrednji domoljubni motiv. Čim bolj stopnjujemo »turško nevarnost«, tem bolj raste pomen cesarja, zato so Osmane tako pogosto prikazovali in pri njih seveda poudarjali zgolj njihove nevarne in eksotične lastnosti. V resnici pa v dolgem obdobju turških vpadov Vojna krajina ni bila le branik pred Turki, temveč tudi varovalo pred morebitnimi nemiri na Ogrskem, po drugi strani pa je turška grožnja služila kot priročno orodje v procesu centralizacije habsburške monarhije.¹⁶

V učnem načrtu iz leta 1932 najdemo že mnogo natančnejše zasnovane vsebine v zvezi s Turki: »Prihod Turkov na Balkan /.../ Borba Hrvatov s Turki. Krbavska bitka l. 1493.: poguba Hrvatov. Spadanje Slovenije in večjega dela Hrvatske pod Turke. Turški vpadi v Slovenijo in pustošenje (ropanje) /.../ Padec Carigrada /.../ Trpljenje Srbov pod Turki /.../ Srbi Muslimani. Vojna Krajina: tvorba živega trdnjavskega zidu Jugoslovenov proti turškim vpadom /.../ Avstrijsko-turška vojna. Sv. zveza proti Turkom.«¹⁷ Opazimo lahko, kako besedilo spodbuja nekakšen strah pred Turki in jih prikazuje v luči največje nevarnosti za skupen jugoslovanski narod. To je do neke mere seveda upravičeno, glede na zgodovino državice jugovzhodne Evrope in osmanske države. Temu bi pravzaprav lahko rekli uporaba principa kulturne obrambe, saj učni načrt računa na večjo pripadnost domovini prav zaradi poznavanja zgodovinskega sovražnika, ki bi domovino rad uničil. »Borba proti Turkom«¹⁸ ima tako večji pomen kakor zgolj poznavanje zgodovine,

13 V celotnem prispevku so analizirani vsi učni načrti za zgodovino iz obdobja med letoma 1879 in 1946, ki so dostopni v Slovenskem šolskem muzeju. V tem poglavju se osredinimo na obdobje med 1879 in 1945, v naslednjem pa na učni načrt iz leta 1946.

14 Nadrobni učni načrt za pouk v realijah na ljudskih šolah Postojinskega okraja, izdelan v okrajni učiteljski konferenciji leta 1890. Potrjen z odlokom visokega c. kr. deželnega šolskega sveta od dne 3. julija štev. 1919 ex 1890. Izdal c. kr. okrajni šolski svet v Postojni, dne 9. sept. 1893 št. 680. str. 8.

15 Lehrpläne für Volksschulen ... (celotna naslovnica je štirijezična) – Učni načerti za ljudske šole, izdani vsled ukaza predsedništva deželnih šolskih oblastnij za Primorje od dne 10. avgusta 1878, br. 5332/VII. (Dunaj, 1879).

16 Božidar Jezernik, Imaginarni »Turek«, Imaginarni »Turek« (ur. Božidar Jezernik), Ljubljana 2012, str. 19.

17 Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v kraljevini Jugoslaviji. Učiteljska tiskarna v Ljubljani (Ljubljana, 1932), str. 11.

18 Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama. Nastavni planovi za srednje škole propisani su odlukom ministra prosvete s. n. br. 28311/30, s. n. br. 7627/31, s. n. br. 23897/31 i 27100/33; metodska uputstva odlukom s. n. br. 14238/36. Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije (Beograd, 1936), str. 171.

kar nam razkrije učni načrt za osnovne šole iz leta 1933, ki ne predvideva nobenega pregleda splošne zgodovine, temveč v 40 točkah poda narodno zgodovino. Od tega so Turki v pomembni vlogi v osmih točkah, kar veliko pove o njihovem pomenu.¹⁹

Zanimivo je tudi pogledati učni načrt za predmet risanje,²⁰ ki leta 1937 v okviru učne enote Vidov dan predvideva obravnavo Srbov in Turkov, bitke na Kosovem polju, čemur sledi »prerisanje Turka«. ²¹ Le zamislimo si lahko, kakšno stereotipno predstavo je prinašalo tovrstno prerisovanje. Narodne zgodovine se resnično ne da predstavljati brez Turkov, čemur ne gre oporekati, vendar pa je to lahko odlično rastišče za razne stereotipe, delitve, posplošitve, ki ne ustrezajo zgodovinski resnici. To nastane tako zaradi splošno delujočega orientalizma, ki »nas, Evropejce,« poveže nasproti »njim, Orientalcem«, kot tudi zaradi nepoznavanja politične oz. dinastične razdeljenosti (npr. nikjer ni ločitve Turkov Seldžukov, Turkov Osmanov in še kakšne druge turške entitete) in nasploh islamskega sveta (kjer so Turki, Arabci in Perzijci predstavljeni kot skorajda eno in isto – Orientalci) skozi zgodovino, predvsem pa njihove kulture, kakor bomo še pozneje pokazali.

Prav vloga Osmanov je ena od ključnih ne samo za jugovzhodno Evropo, temveč kar za celoten Zahod, saj je strah pred njimi precej pomagal k zavedanju o svoji krščanski evropskosti. Ponavljajoča se osmanska agresija nad Evropo med 14. in 18. stoletjem je bila nekakšna nasilna *babica* Evrope, saj je morala ta iskati načine, kako se skupaj braniti in delovati enotno.²² Seveda obstaja celo morje izjem (ki so na neki način pravilo), ki dokazujejo, da nista obstajala dva bloka, temveč sta vedno obstajala kompleksen preplet raznovrstnih interesov in nekakšno diplomatsko ravnovesje med silami, ki so bile v tistem času na zemljevidu. Benečani so denimo dokaj konstantno trgovali s Turki ter bili tudi bolj odprti za njihove vplive, kar je prineslo izdajo prvega prevoda Korana v ljudskem jeziku. V tej knjigi se sicer pojavi cel kup napak in predsodkov, vendar pa ji je sledilo še več raznovrstnih objav na temo Turkov in islama, kar kaže na določeno zanimanje za te teme.²³ »Sovražne katoliške in protestantske strasti, ki so se kazale v tekmovanju, kdo bolj navdušeno zagovarja križarsko vojno, ali v obojestranskem obtoževanju o islamofiliji, so se vse 16. in 17. stoletje združevale in prepletale z

19 Učni načrt za osnovne šole v Kraljevini Jugoslaviji, Učiteljska tiskarna v Ljubljani (Ljubljana, 1933), str. 8.

20 Tovrstnih ekskurzov v učne načrte drugih predmetov sicer nismo opravili in bi potrebovali samostojno študijo. Na primer smo naleteli zgolj slučajno, zaradi zapisa na sosednji strani, kot je zapisan učni načrt za zgodovino. Oba sta namreč objavljena skupaj (glej naslednji navedeni vir).

21 Podrobni učni načrt za ljudske šole. (Ljubljana, 1937).

22 Franco Cardini, *Evropa in islam*, Založba *cf, Modra zbirka – Delajmo Evropo (Ljubljana, 2003), str. 11.

23 Ibid., str. 228.

razvojem vse bolj solidne vednosti o Arabcih, Turkih in islamu.«²⁴ Tako so konec 17. in v 18. stoletju nastali bolj specialno določeni diskurzi o Arabcih, Turkih, Perzijcih in Kurdi. To je bilo mogoče šele, ko je popustil strah pred Turki, ki se je v prvi polovici 17. stoletja zdel še kako upravičen, po njihovem porazu pred Dunajem leta 1683 pa se je počasi razkadil. Zahod je že pred tem osmanski imperij prehitel v tehnološkem napredku, pa tudi družbena ureditev je bila na Zahodu bolj naklonjena rasti gospodarstva. Tako sultanu ni pomagala niti polna blagajna od koncesij, ki jih je prodajala ogromna država.²⁵ Šele po porazu Turkov pred Dunajem se je začel krhati ugled vzhodnjaškega imperija, ki se je v drugi polovici 19. stoletja počasi prelevil v bolnika ob Bosporju. Sočasno s tem so dokaj idealizirane predstave o turškem sijaju bledele, pojavljali pa so se obskurnejši prikazi.²⁶

Da je poudarjanje nasprotja med Turki in Evropo pretirano, kaže tudi dogajanje v času tridesetletne vojne, ko se evropski vladarji spopadajo med seboj, na drugi strani pa se Turki s tem ne morejo okoristiti, saj so zapleteni v vojno s Perzijo. To razkriva kompleksnost geopolitičnih odnosov, ki je v učnih načrtih ni mogoče najti, saj obravnavajo Turke zgolj kot evropske sosedje in napadalce, nikoli pa ne omenjajo njihovih sosedskih odnosov v Orientu, ki pravzaprav sestavlja večji del njihovega sosedstva, s tem pa tudi njihove pozornosti. Ko so po tridesetletni vojni Evropejci med seboj sklenili mir, so skupaj pritisnili na Turke. Leta 1656 so Benečani izbojevali pomembno zmago pri Dardanelah, vendar so že leta 1663 Osmani prišli skoraj do Bratislave, kar pa je že v soseščini Dunaja. V tem trenutku se je moral angažirati za evropsko stvar tudi Ludvik XIV., ki je bil sicer tradicionalno v skrivni navezi z Osmani. Že kmalu po tem, leta 1683, ko so bili Osmani pred vrati Dunaja, pa je francoski kralj ignoriral pozive papeža in drugih velikašev, naj vendar pomaga evropskim Habsburžanom. Rajši se je ukvarjal s priključevanjem Alzacije, Lotaringije, Posarja in Luksemburga svojemu kraljestvu ter z napadom na špansko Nizozemsko. Tako je Dunaj pred plenjenjem rešil Jan Sobieski, vojvoda Lotarinški in poljski kralj, ki so mu sledile poljske, saksonske in bavarske čete.²⁷ Pred takšnimi združenimi evropskimi silami so svarili številni turški zavezniki, zato obleganju Dunaja ni bil naklonjen niti sultan, vendar je veliki vezir vseeno poskusil srečo – in izgubil bitko. Osmani so s tem izgubili veliko moči, geopolitično območje pa se je odprlo novi sili Rusiji. Tako je nastal zapleten diplomatski položaj večtrikotniških nasprotij: avstrijsko-rusko-turških na Balkanu, turško-rusko-perzijskih na Kavkazu, francoskih-ruskih-turških v Sveti deželi in avstrijsko-rusko-beneških na Jadranu. V mislih pa je treba imeti tudi, da sta Francija in Anglija nasprotovali uničenju Osmanske države, saj bi s tem Rusija

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid., str. 229, 231.

²⁶ Jezernik 2012, str. 9.

²⁷ Cardini 2003, str. 236.

dobila v roke ožini Bospor in Dardanele, z njima pa izhod v Sredozemlje.²⁸ Tu je očitno, kako je Turčija kljub svoji neevropskosti dojeta kakor nujen del evropske diplomacije. Prav tako je vredno omeniti, da so Osmani po porazih v drugi polovici 18. stoletja ustanovili stalna diplomatska predstavništva v evropskih državah in so tako postali podoben geostrateški partner v takratni evropski geopolitiki.²⁹

Proučevanje odnosa Evrope do Turkov je še pomembnejše, kot se na prvi pogled zdi, saj je prav lik Turka osrednji za predstavo o Orientalcu na splošno: od hudobnega Turka s turbanom in okrasjem v 15. in 16. stoletju, ko so se Evropejci počutili močno ogrožene od turške nevarnosti, do komičnega moškega, ki se hvali s svojimi brki, v 18. stoletju.³⁰ Evropa si je politično podredila Turčijo (a je ni uničila), hkrati s tem pa je v mislih Evropejca nastala tudi podreditev Orienta kot kulturnega prostora, ki je postal nekaj, nad čemer je treba pokroviteljsko bedeti, lahko tudi občudovati, vendar z višje pozicije, ki ločuje napredne »nas« od zaostalih »njih«. Orientalizem se namreč skriva v predstavi, da je Evropa strogo ločena od svojega sosledstva; kadar jo razumemo tako, njena moč in identiteta črpata prav iz tega ločevanja oz. razlikovanja.³¹ Razširjenje elementov turškega načina oblačenja na Zahod, kultura pitja kave in čaja, pojavljanje oper in dram na temo Turkov in ne nazadnje kavni rogljiček, ki so ga v njegovi srpasti obliki ponudili ob jutranji kavi kot simbol poraženega islama po zmagi pred dunajskim obzidjem³² – vse to priča o podrejenosti Turkov, ki so bili glavni oz. najbolj znani predstavniki Orienta. Vsaka omemba Turkov v učnih načrtih, ki govori o njih v povezavi z Evropo,³³ je torej na neki način orientalistična, saj jim ne želi priznati kulturne vrednosti same na sebi, njihove vpetosti v evropskost niti njihovega pomena v odnosu do azijskih sosed in tekmic. Turčija pri nas nastopa v vlogi predstavnika Orienta, ki tako postane lažje razumljiv, predvsem pa obvladljiv, saj v času obravnavanih učnih načrtov turška nevarnost ni nikoli več igrala resne vloge. Orientalizem je pomembna razsežnost zahodne kulture in nima veliko opraviti z Orientom kot realnim geografskim območjem, ampak samo s sabo. Tako zgodovinska izkušnja turške nevarnosti še dolgo označuje vse odnose, ki jih zahodna kultura goji do Orienta.³⁴

Treba je omeniti tudi, da se je negativna podoba Turka razvijala od 15. stoletja dalje, pri čemer je doživljala številne preobrazbe in nadgraditve. Kot razloga za takšen razvoj reprezentacije Turka lahko navedemo v prvi vrsti dva motiva, ki sta poganjala ta diskurz. Po eni strani je sultanu koristil takšen ugled, saj ga je uporabljal za širjenje proti zahodu. Predstavljal je namreč učinkovito osva-

²⁸ Ibid., 237, 238, 244.

²⁹ Jezernik 2012, str. 11.

³⁰ Cardini 2003, str. 244–245.

³¹ Said 1996, str. 15, 18.

³² Cardini 2003, str. 246, 254.

³³ A hkrati ločenosti od nje, kakršne pa so vsaj posredno vse njihove omembe.

³⁴ Said 1996, str. 25.

jalsko taktiko, ki je bila utemeljena na treh osnovnih komponentah: na nasilju, aroganci in blišču.³⁵ Tako je mnogo gradov in utrdb prešlo v osmanske roke po mirni poti, saj je bilo šibko upiranje slabše kakor brezpogojna predaja. V prvem primeru ni bilo mogoče računati na kakšno rešitev, v drugem pa so se Turki pogosto izkazali za bolj milostne, kakor se jim dandanes pripisuje. Tako so Osmani med osvajanjem prihranili veliko streliva, predvsem pa časa,³⁶ ki bi ju sicer porabili za obleganje manjših strateških ciljev. Stopnjevanje psihičnega nasilja je vsekakor hodilo z roko v roki z vojaško učinkovitostjo Osmanov, zaradi česar so ti izvajali raznovrstne oblike nasilja, od pobojev po več tisoč ljudi hkrati do grajenja stolpov iz človeških lobanj, metanja glav v reke in navsezadnje tudi še dodatno pretiravanje pri širjenju govoric o svojih dejanjih in podvigih. Raznovrstnosti osmanskega nasilja na tem mestu ni smiselno nadalje opisovati, je pa vsekakor treba misliti nanjo pri nadaljnjem razmišljanju o Turkih.³⁷

Turki kot glavni predstavniki Orienta (1946)

Tudi po prelomnem letu 1945 Turke v učnih načrtih še vedno najdemo pogostejše od katere koli druge vsebine z Orienta. Že takoj jih je omenil Vestnik za prosveto iz leta 1946, ki je služil kot učni načrt.³⁸ Ta je zarisal smernice vsem naslednjim učnim načrtom, ki so mu v kratkem času sledili in jih tu ne bomo analizirali.³⁹ To kaže, da so bili res privzdignjena vsebina, ki se je ni smelo spregledati. Tu znova opozorimo, da so Turki zasedli položaj predstavnikov Orienta oz. da so se sedaj na tem položaju še utrdili.

»Srednjeveški islam so oblikovali Arabci in Mavri, to je Afričani, ki jih je umetnost XIII. do XV. stoletja prikazovala v prizorih, kakršen je Pohod svetih treh kraljev v Betlehem, za katerega je značilno razkazovanje eksotizma na 'jesen srednjega veka'. Od XV. stoletja so se v to miselno zvezo vedno pogostejše začeli vrvati Turki z velikimi turbani, z ohlapnimi, okrašenimi oblačili, visokimi belimi pokrivali strah zbujajočih janičarjev.«⁴⁰ Arabski svet pa je postajal vedno bolj

35 Özlem Kumrular, Mediteranske konstrukcije »Turka« v šestnajstem stoletju: med samorefleksijo in antipropagando. V zborniku: Imaginarni »Turek«, ur. Božidar Jezernik, Zavod Republike Slovenije za šolstvo (Ljubljana, 2012), str. 46–48.

36 Čas je dejavnik, ki se mu pogosto pripisuje premajhna teža. Treba se je namreč zavedati težav oz. logističnega zaloga, ki ga je za vsako vojsko pomenilo mirovanje na enem mestu (čemur se pri obleganju ni mogoče izogniti), saj je treba za vsakega vojaka priskrbeti vodo in hrano, poleg tega pa ohranjati visoko moralo.

37 Kumrular v Jezernik 2012, str. 49.

38 Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Letnik I, številka 11 (Ljubljana, 1946), str. 93.

39 Smo jih sicer proučili, a se vsebine v njih v veliki meri ponavljajo, zato smo se za ta prispevek omejili zgolj na zgornji vir, ki je temeljni za vse druge.

40 Cardini 2003, str. 246.

medel, medtem ko je bil perzijski že iz časov pred tem zelo oddaljen.⁴¹ Vedno bolj so prevladovalе predstave o Turkih, zato si je dobro ogledati paletę reprezentacij, ki nam jo je serviral Cardini: »Islam je bil malta, ki je povezovala vsa ta med seboj tako različna ljudstva. Ta skrivnostna ljudstva z neštetiimi oblačili in neštetiimi jeziki, ki so vendarle vsa molila ob istih urah dneva in noči, obrnjena proti eni sami točki na Zemlji, izgovarjala enake obrazce istega jezika, čeravno so jih izgovarjala s tisočeriimi poudarki in naglasi. Ko si je razsvetljenska 'Evropa' prizadevala definirati razum, naravo, srečo, se je islam zdel mračni svet, ki ga tu in tam razsvetljujejo bliski svetlobe in v katerem odmeva skrivnostna tišina: protirazumska mesečeva vera, iz katere so vendarle izšli nekateri od najsijajnejših filozofov človeštva; krvoločno in nestrpno verovanje, ki pa je porodilo prijaznost, usmiljenje, gostoljubnost. /.../ Po drugi strani ni bilo mogoče pozabiti, da je 'Evropa' dolgo trepetala pred islamom. In v obnovljenem miroljubnem ozračju, ki ga je prineslo razpravljanje o strpnosti, so z ljubeznivo neizprosno pritisnili na muslimane, da igrajo vlogo, ki jim jo je določila zgodovina: razočaranih sanjačev, katerih imperiji so izginili ali se majejo, sleparjev, pogosto bedakov.«⁴² Proti koncu osmanskega cesarstva pa začne prevladovati podoba Turka kot uživača. Oni naj bi znali resnično uživati: »Za popoln užitek so potrebovali le žensko ali dve, tobak, kavo in mir za premišljevanje.«⁴³ Tako nam vloga Turkov kot predstavnikov Orienta postane bolj jasna, hkrati pa se zavemo, kako so bili odrinjeni v Orient, čeprav so dolgo obdobje zasedali območja Evrope, ki so tako tudi odpadla od Evrope in bila del Orienta. Balkan so dojemali kot nekakšen Orient v Evropi, iz česar se je razrasel cel kup imaginarnih predstav, ki postavljajo Balkan na posebno mesto v Evropi.⁴⁴

V srednjem veku so bili Seldžuki (torej Turki) na Zahodu občasno dojeti tudi kot prijatelji nasproti Bizancu, saj jih je neka legenda skupaj s Franki naredila za potomce Trojancev, in tako naj bi bilo njihovo zavezništvo zoper Bizanc logično. Obstajalo je tudi nekakšno posebno spoštovanje do njih: »Če pa bi se Turki spreobrnili – končuje anonimni avtor – jih ne bi prekosil noben narod.«⁴⁵ Z upadom moči Osmanskega cesarstva in s tem, da se jih je (tudi na Slovenskem) dojemalo zgolj še kot *bolnika ob Bosporju*, pa v učnih načrtih konca 19. stoletja in 20. stoletja takšnega spoštljivega prikaza ni mogoče nikjer več zaslediti – postali so zgolj del monolitnega bloka z imenom Orient.

⁴¹ Ibid., str. 247.

⁴² Ibid., str. 255.

⁴³ Rajko Muršič, O simbolnem drugačenju: »Turek« kot grozeči drugi. V zborniku: Imaginarni »Turek«, ur. Božidar Jezernik, Zavod Republike Slovenije za šolstvo (Ljubljana, 2012), 30.

⁴⁴ Jelena Bulić, *Terrae incognitae ili Austrijske Siberije*: Britanski putopisi i putopisci po Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji od Bečkoga kongresa do prvoga svjetskog rata, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, doktorski rad (Zagreb, 2014), str. 30–46.

⁴⁵ Cardini 2003, str. 113.

Razplastitev Turkov v več entitet

Poznamo mnogo turških ljudstev, ki so v različnih zgodovinskih obdobjih odigrala pomembne vloge, a vendar se v vseh učnih načrtih vedno govori le o Turkih, nikjer pa ni zabeleženo, o katerih Turkih. Poleg drugih, manjših,⁴⁶ mislimo tu v prvi vrsti na Seldžuke in Osmane, ki so ustanovili vsak svojo državo, ki jima danes pogosto rečemo kar Turčija, a je to zelo nejasno poimenovanje oz. nam ne pove, o čem natančno govorimo.

Zato je treba ta pomensko preobsežni pojem Turka nujno razplastiti na več slojev oz. se vsakič, ko govorimo o Turkih, vprašati, o katerih Turkih želimo govoriti.

Predstave in podobe, kdo in kakšen je Turek, so se namreč že samo v času Osmanov zelo spreminjale.⁴⁷ Poleg tega pa so v zgodovini Orienta pomembna razna turška ljudstva, ki v določenem obdobju zasedajo določen politični položaj. Tako poznamo Timurja kot nekakšnega novega Džingiskana, bil je mongolsko-turških korenin in je zasedel ogromno ozemlja ter Osmanski državi na prehodu iz 14. v 15. stoletje s svojim pustošenjem zadal velike izgube,⁴⁸ še pomembnejšo vlogo pa imajo mameluki, ki so dolgo časa vladali v Egiptu (1250–1517). Po izvoru so bili vojaki – sužnji, prihajali so z različnih obrobij arabske države, a se jim je uspelo prebiti na oblast. V obdobju do leta 1382 so kot državni voditelji prevladovali mameluki turško-mongolskega izvora, potem pa so jih izrinili Turki z območja Kavkaza.⁴⁹ Tako vidimo, da je tudi govoriti o Turkih kot o enoznačni entiteti ne samo problematično, temveč naravnost zavajajoče in zmotno. Prav tako se je treba zavedati, da v Evropi živijo strahovi pred Turki, ki so podedovani in jih naiven racionalen pogled spregleda ali označi kot nepotrebne. Vendar se je s temi predstavami nujno soočati, saj je le tako mogoče premagovati globoko zakopano kolektivno grozo pred Turkom kot grozečim Vzhodnjakom, ki prihaja ropat ali zgolj zasedat delovna mesta.⁵⁰ Tako so npr. še na koncu 19. stoletja v številnih slovenskih vaseh vsak dan molili očenaš za odvrnitev hudega Turka.⁵¹

V osmanskem cesarstvu je na primer veljalo za nekakšno zbadljivko, če si rekel komu Turek, pozitiven pomen pa je zanje ta pojem dobil z na novo skovano nacionalno zavestjo, pri kateri je pomembno vlogo odigral Mustafa Kemal

46 Manjših po obsegu države in kulturnega vpliva ali pa manjših po času trajanja določene državne tvorbe. Timurjeve države nikakor ne bi mogli razglasiti za majhno po obsegu, a je zaradi kratkotrajnosti gotovo manj pomembna od seldžuske in otomanske države.

47 Jezernik 2012, str. 8.

48 Georgij Ostrogorski, *Zgodovina Bizanca*, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1961), 511.

49 Philip K. Hitti, *History of the Arabs from the earliest times to the present*, Macmillan&co ltd, New York, St. Martin's press (London, 1964), str. 671–672.

50 Muršič v Jezernik 2012, str. 37.

51 Jezernik 2012, str. 17.

Atatürk. Tako tudi sodobni turški zgodovinarji razlikujejo med osmanskim in turškim obdobjem, med Osmani in Turki.⁵²

Omenimo še panturkizem, ki se je pojavil v drugi polovici 19. stoletja in je vsekakor prehitel paniranizem in panarabizem,⁵³ ki sta nastala v 20. stoletju. (Panturkizem bi si pravzaprav želel ravno tega, pred čemer tu svarimo: stalitve vsega turškega v eno entiteto.) Vsi se zgledujejo po pangermanizmu in panslavizmu iz 19. stoletja v Evropi. Za nas so pomembni, saj nam kažejo, da je kulturno-politična slika Orienta zelo pestra, da pa znotraj Orienta obstajajo ambicije, da bi se ta pestrost zmanjšala. Ni presenetljivo, da zasnove panturkizma najdemo pri gibanju islamskih reformatorjev jadidov, ki so skušali modernizirati družbo v nadnacionalnem okviru Turčije oz. turških ljudstev. Odprti so bili za kulturno-intelektualne pridobitve Evrope, torej za moderno zahodno kritično gledanje na svet (postmoderno je drugačno, kakor opozarja Bauer), enakopravnost obeh spolov, razvoj izobraževanja itd. Prav uvoz zahodnih konceptov pa je nujen za rojstvo modernega islama in islamizma, ki danes tako močno zaznamujeta orientalistični diskurz, saj vse prepogosto islam v njegovi klasični dobi razumemo kot moderni islam.⁵⁴ Panarabizem sledi panturkizmu, vendar brez velikih ozemeljskih teženj, saj je območje, na katerem živi večina Arabcev, pod kolonialnim nadzorom evropskih držav. Pojavi se tudi kot (od Britancev podprt) upor Arabcev proti turški nadoblasti v času prve svetovne vojne v Osmanskem cesarstvu. Večji razmah dobi panarabsko gibanje med letoma 1950 in 1967. Po porazu proti Izraelu v šestdnevni vojni (1967) panarabizem izgubi vpliv; Egipčani se začnejo znova obravnavati kot Egipčani, ki so posebna kultura, ne več kot del arabske kulture. Seveda je to malce pretiran prikaz, vendar je nekako tako zaznati v splošni percepciji. Paniranizem na drugi strani je manj vpliven, saj ni nikoli zaživel kot gibanje iranskih ljudstev, temveč bolj kot zavzemanje za ozemeljsko celovitost Irana oz. nedeljivost ozemlja, ki mu zgodovinsko pripada. To ni širša oblika identifikacije s Perzijo, temveč ožja identiteta prav določene države (Irana) kot nosilke kulturne in politične tradicije tega območja in ljudstva/ljudstev, ki so

52 Ibid., str. 8. Pojem Turek tako ostaja brez narekovajev, kadar gre za nacionalno pripadnost Turčiji oz. sodobno Turčijo po letu 1918, pojem »Turek« pa reprezentira kakšno drugo entiteto, ki bi jo pravzaprav morali označevati z nekim drugim pojmom. Zgled za ta tip razdelitve je tudi citirani zbornik.

53 Gre za tri gibanja Jugozahodne Azije (t. i. Bližnjega vzhoda), ki poudarjajo združitev vseh turških, arabskih ali iranskih ljudstev v eno državo ali pa vsaj v enoten kulturni okvir, drugačen od drugih dveh in po možnosti njima superioren. Vsa tri pangibanja tekmujejo drugo proti drugemu, hkrati ko se krepi zavest odpornosti proti evropskim kolonizatorjem oz. pozneje pomembnim zunanjim geopolitičnim velesilam. Bližnji vzhod je namreč močno raznolika regija, kjer so na majhnem prostoru zgoščene velike kulturne razlike, ki s krepitvijo nacionalizma preidejo tudi v sovražnost, hkrati pa v povezovanje sorodnih elementov – od tod torej panturkizem, paniranizem in panarabizem.

54 Thomas Bauer, *Kultura dvoumnosti : drugačna zgodovina islama*, Krtina, Knjižna zbirka Temeljna dela (Ljubljana, 2014), str. 7, 44.

na njem živila. Ob bogati zgodovini perzijskih držav v različnih zgodovinskih obdobjih to niti ne preseneča. Dodajmo temu še versko posebnost Irana s šiitsko vejo islama, katerega mecenji so tudi zunaj meja države oz. povsod po regiji Jugozahodne Azije.⁵⁵ Panturkizem se tu težko primerja, saj je turških ljudstev več in segajo od Bolgarije globoko v Osrednjo Azijo, kar pa je daleč od otomanske države, ki je ideal sedanje najpomembnejše turške države – Turčije. Območje, ki se identificira s Timurlenkovim, pa je v današnji geopolitični stvarnosti popolnoma obrobnega pomena. Turkmenistan, Uzbekistan itd. niso velesile, pravzaprav so le nekaj več kot vazalne države svojih gigantskih in strašnih sosed (nekoč Britanski imperij, nato Sovjetska zveza, danes Rusija, v 21. stoletju pa vedno bolj Kitajska, katere vpliv v času rusko-ukrajinske vojne narašča še z dodatnim pospeškom).

Dokaz, kako zelo so poimenovanja ljudstev krhka, nam navaja tudi Le Goff, ko pravi: »V času križarskih vojn so bili za muslimane vsi kristjani Franki, natanko tako kakor so kristjani govorili o Saraceni (ti so bili arabsko ljudstvo; Bizantinci in za njimi Zahodnjaki pa so ime uporabljali za vse muslimane) ali o Mavrih (izraz Moriski so dali Španci) in z njimi označevali muslimane /.../. Imena, ki se zdijo najbolj zanesljiva, je zgodovina premetavala sem ter tja in se v njihovih preobrazbah razkriva krhkost ljudi ali stvarnosti, ki jih imajo ta imena.«⁵⁶ Zavedanje te spremenljivosti, krhkosti, a hkrati moči in določnosti diskurza je ključno za naše raziskovanje in razmišljanje v tej študiji. Kajti kot smo napovedali v uvodu: le premišljevanje ob učnih načrtih preteklosti nam daje možnost zastavitve boljših učnih ciljev in metod, kako jih bomo dosegli. Ker se v letu 2025 obetajo spremembe učnih načrtov, je tematika vsekakor aktualna.

O pomenu pouka zgodovine ob primeru Turkov

Če razumemo pedagogiko kot znanost o kultiviranju mladega človeka, se ne moremo izogniti kritičnosti do modernega Zahoda, ki večinoma goji predvsem pozitivistično znanost, pozablja pa na smisel stvari, na filozofsko-religijsko podlago. Šolski sistem teh vsebin ne poda enakovredno z materialističnimi, saj imajo te primat. Te se zdijo bolj dokazljive in pomembnejše, čeprav niso. So le veje drevesa, ki črpa svoj življenjski sok iz vere v razum in v smiselno urejenost kozmosa. Edini in izključni predmet naravoslovnega mišljenja je objektivna narava oz. v njej nastopajoče stvarnosti, nikdar pa ne tudi duševno dogajanje (spoznanje in prizadevanje), ki prirodoslovnemu mišljenju omogoča njegove storitve.⁵⁷ Brez

55 Primož Šterbenc, Šiiti : geneza, doktrina in zgodovina odnosov s suniti, Fakulteta za družbene vede, Knjižna zbirka Mednarodni odnosi (Ljubljana, 2005).

56 Jacques Le Goff, Se je Evropa rodila v srednjem veku?, Založba / *cf, Modra zbirka – Delajmo Evropo (Ljubljana, 2006), str. 16.

57 Perat 2001, str. 186.

namenov in smiselnosti nekega dela tudi naravoslovje ni mogoče, a se je vendar prebilo na piedestal, kjer kraljuje v svoji samoumevnosti in ne sliši kritik z druge strani. Tako je tudi Ozvald zapisal svojo kritiko: »Poleg ugotavljajočega spoznavanja, ki tvori jedro prirodoslovnemu mišljenju, pa življenje izkazuje še drugačen, docela svojevrsten tip spoznavnega prizadevanja ... lepo je to povedal genij sodobne Indije (Sadhu Sundar Singh): 'Zahodni narodi so iskali ter našli znanost in filozofijo. Ti narodi znajo rabiti elektriko in po zraku letati. Ljudje iz orienta pa so iskali modrost. Izmed treh modrijanov, ki so se napotili v Palestino, da bi videli Jezusa, ni nobeden prišel iz zahoda.' V nasprotju s pozitivnim in izobraževalnim je odrešilno znanje po svojem bistvu – ljudsko znanje. Verski genij se obrača do vseh družbenih plasti, zlasti pa do 'ponižanih in razžaljenih', ker hoče zadovoljevati 'večne' potrebe po takem znanju, ki jih čuti vsak človek.«⁵⁸

Opazimo lahko, da za kulturne in religijske vsebine v šoli ni bilo prav veliko časa. Menimo, da politična zgodovina nima primata nad kulturno zgodovino, da so religije matere civilizacij, kakor je nekje zapisal Fernand Braudel. »Civilizacija je starka, patriarh v zgodovini sveta. Srce vsake civilizacije pa so verske vrednote.«⁵⁹ Z njim se je strinjal tudi Samuel Huntington, ko je pisal svojo prelomno geopolitično študijo *Spopad civilizacij*,⁶⁰ ki jo danes pogosto štejemo kot referenčno delo.

Braudel je kot zgodovinar opredelil svoj predmet raziskovanja (zgodovino) kot interznanost. »Če želi kdo med seboj poročiti zgodovino in geografijo ali pa zgodovino in ekonomijo, zgolj zapravlja čas. Treba je združiti vse /.../. Združimo skupaj vse znanosti, skupaj s tradicionalnimi, filozofijo, filologijo itd., ki niso tako mrtve, kakor jih označujemo.«⁶¹ Zgodovini se lahko resnično približamo samo s totalno zgodovino. In učna vsebina o Turkih pri pouku zgodovine, ki smo ji sledili od leta 1879 do 1946, je odličen primer tega. Namesto da bi Turke zgolj demonizirali, bi lahko bolje spoznali njihovo kulturo, medsebojne vplive, zapleteno geopolitično situacijo skozi več zgodovinskih obdobj. Gre za učno vsebino, ki daje odlične možnosti za globlje razumevanje zgodovine, ob tem pa za doseganje vzgojnih ciljev, ki naj bi jih vzgojno-izobraževalni proces dosegal.

Do druge svetovne vojne sicer lahko spremljamo (katoliški) verouk, ki pa vzgaja in izobražuje zgolj v določeno smer. Šola mora ponujati vsaj osnove poznavanja (tudi drugih) verstev in kultur, saj je le tako mogoče poglobljati ra-

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Fernand Braudel, *Čas sveta : Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, XV.–XVIII. stoletje I, ŠKUC, Filozofska fakulteta (Ljubljana, 1991), str. 70.

⁶⁰ Samuel P. Huntington, *Spopad civilizacij in preoblikovanje svetovnega reda*, Zbirka Premiki, Mladinska knjiga (Ljubljana, 2005); Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations?*, *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993).

⁶¹ Citat vzet iz: Immanuel Wallerstein, Braudel and Interscience: A Preacher to Empty Pews? *Review* (Fernand Braudel Center) 24, no. 1 (2001): 3–12. <http://www.jstor.org/stable/40237252> (dostopno 1. 2. 2017), str. 6.

zumevanje preteklosti pa tudi interpretiranje sedanjosti. V globaliziranem 21. stoletju je to vsakodnevna očitnost – ne zgolj na znanstvenem nivoju, temveč tudi na publicističnem in ne nazadnje v šoli ter na ulici, ob srečavanju ljudi. Ne glede na marksistično sovraštvo do vsega religioznega (in navidežno ljubezen do poteka zgodovine), iz česar logično sledi zapostavljanje religioznih in kulturnih vsebin, pa tudi zgodovina izgublja mesto v učnih načrtih. Očitno gre zgodovina vedno z roko v roki s tema vsebinama, čeprav jo skušajo pogosto odtrgati stran. Kljub utemeljenosti marksizma v sociologiji in ekonomiji lahko v 70. in 80. letih 20. stoletja sledimo zapostavljanju zgodovine v učnih načrtih, čeprav je bila prilagojena državni ideologiji. Tako lahko beremo apel, napisan na seji predsedstva Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije leta 1982, ki ga bomo po delih in s komentarji navedli v celoti zaradi njegovega zgoščenega prikaza pomena zgodovinskih vsebin v učnih načrtih.

»Že na sedmem kongresu zgodovinarjev Jugoslavije jeseni 1977 smo izrazili nezadovoljstvo z mestom in položajem pouka zgodovine v sistemu vzgoje in izobraževanja. Odtlej pa do danes se stanje ni izboljšalo, prav narobe, vedno bolj se zapostavlja ta za vzgojo mladih rodov izredno važen predmet. Prostor za proučevanje zgodovine se še naprej kar nerazumljivo oži in krči v takšni meri, da prav gotovo ni mogoče uresničiti temeljnih smotrov in nalog predmeta. S prehodom na novi reformni sistem je pouk zgodovine posebno obubožan v srednjem izobraževanju, kjer je od nekdanjih 12 tedenskih ur pouka v gimnaziji zreduciran na samo 4 ure v prvih dveh razredih, s težnjo po nadaljnjem zmanjševanju števila ur v nekaterih okoljih.«⁶²

Že (vsaj) od leta 1977 smo torej priče krčenju obsega pouka zgodovine v šoli, številke, ki so navedene v pasusu, pa se zdijo danes popolnoma nepredstavljive: 12 ur pouka zgodovine na teden v gimnazijskem programu. Vendar nam na tem mestu ne gre za primerjanje števila ur po učnih načrtih, saj tega ne analiziramo – pokazati skušamo le, kakšen vzgojno-izobraževalni potencial zapravljamo, ko krčimo obseg pouka zgodovine, pri tem pa seveda tudi število učnih ur za obravnavo Turkov in Osmanov. Nadaljujemo z apelom iz leta 1982:

»Ker razumemo potrebo usklajevanja šolskega sistema s potrebami naše družbe, pa potemtakem tudi potrebo šolske reforme, imamo za škodljive take rešitve, ki drastično zmanjšujejo poučevanje zgodovine. Eden takih namenov reforme je tudi odprava historicizma iz pouka, vendar so to zahtevo napak razumeli kot potrebo po zmanjšanju predmeta zgodovine. Znano je,⁶³ da je zgodovina kot učni predmet temelj marksističnega izobraževanja in socialističnega delovanja

62 Galib Šljivo, navedeno po: Bogo Grafenauer, Vprašanje sodobnega stanja slovenskega zgodovinskega znanosti in zgodovine v sistemu izobraževanja v Sloveniji, Zgodovinski časopis, letnik 36, leto 1982, št. 3, Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Ljubljana, 1984), str. 194–195.

63 Vsekakor zanimiv in poučen poudarek. »Zgodovina« je lahko temelj čemur koli, saj jo je lahko interpretirati v skladu s svojimi potrebami.

vsakega posameznika. Brez solidnega znanja zgodovine učenci ne morejo temeljito obvladati snovi niti enega predmeta s področja družbenih ved. Ker temelji na zgodovinsko-materialistični metodi, razlaga pouk zgodovine zakonitosti družbenega razvoja in uvaja učence v razumevanje sodobnosti. Izjemno veliko prispeva k oblikovanju učenčevih idejnih stališč in njihovemu opredeljevanju. Očividno v sedanjem šolskem sistemu takih smotrov ni mogoče uresničiti, ker imajo programi zgodovine v glavnem informativen značaj in ne dajejo dovolj možnosti za zaznavanje zgodovinskih zakonitosti. Tak programski temelj ni sprejemljiv, ker ne more biti začetna točka celotnega družbenega izobraževanja.«⁶⁴

Tu je izpostavljen ključni problem: programski temelj. Pouk zgodovine, ki je razumljen kot zgolj informiranje o preteklosti, ne pa kot poskus totalnega poto-pa v neko drugo okolje, v življenje drugih ljudi, ni pouk zgodovine, kakršen bi moral biti. Krivda za to je na pretiranem poveličevanju zgolj politične zgodovine, saj didaktika zgodovine še ni prebavila analovske šole zgodovinopisja in njenih pristopov, prav tako pa tudi ne izvaja zadostne samorefleksije, kaj sploh želi doseči s poukom zgodovine in v kolikšni meri ji to uspeva. Nekaj krivde nosi gotovo tudi materializem, ki človeka reducira na zgolj materialno dimenzijo, v zadnjem desetletju pa bi temu lahko priključili še ideologijo politične korektnosti, ki skuša za vsako ceno stvari narediti nekonfliktne in po meri sodobnega liberalizma – tudi za ceno kakovostne argumentacije in konec koncev resničnosti kot take. Seveda so politična zgodovina, človek kot materialno pogojeno bitje in uvidenost do vsakega velike vrednote oz. pomembni poudarki, ki jih je treba pri pouku zgodovine zasledovati, a vendar: ne pretirano in predvsem ne s slepo naivnostjo – drugače lahko dosežejo ravno nasproten učinek. Nadaljujmo z razmislekom izpred 42 let:

»Rezultati, ki so bili doseženi pri pouku zgodovine po uvedbi novega sistema, kažejo na veliko površnost pri poznavanju zgodovinskega razvoja v celoti, posebej še razvoja naših narodov in narodnosti, z najnovejšo zgodovino vred, kar utegne dobiti tudi neprijetne politične dimenzije v naši večnarodni skupnosti. Zgodovinski predmet nehajo praktično poučevati v šestnajstem letu, vemo pa, da je čas 16–19 let optimalen za razumevanje nacionalne in družbene zavesti in nujnosti jugoslovanske skupnosti. Nedopustno slabo znanje zgodovinskega razvoja in zgodovinskih procesov se vedno jasneje kaže pri kvalifikacijskih izpitih za vpis na študij družbenih ved (na filozofskih, pravnih, ekonomskih, politoloških in drugih fakultetah). Izbirne in fakultativne programe zgodovine in za končno fazo usmerjenega izobraževanja predvidene programe nekaterih strok študirajo v pre-ozkem krogu, da bi mogli nadoknaditi ogromne praznine v rednem programu, ki ga je konec v drugem razredu usmerjenega izobraževanja. Položaj poslabšuje dejstvo, da zaradi samostojnega značaja osnovne šole ni mogoče snovi linearno

64 Šljivo 1982, str. 194–195.

programirati, tako da programi skupne osnove ne dajejo možnosti temeljitega učenja niti obče niti narodne zgodovine. Še enkrat poudarjamo, da Zveza društev zgodovinarjev ne zanikava potrebe reformiranja šolskega sistema, opozarjamo pa na dejstvo, da je v reformnih posegih prišlo do nesprejemljivih anomalij. Menimo, da se morajo naši učenci učiti zgodovine od petega do osmega razreda v osnovni šoli, nato pa nadaljevati v pripravljalni in končni fazi v srednji šoli. Samo tako bo zgodovina kot eden temeljnih predmetov družboslovne skupine lahko vplivala na formiranje socialistične zavesti. Zgodovine ne smemo metati iz procesa pouka prav takrat, ko lahko da v idejnem usmerjanju mladih rodov najoptimalnejše rezultate. Zgodovinarji, zbrani v strokovnih združenjih po republikah in pokrajinah, so že doslej opozarjali na nesprejemljivost programiranja zgodovinskega pouka, dajali so svoje predloge, ki pa niso bili sprejeti. Zgodovinarji odklanjajo odgovornost za posledice, do katerih bo lahko prišlo, če se stanje ne bo spremenilo. Zato vas prosimo, da s svojo avtoriteto pomagate vplivati na pristojne prosvetne faktorje, da bi se popravil položaj predmeta zgodovine v reformirani šoli.⁶⁵

Skratka, kljub izraziti ideološkosti v smeri, ki jo je treba danes nujno preseči, je zgornji zapis za nas poučen. Zastopanost zgodovine (in geografije) v učnih načrtih je bistvena za razvoj naroda, saj ta dva predmeta vsakemu posamezniku dajeta orodje, da lahko ustrezneje interpretira stvarnost, ki ga obdaja v vsakdanjem življenju. (Poleg razvoja empatičnosti in pomena jezika za formiranje misli, za kar je najbolj pristojen učni predmet narodnega jezika s književnostjo.) Verjetno bi prav tako lahko rekli naravoslovci za naravoslovne predmete, čeprav se sprašujemo, ali je res tako. Ali je razumevanje abstraktnih vsebin, kot je npr. povezovanje atomov ogljika v različne spojine, res tako bistveno za vsakega posameznika? S tem ne želimo reducirati pomena naravoslovja, temveč zgolj znova premisliti o pomenu, ki ga ima v osnovnem izobraževanju, ki so ga deležni (skoraj) vsi otroci in mladi vsaj v tretji triadi osnovne šole, kjer prihaja do res ogromnih razlik med učenci, hkrati pa tudi izgube energije za učenje ravno ob naravoslovnih predmetih. Morda bi bilo tam bolje pustiti naravoslovne predmete na (bolj) praktični ravni, torej na bolj življenjskih primerih in brez prezahtevne abstrakcije (matematika, kemija, fizika). Kajti to je npr. manj pomembno za demokratično družbo kakor pa odnos do svoje kulture, pa tudi do kulture drugih ljudstev oz. civilizacij ter za razumevanje in čutenje določenih etičnih standardov. Na tem mestu nikakor ne moremo dovolj argumentirati, kakšne so prednosti družboslovja in humanistike nasproti naravoslovju – oboje je pomembno, vprašanje je le, v kolikšni meri in na kakšen način je spoznanja določenih znanstvenih panog smiselno didaktično predelati in jih posredovati otrokom in mladim. Tukaj ponujamo le osnutek zamisli, za katero trdimo, da bi

65 Ibid.

jo ob obravnavi Turkov lahko učinkovito konkretizirali. Poglobljena obravnava Turkov bi lahko razsvetlila mnogo predsodkov in kulturnih konfliktov, lahko bi obogatila naše razumevanje sedanjosti in celo delovanje demokratične družbe. V njej namreč vsak posameznik z dopolnjenim osemnajstim letom (na neki način) postane odločevalec o vodenju države, zato bi bilo primerno, da bi bil ozaveščen in bi se znal opreti na interpretacije stvarnosti, ki jih ponujata humanistika in družboslovje z zgodovino na čelu.

Sklep

Kot smo pokazali, je danes čas, da povežemo ugotovitve Karla Ozvalda s stanjem v Sloveniji in Evropi danes. Njegova razmišljanja so namreč po letu 1946 nekako zamrla, saj je komunizem pedagogiko potisnil ob zid, ker ni želel kompleksnosti in razpravljanja o presežnem bivajočem v človeku.⁶⁶ Danes pa je znova priložnost za tovrstne razmisleke. Ti razmisleki pa morajo pasti na plodna tla, da bi bolj pomagali pri premagovanju orientalizma. Na tej točki bi se lahko obravnavala Turkov pri predmetu zgodovina izkazala kot zelo uporabna učna vsebina. Med letoma 1879 in 1946 so se Turki prikazovali precej izkrivljeno, so pa imeli relativno pomembno mesto v učnem načrtu. Danes bi se lahko vrnili k večjemu obsegu obravnave te učne snovi, a hkrati z novimi zgodovinskimi spoznanji o njih. S tem bi lahko obogatili pouk oz. dosegli več vzgojno-izobraževalnih ciljev. Zgodovina (in geografija) sta v prvi polovici 20. stoletja skupaj s slovenščino že tvorili jedro pouka, in če je potem marksizem z neupoštevanjem kulturnih danosti pometel tudi s pomembnimi vsebinami teh dveh znanstvenih predmetov, pa svoje danes prinaša izrazita naravnost k tehniki in nevarna težnja po uporabnosti znanja oziroma kompetenc. Diskurza o naravoslovju in zaposljivosti danes znotraj učnih načrtov narekujejo pomembnejše mesto naravoslovnim predmetom ter jezikom. In želje po razširitvi učnih vsebin v teh smereh je še mnogo. (Na srečo (!)) je vsaj profesorjev informatike oz. pedagoškega kadra, ki bi bil sposoben izvajati pouk informatike, premalo, da bi bili na tem področju mogoči večji pretresi.⁶⁷) V tem je velika težava, saj zaradi slabe splošne razgledanosti in naše demokratične ureditve potem prihaja do velikih družbenih problemov, ki tudi za prihodnost ne obetajo tega, kar sicer obljublajo domala vsi učni načrti: spoštovanje različnih narodov, ras in religij. Žal lahko sklepamo, da bomo tudi v letu 2025 ob prenovi

⁶⁶ Perat 2001, 186.

⁶⁷ Špela Kuralt, Obveznega predmeta računalništva (še leta) ne bo. Delo, 21. 9. 2022, spletni dostop: <https://www.delo.si/novice/slovenija/obveznega-predmeta-racunalnistva-se-leta-ne-bo/> (dostopno dne 27. 4. 2024).

učnih načrtov⁶⁸ ostali praznih rok, saj bi bile tovrstne spremembe za trenutno družbeno situacijo in nizko politično prioriteto, ki jo imata vzgoja in izobraževanje, pač prevelik preobrat v obstoječem sistemu.

Viri in literatura

Viri

Lehrpläne für Volksschulen ... (celotna naslovnica je štirijezična) – Učni načerti za ljudske šole, izdani vsled ukaza predsedništva deželnih šolskih oblastnij za Primorje od dne 10. avgusta 1878, br. 5332/VII. (Dunaj, 1879).

Nadrobni učni načrt za pouk v realijah na ljudskih šolah Postojinskega okraja, izdelan v okrajni učiteljski konferenciji leta 1890. Potrjen z odlokom visokega c. kr. deželnega šolskega sveta od dne 3. julija šte. 1919 ex 1890. Izdal c. kr. okrajni šolski svet v Postojni, dne 9. sept. 1893 št. 680. str. 8.

Podrobni učni načrt za ljudske šole. (Ljubljana, 1937).

Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama. Nastavni planovi za srednje škole propisani su odlukom ministra prosvete s. n. br. 28311/30, s. n. br. 7627/31, s. n. br. 23897/31 i 27100/33; metodska uputstva odlukom s. n. br. 14238/36. Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije (Beograd, 1936), str. 171. RTVSLO, V novem šolskem letu prenova učnih načrtov. V pripravi tudi sprememba zakona o OŠ: <https://www.rtv slo.si/slovenija/v-novem-solskem-letu-prenova-ucnih-nacrtov-v-pripravi-tudi-sprememba-zakona-o-os/679186> (dostopno dne 27. 4. 2024).

Špela Kuralt, Obveznega predmeta računalništva (še leta) ne bo. Delo, 21. 9. 2022, spletni dostop: <https://www.delo.si/novice/slovenija/obveznega-predmeta-racunalnistva-se-leta-ne-bo/> (dostopno dne 27. 4. 2024).

Učni načrt za osnovne šole v Kraljevini Jugoslaviji, Učiteljska tiskarna v Ljubljani (Ljubljana, 1933), str. 8.

Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Letnik I, Številka 11 (Ljubljana, 1946), str. 93.

Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v Kraljevini Jugoslaviji. Učiteljska tiskarna v Ljubljani (Ljubljana, 1932),

Zakon o narodnih šolah s kratko razlago in stvarnim kazalom ter z dodatkom predpisov drugih zakonov, ki so v zvezi z zakonom o narodnih šolah. Priredil: Pavle Flere. Ljubljana, 1929.

68 RTVSLO, V novem šolskem letu prenova učnih načrtov. V pripravi tudi sprememba zakona o OŠ: <https://www.rtv slo.si/slovenija/v-novem-solskem-letu-prenova-ucnih-nacrtov-v-pripravi-tudi-sprememba-zakona-o-os/679186> (dostopno dne 27. 4. 2024).

Literatura

- Bauer, Thomas: *Kultura dvoumnosti : drugačna zgodovina islama*, Krtina, Knjižna zbirka Temeljna dela (Ljubljana, 2014).
- Braudel, Fernand: *Čas sveta : Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, XV.–XVIII. stoletje I, ŠKUC, Filozofska fakulteta (Ljubljana, 1991).
- Bulić, Jelena: *Terrae incognitae ili Austrijske Siberije: Britanski putopisi i putopisci po Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji od Bečkoga kongresa do prvoga svjetskog rata*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, doktorski rad (Zagreb, 2014).
- Cardini, Franco: *Evropa in islam*, Založba *cf, Modra zbirka – Delajmo Evropo (Ljubljana, 2003).
- Hitti, Philip K.: *History of the Arabs from the earliest times to the present*, Macmillan&co ltd, New York, St. Martin`s press (London, 1964).
- Huntington, Samuel P.: *Spopad civilizacij in preoblikovanje svetovnega reda*, Zbirka Premiki, Mladinska knjiga (Ljubljana, 2005).
- Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations?*, Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993).
- Jezernik, Božidar (ur.): *Imaginarni »Turek«*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo (Ljubljana, 2012).
- Le Goff, Jacques: *Se je Evropa rodila v srednjem veku?*, Založba /*cf, Modra zbirka – Delajmo Evropo (Ljubljana, 2006).
- Ostrogorski, Georgij: *Zgodovina Bizanca*, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1961).
- Said, Edward W.: *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*, ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Studia humanitatis (Ljubljana, 1996)
- Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, 10, 2001, št. 1.
- Šolska kronika, Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje, 12, 2003, št. 1.
- Šterbenc, Primož: *Šiiti : geneza, doktrina in zgodovina odnosov s suniti*, Fakulteta za družbene vede, Knjižna zbirka Mednarodni odnosi (Ljubljana, 2005).
- Wallerstein, Immanuel: *Braudel and Interscience: A Preacher to Empty Pews?* Review (Fernand Braudel Center) 24, no. 1 (2001): 3–12. <http://www.jstor.org/stable/40237252> (dostopno 26. 4. 2024).
- Zgodovinski časopis, 36, 1982, št. 3.

počitnice
prazniki
letni časi
lunine mene
svetovni dnevi
vremenski pregovori
setveni koledar
sončni vzhodi in zahodi
godovna imena
zodiakalna znamenja
slovenska imena mesecev

KOLEDAR SLOVENSKEGA ŠOLSKEGA MUZEJA

V letu 2025 vas bodo spremljale
zanimive upodobitve iz druge polovice 18. stoletja.
Naročite koledar na tajnistvo@solskimuzej.si

Josip Brinar – 150

Josip Brinar je bil slovenski pedagog, pisec pedagoških in leposlovnih del, učbenikov za meščanske in osnovne šole ter ravnatelj meščanskih šol. Rodil se je 1. novembra 1874 v majhnem kraju Studence blizu Hrastnika. Njegov oče je bil po poklicu kmet, manjši trgovec in rudar, sam pa se je po končani osnovni šoli v Hrastniku odločil za učiteljski poklic. Leta 1888 se je vpisal na mariborsko učiteljsko šolo.

Po končanem šolanju se je leta 1893 zaposlil na osnovni šoli v Slovenski Bistrici (1893–1896). Kasneje je deloval še na osnovnih šolah v Vojniku (1896–1901), Rajhenburgu/Brestanici (1901–1902), Sevnici (1902–1904) in Blanci (1904–1905). Strokovni izpit je opravil leta 1895, tri leta kasneje pa še izpit za učitelja meščanskih šol. Kratek čas je nato poučeval na meščanski šoli v Krškem, nato pa je bil od leta 1906 do 1918 ravnatelj meščanske šole v Postojni. Po prvi svetovni vojni se je iz Postojne preselil v Celje, kjer je prevzel vodenje dekleške meščanske šole in tam ostal do upokojitve leta 1929.

Josip Brinar je ustvaril obsežen publicistični in literarni opus. Njegovo delo zajema pedagoške spise, leposlovje (Lisica Zvitorepka: živalske pravljice, Pohorske bajke in povesti, Volk sivor, strah Notranjske itn.) in učbenike (Čitanka za meščanske šole, Zgodovina za meščanske šole v treh stopnjah, Slovenska slovnica za obče ljudske šole v treh stopnjah, Zgodovinski zapiski za obče ljudske šole). Svoje prispevke je objavljaval v Popotniku, Učiteljskem tovarišu, Pedagoškem letopisu, Ljubljanskem zvonu, Domu in svetu, Slovanu, Vrtcu in Zvončku. Napisal je tudi razpravo o Antonu Martinu Slomšku kot pedagogu, za katero je dobil častno nagrado Slovenskega učiteljskega društva za ptujski okraj.

Brinar je bil skozi celotno življenje zelo narodno zaveden, zato je pogosto prihajal v navzkriž z nemško usmerjenimi posamezniki. Med službovanjem v Rajhenburgu je denimo skušal kraj že v tistem času preimenovali v Limbarco ali po imenu tamkajšnjega potoka v Brestanico.

Josip Brinar (dlib.si)

Deloval je tudi v pevskih društvih, amaterskih gledališčih in tamburaških skupinah. V prostem času je užival v lovu, med katerim je pogosto našel navdih za svoja leposlovna dela. Mnogo je potoval, zlasti v Francijo, kjer si je leta 1900 ogledal tudi svetovno razstavo v Parizu in se udeležil pedagoškega kongresa. Svoje potopise je objavljajl v Planinskem vestniku in Lovcu. Dolgoletni pedagog in ravnatelj je umrl 21. marca 1959 v Celju.

Matic Intihar

Ondina Otta Klasinc – 100

Rojena je bila 16. julija 1924 v Trstu, kjer je preživela nekaj več kot dvajset let življenja in drugo svetovno vojno. Njeno nadarjenost za glasbo je zelo zgodaj opazil tržaški glasbenik Luigi Toffolo, tedaj še dirigent cerkvenega zbora stolnice sv. Justa, kasneje pa tudi direktor tamkajšnjega gledališča Verdi. Pri Toffolu in mojstru kompozicije Valdu Medicusu je nato pet let študirala klavir in solo petje.

Po vojni se je na povabilo dirigenta Danila Švare pridružila ansamblu ljubljanske Opere, kjer je v sezoni 1946/1947 debitirala z vlogo Rozine (Rossini, *Seviljski brivec*), in sicer v slovenščini, ki je do tedaj ni govorila. Do leta 1951 je tam odpela še veliko sopranskih vlog.

Kmalu je v Lausanni (1951) in Benetkah (1953) prejela dve pomembni glasbe-

ni nagradi, zaradi katerih se je začela uveljavljati na mednarodni glasbeni sceni. V petdesetih letih je živela predvsem v Milanu, gostovala po vsem svetu, od leta 1958 pa se je ustalila kot primadona mariborske Opere.

Leta 1970 je doštudirala, se kmalu poslovlila od opernih nastopov ter do upokojitve poučevala vokalno tehniko na ljubljanski Akademiji za glasbo in na Oddelku za glasbeno pedagogiko Pedagoške fakultete v Mariboru. Umr-la je leta 2016 v Mariboru.

Prejela je nagrado Prešernovega sklada (1967) za vlogo Manon (Puccini, *Manon Lescaut*), Glazerjevo nagrado za življenjsko delo na področju mariborske kulture (1998), zlati red za zasluge Republike Slovenije (2005), najvišje slovensko stanovsko priznanje na področju glasbene umetnosti,

Ondina Otta Klasinc (dlib.si)

Betettovo nagrado (2011) in mnoge druge. Po njej se že od leta 1999 imenuje mednarodno tekmovanje opernih pevcev v Mariboru, od leta 2022 pa tudi Velika dvorana SNG Maribor.

Ana Marini

Helmut Engelbrecht – 100

Stota obletnica rojstva nekdanjega ravnatelja Piaristengymnasium Krems je priložnost, da opozorimo na jubilej zgodovinarja šolstva in avtorja temeljnega pregleda zgodovine avstrijskega izobraževanja, ki je do leta 1918 zaznamovalo tudi slovenske dežele. Helmut Engelbrecht je bil rojen 13. novembra 1924 v Ysperju (Spodnja Avstrija), po maturi na gimnaziji v Kremsu leta 1943 je bil vpoklican v vojsko, jo srečno preživel ter od leta 1945 na dunajski univerzi študiral nemščino, filozofijo in zgodovino ter doktoriral leta 1948. Postal je gimnazijski učitelj na več gimnazijah, od 1970–1989 pa ravnatelj gimnazije v Kremsu. Z vzgojo se je ukvarjal tudi doma kot oče treh otrok. Poleg zavzetosti za pedagoško in sindikalno delo pri zvezi krščanskega učiteljstva se je uveljavil kot neutrudni raziskovalec šolstva in od 1967 predavatelj zgodovine izobraževanja na dunajski univerzi.

Tudi pri nas je v strokovni javnosti znanih pet obsežnih knjig prof. dr. Helmuta Engelbrechta o avstrijski izobraževalni zgodovini (*Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Von den Anfängen bis zur Gegenwart, Wien 1982–1988*), ki jih je *Paedagogica Historica* 1991 označila kot mednarodno standardno delo. Po sedmih letih jim je pridružil še knjigo o vzgoji in izobraževanju v slikah (*Erziehung und Unterricht im Bild: zur Geschichte des österreichischen Bildungswesens, 1995*). Tudi za zgodovino slovenskega šolstva do 1918 najdemo v njegovih pregledih državni okvir šolskega razvoja in še kaj. Ob praznovanju 90-letnice Slovenskega šolskega muzeja je bil leta 1988 povabljen k nam kot predavatelj: sodeloval je s temo o pedagoškemu zgodovinoisju v Avstriji, objavljeno v reviji šolskih muzejev (*Zbornik za zgodovino šolstva* 1990, 23, str. 3–12). Engelbrechtovo delo je bilo opaženo v

Helmut Engelbrecht (Erziehung und Unterricht im Bild, 1995)

javnosti – naklonjen zapis ob njegovi 80-letnici je pod naslovom *Mojster zgodovine izobraževanja* (Meister der Geschichte der Bildung, WZ, 1. 12. 2004) pripravil vplivni avstrijsko-nemški zgodovinar pedagogike prof. dr. Wolfgang Brezinka (1928–2020).

Med temami, s katerimi se je Engelbrecht ukvarjal kot zavzet zgodovinar avstrijskega izobraževanja, so bila tudi učiteljska društva in prizadevanja učiteljstva za status in vpliv, začetki osnovnega šolstva in leta 2000 še zgodovina katoliških privatnih šol. Skoraj pozabljene izobraževalne teme vojne in povojne zgodovine je predstavil leta 2004 v delu o taboriščnih šolah (Lagerschulen. Schule unter Einfluss von Krieg und Vertreibung. Bildungsnotstand durch Kriegsereignisse, Kriegserfordernisse und Kriegsfolgen in Österreich), ki obravnava tudi taboriščne šole za preseljence, razseljence in begunce po letu 1945. Svoje objave je H. Engelbrecht tudi kot šolski praktik sklenil s pregledom razvoja organizacije avstrijskega šolstva do sodobnosti, s čimer je v družbenih izzivih spodbujal sodobno refleksijo (Schule in Österreich: Die Entwicklung ihrer Organisation von den Anfängen bis zur Gegenwart, izšlo posthumno 2015).

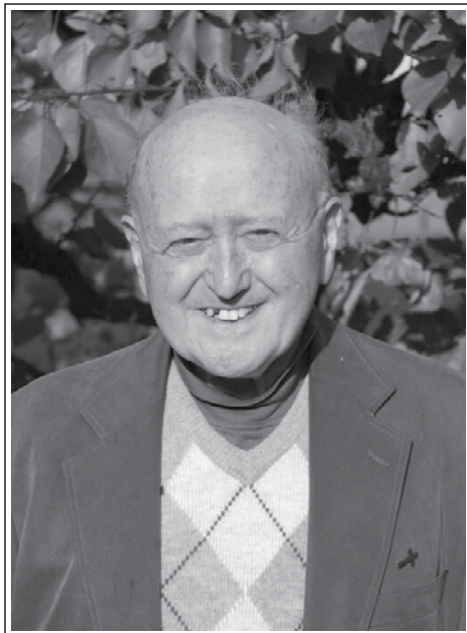
V svojem življenju je bil prof. dr. H. Engelbrecht – dočakal je 90 let in umrl 23. 11. 2014 v Kremsu – deležen več priznanj, tudi častnega doktorata univerze v Celovcu (1998) in častnega članstva filozofsko-zgodovinskega razreda Avstrijske akademije znanosti (2014). Akademija znanosti in univerza v Celovcu sta pripravili na začetku decembra 2024 na Dunaju ob stoti obletnici njegovega rojstva spominsko prireditev z več predavanji. Osrednji govornik, zgodovinar prof. dr. Ernst Bruckmüller, poznavalec tudi slovenske zgodovine, je predstavil svoj poskus vrednotenja dela Helmuta Englebrechta z vidika sosednje znanosti. Prireditev so sklenili s podelitvijo Engelbrechtove nagrade za odlična dela iz zgodovine izobraževanja.

Branko Šuštar

p. Vladimir Kos – 100

V Murski Soboti se je 2. junija 1924 rodil univerzitetni profesor, duhovnik, pesnik, misijonar in filozof dr. Vladimir Kos. Osnovno šolo in nižjo klasično gimnazijo je končal v Mariboru in že takrat objavil nekaj svojih pesmi. Šolanje je nadaljeval v Ljubljani z vmesnimi prekinitvami zaradi vihre druge svetovne vojne ter se po končani višji gimnaziji vpisal na študij teologije. Po vojni je študij nadaljeval v Italiji. Leta 1950 je bil posvečen v duhovnika, doktorat pa je dosegel leta 1953 na rimski univerzi Gregoriana in kmalu za tem vstopil k jezuitom. Kot misijonar se je leta 1956 odpravil na Japonsko. Nekaj časa je preživel tudi na Irskem, kjer se je izpopolnjeval v angleškem jeziku, nato se je vrnil v Tokio. Ob karitativnem delu v revni tokijski četrti Adači-ku je na priznani univerzi Sophia dolga

leta poučeval teologijo, angleščino in nemščino, kasneje pa je predaval filozofijo v angleščini na mednarodnem oddelku. Od leta 1996 naprej je predaval skoraj 20 let vsako leto tudi kot gostujoči profesor na Univerzi v Mariboru, Filozofski fakulteti v Ljubljani, Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, Teološki fakulteti v Ljubljani in v zadnjih letih tudi na Katoliškem inštitutu. Leta 1971 je prejel zamejsko in zdonsko literarno nagrado Vstajenje, leta 2004 pa ga je predsednik Republike Slovenije dr. Janez Drnovšek odlikoval z Zlatim redom za zasluge. Odlikovanja je prejel za književni opus, prispevek k slovenski kulturi in jeziku v svetu ter človekoljubna dejanja. Deset let kasneje je prejel nagrado Prešernovega sklada za zbirki *Pesmi z japonskih otokov* in *Ob rahlo tresoči se tokijski harfi*. S pesmimi in drugimi prispevki je sodeloval v zdonskih in katoliških zamejskih revijah in časopisih. Umrł je leta 2022 v Tokiu, kjer je tudi pokopan. Pater Vladimir Kos je bil brat znanega slovenskega ilustratorja in karikaturista Boža Kosa.

*p. dr. Vladimir Kos
(jezuiti.si)*

Anton Arko

Dr. Ana Benedetič 27. 7. 1930–4. 12. 2023

4. decembra 2023 je umrla dr. Ana Benedetič, ustanoviteljica in dolgoletna vodja Arhivsko muzejske službe Univerze v Ljubljani.

Rojena je bila v Ljubljani staršema, ki sta po prvi svetovni vojni pred fašističnim nasiljem pribežala v Ljubljano. Zavedna Slovenca, ki sta v takratni Ljubljani doživela marsikatero bridko izkušnjo, sta svojo edinko vzgojila v skromno, pošteno, delovno in dobrosrčno osebo, ki je znala prisluhniti drugemu in pomagati po najboljših močeh. Oče je bil delavec v tovarni usnja, mama je bila gospodinja, ki je k preživljanju družine pripomogla s priložnostnimi deli. Spominjam se pripovedovanj, kako so ob večerih sestavljali rožne vence za trgovinico z nabožnimi predmeti v Frančiškanski ulici. Idilično družinsko življenje je dopolnjeval vaški okoliš na Trati pri Šentvidu, kjer je preživljala otroštvo. Osnovno šolo je začela obiskovati v takrat novozgrajeni Osnovni šoli Valentina Vodnika v Zgornji Šiški, kjer je opravila prve štiri razrede. V četrtem razredu je bil njen učitelj France Ostanek, kasnejši ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja. V spominskem zapisu v Šolski kroniki ob stoti obletnici njegovega rojstva ga je opisala kot zanimivega učitelja, ki je znal z različnimi oblikami dela pritegniti in vključiti vse učence. Med drugim jih je spodbujal k pripovedovanju in tako dal polet njenemu talentu, ki smo ga bili kasneje deležni vsi, ki smo jo poznali. Pripovedovala je o svojem otroštvu, poti v šolo, kmečkih opravilih in praznovanjih v njenem otroštvu. Kot najboljša učenka je bila nagrajena z zlato hranilno knjižico. Po italijanski okupaciji jo je mama zaradi fašistične propagande v državni šoli vpisala k uršulinkam v Ljubljano. Uršulinke so skrbele za celostno vzgojo mladih deklet, tako je pogosto pripovedovala o glasbenem pouku, telovadbi in hoji s knjigo na glavi za lepo držo, učenke so se urile v lepopisju in obiskovale logopeda. Njena pripovedovanja o tem obdobju so zaznamovali spomini na vojno, pouk v zaklonišču in čakanje na konec alarma, ko so učenke lahko odšle domov.

Po vojni se je vpisala na VI. državno gimnazijo v nekdanjih prostorih uršulinske gimnazije. Po maturi je opravila sprejemni izpit in se vpisala na študij arhitekture, ker pa ni dobila štipendije, ga je po prvem semestru opustila, saj je spoznala, da je ta študij za njeno družino predrag. Ljubezen do ustvarjanja je udeležena v unikatni tehniki izrezovanja vizitk in skiciranju.

Odločila se je za študij zgodovine in se vpisala na Filozofsko fakulteto, kjer je leta 1956 diplomirala in leta 1996 tudi uspešno opravila rigoroz in zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom Prizadevanja za ustanovitev slovenske univerze po letu 1898.

Čeprav je bil študij zgodovine njena druga izbira, je postalo proučevanje preteklosti njena strast. Ljubezen do slovenskega naroda in njegove zgodovine sta ji privzgojila starša, ki sta ji pogosto pripovedovala o razmerah, v katerih so živeli Slovenci pod Italijo, med vojno pa je živo doživljala mejo med Italijo in Nemčijo, v bližini katere je živila, njena starša pa sta bila aktivno vključena v

Osvobodilno fronto. Kasneje, ko so se preselili v hišo ob Koseškem bajerju, pa so ji domišljijo burili zidaki z monogramom »T«, ki jih je našla v kleti.

Po diplomi je poučevala zgodovino na Gimnaziji v Postojni, leta 1959 pa se je vrnila v Ljubljano, kjer se je zaposlila kot učiteljica na Osnovni šoli Valentina Vodnika v Zgornji Šiški, ki jo je tudi sama obiskovala. Tam je bila še posebej ponosna na folklorno skupino, ki jo je vodila in za nastope malih plesalcev pridobila tudi narodne noše. Kasneje je delovala na Osnovni šoli Poljane in opravila strokovni izpit za naziv profesor srednje šole. Kandidirala je za mesto ravnateljice šole, vendar zaradi nevoščljivosti in politične spletke mesta ni dobila. Bila je poslana na študij na tedanjo Visoko šolo za politične vede. Ko je Stane Dolanc, tedaj direktor šole, ugotovil, da že ima diplomo in da se ni vpisala na lastno željo, ji je dovolil oditi.

Od leta 1964 je bila zaposlena kot kustosinja v oddelku za novejšo zgodovino v Gorenjskem muzeju v Kranju in opravila strokovni izpit za naziv kustosa za zgodovino. Tu jo je izpopolnjevalo terensko delo. Po naravi družabna, dobrovoljna in zvedava je rada obiskovala ljudi. S fičkom in fotoaparatom čez ramo ji ni bilo težko podati se tudi v takrat teže dostopne gorenjske vasi in gozdove. V štirih letih delovanja v Kranju je pripravila enajst razstav, od tega deset samostojnih, in objavila številne strokovne in znanstvene razprave.

Leta 1968 se je ljubljanska univerza pripravljala na obhajanje petdesetletnice svojega delovanja, kar je takratno vodstvo, rektor prof. dr. Roman Modic in glavni tajnik Edo Grgič, želelo med drugim zaznamovati tudi z obsežnim zgodovinskim zbornikom in jubilejno razstavo. Ker arhivsko gradivo univerze ni bilo zbrano, je prof. dr. Fran Zwitter predlagal ustanovitev zgodovinskega arhiva za univerzo in fakultete, kjer naj bi se zbiralo arhivsko gradivo Univerze. Na njegovo pobudo je univerzitetno vodstvo povabilo Ano Benedetič, da bi prevzela to nalogo. 1. september 1968, ko se je Ana Benedetič zaposlila na Univerzi, štejemo za dan ustanovitve Arhivsko muzejske službe, ki jo je vodila do upokojitve v letu 1996. S prihodom na Univerzo je opustila podiplomski študij muzealstva v Zagrebu, kar je kasneje, v trenutkih, ko je občutila nerazumevanje pomena arhiva za zgodovino univerze s strani univerzitetnega vodstva, včasih tudi obžalovala. Nikoli pa ji niso težave, s katerimi se je srečevala, vzele veselja do dela. Arhivsko muzejsko službo Univerze v Ljubljani je po zgledu sorodnih ustanov na evropskih univerzah zasnovala kot kompleksno dejavnost s tremi delovnimi enotami: arhivski oddelek, muzejski oddelek in priročna knjižnica z dokumentacijo. Prvi dve de-

dr. Ana Benedetič

setletji je delala sama. Sistematično je iskala arhivsko gradivo Univerze ter ga strokovno urejala. Njena odprta narava, delavnost in kraška trma, velikokrat pa tudi poznanstva iz osnovnošolskih dni pri uršulinkah so ji pomagali pri navezavi stikov in zbiranju gradiva za strokovne razprave in razstave.

V jubilejnem letu 1969 je pripravila razstavo in sodelovala pri pripravi zbornika, v naslednjih desetletjih pa so sledile še razstave: Univerza v Ljubljani in 40 let KPS (1977), Univerza v Ljubljani 1919–1930 (1992), Univerza v Ljubljani 1919–1945 (1993), 50 let Ekonomske fakultete v Ljubljani (1996) in Dr. Mihajlo Rostohar (1996). Pripravila je tudi več samostojnih publikacij o zgodovini ljubljanske univerze: Pot do slovenske univerze (1981), Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev 1919–1941 (1987), Slovenski študenti in Univerza 1941–1945 (1999), Poti do univerze (1999), Deželni dvorec v Ljubljani 1902–2002 ter številne razstavne kataloge. Oktobra 1991 je na zborovanju srednjeevropskih univerzitetnih arhivov na temo Arhivpraxis und Historische Forschung sodelovala z referatom Einige spezielle Probleme der Archivgutes der Universität Laibach. Svoje izsledke o zgodovini ljubljanske univerze in visokega šolstva v Ljubljani je javnosti predstavila tudi v več radijskih oddajah na Radiu Ljubljana, v letu 1995 pa je o zgodovini visokega šolstva spregovorila tudi na Radiu Trst.

Objavila je številne strokovne in poljudne članke o zgodovini ljubljanske univerze in osebah, ki so prispevale k njenemu nastanku in razvoju: Mihajlu Rostoharju, Ivanu Hribarju, Danilu Majaronu, Francu Mundi in Ivanu Oražmu. Prva je slovenski javnosti predstavila prvo doktorico, ki je bila promovirana na ljubljanski univerzi: dr. Ano Mayer Kansky.

Vedno jo je zanimala tudi lokalna zgodovina, predvsem Šentvida in Šiške, kjer je bila rojena in je živel. Večji del življenja je preživela v vili Gustava Tönniesa ob Koseškem bajerju, kar jo je spodbudilo k proučevanju ustanovitelja ene izmed najbolj podjetnih rodbin na Slovenskem. V želji, da bi ga spoznala slovenska javnost, je navezala stike s Slovensko-švedskim društvom. Na njihovo pobudo je Arhiv Republike Slovenije začel izvajati projekt evidentiranja arhivskega gradiva o tej pomembni družini, v katerem sodelujejo številni slovenski arhivi in muzeji, arhivi sosednjih držav ter Bosne in Hercegovine. Rezultat tega zbiranja je razstava na prostem, pred vilo ob Koseškem bajerju, ki sta jo pripravila turistično društvo Koseze in Slovensko švedsko društvo, park v bližini hiše pa je bil poimenovan po Gustavu Tönniesu.

Za svoje delo je bila večkrat nagrajena. Leta 1972 je za sodelovanje pri moderni muzeološki postavitvi gradiva v Gorenjskem muzeju v Kranju dobila Prešernovo nagrado gorenjskih občin za leto 1971. Leta 1988 je prejela nagrado dneva vstaje slovenskega naroda za zbornik Slovenski študentje v boju za narodno in socialno osvoboditev 1919–1941. V aprilu 2000 je bila od glavnega odbora ZZB NOB Slovenije nagrajena z zlato plaketo za zbornik fotografij z naslovom Slovenski študenti in univerza 1941–1945. 9. maja 2000 je za delo na področju proučevanja zgodovine slovenskega visokega šolstva prejela plaketo mesta Ljubljane.

Dr. Ana Benedetič je na Univerzi v Ljubljani pustila neizbrisno sled in bo ostala v njenem zgodovinskem spominu.

Tatjana Dekleva

Iz muzejskega dela

UDK 060.016(497.5) »2023«

1.04. strokovni članek

Prejeto: 21. 11. 2024

Stane Okoliš*

Slovenski šolski muzej v letu 2023

Slovenian School Museum in 2023

Izvilleček

Dosežena je bila raven obiska pred izbruhom epidemije covid-19. Z novimi sodelavci in novo dinamiko dela so bili narejeni opazni premiki na vseh področjih muzejskega dela. Natisnjene so bile vsakoletne muzejske publikacije in razstavne zloženke, za tisk pa so bile pripravljene tudi druge publikacije o novi stalni razstavi. Natisnjeni so bili šolski zvezki, na katerih je mogoče z uporabo spletne aplikacije ScholAR in Plakat AR animirati šolske like s stalne razstave. Učilnica v oblaku je preusmerila pogled na vzgojo in izobraževanje tudi v načrtovanje njune prihodnosti. Program nadaljnega usposabljanja učiteljev se je razširil na seminar Kako pisati šolsko kroniko danes. Vključevanje v mednarodni prostor je steklo tudi s programi mobilnosti Cmepius in projekti EU. Skrb za posebne skupine obiskovalcev je postala del stalnih nalog vključujočega muzeja. Izdelana je bila nova spletna stran za promocijo muzejskih vsebin. Z najetimi depoji na Lesnem Brdu pri Vrhniki se je izboljšala hramba dediščine. Izboljšale so se tudi razmere za razvoj muzeja športa.

Abstract

Visitor numbers have now returned to the levels seen before the outbreak of the COVID-19 pandemic. With new collaborators and a fresh work dynamic, significant progress has been made across all areas of museum operations. Annual museum publications and exhibition brochures were printed, while additional publications about the new permanent exhibition were prepared for print. School notebooks were produced, which allow users to animate school figures from the permanent exhibition using the ScholAR web application and Plakat AR. The cloud classroom has redirected the focus on education and upbringing, including the planning of the future of such tasks. The programme for continuing teacher education has expanded to include a seminar on "How to Write a School Chronicle Today". Engagement in the international arena has also commenced through Cmepius mobility programmes and EU projects. Caring for special visitor groups has become part of the museum's ongoing responsibilities as an inclusive institution. A new website has been created to promote museum content. The acquisition of storage facilities in Lesno Brdo near Vrhnika has improved the preservation of heritage. Conditions for the development of the Museum of Sport have also been enhanced.

* Stane Okoliš, mag. zgodovinskih znanosti, muzejski svetovalec, direktor Slovenskega šolskega muzeja, e-pošta: stane.okolis@solskimuzej.si

Uvod

Srednjeročni razvojni načrt zavoda je bil celovito pripravljen v LDN in FN 2023, ki je bil usklajen z Ministrstvom za vzgojo in izobraževanje (MVI). Dolgoročni cilji so bili zastavljeni v predvideni dinamiki po doseženih kratkoročnih letnih ciljih. Za razvoj muzejske dejavnosti so bili odločilni nadaljevanje in nadgradnja stalne razstave ter izpopolnjevanje muzejske pedagogike, ki temelji na vsebinah stalne razstave. Muzejski program se je začel navezovati tudi na veljavne učne načrte, ki jih muzej s svojo dejavnostjo dopolnjuje. Muzej na lastnem primeru razvija zamisel plodnega sodelovanja šole z muzejem. Z usposabljanjem učiteljev v programih Katis je začel izvajati tudi dejavnosti, ki sodijo v neposredno podporo zaposlenim v vzgoji in izobraževanju. V razvojne načrte ministrstva za izboljšanje gibalne sposobnosti mladih se je vključil s postavitvijo občasne razstave v projektu Zdrav življenjski slog. V skladu z usmeritvami ministrstva so bili narejeni prvi koraki tudi na področju implementacije digitalne preobrazbe muzeja na vseh področjih njegovega delovanja. Muzej sproti dopolnjuje in izboljšuje pogoje poslovanja in se prilagaja novim potrebam zainteresirane javnosti ter zahtevam muzejske stroke. Z novimi sodelavci je večji pomen dobila tudi raziskovalna dejavnost, ki bo v prihodnje strokovna podlaga in spodbuda delovanju muzeja.

Muzej je vključen v vseslovenske muzejske in izobraževalne projekte, s katerimi je zainteresirani javnosti omogočil širok dostop in udeležbo na svojih razstavnih in pedagoško-andragoških programih. Je eden najbolj aktivnih muzejev na področju pedagoško-andragoških programov. Zaposleni so dejavno delovali v sekcijah Skupnosti muzejev Slovenije, v Slovenskem muzejskem društvu, slovenskem ICOM-u kakor tudi v nacionalnih projektih na področju šolske preteklosti. Več muzejskih sodelavcev je aktivno delovalo v Komisiji za delo zgodovinskih krožkov pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije, pri pripravi seminarja za izobraževanje mentorjev in pri ocenjevanju nalog in izbiri teme raziskovanja. Z udeležbo na mednarodnih srečanjih in z izmenjavo strokovne literature vzdržuje stike s tujimi šolskozgodovinskimi ustanovami in z muzejsko ter šolskozgodovinsko stroko. Z muzejskimi učnimi urami je dosegel standarde, po katerih se ravna tudi po šolah, vzgojno-izobraževalnih zavodih in drugih kulturnih ustanovah. Z novo sodelavko v službi za projekte se je vključil v mednarodno izmenjavo prek programov EU na področju vzgoje in izobraževanja. Omogočil je tudi pripravo ugodnejših razmer za razvoj muzejske dejavnosti na področju dediščine športa in telesne vzgoje.

Z aktivnimi nastopi in objavljenimi sestavki zaposlenih strokovnih delavcev je muzej opazno predstavil muzejsko dejavnost in šolsko preteklost na Slovenskem mednarodni strokovni javnosti. Prepoznavnost zaposlenih v Slovenskem šolskem muzeju je bila očitna tudi v domačih muzejskih in zgodovinskih strokovnih društvih. V skupnih projektih je muzej izdatno pomagal šolam in drugim organizacijam na področju dela muzeja z razstavnimi, publicističnimi in pedagoško-andragoški projekti. Z gostovanji razstave o izobraževanju gluhih in naglušnih na Slovenskem ter izobraževanjem za delo z ranljivimi skupinami obi-

skoalcev je muzej sodeloval pri uresničevanju strategije izobraževanja skupin s posebnimi potrebami. Uspešno je nastopil tudi kot predlagatelj za državno odlikovanje pri Uradu predsednice Republike Slovenije, ki ga je prejela revija Sodobna pedagogika ob 140-letnici izhajanja. Za projekt izjemnega pomena v slovenskem šolskem prostoru se je izkazal posvet o Učilnici v oblaku, ki ga je muzej ob udeležbi več strokovnjakov s področja vzgoje in izobraževanja pripravil 15. novembra 2023. Pristojno ministrstvo od tega projekta pričakuje konkretne rezultate v prihodnjem obdobju, kar navdaja zaposlene v muzeju k še bolj inovativnemu in odgovornemu delu in prizadevanju v dobro slovenskega šolstva v prihodnosti.

Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ) je 22. junija 2022 javnim zavodom po 28. členu ZOFVI izdalo poziv za posredovanje predlogov osnovnih in posebnih nalog za leto 2023. Slovenski šolski muzej je predlog nalog pripravil do predpisanega termina 19. avgusta 2022 in ga skladno z Navodilom o načrtovanju, spremljanju, poročanju in izvajanju nadzora nad določenimi javnimi zavodi s področja delovanja MIZŠ posredoval vsebinsko pristojnemu Uradu za razvoj in kakovost izobraževanja. Usklajevanje je potekalo do decembra 2022. MIZŠ je 14. decembra 2022 izdal Sklep o izhodiščih za pripravo programa dela in finančnega načrta s kadrovskim načrtom za leto 2023. Muzej je na podlagi tega sklepa in v skladu z novodili in izhodišči za pripravo programa dela, finančnega načrta s kadrovskim načrtom za leto 2023 za javne zavode po 28. členu ZOFVI pripravil Letni delovni načrt in finančni načrt javnega zavoda za leto 2023, h kateremu je svet javnega zavoda Slovenski šolski muzej dal soglasje na svoji 7. redni seji 9. marca 2023.

V skladu z Zakonom o spremembah Zakona o Vladi Republike Slovenije z dne 24. januarja 2023 je prešel del delovnega področja MIZŠ, ki se nanaša na področje športa, v pristojnost Ministrstva za gospodarstvo, turizem in šport (MGTS). Primopredaja odprtih zadev in prenos poslovanja med pristojnimi službami je bila med MVI in MGTS podpisana 6. aprila 2023. Slovenski šolski muzej je ostal v resorni pristojnosti MVI, medtem ko se sredstva za osnovno dejavnost in sredstva za osnovne ter posebne naloge OE Muzej športa poslej načrtujejo v finančnem načrtu MGTS.

Slovenski šolski muzej je enovit muzej, ki OE muzej športa zagotavlja nemoteno delovanje in vsestransko administrativno in strokovno podporo. Letna pogodba o financiranju javne službe SŠM v letu 2023 med javnim zavodom SŠM in MVI je bila podpisana 22. junija 2023. Iz proračunskih virov je bilo zagotovljenih 22 delovnih mest, od tega šestnajst v Slovenskem šolskem muzeju, šest pa v OE muzej športa. Vsa delovna mesta so bila popolnoma s 1. januarjem 2023.

Obisk muzeja

Muzej je v letu 2023 obiskalo 15.980 oseb. Povečanje obiska glede na predhodno leto je 14,4-odstotno. Očitno povečan obisk je bil predvsem v prvih treh mesecih leta, ko so se od predhodnega leta še poznale posledice epidemije co-

vida-19. Veliko povečanje je bilo še maja, ko muzej več zadnjih let obišče največ šolskih skupin. Velik indeks povečanja števila obiskovalcev je bil še julija, ker je muzej prvič do zdaj organiziral počitniško muzejsko varstvo. Aprila je bilo število obiskovalcev poravnano, v drugi polovici leta pa je bil obisk v primerjavi z letom 2022 celo nekoliko manjši. Daleč največ obiskovalcev že vrsto let predstavljajo osnovnošolci, ki so za muzej ciljna skupina. V muzejski andragoško-pedagoški program je bilo vključenih še 330 osnovnošolskih otrok iz zasavske regije, ki so imeli trinajst učnih ur lepopisa v muzejski zbirki v Hrastniku. Promocijskih prireditev Slovenskega šolskega muzeja se je udeležilo 1056 obiskovalcev, večje število obiskovalcev pa si je ogledalo tudi razstave muzeja na gostovanju.

Tabela: Obisk muzeja 2023 po mesecih glede na starost obiskovalcev/Primerjava 2022

	JAN	FEB	MAR	APR	MAJ	JUN	JUL	AVG	SEP	OKT	NOV	DEC	Skupaj
Predšolski	1	54	1	18	5	13	1	2	1	0	1	1	98
OŠ	602	1065	1407	1295	2004	1815	263	90	694	1044	913	733	11.925
SŠ	32	108	72	1	129	13	2	2	97	62	3	95	616
Študenti	31	20	82	48	85	11	17	8	8	29	6	68	413
Odrasli	148	419	296	247	341	402	72	74	110	151	146	175	2581
Upokojenci	22	78	63	44	11	47	8	20	18	7	5	24	347
2023	836	1744	1921	1653	2575	2301	363	196	928	1293	1074	1096	15.980
2022	219	1103	1402	1663	1908	2224	165	234	1036	1613	1191	1205	13.963
INDEX	3,82	1,58	1,37	0,99	1,35	1,03	2,20	0,84	0,90	0,80	0,90	0,91	1,14

V celokupnem obisku je delež osnovnošolcev v letu 2023 kar 74,6-odstoten. V primerjavi s predhodnim letom je tudi indeks povečanja (1,17) največji prav v tej starostni skupini. Za osnovnošolci imajo največji delež obiskovalcev odrasli s 16,2 odstotka in drugim največjim indeksom povečanja glede na predhodno leto (1,13). Deleži drugih starostnih skupin so precej manjši. Pri srednješolcih in študentih se je število nekoliko povečalo, pri upokojencih in predšolskih pa celo nekoliko zmanjšalo. Predšolski otroci z 0,6-odstotnim deležem so bili sploh najmanj številna skupina obiskovalcev Slovenskega šolskega muzeja v letu 2023.

Tabela: Primerjava števila obiskovalcev v letih 2023 in 2022
a) Po starostnih skupinah obiskovalcev

	Predšolski	Osnovnošolci	Srednješolci	Študenti	Odrasli	Upokojenci	Skupaj
2023	98	11.925	616	413	2581	347	15.980
2022	122	10.167	574	374	2283	443	13.963
Indeks	0,80	1,17	1,07	1,10	1,13	0,78	1,14

Uporabniki storitev v muzejskih oddelkih (knjižnici, fototeke, arhivski in muzejskih zbirkah) so obiskovalci muzeja brez izdanih vstopnic. K njim se štejejo tudi obiskovalci ob dnevih odprtih vrat in udeleženci drugih muzejskih prireditvev brez vstopnine. Njihovo število je bilo v letu 2023 večje od načrtovanega (25 %) in večje, glede na realizacijo v predhodnem letu (14 %).

Tabela: *Obiskovalci z izdanimi vstopnicami in brez njih v letu 2023 in 2022*

Evidenca obiskovalcev	2023	2022	Indeks 23/22
Z izdanimi vstopnicami	14.475	12.501	1,16
Brez izdanih vstopnic	1505	1462	1,03
Skupaj	15.980	13.963	1,14

Število tujih državljanov je bilo manjše kot predhodno leto, četudi je bil načrt presežen za 34 odstotkov. V drugi polovici leta 2022 je muzej obiskalo veliko šolskih skupin iz slovenskega zamejstva v Italiji, ki jih v letu 2023 vsaj v takšnem številu kot leta 2022 ni bilo več. Ob dnevih odprtih vrat se je število tujih državljanov na muzejskih prireditvah povečalo za skoraj trikrat (24). Povečanje se pripisuje predvsem dejstvu, da je bila postavljena nova stalna razstava, na kateri je več besedil dopolnjenih v angleškem jeziku. Prav tako je v angleščini izšlo in bilo razdeljenih več letakov in drugih muzejskih promocijskih tiskov.

Tabela: *Obisk tujih državljanov*

Obiskovalci muzeja	Realizacija 2023	Realizacija 2022	Indeks R23/ R22
Tuji državljani z izdanimi vstopnicami	469	655	0,72

Stare učne ure

V muzejskih prostorih na Plečnikovem trgu je bilo izpeljanih 625 starih učnih ur v rednem pedagoškem programu. V sklopu pedagoško-andragoških programov odprtega muzeja jih je bilo še dodatnih 20 (16 ob dnevih odprtih vrat, 4 na počitniških programih, učna ura v Tednu otroka pa zaradi premajhnega obiska ni bila izvedena). Zunaj matične stavbe je bilo na gostovanjih poleg tega izpeljanih še 18 učnih ur. V primerjavi s predhodnim letom se je število izvedenih starih učnih ur v rednem pedagoškem programu povečalo za 43 izvedb, kar predstavlja 7,4-odstoten delež povečanja. Število izvedenih starih učnih ur v rednem in izrednem pedagoško-andragoškem programu v matičnih prostorih in na gostovanjih se je izravnilo s številom izvedb pred izbruhom epidemije covid-19.

Tabela: Učne ure 2023 (po izd. vstopnicah)/Primerjava 2022

Učna ura	Izvedbe 23	Izvedbe 22	Obisk 23	Obisk 22
1. Lepopis, 1930	274	224	6001	4596
2. Nedeljska šola, 1865	134	127	2915	2525
3. Lepo vedenje, 1907	95	103	2083	2324
4. Stara šola za najmlajše, 1900	44	43	975	921
5. Vodnikova šola, 1811	22	33	417	475
6. Fizika, 1900	16	4	353	94
7. Prirodopis: domača mačka, 1907	12	4	279	65
8. Računstvo, 1905	9	15	176	257
9. Učna ura v antični Emoni, 1. stoletje	9	7	138	117
10. Učna ura za tujce, 1906	4	10	64	228
11. Higiena, 1932	3	1	91	13
12. Ročna dela, 1926	3	9	73	224
13. Cesarska pesem, 1901	0	2	0	24
14. Telovadba, 1932	0	0	0	0
Učne ure skupaj	625	582	13.565	11.863

Največkrat je bila izvedena učna ura Lepopis iz leta 1930, ki je že dolga leta najbolj priljubljena učna ura v muzeju. Med bolj priljubljenimi sta bili v letu 2023 učni uri Nedeljska šola iz leta 1865 in Lepo vedenje iz leta 1907. Nadpovprečno zanimanje so obiskovalci izrazili tudi za Staro šolo za najmlajše, ki je prilagojena učencem 1. in 2. razreda osnovne šole. Zaradi pomanjkanja ustreznih prostorov v muzeju ni bilo mogoče izpeljati učne ure Telovadba. Pri izvedbi učnih ur, tako pri uvodni pripravi obiskovalcev na pouk kot tudi pri igranju vloge učitelja (-ice), so v večjem obsegu pomagali zunanji sodelavci muzeja. Za uvodno pripravo skupin na učne ure so skrbeli vodiči, pouk pa so izvedli animatorji starih učnih ur. Vloge gospodičen in učenikov (učiteljic in učiteljev) učnih ur so v letu 2023 opravljali: Taja J. Gubenšek, Matej Hrastar, Matej Prevc, Miha Zupanc Kovač, Lara Oštrbenk, Gregor Gartner, Jure Pavšek, Domen Šega, Jasmina Bejtovič, Nika Katrašnik, Lea Klinar, Lovrenc Bajt, Dominik Ceglar, Jakob Svetek in Urša Volk. Poleg zunanjih sodelavcev so pouk po starem poleg drugih muzejskih nalog izvajali tudi redno zaposleni: bibliotekarka Polona Koželj, kustos Anton Arko in strokovne sodelavke Mateja Pušnik, Klara Keršič in Maja Hakl Saje. Strokovna vodstva po stalni razstavi so poleg vodičev za šolske skupine vodili tudi kustosi. V prvi polovici leta je potekalo izobraževanje in opravljanje izpitov za nove vodiče. Muzej je izboru kandidatov posvetil veliko pozornosti, saj so vodiči najboljši promotorji muzeja.

Izpit za vodiče je v mesecu marcu uspešno opravilo 6 kandidatov: Eva Grašič, Klara Simčič, Nadja Padar, Marija Ana Klančar, Aljoša Šikovec in Jerica Kocjančič. Prav tako so poskusne učne ure za nove animatorje uspešno opravili: Lea Klinar, Nika Katrašnik, Lovrenc Bajt, Jakob Svetek, Dominik Ceglar in Urša Volk. Pri izobraževanju vodičev in poskusnih učnih urah za animatorje so sodelovali kustosi in strokovni delavci muzeja. Vodstvo muzeja je na začetku in na koncu šolskega leta pripravilo evalvacijsko srečanje z vodiči in animatorji učnih ur. Za nove animatorje (-ke) starih učnih ur so bila nabavljena nova oblačila, saj je pri pedagoški dejavnosti muzeja zelo pomemben kvalitetno pripravljen oblačilni videz. Po vzoru in izkušnjah iz predhodnih let je delo potekalo pri iskanju predlog za kroje, pripravi novih oblačil in izbiri blaga. Za oblačilni videz učiteljic in učnikov je skrbela mag. M. B. Debevec v sodelovanju z Matejo Pušnik, ki je usklajevala delo z animatorji učnih ur.

Stalna razstava – Šola = zakon!

Z odprtjem stalne razstave *Šola je zakon! Izobraževanje in vzgoja na Slovenskem skozi čas* leta 2022 je bila zaokrožena prva naloga glavnega muzejskega projekta v zadnjih letih. V projekt je bilo vloženega veliko znanja in veliko delovnih prizadevanj vseh zaposlenih, prav posebej pa avtorjev izbranih obdobij šolske zgodovine. Skupaj s sodelavci je muzejska svetnica mag. Marjetka Balkovec Debevec kot vsebinski vodja projekta tudi v letu 2023 nadaljevala delo pri nadgradnji stalne razstave in pri vseh projektih, ki so bili povezani s stalno razstavo. Za boljšo prezentacijo razstavnih predmetov sta konservatorka Petra Juvan in kustosinja mag. M. B. Debevec opravili podroben pregled stalne razstave in pripravili prvi načrt izboljšav (podstavki za knjige in dodatna zaščita občutljivih eksponatov). Koordinatorica kulturnih programov Mateja Pušnik je dopolnila seznam potrebnih popravkov in dopolnitev. Popravki in izboljšave so bili potrebni pri osvetlitvi predmetov in pri zvočnem delu razstave. Pri nadgradnji stalne razstave so bila na začetku leta opravljena vsebinska in tehnična dela animiranja glavnih likov trinajstih obdobij šolske zgodovine, v spletnem okolju Google play je bila izdelana aplikacija ScholAR, na vidnem polju začetka stalne razstave pa je z video animacijo kratke zgodovine šolstva z vprašanji oživel vhodni Intromonitor. Čez večji del leta je bilo v vsebinski in oblikovni pripravi več publikacij, ki so se navezovala na stalno razstavo. Za tisk je bil tako pripravljen Vodič za vodiče, ki je namenjen za pripravo novih generacij vodičev za vodenje obiskovalcev po stalni razstavi. Pri vsebinski zasnovi in oblikovni postavitvi so poleg urednic: Klare Keršič, Polone Koželj in Mateje Pušnik, strokovno sodelovali tudi soavtorji stalne razstave. Vodnik za lahko branje sta zasnovali in uredili Polona Koželj in Klara Keršič. Dodaten strokovni pregled besedila za lahko branje, ki ga je na podlagi vsebin s stalne razstave pripravila Živa Jakšič Ivačič, so prav tako, vsak za svoj del, opravili soavtorji stalne razstave. Delovni zvezek za 2. triado osnovne šole sta usklajeno z učnim načrtom na podlagi dosedanjih muzejskih pedagoških izkušenj in

sodelovanja z učitelji, ki z učenci prihajajo v muzej, pripravili Mateja Pušnik in Klara Keršič. Urednica Vodnika stalne razstave mag. Marjetka Balkovec Debevec je razstavno gradivo pripravila in koordinirala z oblikovalkama Ireno Gubanc in Tejo Jalovec. Že pri pripravi Vodnika se je izkazalo, kako pomembne so kvalitativne fotografije razstavnih predmetov in materiala za vrhunske objave razstavnih publikacij. Pri obsežnem delu je s fotografom Andrejem Peunikom intenzivno sodelovala kustosinja mag. M. B. Debevec, pri pripravi predmetov za fotografiranje pa sta pomagala še kustos dokumentalist Matic Intihar in zunanji sodelavec Marjan Javoršek. V povezavi s predmeti s stalne razstave je muzej izdal več tiskov v promocijske namene tudi za muzejsko trgovino. Natisnjenih je bilo več verzij šolskih zvezkov z aplikacijo ScholAR in Plakat AR za animiranje likov na naslovnici posameznega zvezka, pisalni blok in promocijski letak stalne razstave v slovenskem in angleškem jeziku. Poleg rednega obiska šolskih in drugih skupin so si stalno razstavo pod strokovnim vodstvom muzejskih kustosov ogledali tudi ugledni gostje. Med njimi je treba izpostaviti ministra za vzgojo in izobraževanje dr. Darja Felda, veleposlanika Republike Poljske dr. Krzysztofa Olendzkega, skupine zaposlenih z MVI, skupina uveljavljenih zgodovinarjev (študenti FF UL 1982/83) in drugi. Vsebine s stalne razstave so bile objavljene na spletu, v revijah in časopisih ter predstavljene na seminarjih, simpozijih in konferencah doma in v tujini, na katerih so aktivno sodelovali kustosi in drugi strokovni delavci muzeja. V zvezi z vsebinami stalne razstave je bil opravljen tudi načrtovani nakup strokovne literature, vezane na razvojno-raziskovalno delo s področja zgodovine, etnologije, klasične filologije in pedagogike.

Občasne razstave

Od telovadbe do športa/Šolska telovadba na Slovenskem skozi čas

Razstava je bila odprta 9. novembra 2023 v OŠ Prežihov Voranc v Ljubljani. Razstavo je pripravila muzejska svetnica Mateja Ribarič, pri delu pa je sodeloval tudi strokovni sodelavec dr. Tomaž Pavlin iz Muzeja športa. Oblikovalec razstave je bil zunanji sodelavec Marjan Javoršek, razstavne panoje in zloženko pa je oblikoval, računalniško obdelal in tiskal Matjaž Kavar. Oba sta tudi sodelovala pri postavljanju razstave. Razstavna besedila je lektorirala Martina Oberman Žnidarčič. Avtorica razstave je slikovno gradivo pridobila v SŠM, v Muzeju športa in po šolah: OŠ Sladki Vrh, OŠ Dolenjske Toplice, OŠ 8 talcev Logatec, Gimnazija Slovenj Gradec in v ZRSŠ Planica. Ob razstavi je izšla razstavna zloženka z vsebino razstave. V pedagoški program ob razstavi je bila vključena tudi učna ura iz leta 1932 Zdrav duh v zdravem telesu/telovadba po sokolskem sistemu. Razstava je namenjena gostovanjem. Obsega čas od uvedbe telovadbe v učne načrte osnovnih šol leta 1869 pa vse do danes, ko strokovnjaki ugotavljajo slabšanje gibalnih sposobnosti mladih. Namen razstave je zato tudi vzgoja mladih za koristno preživljanje prostega časa in zdrav življenjski slog.

Razstava Šolske torbe in šolske potrebščine skozi zgodovino

Med 28. avgustom in 11. septembrom 2023 je bila v prostorih trgovsko-poslovnega centra Supernova Šiška na ogled postavljena manjša razstava šolskih torb in šolskih potrebščin skozi zgodovino, ki jo je pripravil kustos Matic Intihar. Razstavo je sestavljalo 5 večjih vitrin, spremljala pa jo je tudi nagradna igra, v katero so bili vključeni predmeti iz muzejske trgovine. Slovenski šolski muzej se je v Supernovi predstavil tudi s promocijskim materialom: reklamnim panojem, promocijskimi letaki in brezplačnimi izvodi starih številk Zbornika za zgodovino šolstva in vzgoje – Šolske kronike. Odzivi na razstavo so bili zelo pozitivni tako s strani naročnika kot nekaterih obiskovalcev. Nagradna igra je bila odmevna tudi na socialnem omrežju Facebook. Samo v enem dnevu je objava dobila več kot 500 »všečkov«, podoben obseg enodnevnih »všečkov« pa so dobile tudi objave t. i. Story na Facebooku in Instagramu. V nagradni igri je na koncu sodelovalo več kot 600 ljudi.

Razstave na gostovanju

Šola je prvo, kar potrebujejo. Občasna razstava o izobraževanju gluhih in naglušnih na Slovenskem. Na premičnih in zložljivih panojih sta jo pripravili samostojna bibliotekarka Polona Koželj in sodelavka v službi za projekte Klara Keršič. Razstava je gostovala na treh lokacijah. Prvo gostovanje razstave Šola je prvo, kar potrebujejo! je bilo izvedeno v Knjigarni in trgovinici Zebra gre na luno, ki deluje pod okriljem Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana. Na prireditvi ob odprtju razstave 22. junija 2023 sta navzoče pozdravila mag. Stane Okoliš, direktor Slovenskega šolskega muzeja, ter Bernarda Kokalj, v. d. direktorice Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana. Sodelavka in soavtorica razstave Klara Keršič je razstavo vsebinsko predstavila ter povezovala kratek kulturni program, ki so ga s petjem popestrile pevke vokalne zasedbe Rozalije ter tolmačka znakovnega jezika Špela Andres Uršič. Drugo gostovanje brez programa ob odprtju je bilo v Knjižnici Antona Tomaža Linharta Radovljica, najprej v matični enoti v Radovljici, nato pa še v enoti na Bledu. Razstavo na vseh treh mestih si je ogledalo 10.841 obiskovalcev.

Tri desetletja izobraževanja v samostojni Sloveniji. Razstava o šolstvu v Republiki Sloveniji v obdobju od slovenske osamosvojitve dalje je bila na zložljivih premičnih panojih postavljena v prostorih Slovenske matice na Kongresnem trgu v Ljubljani od 16. maja do 30. junija. Obiskovalcem prireditve, ki jih je v tem času organizirala Slovenska matica, je bilo s tem omogočeno, da so si lahko ogledali razstavne vsebine, s katerimi smo se ob 30-letnici osamosvojitve soočali v Slovenskem šolskem muzeju. Na razstavi so bili izpostavljeni vzroki in predstavljeni prvi koraki k slovenski osamosvojitvi na področju šolstva. Na razstavi je bil predstavljen razvoj na vseh stopnjah izobraževanja od začetkov slovenske samostojnosti do današnjih dni. Ogled razstave je bil za vse obiskovalce brezplačen.

Od telovadbe do športa/Šolska telovadba na Slovenskem skozi čas.

Razstava je bila načrtovana, pripravljena in financirana v okviru posebne naloge na Uradu za razvoj izobraževanja kot občasna razstava. Ker je bil razstavní prostor Slovenskega šolskega muzeja v matični stavbi na Plečnikovem trgu za občasne razstave čez celo leto zaseden z razstavo Zbiramo, raziskujemo, obujemo: športna dediščina in Muzej športa, ki so jo sodelavci Muzeja športa postavili v jeseni 2022, je bila že v izhodišču mišljena kot mobilna razstava, s katero bo muzej gostoval po osnovnih in srednjih šolah po Sloveniji. Prva postavitev in hkrati prvo gostovanje razstave je bilo na OŠ Prežihov Voranc v Ljubljani. Razstava je bila odprta od 9. do 30. novembra 2023. V pedagoško-andragoškem programu ob razstavi sta zunanja sodelavca muzeja Matej Hrstar in Matej Prevc z učenci šole izpeljala 4 učne ure telovadbe po sokolskem sistemu iz leta 1932. Drugo ime za učno uro Zdrav duh v zdravem telesu se je smiselno vezalo na vzgojno sporočilo razstave o zdravem življenjskem slogu. Kustosinja Mateja Ribarič je imela 4 vodstva po razstavi.

Pedagoško-andragoški programi odprtega muzeja

Dnevi odprtih vrat. V letu 2023 so bili po načrtu izvedeni štirje dnevi odprtih vrat. 8. februarja, na Prešernov dan, je bilo izpeljanih pet učnih ur (Nedeljska šola – dvakrat, Lepopis, Lepo vedenje in Prirodopis: domača mačka), delavnica Športno vzgojni karton in vodstvo po razstavi Zbiramo, raziskujemo, obujemo. Na mednarodni dan muzejev je bila izvedena učna ura Lepopis, na Poletno muzejsko noč pa še šest učnih ur (Nedeljska šola, Telovadba, Lepo vedenje, Učna ura v antični Emoni, Lepopis, Vodnikova šola) in delavnica Športno vzgojni karton. Delavnica in Učna ura v antični Emoni sta potekali v atriju uršulinskega samostana. Za Ta veseli dan kulture 3. decembra so bile pripravljene štiri učne ure (Lepo vedenje, Prirodopis: domača mačka, Lepopis, Nedeljska šola) in delavnica izdelovanja štamplik.

Tabela: Primerjava obiska od dnevih odprtih vrat 2023 in 2022

Datum	Prireditvev	2023	2022	Indeks
8. februar	Kulturni praznik – Prešernov dan	606	545	1,11
18. maj	Mednarodni dan muzejev	45	39	1,15
17. junij	Poletna muzejska noč	246	198	1,24
3. december	Ta veseli dan kulture	45	58	0,76
Skupaj		942	840	1,12

Počitniški programi. V letu 2023 je bil izpeljan počitniški program med jezenskimi in poletnimi šolskimi počitnicami. Med poletnimi počitnicami je muzej prvič izvedel program počitniškega varstva, ki je trajal pet dni (3.–7. julija). Vsak dan se je počitniškega varstva udeležilo po 15 otrok. Pripravljen je bil bogat program v sodelovanju z Narodnim muzejem Slovenije, Ljubljanskim gradom, RTV

Slovenija, Olimpijskim komitejem Slovenije, športno enoto Slovenske vojske in Vrtcem Ledina. Med jesenskimi počitnicami je bil pripravljen kombiniran program treh učnih ur in treh delavnic (UU Nedeljska šola in izdelovanje šampilk, UU Lepopis in delavnica pisanja pisem, UU Emona in sumerska delavnica). Muzejskih programov med jesenskimi počitnicami se je udeležilo 34 udeležencev. Vseh počitniških programov se je udeležilo skupaj 109 obiskovalcev.

Odprte dejavnosti. Muzej je s sodelovanjem pri projektih odprtih dejavnosti posebnim skupinam obiskovalcev v izbranih terminih omogočil brezplačen ogled razstav in muzejskih dejavnosti. V Tednu študentske kulture in v Tednu družin je bila izvedena tudi učna ura Lepopis. Študentska organizacija Univerze v Ljubljani je v mesecu kulture med 3. in 9. aprilom 2023 organizirala Teden odprtih vrat muzejev in galerij 2023, ki so ga poimenovali tudi Teden študentske kulture. V priložnostni zloženki se je predstavil tudi Slovenski šolski muzej s svojimi dejavnostmi. Muzej si je v navedenem tednu brezplačno ogledalo 5 študentov. Zveza prijateljev mladine Slovenije se je ob Mednarodnem dnevu družin (15. maja) z muzejem dogovorila za brezplačen obisk družin v Tednu družin med 15. in 22. majem 2023. Dogodek je imel dober odziv tudi zato, ker je sovpadel z mednarodnim dnevom muzejev, ob katerem je muzej za obiskovalce pripravil muzejski program z učno uro Lepopis. Muzej je v tednu družin obiskalo 85 obiskovalcev. V Tednu otroka med 2. in 8. oktobrom 2023 je Skupnost muzejev Slovenije v slovenskih muzejih pripravila program Z igro do dediščine.

Tabela: Obiskovalci ob dnevih, posvečenim posebnim skupinam

Dogodek	Datum	Obisk 2023	Obisk 2022
Teden študentske kulture	3.–9. 4. 2023	5	6
Teden družin	15.–22. 5. 2023	85	0
Teden otroka	2.–8. 10. 2023	8	2
Skupaj		98	8

Za vključevanje Slovenskega šolskega muzeja v programe odprtih vrat, počitniške programe in odprte dejavnosti, prav tako pa tudi v druge promocijske projekte, je na delovnem mestu koordinatorka in organizatorka kulturnih programov skrbela Mateja Pušnik, ki je vodila tudi najavo obiskov šolskih skupin v muzeju in muzejsko trgovino. V odprte programe, s katerimi muzej obiskovalcem prosto odpira vrata in različnim skupinam ljudi ob določenih dnevih omogoča brezplačen dostop in ogled muzejskih vsebin, se je dejavno in samoiniciativno vključevala in pomagala tako pri organizaciji kot tudi koordinaciji prireditvev tudi strokovna sodelavka v službi za projekte Klara Keršič. Skupaj s sodelavko v OE muzej športa Majo Hakl Saje sta zasnovali in izvedli prvo počitniško muzejsko varstvo, ki je vsem mladim udeležencem ponudilo bogat program, v katerem so spoznavali delo v muzeju, delo novinarjev in tudi športnikov. Pri oblikovanju pedagoško-andragoških programov odprtega muzeja so sodelovali tudi muzejski vodiči. K odprtosti naravnani muzej je s programi odprtega muzeja in sodelova-

njem na izobraževalnih in promocijskih prireditvah zunaj muzeja zgradil vez z okoljem, v katerem deluje. Muzej se je v letu 2023 odzval vsem trem pobudam pri zbliževanju študentov, družin in otrok z dejavnostmi muzeja, ki pomagajo vzpostavljati medčloveške odnose na višji kulturni ravni.

Promocijske prireditve

Muzej se redno udeležuje promocijskih prireditev, ki so za obiskovalce brezplačne, množičnodostopne in promovirajo kulturno dejavnost. S svojimi pedagoško-andragošskimi programi jih metodološko, didaktično in vsebinsko dopolnjuje. Ob učnih urah so bile prikladne delavnice, ki so bile vsebinsko vezane na obravnavane dogodke. Muzej je v letu 2023 sodeloval na šestih tovrstnih prireditvah. Marca je sodeloval na Kulturnem bazarju z delavnico Športno vzgojni karton in demonstracijo učne ure Telovadba, ki se ju je udeležilo 9 obiskovalcev. Na festivalu Igraj se z mano je muzej poleg delavnice Športno vzgojni karton predstavil tudi delavnico Igra spomin in Šolski izlet. Obeh delavnic se je skupaj udeležilo 105 udeležencev. Prav tako junija se je muzej predstavil na Znanstivalu, kjer je izvajal delavnico nevidne pisave, delavnico pisanja na tablice in delavnico preizkus starega sobnega kolesa. Te delavnice je obiskalo 251 ljudi. Septembra se je muzej udeležil Pikinega festivala v Velenju, kjer se je predstavil s starimi šolskimi potrebščinami in delavnico izdelovanja knjižne kazalke sove, in festivala Noč raziskovalcev, kjer so bile izvedene tri učne ure v antični Emoni. Oktobra je muzej sodeloval na Olimpijskem festivalu z delavnico Športno vzgojni karton. Festival je v dveh dneh obiskalo 510 obiskovalcev. Promocijskih prireditev Slovenskega šolskega muzeja se je skupaj udeležilo 1056 obiskovalcev.

Dogodek	Muzejska dejavnost	Datum	Izv.	Ud.
1. Kulturni bazar, Ljubljana	Delavnica Športno vzgojni karton in demonstracija učne ure Telovadba	31. 3. 2023	1	9
2. Festival Igraj se z mano!	Delavnice: Športno vzgojni karton, Igra spomin in Šolski izlet	29. 5. 2023– 1. 6. 2023	2	105
3. Znanstival, Ljubljana	Delavnice: nevidne pisave, pisanje na tablice in staro sobno kolo	3. 6. 2023	1	251
4. Pikin festival, Velenje	Izdelovanje knjižne kazalke in spoznavanje šolskih potrebščin	12. 9. 2023	3	113
5. Noč raziskovalcev, LJ.	Učna ura v antični Emoni	29. 9. 2023	1	65
6. Olimpijski festival, LJ.	Delavnica Športno vzgojni karton	7.–8. 10. 2023	2	510
SKUPAJ				1056

Na omenjenih promocijskih prireditvah je muzej s svojimi pedagoško-andragošskimi programi metodološko, didaktično in vsebinsko dopolnil in popestril projektne dogodke. Poleg starih učnih ur so muzejski sodelavci na prireditvah izvedli delavnice, ki so se vsebinsko navezovala na dogodke. V rednem programu je muzejskih delavnic vse manj, saj je zanimanje šolskih skupin usmerjeno predvsem v doživetje, ki ga omogočajo stare učne ure. Promocijskim prireditvam je skupno prizadevanje, da bi izobraževalne vsebine obiskovalcem posredovali na kar se da prijazen, igriv in družaben način. Poleg izobraževalnih vsebin so prireditve spodbujale zanimanje za znanost in kvalitetno preživljanje prostega časa. Poudarjena je bila dostopnost za ranljive skupine in izpostavljena odprtost za neznano.

Dopolnjevanje zbirk šolske dediščine

Novi muzejski predmeti. Število pridobljenih muzejskih predmetov je v letu 2023 v primerjavi z predhodnim letom manjše za 33 %. Predmeti so bili muzeju v večji meri podarjeni, izveden pa je bil tudi nakup od ge. Irene Zore. Muzej je od dolgoletne zunanje sodelavke odkupil šolske zvezke, šolsko dokumentacijo, dijaške knjižnice, lepopisne vadnice, risbe in igrače v vrednosti 910 EUR. Največ novih predmetov so muzeju podarile posamezne šole (POŠ Temenica). Za prevzeme je v prvi vrsti skrbel novi kustos - dokumentalist Matic Intihar, ki je junija opravil strokovni izpit in je bil tudi največ na terenu. Med prevzetimi muzejskimi predmeti je bilo največ dokumentov iz šolske dokumentacije, precej manj je bilo učnih pripomočkov in učil. Precej je bilo igrač, veliko manj pa še predmetov, ki spadajo v skupino šolskih nagrad, šolske opreme in izdelkov učencev.

Tabela: *Novi muzejski predmeti 2023*

	Dar	Odkup	Skupaj
Učila	52	/	52
Učni pripomočki	92	9	101
Šolska dokumentacija	150	14	164
Šolska oprema	8	/	8
Igrače	26	12	38
Šolske nagrade	18	1	19
Izdelki učencev	7	/	7
Skupaj	353	36	389

Novo knjižnično gradivo/učbeniki. Kakor v prejšnjih letih je bilo gradivo pridobljeno na uveljavljene načine: z darovi, nakupi in izmenjavami. Glede na preteklo leto, je bil popis novega knjižničnega gradiva za 144 knjižnih enot manjši. Največji del prevzetega knjižničnega gradiva je bil podarjen (81,7 %), od-

kupljeno je bilo 11,9 % knjižničnih enot, z zamenjavo pa jih je bilo pridobljenih še 6,4 %. Med darovalci podarjenih učbenikov in drugih šolskih publikacij je veliko posameznikov, ki muzeju zapustijo tako svoje šolske knjige kakor tudi šolsko zapuščino svojih prednikov. Muzeju na ta način pustijo predmete, ki so vezani na njihovo osebno ali družinsko zgodbo. Med prevzetim gradivom je bilo največ osnovnošolskih učbenikov za različne šolske predmete. Večinoma izhajajo iz obdobja po drugi svetovni vojni do devetdesetih let preteklega stoletja. Precej je bilo podarjenih tudi pedagoških tiskov. Najvidnejša med njimi je revija Popotnik, ki leta 2023 po Sodobni pedagogiki praznuje 140 let izhajanja. Med bolj zanimivimi učbeniki je slovenski prevod italijanske računice za 4. razred osnovne šole, ki je izšla leta 1922 v Trstu.

Tabela: Novo knjižnično gradivo 2023

Podarjeno knjižno gradivo (stari učbeniki in druge šolske knjige)	572
Odkupi (strokovna literatura: serijske publikacije, monografije)	83
Pridobljeno z zamenjavo	45
Skupaj	700

Pedagoška knjižnica. Za delovanje knjižnice je bila odgovorna samostojna bibliotekarka Polona Koželj, pri delu pa ji je pomagal kustos zbirke učbenikov Anton Arko. Z novimi vpisi knjižničnih enot iz starega knjižnega fonda v sistem Cobiss je v večletnem projektu digitalizacije dostopa do knjižničnega gradiva nadaljevala delo upokojena višja knjižničarka Darja Sonja Tavčar. V oktobru je samostojna bibliotekarka Polona Koželj odšla na porodniški dopust, v decembru pa jo je že nadomeščala samostojna bibliotekarka Ana Marini. Knjižnico je v letu 2023 obiskalo 291 obiskovalcev. Zaposleni so skrbeli za odzivno referenčno dejavnost po telefonu, e-pošti ter z medknjižnično izposajo. V knjižnici je potekalo sprotno spremljanje statistike, bibliotekarka pa je za predhodno leto v marcu 2023 prek vprašalnika BibSist poročala statistične podatke NUK-u. V letu 2023 je bilo evidentiranih 1949 enot knjižničnega gradiva, med katerimi je največ ponudbe privatnih darovalcev ter za odpise knjižničnega gradiva iz sorodnih ustanov. Nemoteno je potekalo pridobivanje novega knjižničnega gradiva. Vpisovanje prevzetega gradiva v sistem Cobiss je bilo večinoma opravljeno vzporedno s pridobivanjem, vpisalo pa se je tudi knjižnično gradivo, pridobljeno z darovi iz predhodnih let. Bibliotekarki sta v sistem Cobiss vpisali 234 monografij in 237 enot serijskih publikacij. Bibliotekarka Polona Koželj je skrbela tudi za bibliografije zaposlenih raziskovalcev (95 enot) in po potrebi vpisovala nova imena avtorjev v bazo CONOR (19 enot). V knjižnici sta bili digitalizirani dve knjižnični enoti starejšega gradiva (34 str.). Polona Koželj se je ob dnevu specialnih knjižnic udeležila strokovnega srečanja bibliotekarjev in se izobraževala na osvežitvenem tečaju za dodeljevanje vrstilcev UDK. 9. maja 2023 je pridobila licenco C za kreiranje zapisov v sistemu Cobiss za neknjižno gradivo, 23. maja 2023 pa je napredovala v strokovni naziv višja bibliotekarka.

Novo fototečno gradivo. Kustosinja fototeke Mateja Ribarič, ki je pridobila naziv muzejska svetnica, je v letu 2023 prevzela in popisala 446 predmetov fototečne šolske dediščine. Podarjenih je bilo 366 enot gradiva; od tega 195 fotografij (131 fotografij v treh foto albumih), 1 razglednica, 2 skena fotografije, 33 videokaset, 18 DVD, 36 CD, 54 avdiokaset, 3 x zbirka diapozitivov in 24 trakov. Fototečne predmete šolske dediščine so podarili prijatelji Slovenskega šolskega muzeja, s katerimi muzej že več let uspešno sodeluje, in posamezne šole. Iztok Durjava, upokojeni direktor Muzeja športa, je podaril 15 fotografij (Klasična gimnazija Maribor, Učiteljske Maribor, vrtec in OŠ v Mariboru). Tanja Špenko, upokojena profesorica likovne umetnosti na Srednji vzgojiteljski šoli, gimnaziji in umetniški gimnaziji Ljubljana, je darovala 15 fotografij. Jakob Žuraj je daroval 20 fotografij in 1 sken fotografije iz zapuščine dr. Ivana Logarja (1905–1983) iz OŠ Angele Ocepek Ljubljana in Gimnazije Šubičeva Ljubljana. Srednja vzgojiteljska šola Ljubljana je darovala dva foto albuma (69 fotografij), 54 avdiokaset, 23 CD, 21 videokaset, 24 trakov, 3 x diapozitivi. Ga. Zvonka Pretnar je podarila zapuščino slepe učiteljice Milice Debeljak, ki je vsebovala tudi 4 fotografije ter album s 62 fotografijami. G. Stanislav Kocjan je podaril razglednico Vesel Božič in srečno Novo leto! Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, ga. Nadja Vrbič pa je darovala 10 fotografij svojega očeta Franja Tiča in matere Veronike Jerina (učiteljski zbor, razredne slike, fotografija učilnice). V letu 2023 je bil opravljen izbor in popis treh sklopov odkupov razglednic: 35 razglednic (910 EUR – Zmago Tančič), 26 razglednic (590 EUR – Zmago Tančič) in 19 razglednic (1526 EUR – Mišo Gorič). Skupaj je bilo odkupljenih 80 razglednic v vrednosti 3026 EUR. Odkupljene razglednice so iz obdobja Avstro-Ogrske in med obema vojnoma. Predstavljajo šolske stavbe v Ljubljani in okolici, v Idriji, na Grmu pri Novem mestu, na Mirnu, na Ptuj, v Celovcu ter nekaj skupinskih fotografij ter panoramskih pogledov na kraje oz. mesto. Izstopajo portret Trubarja z rojstno hišo, idrijska realka (litografija) in Carniola.

Tabela: Fototečno gradivo 2023

	Dar	Odkup	Skupaj
Fotografije	195	/	195
Razglednice	1	80	81
Skeni fotografij	2	/	2
Videokasete	33	/	33
CD	36	/	36
Avdiokasete	54	/	54
Trakovi	24	/	24
Zbirka diapozitivov	3	/	3
DVD	18	/	18
Skupaj	366	80	446

Fototeka. Kustosinja Mateja Ribarič se je posvetila vrednotenju fotografij in cenikov fotografskih storitev. Pri tem delu se je posvetovala z Matejo Likozar (Gorenjski muzej v Kranju), Katarino Jurjavčič (Muzej novejšje zgodovine Slovenije) in Tomislavom Kajfežem (Narodni muzej Slovenije). Za odkup razglednic je bila v stikih z zasebnimi zbiralci: Milanom Škrabcem, Mišom Goričem, Stanislavom Kocjanom in Rokom Glavanom. Prevezemala je gradivo, ga popisovala in pripravljala ocene odkupov. Izdelani so bili vsi manjkajoči skeni razglednic in fotografij. Opravila je inventuro zbirke stereoskopskih slik, ki je pokazala, da je v zbirki veliko več slik (1553), kot jih je muzej do sedaj vodil v evidenci (737). Gradivo iz fototeke Slovenskega šolskega muzeja je bilo objavljeno v 11 različnih publikacijah.

Novo arhivsko in dokumentarno gradivo. Kustos arhivske zbirke dr. Branko Šuštar je v letu 2023 prevzel 1 tekoči meter gradiva. Prevzeti so bili šolski zvezki in drugo gradivo s področja šolske dediščine oseb in družin. Franjo in Vera Tič, učitelja v Slovenskih Konjicah, sta podarila gradivo o šolstvu iz obdobja med letom 1947 in 2000. Vera Tuta iz Sesljana v Italiji je muzeju zapustila gradivo družine Bratuž-Šorli iz Gorice iz obdobja pred drugo svetovno vojno. Evgen Masič, r. 1927, je podaril šolske zvezke, zapiske predavanj in tehnične risbe, ki jih je izdelal kot učenec, dijak in študent med letoma 1943 in 1974 v Trevisu, Ljubljani in Mariboru.

Arhivska zbirka. Po večletnem obdobju sta dr. Simon Malmenvall in Ksenija Guzej od Arhiva Republike Slovenije prevzela prenovljeno Navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva SŠM od ustanovitve v letu 1898, ki ga spremlja Klasifikacijski načrt SŠM. Kustos dr. Branko Šuštar je v arhivski zbirki opravljal urejevalna dela s pripravo osnovnih popisov gradiva. Med preselitvijo dela arhivskega gradiva iz depoja v matičnih prostorih na Plečnikovem trgu v nov muzejski depo na Lesno Brdo je novembra 2023 neurejeno in nepopisano gradivo iz preteklih let uredil v arhivske škatle in popisal v arhivski seznam. S prevozoma dne 20. in 29. novembra 2023 se je tako v zelenih arhivskih škatlah preselilo 19,6 tekočih metrov arhivskega gradiva. Po vsebini zelo raznovrstno gradivo je bilo v hrambi v kabinetu kustosa arhivske zbirke v pisarni št. 13. Prevzeto je bilo večinoma od učiteljev in profesorjev, nanaša pa se na njihovo delo in na posamezne osnovne in srednje šole, na katerih so delovali. Poleg arhivske dokumentacije so v gradivu tudi šolski zvezki (Porenta, Rosina, učenci OŠ Motnik in učenci OŠ Kette in Murn). Drugačno je gradivo o delovanju in poslovanju časopisa Šolski razgledi in gradivo o delovanju Šole za ravnatelje, gradivo DZS tiskovine (šolski dokumenti obrazci) ter obsežno gradivo Učiteljskega pevskega zbora. V arhivski zbirki je tudi del obsežnega arhivskega gradiva podjetja Sava film – učila: gradivo za pripravo učil: za diafilme in prosojnice ter bogata in edinstvena zbirka raziskovalnih nalog mladih raziskovalcev zgodovine, ki 55 let deluje v okviru Zveze prijateljev mladine Slovenije. V depo Lesno Brdo je bilo prepeljanih 16 arhivskih škatel gradiva z osnovnimi popisi raziskovalnih nalog.

Stanje arhivske zbirke. Starejši, glavni in najbolj dragocen del arhivske zbirke je v starih kartonastih arhivskih škatlah na knjižnih regalih na podestu knjižnega depoja v matični stavbi na Plečnikovem trgu 1 pod učilnicami Gimnazije Jožeta Plečnika. Ta del arhivske zbirke je popisán v rokopisu in na pisalni stroj. Popis še ni digitaliziran. Večji del zbirke raziskovalnih nalog mladih raziskovalcev zgodovine pri ZPMS je bil iz depoja bivše BPT Tržič prepeljan v depo na Lesno Brdo, kamor je bilo novembra 2023 prepeljana tudi gradivo iz kabine-ta kustosa arhivske zbirke. Za oba dela arhivske zbirke je bil izdelan le osnovni popis. Velik del še nepopisanega arhivskega gradiva je na arhivskih regalih med-prostora v sobi št. 13. Dokumentarno gradivo, ki od šestdesetih let 20. stoletja nastaja pri delovanju muzeja, je shranjeno na več varnih mestih v matični stavbi na Plečnikovem trgu 1. Po izdelavi klasifikacijskega načrta in podpisu dogovora s pristojnim arhivom o hrambi lastnega gradiva je pripravljeno za začetek odbira-nja arhivskega gradiva, ki ima trajno zgodovinsko vrednost.

Dokumentacijska zbirka o zgodovini šolstva. Kustosinja doku-mentacijske zbirke o zgodovini šolstva mag. Marjetka B. Debevec je prevzela dokumentarno gradivo iz zapuščine ljubljanskega pediatra dr. Ivana Logarja. Darovalec g. Žuraj je večino gradiva podaril že v letu 2022. Med gradivom je bilo veliko fotografij, poleg knjig in letnih poročil šol pa tudi drugo dokumentacijsko gradivo: notni zvezek iz leta 1899, Dijaška knjižica za meščanske šole Šmihel pri Novem mestu za šolsko leto 1932/19332, Dijaška knjižica dr. Krekove višje go-spodinjske šole za šolsko leto 1938/39 (tudi v cirilici) idr. Kustosinja je prevzela tudi gradivo učiteljice Ane Gregorač Munih (roj. 1911). Ob knjižnem gradivu so bili v 16 enotah gradiva ročno izdelani urniki za šolska leta 1951/52, 1957/58 in 1958/59, ročno izdelan učni načrt za 1. razred, vaje za pionirje in pionirke – ro-kopis, tipkopis o književnosti, pesnikih in pisateljih, notno gradivo, risbe iz leta 1926 brata Ignaca Gregorača (arhitekt, roj. 1916). Z dokumentacijo o sodobnem šolstvu je bilo v šolskem letu 2022/23 dopolnjeno gradivo OŠ Danile Kumer. V omenjenem gradivu je med drugim tudi mapa z likovnimi izdelki učencev, vezni teksti šolskih prireditev, šolska dokumentacija in urniki, mapa z literarnimi iz-delki učencev, voščila za učiteljico, fotografije in kratki video posnetki. Ga. Khalil je podarila ročno izdelan Belokranjski zbornik četrtošolcev državne gimnazije v Črnomlju 1948/49 in natisnjen zbornik spominov na šolanje na Gimnaziji Črno-melj: Maturanti črnomaljske gimnazije 1962/63. Dokumentacijska zbirka šolstva je bila dopolnjena še z drugimi darovi: literatura o šolstvu na Opčinah pri Tr-stu, gradivo Dijaškega doma Bežigrad Ljubljana, članek Vide Bajt o razvoju šole Cerčno, članek ob obletnici prve mature na Srednji vzgojiteljski šoli, vložen v mapo šole. Evidentirana je bila tudi otroška igrača: punčka iz celuloida (iz okoli 1941). Ga. Zvonka Pretnar iz Tržiča je podarila zapuščino Milice Debeljak, roj. Pretnar (1915–2017), slepe učiteljice glasbe na OŠ v Tržiču ter profesorice klavirja in harmonike na Glasbeni šoli v Tržiču. Skupno število na novo pridobljenega dokumentarnega gradiva o šolstvu v letu 2023 je 70 enot in 1 evidentiran predmet.

Dokumentacija o zgodovini šolstva in izbrani primeri iz gradiva šolske dokumentacije so bili podrobneje predstavljeni udeležencem seminarjev Katis 17. marca in 7. novembra 2023 in študentom zgodovine ob predstavitvi delovanja Slovenskega šolskega muzeja.

Stanje Dokumentacijske zbirke šolstva na Slovenskem. Gradivo Dokumentacijske zbirke šolstva na Slovenskem je shranjeno v arhivskih škatlah na knjižnih regalih knjižničnega depoja v muzejskih matičnih prostorih na Plečnikovem trgu št. 1. Popis vseh map je dostopen na muzejski internetni mreži/serverju na naslovu: SŠM odprto/Dokumentacijska zbirka/mape šol. Vse mape so opremljene z napisi, dopolnjeni in posodobljeni so bili podatki o nazivih šol, krajev in občin. V popisu je vsaka mapa označena z imenom kraja, kjer šola stoji/je stala. Pri krajih, ki so se preimenovali, je zraven pripisano še staro ime, večinoma tudi letnica spremembe. Prav tako so na SŠM odprto dostopni: digitaliziran Register šol, popis Letnih poročil šol in popisi drobnega tiska šol. Vse mape osnovnih šol so digitalizirane, digitalizirana je tudi večina map gimnazij, strokovnih in drugih šol. Digitalizacija map je pomemben dejavnik pri posredovanju muzejskega gradiva uporabnikom.

Evidentiranje in dokumentiranje muzejskih predmetov

Evidentiranje (akcesija) muzejskih predmetov v sistemu Galis. Pri prvem popisu in prevzemu predmetov šolske dediščine in gradiva o zgodovini šolstva so poleg kustosov in bibliotekarke pomagali tudi drugi strokovni delavci muzeja. Opravljenih je bilo 55 popisov, ki so dostopni na muzejski spletni mreži na e-naslovu: SŠM odprto/AKCESIJSKA MAPA/Popis 2023. Zaposlitev kustosa dokumentalista Matica Intiharja leta 2022 je prinesla reden in izboljšan način prevzemanja muzejskih predmetov in gradiva ter prve popise. Njegove glavne naloge so ob skrbi za depoje prav prevzemi muzejskih predmetov in gradiva. V začetku leta 2023 je službeno mesto kustosa nastopil dr. Simon Malmenvall, ki je novembra opravil strokovni izpit in prevzel dodatne naloge na področju muzejske raziskovalne dejavnosti. Kustos Marko Ljubič se je v celoti posvetil delu v muzejski upravi in digitalni preobrazbi muzeja. Načrt vpisa muzejskih predmetov v akcisijsko knjigo v muzejskem sistemu Galis se je za 40 enot na kustosa v letu 2023 prvič občutno povečal. Vsi kustosi so do konca leta izpolnili načrtovano število vpisov. Vpisi muzejskih predmetov v akcisijsko knjigo so bili po vsebini in po materialu zelo raznovrstni, ker so se nanašali na projekte, v katere so bili kustosi vključeni. Pri urejanju tekstilne zbirke je kustosinja mag. M. Balkovec Debevec pomagala Maja Hakl Saje, s katero sta že sodelovali ob razstavi o oblačilni kulturi v šolstvu in skupaj nastopili na 19. mednarodnem simpoziju šolskih muzejev v Berlinu, kjer sta predstavili profesorsko šolsko uniformo.

Tabela: Število muzejskih predmetov, vpisanih v akcisijsko knjigo

Kustos/kustosinja	Načrt 2023	Realizacija 2023	Indeks R23/N23
Anton Arko, višji kustos	70	72	1,02
Mag. M. Balkovec Debevec, muzejska svetnica	70	74	1,06
Matic Intihar, kustos	70	70	1,00
Dr. Simon Malmenvall, kustos	70	70	1,00
Mateja Ribarič, muzejska svetnica	70	72	1,02
Dr. Branko Šuštar, muzejski svetnik	70	76	1,08
Skupaj	420	434	1,03

Inventariziranje muzejskih predmetov. Kustosi so inventarizacijo muzejskih predmetov v muzejski sistem Galis izvajali, glede na druge muzejske naloge čez celo leto. Kustos dr. Simon Malmenvall je najprej v akcisijsko knjigo vpisal 70 muzejskih predmetov iz zbirke starih spričeval in drugih starih tiskov učencev in dijakov iz prve polovice 19. stoletja (Einladungen, Classificationen, Juventusi) in jih nato tudi inventariziral že v prvi polovici leta. Drugi kustosi so naloge akcesije in inventarizacije muzejskih predmetov opravili v počitniškem obdobju sredi leta, nekateri čisto na koncu leta. Večinoma so z inventarizacijo pri izboru muzejskih predmetov sledili predhodnim vpisom v akcesijo. Realizacija je bila za 19 % večja od načrta, glede na vpise v letu 2022, pa je večja za 204 %. Kustos Anton Arko je inventariziral učbenike za matematiko v zbirko učbenikov. Vnesel je 72 osnovnošolskih učbenikov, ki večinoma izhajajo iz obdobja Avstro-Ogrske. Zbirka je v knjižnih predalih čitalnice. Največji delež muzejskih predmetov, ki jih je akcesirala in inventarizirala kustosinja mag. Marjetka Balkovec Debevec, so predmeti iz zbirke risb in šolskih dokumentov ter iz tekstilne zbirke. V zbirki risb je inventarizirala tehnične risbe: risalni blok z izborom 32 risb in zvezke g. Mirka Prelesnika iz Solčave, ki jih je kot dijak Vajenske šole za lesno stroko Ptuj izdelal med letoma 1956 in 1958. Med tekstilnimi izdelki so zanimive vaje v klekljanju in prtički iz čipke, ki jih je muzeju leta 2020 podarila ga. Vida Koporc Sedej. Večjo pozornost zbuja tudi dokumentirana zbirka pohval in diplom za sodelovanje v pevskem zboru in pri šolskih športnih dejavnostih iz obdobja okoli leta 1963, ki jih je muzeju leta 2021 podaril antikvarni zbiralec in muzejski zunanji sodelavec Stanislav Kocjan. Kustos dr. Branko Šuštar je nadaljeval akcesijo in inventarizacijo zbirke šolskih zvezkov in izvedel načrtovano število vnosov v muzejski sistem Galis. Opisu in podatkom k šolskim zvezkom so dodane fotografije naslovnice, glede na zgodovinski pomen, pa po izboru še fotografije nekaterih notranjih strani. Med vpisanimi šolskimi zvezki so primeri učnih vsebin in metod pouka iz staroavstrijskega obdobja pred letom 1918, več šolskih zvezkov je tudi iz obdobja med obema vojnama, kakor so na primer učne priprave učitelja na OŠ Vič iz šolskega leta 1931/32. Iz obdobja med obema vojnama so tudi zvezki z ozemlja

pod italijansko oblastjo. Nekaj zvezkov je iz obdobja med drugo svetovno vojno na Gorenjskem. Med zvezki po 2. svetovni vojni so tudi zapisi o Dijaškem domu Dutovlje (1952) in zapisi učiteljice na OŠ Vrhovci (1958).

Tabela: Število inventariziranih muzejskih predmetov

Kustos/kustosinja	Načrt 2023	Realizacija 2023	Indeks R23/N23
Anton Arko, višji kustos	60	72	1,20
Mag. M. Balkovec Debevec, muzejska svetnica	60	74	1,23
Matic Intihar, kustos	60	74	1,23
Dr. Simon Malmenvall, kustos	60	70	1,16
Mateja Ribarič, muzejska svetnica	60	72	1,20
Dr. Branko Šuštar, muzejski svetnik	60	76	126
Skupaj	360	428	1,19

Muzejska svetnica Mateja Ribarič je v muzejskemu sistemu Galis akcesirala in inventarizirala 72 muzejskih predmetov, od tega 71 razglednic iz Ljubljane in bližnje okolice: Šentjakobski trg, Realka, Mladika, Zavetišče sv. Jožefa, Šentjakobski trg z dekliško ljudsko šolo, Mladinsko zavetišče v Zeleni jami, Spomenik žrtvam svetovne vojne 1914–1918 pri Devici Mariji v Polju, Bleiweisova cesta z mestnim dekliškim licejem, Resljeva ulica, Škofijski zavod sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano, Salezijanski zavod na Rakovniku pri Ljubljani, I. državna gimnazija, Zavetišče s kapelo sv. Vincencija v Zeleni jami, Marijanišče na Poljanski cesti, Zavod uršulink, Kongregacijska kapelica, Lichtenturnov zavod, Zavod Huth-Hans, Mahrova šola idr. in staro ter dragoceno fotografijo, ki je bila posneta ob odprtju novega gimnazijskega poslopja leta 1897 v Kranju. Kustos dokumentalist Matic Intihar, ki se je v letu 2023 zaradi reševanja neugodnih klimatskih razmer za hranjenje muzejskih predmetov v prvi vrsti posvetil delu v muzejskih depojih, je v akcesijsko knjigo muzejskega sistema Galis vpisal 72 muzejskih predmetov, v inventarno knjigo istega sistema pa 74. Vpisani predmeti so šolska učila, šolske torbe in več spričeval ter učnih slik.

Digitalizacija muzejskih predmetov/gradiva. Digitalizacijo muzejskih predmetov in gradiva o zgodovini šolstva in vzgoje je izvedel zunanji sodelavec Marjan Javoršek, ki je digitaliziral skupaj 2995 predmetov in pri tem opravil 3356 skenov. Presežen je bil tako načrt kot tudi realizacija, glede na predhodno leto. Iz stare arhivske zbirke so bili digitalizirani stari šolski patenti in drugi dokumenti o zgodovini šolstva iz druge polovice 18. in začetka 19. stoletja ter kronika delovanja Slovenskega šolskega muzeja. Iz razstavne zbirke so bila digitalizirana stara šolska spričevala, povabila na javne skušnje (Einladungen), razvrstitve učencev

po razredih (Classificationen) in letna poročila (Jahresberichte) glavne vzorčne šole ali normalke v Ljubljani (1779–1868) ter juventusi ljubljanske akademske gimnazije do leta 1848. V fototeki se je nadaljevalo načrtno digitaliziranje starih fotografij iz nekdanje razstavne zbirke fotografij – reinventarizacija in starih razglednic. Zunanji sodelavec Marjan Javoršek je v sklopu projekta digitaliziral 80 starih razglednic in 42 starih fotografij, kustosinja Mateja Ribarič pa še dodatnih 91 starih razglednic in 30 fotografij. Za občasno razstavo Od telovadbe do športa je bilo pri Foto Kurent Ljubljana digitaliziranih 7 črno-belih filmov foto krožka OŠ Črnomelj pod mentorstvom učitelja Jožeta Zabukoška. Kustosinja je na museums.si objavila zbirko starih razglednic: <https://museums.si/sl-si/Domov/Zbirke/Zbirka?id=504962>.

Kustos dokumentalist Matic Intihar je digitaliziral lepopisnico in spisovnico Janeza Dolinarja, šolski zvezek Angele Dolinar in zvezek za domače vaje Marije Malovrh, kustos zbirke učbenikov Anton Arko pa tri redka osnovnošolska berila iz obdobja druge svetovne vojne. Zunanji sodelavec Marjan Javoršek je digitaliziral tudi 32 tehničnih risb iz zbirke risb, ki jih je kustosinja mag. Marjetka Balkovec Debevec v letu 2023 vpisala v akcisijsko in inventarno knjigo muzejskega sistema Galis. Poleg risb so bili digitalizirani tudi zvezki in drugo gradivo g. Mirka Prelesnika iz Solčave, ki jih je kot dijak Vajenske šole za lesno stroko Ptuj izdelal med letoma 1956 in 1958. Digitalizirano muzejsko gradivo in muzejski predmeti so v celoti dosegljivi strokovnim delavcem muzeja na muzejskem serverju na e-naslovu: SŠM odprto in tako dostopni tudi za uporabnike.

Dokumentiranje knjižničnega gradiva

Vpis novih knjižnih enot v Cobiss. Večino vpisov v sistem cobiss je opravila bibliotekarka Polona Koželj pred odhodom na porodniški dopust. Ker je bilo nadomestno službeno mesto bibliotekarke zasedeno šele decembra, načrtovanega števila vpisov novih knjižnih enot ni bilo mogoče več doseči. V sistem Cobiss sta skupaj z bibliotekarko Ano Marini vpisali 234 knjižnih enot monografskih in 237 enot serijskih publikacij iz fonda novoprispelih monografij in serijskih publikacij ter knjižnih darov iz prejšnjih let. Realizacija načrtovanih vpisov novih knjižnih enot v letu 2023 je zato samo 79-odstotna.

Vpis starega fonda v Cobiss. Knjižnično gradivo iz starega fonda je v Cobiss tako kot vrsto zadnjih let vnašala upokojena višja knjižničarka Darja Tavčar. Glede na razpoložljiva finančna sredstva, je enote starega knjižnega fonda vpisovala v enakomernem ritmu in obsegu čez celo leto. Vpisala je 1964 monografskih in 120 serijskih publikacij. Pri svojem delu večkrat naleti na različne izzive, saj je antikvarno gradivo, ki ga je obdelala v letu 2023, tiskano v večji meri tudi v gotici (nemški tiski) in bohoričici (stroslovenski tiski). Nekaj vpisanih knjižnih enot ruske in srbske provenience je tiskanih tudi v cirilici. Obdelava knjižnega gradiva in vpis knjižnih enot v Cobiss iz starega knjižnega fonda poteka v kronološkem

zaporedju za nazaj. Na vpis v sistem Cobiss je na dan 31. decembra 2023 čakalo še 7237 knjižnih enot po starem knjižničnem katalogu.

Konservatorsko-restavratorska dejavnost muzeja

Pregledi muzejskih predmetov. V preventivni skrbi za varovanje in ustrezno hranjenje šolske dediščine so bili pregledani naslednji muzejski predmeti: okrasni okvir, mavčni kip, 11 starih učbenikov iz ognjevarne omare, 14 knjig starejšega izvora iz muzejske pedagoške knjižnice, ena knjiga na stalni razstavi in zlata knjiga iz zbirke zlatih knjig, ki se hranijo v kovinski omari predsobe kustosov št. 14.

Konservatorsko-restavratorski posegi in izdelava replik. Dejansko so bili izvedeni trije konservatorsko-restavratorski posegi, četudi sta bila načrtovana le dva. Konservirana je bila zlata knjiga, inv. št. 413 (Ljudska šola Nova vas na Blokah). Knjiga je bila suho in mokro očiščena plesni. Vsi popisani listi v knjigi so bili očiščeni tudi drugih nečistoč. Konservatorski poseg je bil opravljen na katekizmu Katoliški krščanski nauk za male šole na kmetih na stalni razstavi. Ker se je platnica oddvojila od knjižnega bloka, ju je bilo treba speti z uporabo japonskega papirja. Konservirana in restavrirana so bila tudi vrata muzejske pisarne št. 15, ki so v spomeniku kulturne dediščine državnega pomena in jih pri svojem delu uporabljajo zaposleni muzejski strokovni delavci. S sondiranjem je bilo ugotovljeno, da originalnih barvnih plasti na vratih ni. Polihromacija se je zato odstranila v celoti do lesa. Za lokalnim kitanjem je sledila barvna uskladitev vrat z drugo opremo zgradbe.

Izdelava zaščitnih elementov/maket. Za skrbno varovanje in hranjenje muzejskih predmetov je bilo izdelanih 71 zaščitnih elementov, ki jih predstavljajo predvsem raznovrstne zaščitne škatle. Po meri je bila izdelana zaščitna škatla za trajno hrambo zlate knjige: inv. št. 413. Izdelani so bili trije dvodelni podstavki za razstavljanje knjig na stalni razstavi in 14 zaščitnih ovojev za dragocene knjige, ki se hranijo v ognjevarni omari knjižničnega depoja. Po navodilu konservatorsko-restavratorske službe je bilo izdelanih še 14 muzejskih škatel dimenzij 37 x 27,2 x 5,5 cm in 39 muzejskih škatel dimenzij 37 x 54,4 x 5,5 cm za hrambo dragocenih dokumentov iz papirja.

Hranjenje in varovanje muzejskih predmetov in gradiva v depojih

Depoji v bivši BPT Tržič in na Lesnem Brdu. Zaradi neustreznih klimatskih razmer za hranjenje v BPT Tržič, posebej za bolj občutljivo papirno gradivo, si je muzej od začetka leta prizadeval pridobiti za hranjenje in konservatorsko-restavratorsko dejavnost ustrežnejšo in dostopnejšo lokacijo. 24. oktobra 2023 je

bila sklenjena Pogodba o najemu prostorov za konservatorsko delavnico in priročni depo s podjetjem Transfelix, d. o. o., Lesno Brdo 17, 1360 Vrhnika, za najem 350 m² in načrtovanim širjenjem najemne površine v dveh naslednjih letih. Razmere za hranjenje muzejskega gradiva so zdaj boljše, dostop pa bližji in hitrejši. Decembra je bilo iz Tržiča na Lesno Brdo prepeljeno papirno gradivo v celoti, drugo gradivo in predmeti šolske dediščine ter šolska oprema pa so se s pomočjo zunanjih sodelavcev začeli preurejati. Z zmanjšanjem uporabne površine je bila dogovorjena sprememba najemne pogodbe.

Depoji v matični hiši na Plečnikovem trgu 1 in v kleti Slovanske knjižnice (MKL). Iz matične hiše je bilo spomladi preseljenih v klet Slovanske knjižnice še 8 plastičnih zabojnikov muzejskih predmetov. Dodatni depo v pritličju samostana je bil celo leto v uporabi.

Ukrepi konservatorsko-restavratorske službe. Klima. Stalne meritve temperature in relativne vlažnosti zraka od 19. januarja do 31. decembra 2023 v depoju v Tržiču z dataloggerji Telehum. Kontinuirane meritve v depoju Lesno Brdo od novembra 2023 do 31. decembra 2023. Občasno spremljanje klime v preostalih depojih muzeja z analognimi merilniki v matični stavbi: v knjižničnem depoju, v priročnih depojih muzejskih predmetov ter v depoju v kleti Slovanske knjižnice. Nadzor škodljivcev. V depoju v Tržiču detekcija škodljivcev (tekstilnih moljev in lesnih insektov) z izvedenimi ukrepi za preprečevanje njihovega delovanja. **Elektrika.** Pomoč pri vzpostavljanju električne napeljave v depoju v Tržiču. Pregledi predmetov. Pregled depoja in predmetov po večjih padavinah (julij, avgust) in med selitvami predmetov v depo na Lesno Brdo. **Dokumentacija in administracija.** Predlog ureditve depoja v Tržiču. Zavzeto prizadevanje pri iskanju prostorov za hrambo občutljivega papirnega gradiva (novi depo na Lesnem Brdu) s spremljanjem klime v prostoru pred sklenitvijo najemne pogodbe in pripravo izhodišč za vzpostavitev konservatorske delavnice na Lesnem Brdu. **Varovanje dediščine na stalni razstavi Šola je zakon.** Nadzor nad škodljivci in nastavljanje pasti za molje, priprava za montažo in nabavo gasilnih aparatov (CO₂ ter prah) ter za ampule Bonped, umerjanje mehanskih merilcev vlage in temperature (na nitko).

Izobraževanja. Konservatorica in restavratorica Petra Juvan se je do novembra 2023 strokovno izpopolnjevala in izobraževala v konservatorskem oddelku NUK-a na področju pisne in grafične dediščine. Izobraževanje je potekalo v projektu sodelovanja SŠM z NUK-om pod mentorstvom mag. Marjetke Balkovec Debevec (SŠM) in višje konservatorke Mete Kojc (NUK). Pregledala in obdelala je 89 likovnih del sester učiteljic Očakar iz tekstilne zbirke SŠM. Izvedla je suho čiščenje, lokalno ravnanje nosilca s toploto, paro in obteževanjem za popravilo raztrganin in lokalno utrjevanje ter dopolnjevanje nosilca. V okviru izpopolnjevanja se je seznanila z izdelavo pergamenta ter se udeležila delavnice izdelave zaščitnih ovojev za knjige in predavanja o zaščiti gradiva na papirju v

Moderni galeriji. Udeležila se je tudi brezplačnih spletnih izobraževanj. S konservatorsko-restavratorskim tehnikom Francijem Kadivcem sta se udeležila letnega strokovnega srečanja konservatorjev-restavratorjev v Brežicah (23. maja 2023).

Muzejski tiski

Muzej je v letu 2023 izdal načrtovane vsakoletne publikacije (revijo Šolska kronika, brošuro Pedagoški programi Slovenskega šolskega muzeja v šolskem letu 2023/2024 in muzejski koledar za leto 2024) in zloženko ob postavitvi občasne razstave Od telovadbe do športa. Poleg omenjenih publikacij so ob stalni razstavi Šola je zakon izšli tudi zloženka – pismo v slovenskem in angleškem jeziku, promocijski šolski zvezki ter blokec za pisanje beležk. Ob natisnjenih publikacijah so muzejski sodelavci v sodelovanju z zunanjimi oblikovalci za natis pripravili tudi druge publikacije, ki bodo predvidoma izšle naslednje leto.

Publikacije Slovenskega šolskega muzeja 2023

1. Slovenski šolski muzej, Šola je zakon, slo. zloženka – pismo št. 154
2. Slovenski šolski muzej, School Rules, ang. zloženka – pismo št. 155
3. Pedagoški programi v šolskem letu 2023/2024, brošura št. 156
4. Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje, št. 1–2/2023, 32/LVI, str. 1–248.
5. Šolska kronika – revija za zgodovino šolstva in vzgoje, št. 3/2023, 32/LVI, str. 249–412.
6. Koledar 2024, Učiteljske podobe, koledar št. 158
7. Od telovadbe do športa, Šolska telovadba na Slovenskem skozi čas. Mateja Ribarič, Slovenski šolski muzej, razstavni katalog – zloženka 159, Ljubljana, novembra 2023.
8. Promocijski šolski zvezki: Sovica Zofi, Marija Terezija in Vitez ter blokec za priročno zapisovanje beležk: Sovica Zofi – Šola je zakon!

Šolska kronika je izšla v dveh zvezkih in treh rednih številkah. Prva (dvojna) številka prinaša 6 znanstvenih prispevkov, ki se dotikajo različnih tem šolske preteklosti, med njimi kar polovica na temo šolstva iz časa Avstrijskega cesarstva, visokega šolstva v prvi polovici 20. stoletja, učnih načrtov in zdravstvenega šolstva. Revija vsebuje tudi spominski članek, ki predstavlja dodaten vir za raziskovanje šolske preteklosti, 5 jubilejnih zapisov znanih šolnikov, 3 nekrologe, poročilo o delu muzeja v preteklem letu in 4 zapise v rubriki poročila in ocene. Drugi zvezek je tematsko obarvan in se navezuje na pretekli muzejski razstavi *V tem domu luč prosvete sije!* ob 100. obletnici prve šole za slepe in slabovidne in *Šola je prvo, kar potrebujejo!*, ki predstavlja kratek pregled zgodovine izobraževanja gluhih na Slovenskem. Ta zvezek prinaša tudi poročilo o razstavi *Šola je prvo, kar potrebujejo!* in 10 znanstvenih prispevkov, od tega 7 v povezavi z iz-

obraževanjem gluhih in naglušnih ter 3 na temo šolstva slepih in slabovidnih. Anton Arko in Simon Malmenwall sta pripravila predloge za postopno uvajanje izboljšav za vključitev revije v ugledno mednarodno bibliografsko bazo Scopus in druge sorodne baze. Uveden je bil prenovljen in dvojezičen (slovensko-angleški) recenzentski obrazec, dopolnjena so bila tudi dvojezična navodila avtorjem, uredniški odbor pa se je razširil z dvema novima članoma iz tujine (Poljska in Srbija). Uvedeno je bilo objavlanje revije kot celote in vseh posameznih prispevkov v odprtem dostopu na spletni strani SŠM za številke od leta 2021 naprej. Seja uredniškega odbora revije je bila 12. aprila 2023. Člani uredniškega odbora (enajst notranjih in devet zunanjih) so recenzirali prispevke in opravili korekture besedil pred tiskom. Administrativna in računovodska dela za revijo so opravili organizator kulturnih programov Mateja Pušnik, poslovna sekretarka Ksenija Guzej in področni podsekretar Marko Ljubič. Besedila je lektorirala Marjetka Žebovec. Prevod v angleški jezik je opravila prevajalka Alenka Ropret, lektorski pregled angleških besedila pa Paul Steed. Za oblikovanje je poskrbelo podjetje Matjaž Kavar, Raora, d. o. o., ter za tisk ABO grafika, d. o. o.

Koledar SŠM 2024. Za vsebinsko zasnovo in uredništvo koledarja sta poskrbeli muzejski sodelavki Mateja Pušnik in Klara Keršič. Za slikovni del koledarja so bili fotografirani animatorji starih učnih ur. Fotografije je posnela in oblikovala zunanja sodelavka Urška Boljkovac. Zunanja sodelavca oblikovalec Matjaž Kavar in Marjan Javoršek sta postavila koledarski del. Koledar je v nakladi 1200 izvodov natisnila Tiskarna knjigoveznica Radovljica. Rdeča nit slikovnega gradiva so muzejske gospodične učiteljice in gospodje učenci iz preteklosti, postavljeni v hudomušno sodobno okolje. Fotografije so pospremljene s citati iz starih pedagoških tiskov.

Pedagoški programi Slovenskega šolskega muzeja v šolskem letu 2023/2024. Brošuro Pedagoški programi Slovenskega šolskega muzeja v šolskem letu 2023/2024 je uredila Mateja Pušnik (zbiranje fotografskega gradiva in urejanje besedil), oblikovala pa Irena Gubanc ob pomoči Teje Jalovec. Dodane so bile nove fotografije in osvežena besedila s poudarkom na promociji stalne razstave Šola je zakon! in občasne razstave Zbiramo, raziskujemo, obujemo. Športna dediščina in Muzej športa. Besedila sta lektorirali Marjeta Žebovec in Martina Oberman Žnidarčič, brošuro je natisnila Tiskarna in knjigoveznica Radovljica. Brošura je bila natisnjena v 300 izvodih, nedvomno večji krog uporabnikov in obiskovalcev Slovenskega šolskega muzeja pa je dosegla v elektronski verziji s pošiljanjem po e-pošti, z objavami v elektronskih medijih in s povezavami na svetovni splet za hiter dostop do dodatnih vsebin. V brošuri je predstavljenih 14 starih učnih ur, ki jih muzej iz različnih obdobij šolske zgodovine po takratnih učnih metodah in vsebinah ponuja (šolskim) skupinam obiskovalcev. Učitelji v brošuri najdejo tudi povabilo na seminarje, ki jih je Slovenski šolski muzej zadnji dve leti začel izvajati v okviru projektov Katis na Ministrstvu za vzgojo in izobraževanje. Muzej je v letu 2023 izpeljal dva seminarja: Šola, muzej in izkustveno učenje in Kako pisati šolsko kroniko?

Skupni projekti s šolami zunaj muzeja

Pedagoški projekti.

1. Stare učne ure Lepopisa. Organizacijo izvedbe starih učnih ur za osnovne šole iz zasavske regije v muzejski zbirki Hrastnik je vodila organizatorica in koordinatorka kulturnih programov Mateja Pušnik. Učne ure so izvajale zunanje sodelavke Lara Oštrbenk, Nika Katrašnik ter Lea Klinar in zaposleni v muzeju Maja Hakl Saje ter Klara Keršič. Projekt že več let poteka v sodelovanju z Zasavskim muzejem Trbovlje. V letu 2023 je bilo izvedenih *13 učnih ur* za šolske skupine iz naslednjih šestih osnovnih šol: OŠ Ivana Skvarče Zagorje, OŠ P. Trubarja Laško, OŠ narodnega heroja Rajka Hrastnik, OŠ Ivana Cankarja Trbovlje, OŠ Tončke Čec Trbovlje in OŠ Trbovlje. Skupaj je pouk po starih vzgojnih metodah in učnih vsebinah doživelo 330 učencev.

2. Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije. Raziskovalna tema v šol. letu 2022/23 je bila Šport skozi čas (seminar in zbornik v oktobru 2022, dostopno tudi na spletni strani ZPMS). V maju je potekalo pregledovanje in ocenjevanje nalog, ki so ga iz SŠM in MŠ opravljali: Mateja Ribarič, dr. Branko Šuštar, Maja Hakl Saje in mag. Marjetka Balkovec Debevec. Kot predsednica Komisije je M. Balkovec Debevec skupaj z Iris Furlan, strokovno sodelavko ZPMS, aktivno sodelovala pri organizaciji in izvedbi 54. državnega zaključnega srečanja mladih raziskovalcev zgodovine, ki je bilo 30. maja 2023 v Športnem centru Stožice v Ljubljani in se ga je udeležilo 130 učencev in njihovih mentorjev iz vse Slovenije. Med drugim je M. B. Debevec predhodno pripravila smernice za pogovor z mentorji, vodila srečanje z mentorji ter aktivno sodelovala pri podelitvi priznanj mladim raziskovalcem. Na slovesnosti je bilo podeljeno tudi častno priznanje dr. Branku Šuštarju za 35 let dela v Komisiji za delo zgodovinskih krožkov in vodenje komisije med letoma 1991 in 1993. Fotografije in video posnetek srečanja so dostopni na

<https://www.zpms.si/programi/mladi-raziskovalci-zgodovine/>

Nova raziskovalna tema za šolsko leto 2023/2024 je: Kultura je izraz najboljšega v družbi – Kulturna ustvarjalnost v mojem kraju. Za mentorje zgodovinskih krožkov je bil v viteški dvorani Muzeja novejše in sodobne zgodovine 25. oktobra 2023 organiziran 55. seminar. V soorganizaciji z ZPMS je predsednica komisije Marjetka Balkovec Debevec sodelovala pri pripravi, izvedbi in moderiranju seminarja, na katerem je imela tudi uvodni referat. Aktivno je s prispevkom Od majskih izletov do kulturnih dnevov in šolskih ekskurzij sodeloval tudi dr. Branko Šuštar. Na seminarju je sodelovalo skupno osem predavateljev, vsi prispevki so bili objavljeni v zborniku. Zbornik, fotografije in video posnetek so dostopni na povezavi:

<https://www.zpms.si/programi/mladi-raziskovalci-zgodovine/>

3. Izobraževanje Učilnica v naravi – Katis. Program usposabljanja Učilnica v naravi je v letu 2023 (šolskih letih 2022/23 in 2023/24) prijavil Zavod Petida, ki je bil izbran in uvrščen v katalog programov na MVI. Program je namenjen nadaljnjemu izobraževanju in strokovnemu usposabljanju učiteljev osnovnih

šol. Poleg drugih predavateljev (dr. Tomaž Simetinger, Darja Štirn in Simona Čudovan) je v programu sodelovala kustosinja SŠM Mateja Ribarič. Predstavila je zgodovino šolskih vrtov, vodila pogovor o šolskih vrtovih danes in jutri, predstavila novo stalno razstavo *Šola je zakon* in pedagoške programe SŠM. Organizirala je štiri srečanja v Slovenskem šolskem muzeju. Udeležilo se jih je po 21 in 22 učiteljev iz vseh delov Slovenije. Pri organizaciji so pomagali sodelavci muzeja.

4. Šole/vrtci in muzeji/galerije, VI. strokovno-znanstvena konferenca, Rogaška Slatina, 20. do 22. aprila 2023, organizator zavod EDUCA izobraževanje iz Nove Gorice s soorganizatorji. V okviru teme konference Sodobni izzivi teorije in prakse muzejske pedagogike so na njej z aktivno udeležbo sodelovale tri zaposlene v Slovenskem šolskem muzeju z naslednjimi referati: Klara Marija Keršič, Otrokom zgodovino v roke: priprava muzejskih vodičev za pedagoško delo, Polona Koželj, Knjižnica Slovenskega Šolskega muzeja kot priložnost za razvijanje raziskovalnih veščin in Mateja Pušnik, Klik, klik, oživimo lik – obogatena resničnost v Slovenskem šolskem muzeju. Tako kot na drugih konferencah je bila tudi tu dobra priložnost za navezovanje stikov predvsem z drugimi slovenskimi muzeji pa tudi s šolami in muzeji iz tujine.

5. Izkustveno učenje pri spoznavanju zgodovinskih vsebin v prvi in drugi triadi OŠ. Slovenski šolski muzej je v šolskem letu 2022/23 drugič zapored pripravil seminar za učitelje, ki z učenci obiskujejo muzejske pedagoške programe. Program seminarja je bil uvrščen v Katalog programov nadaljnega izobraževanja in usposabljanja učiteljev (KATIS) za šolsko leto 2022/23 pri Ministrstvu za vzgojo in izobraževanje. Seminar je pripravila in vodila Klara Keršič, aktivno pa so z referati sodelovali kustosi in strokovni delavci muzeja: Mateja Ribarič, Mateja Pušnik, Klara Keršič, mag. Marjetka Balkovec Debevec, Polona Koželj. Uvodni nagovor je imel direktor mag. Stane Okoliš, izvedbo učne ure Anton Arko, vodič po razstavi pa je bil Gregor Gartner. Prijavljenih je bilo 14 udeležencev, zaradi bolezni in drugih razlogov pa se jih je seminarja na koncu udeležilo osem. Prišli iz različnih koncev Slovenije, raznovrstni so bili tudi po starosti, spolu, letih zaposlitve in stopnji, na kateri poučujejo. Seminar je potekal 16. in 17. marca 2023 v prostorih Slovenskega šolskega muzeja. Kot predavatelj in vodje delavnic so nastopili še trije zunanji sodelavci. Tema seminarja je bilo sodelovanje šole in muzeja pri spoznavanju preteklosti na podlagi izkustvenega učenja, ki spodbuja drugačno razumevanje odnosov med šolo, učencem in družbenim okoljem.

6. Kako pisati šolsko kroniko danes. Po prvem uspešnem nastopu na razpisu v programih Katis je Slovenski šolski muzej že v tretjem šolskem letu pripravil nov program za nadaljnje izobraževanje in usposabljanje učiteljev Kako pisati šolsko kroniko danes. Z novim programom muzej posreduje potrebno védenje, znanje in zgodovinsko ozadje ravnateljem, njihovim pomočnikom in učiteljem ter drugim zaposlenim, ki so na vzgojno izobraževalnih ustanovah odgovorni za pisanje šolske kronike. Enodnevni seminar je pripravila, prijavila in vodila strokovna sodelavka v službi za projekte Klara Keršič. Poleg treh predavateljev iz muzeja (mag. Marjetka Balkovec Debevec, Matic Intihar in mag. Stane

Okoliš) sta sodelovala še prof. dr. Matej Hriberšek s FF UL in mag. Hana Habjan iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Seminar, ki je bil izpeljan 10. oktobra 2023, se je zaradi velikega zanimanja 7. novembra 2023 izvedel še enkrat. Vseh udeležencev skupaj je bilo 27 iz 9 slovenskih regij.

Publicistični projekti.

1. Kultura je izraz najboljšega v družbi : kulturna ustvarjalnost v mojem kraju – zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov. Ljubljana : Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2023, 83 str. ilustr. Urednica zbornika mag. Marjetka Balkovec Debevec je bila tudi avtorica uvodnega prispevka Kultura je izraz najboljšega v družbi, str. 7–11. Dr. Branko Šuštar je v zborniku objavil prispevek Ven iz šole! Od majskih izletov do kulturnih dnevo in šolskih ekskurzij, str. 31–40. Zbornik je dostopen tudi na povezavi: <https://www.zpms.si/programi/mladi-raziskovalci-zgodovine/>

Razstavni projekti.

1. **Učna ura in delavnica v antični Emoni.** Izposoja muzejskih predmetov za izvedbo antične učne ure in delavnice na Gimnaziji Škofja Loka. Predmete je 19. februarja 2023 prevzel Gašper Kvartič, nekdanji zunanji sodelavec Slovenskega šolskega muzeja, zdaj pa profesor latinskega jezika na omenjeni gimnaziji. Za izvedbo pedagoško-razstavnega projekta je muzej gimnaziji izposodil marmornat kamen za klesanje, dleto, kladivo, pergament in gosje pero.

2. **Razstavno-pedagoški projekt na OŠ Dravlje.** Slovenski šolski muzej je 23. marca 2023 za šolske dejavnosti na OŠ Dravlje iz zbirke šolskih oblačil izposodil 15 dekljskih predpasnikov in 10 deških telovnikov. Ta šolska oblačila so sestavni del predmetov, ki so v muzeju namenjeni udeležencem starih učnih ur Lepopisa, najbolj obiskane in popularne učne ure med muzejskimi obiskovalci. Predmete je za izposajo pripravila koordinatorka in organizatorka kulturnih programov Mateja Pušnik, prevzela pa učiteljica na OŠ Dravlje Vesna Farkaš.

Skupni projekti z drugimi organizacijami zunaj muzeja

Pedagoški projekti.

1. **Podelitev Valvasorjevih odličij za leto 2022.** Osrednja slovesnost Slovenskega muzejskega društva ob Mednarodnem muzejskem dnevu je bila v Narodni galeriji v Ljubljani 18. maja 2023. Mag. Marjetka Balkovec Debevec je kot predsednica Komisije za Valvasorjeve nagrade in priznanja aktivno sodelovala pri celotnem delu Komisije ter pri organizaciji, scenariju in izvedbi prireditve ob slovesni podelitvi Valvasorjevih odličij, ki so najpomembnejše nagrade na področju muzealstva. V nagovoru je obudila tudi spomin na predano muzejsko delo pokojne sodelavke Tatjane Hojan iz SŠM. Pri izvedbi te osrednje prireditve SMD so aktivno sodelovali tudi drugi sodelavci Slovenskega šolskega muzeja: Klara

Keršič in vodička Nadja Padar, z objavami na Facebooku Slovenski šolski muzej pa tudi Andreja Potočnik. Prireditev je bila odmevna tudi v medijih. <https://www.siz1.com/Svet/ivana-leskovec/>

2. Konferenca Intellectual History and Culture Wars in Central and Eastern Europe in the Light of Modern Theories of Religion. Na mednarodni konferenci o slovenski intelektualni zgodovini, ki je potekala v Celju med 3. in 4. februarjem 2023 v organizaciji Teološke fakultete Univerze v Ljubljani, je dr. Simon Malmenvall predstavil referat Russian threat : critical approach to eastern orthodoxy and bolshevism in the works of Franc Grivec.

3. Začetki šolskega pouka na Blokah. Predavanje o starejši šolski preteklosti na bloški planoti je bilo 13. aprila 2023 v Knjižnici Jožeta Udoviča Cerknica : v enoti Ivana Čampa v Novi vasi na Blokah. Direktor Slovenskega šolskega muzeja mag. Stane Okoliš je na podlagi starih dokumentov zbranemu občinstvu predstavil prizadevanja šolskih oblasti, kako ob uvedbi centralno vodenega osnovnošolskega sistema zagotoviti minimalne pogoje za delovanje posameznih šol.

4. Ravnikarjevi prevodi in priredbe knjig za šolsko in katehetsko rabo. Na simpoziju o tržaškem škofu Matevžu Ravnikarju (1776–1847), ki je 18. aprila 2023 potekal v organizaciji Teološke fakultete Univerze v Ljubljani v prostorih fakultete v Ljubljani (1. del), je direktor muzeja mag. Stane Okoliš predstavil Ravnikarjevo prevajalsko delo v prvi polovici 19. stoletja. Za razvoj slovenskih učbenikov ni bil pomemben samo jezik, ampak tudi prizadevanje, ali bodo prevedeni učbeniki za šole na Slovenskem v nemško-slovenski ali v samo slovenski izdaji.

5. 14. Grošljev simpozij Pignora amoris: Otroci in otroštvo v antiki. Simpozij je pripravilo Društvo za antične in humanistične študije. Potekal je med 5. in 8. junijem 2023 v prostorih Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Na simpoziju je višji kustos Anton Arko v programu PowerPoint predstavil prispevek Šolarji v antični Emoni.

6. Hude ure – šolstvo na slovenskem poselitvenem ozemlju pred in med drugo svetovno vojno. RTV SLO: 3. program RS – Program Ars, Ars humana, 20. novembra 2023. Radijska oddaja o položaju slovenskega šolstva po prvi svetovni vojni, ki ga je na Primorskem usodno zaznamovala Gentilejeva reforma, je nastala v sodelovanju treh slovenskih radijskih postaj: v Ljubljani, Celovcu in v Trstu. Pogovor, ki ga je iz Trsta vodi Pavel Volk, so sooblikovali arhivistka v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici Milena Černe, zgodovinar Teodor Domej in direktor Slovenskega šolskega muzeja Stane Okoliš.

<https://ars.rtvlo.si/podcast/ars-humana/15104106/175001810>

7. Simpozij ob 170. obletnici rojstva botanika Alfonza Paulina. Simpozij je 14. septembra 2023 potekal v Mestnem muzeju Krško. Med povabljenimi predavatelji je kustosinja Mateja Ribarič, ki je z občasno razstavo Učilnica v naravi; šolski vrt, včeraj, danes v muzeju v Krškem že gostovala, je predstavila Učilnica v naravi; šolski vrtovi v preteklosti s ppt-predstavitvijo.

8. Cvirnov dan : spominsko znanstveno in strokovno srečanje ob deseti obletnici smrti prof. dr. Janeza Cvirna. Kustos dr. Branko Šuštar je na srečanju, ki je bilo 14. septembra 2023 v Ljubljani, predstavil prispevek Ljubljana

kot priložnost za zdravnika in fotografa v c.-kr. časih. Dr. Franz Illner in njegovi. Besedilo in nastop je dostopno na povezavi:

<https://www.sistory.si/SISTORY:ID:57299>; <https://www.youtube.com/watch?v=NNHTJ9jXTdo>

9. Simpozij Fran Saleški Finžgar, 1871–1962. Muzejski svetnik dr. Branko Šuštar je na simpoziju predstavil prispevek Finžgarjeva skrb za študente – prizadevanja za Jegličev akademski dom 1936–1949. Program simpozija, ki je bil 7. in 8. novembra 2023 v Ljubljani in Žirovnici, ter povzetki referatov so dostopni na:

<https://visitzirovnica.si/wp-content/uploads/2023/10/SAZU>

10. Old Age and Ageing. Historiographic and Socio-Cultural Perspectives. Na konferenci je dr. Branko Šuštar predstavil prispevek: *Attitudes Towards Old Age at School and among Teachers in the Second Half of the 19th Century. Book of Abstracts*, Koper: Humanistic Centre of ZRS, 15.–16. 11. 2023, p. 31. Dostopno na:

https://www.zrs-kp.si/wp-content/uploads/2023/03/Book-of-abstracts_OLD-AGE.pdf

11. Vrednotenje prispevka Cerkve h kulturnemu razvoju Slovencev. Pogovor dr. Branka Šuštarja o cerkvenem šolstvu v zgodovini izobraževanja z Natašo Ličen za Radiu Ognjišče 21. marca 2023.

https://avdio.ognjisce.si/posnetki/zakladi_nase_dediscine/2023/zakladi_2023_03_21.mp3

12. Jesenske počitnice. Predstavitev vsebin, povezanih s počitnicami, na novi stalni razstavi v Slovenskem šolskem muzeju. Novinarka Kaja Šoštarec, Slovenska tiskovna agencija, se pogovarja z intervjuvanci: Marjetka Balkovec Debevec, Slovenski šolski muzej, Barbara Sosič, Slovenski etnografski muzej, in Sandi Vrabec, MVI. Dostopno na STA video vsebine: <https://youtu.be/azQCz-CuUisg>

13. Projekt Vzemi si čas za nas (Moj poklic). Predstavitev poklica kustosa na novi stalni razstavi. Marjetka Balkovec Debevec v pogovoru z dr. Leo Kužnik in Katarino Čehovin. Slovenski šolski muzej in nova stalna razstava. Razstava BIC, 5. aprila 2023 na Špici ob Ljubljani. Dostopno na Facebook-profilu SŠM in Instagramu BIC.

https://www.instagram.com/p/CqFkouOlbpk/?utm_source=ig_web

14. Pot do dialoga med kristjani. Radijski pogovor z dr. Simonom Malmenvallom, ki je na vprašanja novinarja Matjaža Vidmarja na programu ARS v oddaji Sedmi dan predstavil pomen zgodnjega protestantizma in njegovega vpliva na izobraževanje. Spletni vir (1 zvočna datoteka (21 min, 12 sek). <https://365.rtv slo.si/arhiv/sedmi-dan/174996829>

15. Opismenjevanje po 1945. Radijska oddaja na Radiu študent o zgodovini opismenjevanja v povojni Jugoslaviji. Velike kampanje opismenjevanja v obdobju 1947–1952. Novinarka Urška Janžič v intervjuju s kustosinjo Matejo Ribarič 22. maja 2023. Radijska oddaja o šolskem radiu dne 30. novembra 2023, intervju novinark Karin Abramič s kustosinjo Matejo Ribarič, avtorico občasne razstave Šolski radio v Slovenskem šolskem muzeju leta 2010.

16. Mentorstvo in strokovni izpiti. Starejši, izkušeni in strokovno bolj podkovani kustosi Slovenskega šolskega muzeja so v letu 2023 opravljali več mentorstev na novo zaposlenim mlajšim kolegom iz drugih muzejev, v muzeju športa in v matičnem muzeju med njihovim strokovnim usposabljanjem in izobraževanjem za strokovni izpiti. Višji kustos Anton Arko in muzejski svetovalec Marko Ljubič sta bila somentorja kandidatu za strokovni izpit na delovnem mestu kustos dokumentalist Maticu Intiharju, muzejska svetnica mag. Marjetka Balkovec Debevec je bila mentorica Petri Juvan iz muzeja športa za strokovni naziv restavratorica in Sebastianu Koreniču-Tratniku iz Muzeja slovenske osamosvojitve za strokovni naziv kustos. Direktor muzeja mag. Stane Okoliš je bil mentor dr. Simonu Malmenvallu pri pripravi za strokovni izpit za pridobitev naziva kustos. Vsi kandidati so strokovni izpit uspešno opravili, deli strokovnih nalog pa bodo predvidoma tudi objavljeni.

17. Strokovna izobraževanja v organizaciji Slovenskega šolskega muzeja. Poleg strokovnih izobraževanj, ki so se jih strokovni delavci udeleževali v sklopu področnih strokovnih združenj in društev, je muzej pripravil posebna strokovno izobraževalna srečanja v matični hiši na Plečnikovem trgu št. 1, ki so bila namenjena najširšemu krogu zaposlenih tako v Slovenskem šolskem muzeju kot tudi v dislocirani organizacijski enoti muzej športa. Predstavniki podjetja Semantika, d. o. o., ki vzdržujejo in razvijajo muzejski sistem Galis, so za zaposlene maja 2023 v muzeju predstavili novosti sistema za dokumentiranje muzejskih predmetov, junija pa je bilo v muzeju srečanje tudi za zainteresirano strokovno javnost iz drugih muzejev. Muzejska svetovalka Barbara Sosič, kustosinja kmečke zbirke v Slovenskem etnografskem muzeju in urednica prevoda priročnika za dokumentacijo muzejskih predmetov, je 17. maja 2023 predstavila temeljne pojme in naloge, ki jih ima kustos pri delu z muzejskimi predmeti. Dr. Marko Štepec, kustos v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije, je 1. junija 2023 predstavil poslanstvo in delo kustosa, kot ga doživlja in živi z dediščino prve svetovne vojne. Mag. Tita Porenta pa je predstavitev svojega strokovnega dela v muzeju 22. junija 2023 usmerila k nalogam in izzivom dela kustosa dokumentalista. V sklopu izobraževanj v osnovni nalogi Vključujoči muzej za ranljive skupine je muzej za zaposlene pripravil predavanja strokovnjakov s področja naglušnosti in slabovidnosti, kako ravnati in se obnašati z ranljivimi skupinami v muzeju. V muzejski knjižnici je bil 17. aprila 2023 predvajan film Izbrisati narod, po njem pa pogovor s poljskim veleposlanikom. Za vse zaposlene je bil 14. aprila 2023 organiziran tudi obisk stare knjižnice v frančiškanskem samostanu v Ljubljani. Po platformi Zoom je potekalo več izobraževanj; večji pomen nosi *Varstvo dokumentarnega in arhivskega gradiva v digitalni obliki*, ki je v več terminih potekalo v organizaciji Arhiva Republike Slovenije.

Publicistični projekti.

1. Valvasorjeva odličja za leto 2022. Knjižico sta uredila mag. Marjetka Balkovec Debevec in mag. Miha Mlinar, Ljubljana : Slovensko muzejsko društvo, 2022. Uvodno besedilo ob 52. podelitvi Valvasorjevih odličij za leto 2022 je napi-

sala predsednica Komisije za Valvasorjeve nagrade mag. Marjetka B. Debevec, str. 4–7. Predstavitev knjižice je bila na novinarski konferenci v Narodni galeriji 18. maja 2023. Urednika sta prispevek Ob podelitvi Valvasorjevih odličij za leto 2022 objavila v reviji slovenskih muzejev Argo, 2023, št. 1, str. 106–110, ilustr.

2. Mož vrhunskega znanja in vestnosti: Franc Ksaver Lukman (1880–1958) in začetki slovenske patrologije na ozadju razvoja visokega šolstva. Prispevek dr. Simona Malmenvalla o utemeljitelju slovenske patrologije in rektorju Univerze v Ljubljani, ki je bil objavljen v: Slovenski čas : časnik za družbo in kulturo, št. 158, junija 2023, str. 10–11.

3. Izzivi slovenskega zgodovinopisja v 21. stoletju. Jubilejno 40. zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije v Novi Gorici 19. in 20. aprila 2023. Kustos dr. Branko Šuštar je pri vsebinskem sklopu Fotografska in avdiovizualna dediščina predstavil prispevek Od fotografij do zgodb z gradivom in digitaliziranimi viri: pogledi na učiteljstvo od konca 19. do začetka 20. stoletja. Zbornik izvlečkov <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/155577347>

4. Ob jubileju Slovenskega šolskega muzeja. Prvi vseslovenski muzej. Objavljeni intervju. Slovenski čas, št. 160, 3. avgusta 2023, str. 4–5 (mesečna priloga Družine, št. 31/2023). Direktor Slovenskega šolskega muzeja je ob 125-letnici ustanovitve predhodnika današnjega šolskega muzeja predstavil razvojno pot in naloge muzeja skozi njegovo zgodovino ter odgovoril na vprašanja o pomenu dogodkov iz šolske preteklosti za slovensko nacionalno identiteto.

5. Šola je zakon!: Slovenski šolski muzej letos praznuje 125. obletnico ustanovitve. Prispevek je bil objavljen v glasilu Vzajemnost, ki je glasilo ZPIZ in ZDUS, v letniku 49, aprila 2023, str. 72. Prispevek je na povabilo uredništva pripravila mag. Marjetka Balkovec Debevec.

6. Kolumni ob prvem šolskem dnevu. Objavljeni v glasilu Ljubljana, glasilu Mestne občine Ljubljana. Na povabilo uredništva sta kolumni ob prvem šolskem dnevu napisali sodelavki Slovenskega šolskega muzeja mag. Marjetka Balkovec Debevec, Prelomen življenjski korak, in bibliotekarka Polona Koželj, Čas je. Ljubljana, letnik 29, september 2023, str. 18–19. Dostopno tudi na spletu: <https://Ljubljana-september-2023-lr-spread.pdf>

7. Knjižnica Slovenskega šolskega muzeja kot priložnost za razvijanje raziskovalnih veščin. Prispevek bibliotekarke specialne knjižnice SŠM Polone Koželj na VI. strokovno-znanstveni mednarodni konferenci Šole/vrtci in muzeji/galerije v Rogaški Slatini 2023 je bil objavljen v e-zborniku konference Sodobni izzivi teorije in prakse muzejske pedagogike, str. 181–185.

8. Tatjana Hojan (1938–2022). Spominski članek o dolgoletni sodelavki SŠM je objavil dr. Branko Šuštar v Kroniki – reviji za slovensko krajevno zgodovino. Kronika, št. 2, 2023, str. 427–429. <https://kronika.zzds.si/kronika/issue/view/358/306>

9. Osnovnošolska berila na Primorskem v času fašizma. Kustos Anton Arko je objavil znanstveni prispevek o osnovnošolskih berilih v reviji Retrospektive: Znanstvena revija za zgodovinopisje in sorodna področja, letnik VI, številka 1, na straneh 115–134.

10. Ruska revolucija in slovensko narodno vprašanje: katoliški (akademski) pogled iz prve polovice 20. stoletja. Znanstveni prispevek je pripravil dr. Simon Malmenvall. Objavljen je bil v Bogoslovnem vestniku 2023, letnik 83, št. 4, str. 957–972.

11. Pravoslavje, slovanstvo, slovenstvo: Franc Grivec (1878–1963) in refleksija ruske in slovenske zgodovine v luči družbene angažiranosti visokega šolstva. Znanstveni prispevek dr. Simon Malmenvalla, ki je objavljen v Slovenskem času, septembra 2023, št. 161, str. 10–11.

Razstavni projekti

1. Muzeji, trajnostni razvoj in dobro počutje. Skupinska razstava 12 slovenskih državnih muzejev na Muzejski ploščadi na Masarykovi cesti v Ljubljani. Razstava je bila odprta na mednarodni muzejski dan 18. maja 2023 in je bila na večjih panojih čez poletje postavljena pred vhodom v SEM. SŠM se je predstavil s fotografijo otrok pri šolski telovadbi iz OŠ Tone Tomšič, ki jo je izbrala kustosinja Mateja Ribarič, ki je v besedilu opozorila, da je uvedba telovadbe v OŠ 1869 vzbudila polemike, ki pa so polegale, ker so otroci raje hodili v šolo prav zaradi telovadbe.

2. Šolstvo v okraju Kančevci. Razstava Pomurskega muzeja Murska Sobota v prenovljeni nekdanji šoli v Kančevcih. Slovenski šolski muzej je za razstavo, ki je bila v Kančevcih odprta 26. marca 2023, pripravil več muzejskih predmetov za postavitev učilnice. Na koncu sta bila za razstavo izposojena premična šolska tabla s trikrakim stojalom in računalo Abakus. Predmete je za izposajo pripravil in uredil kustos dokumentalist Matic Intihar.

3. Naprej v preteklost #naprejpripreteklost, #dobropočutje in #trajnostnirazvoj – pomlad. Skupna akcija slovenskih muzejev, ki je v organizaciji Skupnosti muzejev Slovenije potekala med 10. in 16. aprilom 2023. Akcijo objav slikovnega in razstavnega gradiva je v Slovenskem šolskem muzeju vodila Andreja Potočnik, ki je na Facebookovi domači strani muzeja objavila 13 fotografij o šolski telovadbi.

4. Muzej slepih v ustanavljanju. Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije si je v imenu njenega vidnega člana Staneta Padežnika nadvse prizadevala, da bi od Slovenskega šolskega muzeja pridobila gradivo slepe učiteljice, glasbene pedagoginje Milice Debeljak, ki ga je muzej 7. marca 2023 prevzel v Tržiču od darovalke ge. Zvonke Pretnar. Kustosinja mag. M. B. Debevec je v imenu muzeja 6. junija 2023 predala g. Padežniku 16 dvojnikov prevzetih dokumentov, zraven pa še nekaj digitaliziranega gradiva.

5. Naprej v preteklost #zimazimabela, #muzejintrajnostnirazvoj #muzejindobropočutje – zima. Skupna akcija slovenskih muzejev, ki je med 4. in 10. decembrom 2023 potekala v okviru Skupnosti muzejev Slovenije. V Slovenskem šolskem muzeju je akcijo vodila Mateja Pušnik, ki je iz fototeke na Facebookovi strani Slovenski šolski muzej s spremnimi besedili objavila 12 digitalnih posnetkov fotografij z motivi telovadbe, športa in zimskega veselja.

6. Oprema učilnice za snemanje filma Julka. Arsmedia filmska in video produkcija je decembra 2023 v studiu Viba film posnela kratki animirani film Julka, ki temelji na črtici pisatelja Borisa Pahorja Metulj na obešalniku. Slovenski šolski muzej je za snemanje izposodil opremo učilnice za obravnavano obdobje med svetovnima vojnama. V zameno za izposojene predmete muzej dobi pravico, da film predstavlja obiskovalcem muzeja. Predmete je za izposojeno pripravil in predstavniku producenta izročil kustos Intihar.

Mednarodno sodelovanje

Mednarodne konference

1. 19. mednarodni simpozij šolskih muzejev in šolsko-zgodovinskih zbirk/19th Symposium of School Museums and Collections of Educational History je potekal med 27. junijem in 1. julijem 2023 v prostorih Raziskovalne knjižnice za zgodovino šolstva v Berlinu. Simpozija so se z dvema prispevkoma udeležili trije predstavniki Slovenskega šolskega muzeja in zaposlena v Muzeju športa. Dr. Branko Šuštar, Mateja Ribarič in Maja Hakl Saje so v uvodnem prispevku Perspectives of the 1984-2019 School Museums Symposiums on Museum Collections of Educational History predstavili zgodovinski okvir ter sosledje simpozijev šolskih muzejev. V okviru razpisane teme Exploring Collections of Educational History sta Marjetka Balkovec Debevec in Maja Hakl Saje predstavili referat History of school clothes – presentation of the textile collection of the Slovenian School Museum through permanent and occasional exhibitions. Poročilo o simpoziju je objavljeno v Šolski kroniki 2023, št. 1–2, str. 226–235. Program in povzetki dostopni: <https://bbf.dipf.de/en/news/news-from-the-bbf/smceh19>

2. Mednarodna konferenca o starosti in staranju Old Age and Ageing. Konferenco je organiziral Inštitut za zgodovinske študije pri Znanstveno-raziskovalnem središču v Kopru. Konferenca je potekala po spletni platformi Zoom 16. novembra 2023. Dr. Branko Šuštar je na pobudo predsednice ZZDS dr. Dragice Čeč predstavil področje staranja in starejših v šolah in med učiteljstvom konec 19. stoletja.

3. ECER (European Conference on Educational Research) 2023, Histories of Education. Na eni od največjih letnih raziskovalnih konferenc, ki je med 22. in 25. avgustom 2023 potekala v Glasgowu na Škotskem, je v vsebinskem sklopu The Value of Diversity in Education and Educational Research nastopil dr. Branko Šuštar s prispevkom: Diversity in Education in Slovenia around 1918. Muzejski svetnik dr. Branko Šuštar je kot dejaven član mednarodnih muzejskih in pedagoških organizacij tudi v letu 2023 spremljal dejavnosti na teh področjih in sodeloval z izmenjavo informacij.

4. 7. History fest. Kustos Anton Arko se je udeležil 7. History festa v Sarajevu, ki ga je organiziralo Udruženje za modernu historiju. Konferenca, ki je potekala od 6. do 10. junija, se je posvečala temam, povezanim z 80. obletnico

AVNOJ-a in bitk na Neretvi in Sutjeski. Kustos je predstavil pogled na omenjeni bitki skozi slovenska osnovnošolska berila iz obdobja socializma.

5. VI. konferenca Šole in muzeji. Polona Koželj, Klara Marija Keršič in Mateja Pušnik so z referati predstavile pedagoške prakse v knjižnici, obogateno resničnost na stalni razstavi ter izobraževanje muzejskih vodičev na VI. strokovno-znanstveni mednarodni konferenci Šole/vrtci in muzeji/galerije, ki jo je organizirala EDUCA in je potekala od 20. do 22. aprila v Rogaški Slatini.

6. Udeležba na kontaktnem seminarju Erasmus+ v Litvi. Klara Marija Keršič se je po uspešni prijavi in ob finančni podpori zavoda Cmepius med 11. in 16. junijem 2023 udeležila kontaktnega seminarja v Vilni v Litvi s prispevkom *The Project Compass: Navigating Ideas towards Projects*, in naslovom *Contact seminar for Small Scale Partnerships*, ki je bil namenjen zavodom z nič ali malo izkušnjami pri prijavi projektov Erasmus KA2. Poleg predavanj strokovnjakov z litvanske nacionalne agencije je bil dogodek namenjen tudi mreženju s sorodnimi institucijami po Evropi. Na dogodku je bilo 39 udeležencev iz 11 evropskih držav. Sodelavka Slovenskega šolskega muzeja za projekte je pridobila teoretično znanje o načrtovanju in vodenju tovrstnih projektov, vse informacije pa so bile osnovane na primerih iz prakse. Navezala je strokovne stike s področja Erasmus+ in pridobila nova poznanstva na področju muzealstva in dela s kulturno dediščino. Novo poznanstvo iz Slovenije se je že izrazilo pri načrtovanju gostovanja razstave.

7. Mednarodna znanstvena konferenca *Intellectual History and Culture Wars in Central and Eastern Europe in the Light of Modern Theories of Religion*. Konferenco je organizirala Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani v Domu sv. Jožefa v Celju 3. in 4. februarja 2023 v sklopu temeljnega raziskovalnega projekta J6-3140 Slovenska intelektualna zgodovina v luči sodobnih teorij religije: od ločitve duhov in kulturnega boja do komunistične revolucije, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost RS. Dr. Simon Malmenvall je na konferenci nastopil s prispevkom o družbenem vidiku poučevanja teologije na novoustanovljeni Univerzi v Ljubljani pred drugo svetovno vojno *Russian Threat: Critical Approach to Eastern Orthodoxy and Bolshevism in the Works of Franc Grivec*.

8. Pripravljalno srečanje na mednarodno znanstveno konferenco *Ethics and Religion in the Age of Technology*. Konferenco je pripravila TF Univerze v Ljubljani v Domu sv. Jožefa v Celju v sklopu raziskovalnega programa P6-0269 Religija, etika, edukacija in izzivi sodobne družbe, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost RS. Dr. Malmenvall je predstavil odnos med slovenskim visokim šolstvom, narodno identiteto in (rusko) revolucijo pred in med drugo svetovno vojno *Ruska revolucija in slovensko narodno vprašanja: katoliški (akademski) pogled iz prve polovice 20. stoletja*, ki je bil osnova za istoimenski znanstveni članek, objavljen v 4. številki revije Bogoslovni vestnik za leto 2023.

9. Mednarodna znanstvena konferenca *Ethics and Religion in the Age of Technology*. Konferenco je organizirala TF Univerze v Ljubljani v Domu sv.

Jožefa v Celju med 26. in 28. oktobrom 2023 v sklopu raziskovalnega programa P6-0269 Religija, etika, edukacija in izzivi sodobne družbe, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost RS. Dr. Malmenvall je predstavil referat o slovenskem visokem šolstvu, narodnem vprašanju in odnosu do (ruske) revolucije pred in med drugo svetovno vojno *Russian Revolution and Slovenian National Question: Towards a Catholic View*.

10. Mednarodni znanstveni simpozij Slovenski pogled na vzhod Evrope skozi zgodovino. Simpozij je pripravil Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru med 6. in 7. decembrom 2023. Dr. Malmenvall je po spletu predstavil referat o slovenskem visokem šolstvu in slovanskem vprašanju v 1. pol. 20. stoletja *Franc Grivec in zgodovinsko-teološka podoba vzhodnih Slovanov*.

Mednarodne objave.

1. Perspectives of the 1984–2019 School Museums Symposiums on Museum Collections of Educational History. Avtorji: dr. Branko Šuštar, Maja Hakl Saje, Mateja Ribarič; uvodni prispevek na tradicionalni konferenci šolskih muzejev in šolskozgodovinskih zbirk, 19th Symposium of School Museums and Collections of Educational History – SMCEH 19, BBF, Berlin 28.–30. 6. 2023. Objava povzetka: Exploring Collections of Educational History, SMCEH 19, Research library for the History of Education BBF – DIPF, Berlin 2023, str. 6–9; <https://bbf.dipf.de/en/news/news-from-the-bbf/smceh19-2#1>

2. History of school clothes – presentation of the textile collection of the Slovenian School Museum through permanent and occasional exhibitions. Avtorici: mag. Marjetka Balkovec Debevec in Maja Hakl Saje. Referat na 19. mednarodnem simpoziju šolskih muzejev in šolskozgodovinskih zbirk/19th Symposium of School Museums and Collections of Educational History v Berlinu 28.–30. 6. 2023. Knjiga povzetkov, str. 16–18. Program in povzetki dostopni na: <https://bbf.dipf.de/en/news/news-from-the-bbf/smceh19-2#5>

3. Diversity in Education in Slovenia around 1918: Mother Tongue, Minority Education and Changing National Frameworks, Histories of Education, Glasgow. Dr. Branko Šuštar, Katja Farkaš, objava povzetka znanstvenega prispevka na konferenci: The Value of Diversity in Education and Educational Research, ECER, 22.–25. 8. 2023.

4. Russian threat : critical approach to eastern orthodoxy and bolshevism in the works of Franc Grivec. Dr. Simon Malmenvall je objavil povzetek prispevka na konferenci. V: ŽALEC, Bojan (ur.), ŠTIVIČ, Stjepan (ur.). Program in povzetki = Program and abstracts. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2023. Str. 21–22.

5. Russian revolution and Slovenian national question : towards a catholic view, objava povzetka znanstvenega prispevka dr. Simona Malmenvalla. V: ŽALEC, Bojan (ur.), ŠTIVIČ, Stjepan (ur.). Program in povzetki = Program and abstracts. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2023. Str. 38–39.

Mednarodna izmenjava

Mednarodna izmenjava strokovno-znanstvene literature sodi med pomembne kazalce strokovnega dela muzeja, četudi pomen tiskanih izdaj zaradi razvoja elektronskih medijev ni več tak, kot je bil v preteklosti, predvsem pa izmenjava iz leta v leto niha. Muzej v mednarodnem prostoru s primerljivimi ustanovami izmenjuje strokovno-znanstveno revijo Šolska kronika. V letu 2023 je muzejska knjižnica poleg strokovnih publikacij iz 24 domačih ustanov prejela strokovno literaturo dveh ustanov iz tujine: *Acta Iaderina*, serijska publikacija Univerze v Zadru in katalog *Memoria museica* Pedagoškega muzeja v Pragi.

Muzejske vsebine na svetovnem spletu

Dokument identifikacije investicijskega projekta *Izdelava nove spletne strani za Slovenski šolski muzej* je bil izdelan in potrjen 8. septembra 2023, dostopnost nove spletne strani www.solskimuzej.si na svetovnem spletu pa je bila v skladu s pogodbo s Kofein dizajn, d. o. o., vzpostavljena 30. novembra 2023. Stara spletna stran (2006) je dokončno zamrla januarja 2024. Tehnološko je bila zastarela in je ni bilo mogoče več posodobiti. Število obiskovalcev na stari in novi spletni strani Slovenskega šolskega muzeja se je v primerjavi s predhodnim letom zmanjšalo za 0,5 %. Število ogledov na stari in novi spletni strani Slovenskega šolskega muzeja je bilo v primerjavi s predhodnim letom manjše za 8,4 %. Občutno večje zmanjšanje ogledov v primerjavi z obiskovalci tudi pomeni, da stara spletna stran za obiskovalce res ni bila privlačna. Število iskanj za Slovenski šolski muzej na kanalu YouTube se je od začetka objav video predstavitev pedagoško-andragoških dejavnosti že četrtilič zapored povečalo. Povečanje v letu 2022 je v primerjavi z realizacijo 14-odstotno. Za objave dogodkov na domači spletni strani muzeja je v letu 2023 skrbela Ksenija Guzej na delovnem mestu poslovni sekretar, na Facebooku in drugih družbenih omrežjih pa so dogodke, povezane z muzejsko dejavnostjo Slovenskega šolskega muzeja, objavljali tudi drugi muzejski sodelavci. Andreja Potočnik je pomagala z objavami v obdobju nadomeščanja zaposlene na porodniškem dopustu na delovnem mestu strokovne sodelavke za odnose z javnostjo v prvi polovici leta, kustosinja pedagoginja Mateja Pušnik na delovnem mestu koordinatorja in organizatorja kulturnih programov pa skozi celo leto. Gradivo za objave dogodkov so pripravljali tudi drugi strokovni delavci muzeja. Kustosinja fototeke Mateja Ribarič je za spletne objave pripravila več enot slikovnega gradiva, del zbirke starih razglednic pa je objavila tudi kot samostojen projekt na spletnem portalu museums.si. Število objavljenih dogodkov na domači spletni strani se je v primerjavi s predhodnim letom povečalo za 27 %. Z izdelavo nove domače spletne strani Slovenskega šolskega muzeja so bili spletni dogodki po 30. novembru 2023 do konca leta objavljeni na novi spletni platformi, ki omogoča večjo kreativnost objavljanja. Realizacija objavljenih spletnih dogodkov na do-

mači spletni strani muzeja je vsota objavljenih spletnih dogodkov na stari in novi spletni strani. Število objavljenih spletnih dogodkov je nazoren prikaz dejavnosti muzeja med letom. Kaže na širino muzejske dejavnosti v matični stavbi in vključenost muzeja v projekte z drugimi muzeji, šolami in organizacijami na področju dela muzeja.

Izdelava nove spletne strani. Nova domača spletna stran Slovenskega šolskega muzeja na domeni www.solskimuzej.si je bila na svetovnem spletu dosegljiva dne 30. novembra 2023. Na podlagi izbora najbolj ugodnega ponudnika, ki je za izdelavo zagotavljal spoštovanje tudi zelo kratkega izvedbenega roka, je bila pogodba o izdelavi spletne strani 3. oktobra 2023 sklenjena s Kofein dizajn, d. o. o., ki je vsa pogodbeno določila natančno izpolnil. Pri izdelavi DIIP-a se je na strani javnega zavoda posebej izkazal Marko Ljubič, pri izdelavi strukture spletne strani in v stikih z izvajalcem pa Andreja Potočnik. Cilj izdelave nove spletne strani je bil: izboljšati pojavnost muzeja v javnosti, izdelati spletno stran z najbolj sodobno tehnologijo, omogočiti kompatibilnost in povezljivost, izboljšati dostopnost do podatkov, omogočiti delovanje aplikacij z obogateno resničnostjo in kupiti vstopnice po spletu ter digitalne nadgradnje stalne razstave in poslovanja muzeja.

Osnovne in posebne naloge muzeja

Poleg zagotavljanja sredstev za izvajanje redne muzejske dejavnosti (javne službe) na področju šolstva (in športa) je MVI na podlagi predloga letnih osnovnih in posebnih nalog muzeju namenilo namenska sredstva za izvajanje muzejskih programov, ki so sestavni del letnega delovnega načrta javnega zavoda. Muzej je tako pri Uradu za razvoj in kakovost izobraževanja pridobil sredstva za izvedbo osnovnih (Dokumentacijski center za zgodovino šolstva in pedagogike, Muzejska pedagogika, Razvojno strokovno delo – strokovne podlage razvoja šolstva in Programsko in vsebinsko dopolnjevanje stalne razstave) in posebnih (Izkustveno učenje pri spoznavanju zgodovinskih vsebin v prvi in drugi triadi OŠ, Podpora ranljivim skupinam Vključujoči muzej, Občasna razstava: Zdrav duh v zdravem telesu) nalog programa. MGTŠ oz. Direktorat za šport je s precej omejenimi sredstvi financiral program muzeja športa. Za izvedbo omenjenih nalog je muzej v letu 2023 od MVI prejel 97.500 EUR, za osnovne naloge muzeja športa pa od MGTŠ 23.000 EUR. Vse naloge so bile v celoti realizirane. Naloge so se večinoma navezoval na izvajanje zgoraj predstavljenega pedagoško-andragoškega programa, na izdajanje publikacij, prirejanje razstav in pripravo drugih muzejskih dogodkov ter tudi usposabljanja za učitelje. Izpostavljene so bile zlasti naloge dopolnjevanja stalne razstave, ki se nanašajo na izvajanje pedagoških programov ob razstavi in promocijo stalne razstave v medijih.

OE muzej športa

Slovenski šolski muzej je na začetku leta 2022 s prenosom dejavnosti muzeja športa z Zavoda za šport RS Planica prevzel skrb tudi za izvajanje muzejske dejavnosti na področju dediščine športa. Z izkušnjami upravljanja javnega zavoda na področju muzejske dejavnosti je omogočal širitev in postopen razvoj te dejavnosti. Muzej športa je kot organizacijska enota Slovenskega šolskega muzeja v letu 2023 izvedel zastavljene cilje, vse bolj pa je bila opazna tudi njegova prisotnost v javnosti. Ob koncu leta je bila po vzorcu nove spletne strani Slovenskega šolskega muzeja in z njegovo vsestransko pomočjo izdelana spletna stran OE muzej športa, ki enoti odpira nove možnosti na področju promocije in oglaševanja dediščine s področja športa.

V skladu s potrjeno sistemizacijo iz leta 2022 je bilo v OE muzej športa od začetka do konca leta 2023 šest zaposlenih na šestih delovnih mestih, vendar pa te zaposlitve niso bile vse v polnem obsegu. Šest sistemiziranih delovnih mest je bilo predvidenih v elaboratu o prenosu dejavnosti muzeja športa z Zavoda RS za šport Planica na Slovenski šolski muzej v prvi fazi širitve. Poleg treh zaposlenih, ki so bili z zavoda za šport preneseni po stari sistemizaciji, sta delo na delovnih mestih v skladu z novo sistemizacijo opravljala še dva kustosa in konservator/restavrator. Zaradi upokojitve večletne sodelavke muzeja športa na področju dokumentiranja športne dediščine je bila sredi leta izpeljana tudi nadomestna zaposlitev.

Ob kadrovske okrepitvi je OE muzej športa ostal v istih prostorih na Kopitarjevi 4, v katerih muzejsko strokovno osebje sicer lahko opravlja velik del nalog muzejske dejavnosti, nikakor pa niso primerni niti ne omogočajo postavljanja razstav ne izvajanja pedagoško-andragoške dejavnosti ne konservatorsko-restavratske dejavnosti niti niso dovolj veliki za depo in hranjenje večjih količin športne dediščine. Vso manjkajočo infrastrukturo, ki je potrebna za delovanje muzeja, je OE muzej športa skupaj s tajniškimi, administrativnimi, računovodskimi in finančnimi deli, glede na lastne možnosti, zagotavljal Slovenski šolski muzej.

Občasna razstava Zbiramo, raziskujemo, obujemo: muzej športa in športna dediščina, ki je bila postavljena jeseni prejšnjega leta, je čez celo leto 2023 zasedala prostore zgornjega hodnika Slovenskega šolskega muzeja na Plečnikovem trgu 1. V istih prostorih je bila s pomočjo zaposlenih na področju muzejske pedagogike vzgoje in izobraževanja izpeljana v glavnem tudi vsa pedagoška dejavnost OE muzeja športa. Skupaj z iskanjem primernih depojev za šolsko dediščino je bilo rešeno žgoče vprašanje ureditve ustreznih muzejskih depojev za športno dediščino z najemom prostorov na Lesnem Brdu. Bibliotekarka pedagoške knjižnice SŠM, ki je predhodno uredila pogoje za delovanje knjižnične zbirke Muzeja športa na podlokaciji Specialne knjižnice SŠM, je opravila 50 vpisov novih enot knjižničnega gradiva v sistemu Cobiss.

Po reorganizaciji delovanja ministrstev je spomladi 2023 muzejska dejavnost OE muzeja športa prišla v pristojnost MGTŠ. Financiranje osnovne dejavnosti in

potrebnih investicijskih transferjev OE muzeja športa je še do konca finančnega leta zagotavljalo MVI, medtem ko je MGTŠ za tekoče leto prevzelo le odgovornost za financiranje njegovega potrjenega letnega programa. Ko je financiranje muzejske dejavnosti na področju športne dediščine konec leta v celoti prešlo na ministrstvo, pristojno za področje športa, so nastale precejšnje težave pri zagotavljanju nujno potrebnih sredstev za nemoteno delovanje OE muzeja športa in z njim tudi Slovenskega šolskega muzeja v celoti.

Opravljanje osnovne dejavnosti je bilo osredotočeno na prevzemanje in dokumentiranje predmetov športne dediščine. Poleg podarjenih predmetov sta bila izvedena tudi dva odkupa (fotografije Nina Mihaleka z zimskih olimpijskih iger v Sarajevu leta 1984 in gradivo pomembnega športnega organizatorja, tajnika predvojne Jugoslovanske zimskošportne zveze in planiškega delavca Josa Gorca). Na enajstih dvostranskih panojih je bila na Krakovskem nasipu med 17. avgustom in 30. septembrom 2023 postavljena občasna razstava Muzej športa: varuh športne dediščine, ob njej pa je izšel dvojezični katalog. V dokumentaciji športnih panog je bilo raziskanih šest športnikov in njihovih klubov: po dva iz boksa, po eden iz avto-moto športa (reli), gimnastike, letalskega modeliranja in kolesarstva ter iz zgodovine ragbija in zimskih olimpijskih iger v Sarajevu leta 1984. V sklopu priprav na razstavo Srebrne igre 1984 je bilo največ dela posvečenega 40-letnici zimskih olimpijskih iger. Poleg razstavnega kataloga občasne razstave Muzej športa: varuh športne dediščine na Krakovskem nasipu je OE muzej športa v okviru Slovenskega šolskega muzeja izdal Historiat muzeja: Muzej športa: Tek na dolge proge, ki predstavlja 22 let delovanja muzeja, prizadevanja za vzpostavitev muzeja športa in večdesetletnega delovanja na področju zbiranja in razstavljanja slovenske dediščine športa.

Muzejska tržna dejavnost

Čeprav je z odprtjem nove stalne razstave Šola = zakon! spet začela delovati tudi muzejska trgovina, pa načrtne in organizirane promocije prodajnih artiklov zaradi priprave dela na temeljnih muzejskih projektih še ni bilo. Ker večjih nakupov prodajnih artiklov muzej še ni izvedel, je bila tudi prodaja precej omejena. Za obiskovalce so bile na voljo kopije oz. makete starih šolskih predmetov (spominkov) iz preteklih let in stare muzejske publikacije. Prodaja spominkov je dopolnilo javne službe in je namenjena popularizaciji muzejske dejavnosti. Muzej je vse presežke iz poslovanja namenil razvoju muzejskih dejavnosti. Z uvajanjem novih in izboljšavo obstoječih muzeoloških programov kakor tudi z nakupom potrebnih tehničnih sredstev sledi razvoju tako na muzejskem strokovnem kakor tudi na tehnološkem področju in pri poslovanju.

Poročila in ocene

1.19 Objavljena recenzija, prikaz knjige, kritika

Počastitev 250. obletnice izida šolskega zakonika Marije Terezije

V letu 2024 je dogajanje v Slovenskem šolskem muzeju zaznamovala 250. obletnica izida šolskega zakonika Marije Terezije. Brez tega daljnosežnega dejanja bi bila nadaljnja pot slovenskega šolstva – z njim pa tudi omenjenega muzeja – veliko drugačna. Splošni šolski red za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih in kraljevih dednih deželah (nem. *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern*) iz leta 1774 je prvi državni zakon za področje osnovnega šolstva, ki je veljal na glavnini ozemlja današnje Slovenije. V skladu z njegovim obsegom in smotrom ga je v sodobnem jeziku mogoče opredeliti kot šolski zakonik. Izid reda predstavlja prelomni dogodek na področju izobraževanja in kulture v slovenski in srednjeevropski zgodovini. Oblast pod vodstvom Marije Terezije (vladala: 1740–1780) in njenega sina Jožefa II. (vladal: 1780–1790) je v avstrijskem delu Habsburškega cesarstva začela vzpostavljati centralno voden državni šolski sistem. Uradno je vključeval vse družbene sloje in pomenil začetek obveznega in množičnega izobraževanja. Nastanek šolskega zakonika je pomembno zaznamovala razsvetljenska misel, ki je poudarjala vlogo človeškega razuma in širjenje izobrazbene ravni za okrepitev učinkovitosti in bogastva države, izboljšanje moralnega življenja in rast splošne sreče prebivalstva. Glavni namen terezijansko-jožefinske šolske reforme je bila širitev pismenosti in utrditev kulture pisane besede. Izid reda je vplival na tiskanje šolskih priročnikov in drugih knjig v deželnih (ljudskih) jezikih, s čimer je prispeval tudi k razvoju izraznih zmožnosti in večji javni veljavi slovenskega jezika.

Simon Malmenvall, nosilec dejavnosti ob praznovanju 250. obletnice, je pripravil razstavo in razstavni katalog z naslovom 250 let obveznega šolstva na Slovenskem: opismenjevanje in kultura v poznem 18. stoletju (ang. 250 Years of Compulsory Schooling on Slovenian Territory: Literacy and Culture in the Late Eighteenth Century). Razstavo si je bilo mogoče ogledati od 19. aprila do 21. junija 2024 na Jakopičevem sprehajališču v ljubljanskem parku Tivoli, uradno odprte in vodstvo po razstavi pa je potekalo 7. maja. Na osemdesetih panojih so bile predstavljene ključne značilnosti s področja izobraževanja in kulture v poznem 18. stoletju na slovenskem ozemlju in v soseščini. Razstavo so sestavljale slikovne reprodukcije pomenljivih izsekov iz Splošnega šolskega reda, učbenikov, priročnikov, arhivskih dokumentov, grafičnih del in predmetov, povezanih z izobraževanjem. Razstava je nastala v partnerstvu Slovenskega šolskega muzeja

in zavoda Turizem Ljubljana s finančno podporo Ministrstva za vzgojo in izobraževanje Republike Slovenije.

V sodelovanju s Slovensko matico in Slovenskim društvom za preučevanje 18. stoletja je Slovenski šolski muzej organiziral Znanstveni simpozij ob 250-letnici Splošnega šolskega reda Marije Terezije, na katerem je bilo predstavljeno deset prispevkov. Enajst nastopajočih z različnih slovenskih izobraževalnih, znanstvenih in kulturnih ustanov (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Znanstvenoraziskovalni center SAZU ...) je odstrlo idejni, politični, pedagoški, etnološki in jezikovni kontekst časa, ko je izšel omenjeni šolski zakonik. Simpozij je potekal 22. maja 2024 v dvorani Slovenske matice v Ljubljani. Izvlečki simpozijских prispevkov so bili v založništvu Slovenskega šolskega muzeja objavljeni v knjižici, ki jo je uredil in s spremno besedo obogatil Simon Malmenvall. Simpozijски prispevki so kot znanstveni članki objavljeni v prvem zvezku oziroma tematski številki revije Šolska kronika za leto 2024.

Po končanem simpoziju je istega dne v Slovenskem šolskem muzeju potekal kulturni dogodek z naslovom *Ko je šola začela*. Ob pomembnem jubileju je obiskovalce v stari slovenščini nagovorila Marija Terezija, katere vlogo je s pomočjo zgodovinskega kostuma posredovala igralka Sara Gorše. Na ogled je bil postavljen poseben muzejski predmet, ki je bil restavriran prav za potrebe 250. obletnice izida šolskega zakonika, to je nemško-slovenski izvod Splošnega šolskega reda, nastalega najverjetneje leta 1777, ki ga hrani knjižnica omenjene ustanove. V izvod šolskega zakonika sta posegli Blanka Avguštin Florjanovič in Lucija Planinc, restavratorki in konservatorki v Arhivu Republike Slovenije. Na dogodku sta osvetlili svoje delo in sodelovali v pogovoru, ki ga je vodila Klara Marija Keršič. Simon Malmenvall je v nadaljnjem krajšem predavanju predstavil zgodovinski kontekst Splošnega šolskega reda. Večerno prireditev je zaokrožila kustosinja Marjetka Balkovec Debevec s predstavitevjo obdobja razsvetljenega absolutizma na stalni razstavi »Šola je zakon!«, ki je v Slovenskem šolskem muzeju na ogled od marca 2022.

Slovenski šolski muzej se je 250. obletnice izida šolskega zakonika Marije Terezije spomnil tudi 15. junija v sklopu Poletne muzejske noči, tradicionalne prireditve muzejev v Sloveniji. V knjižnici omenjene ustanove je bil postavljen na ogled restavrirani nemško-slovenski izvod Splošnega šolskega reda. Na dan obletnice izida šolskega zakonika, to je 6. decembra, se bo v Slovenskem šolskem muzeju odvil zaključni jubilejni dogodek. Na vrsto bo prišla predstavitev tematske številke revije Šolska kronika za leto 2024, v kateri bodo objavljeni znanstveni članki na podlagi nastopov z majskega simpozija. Skupaj s tem bo predstavljen celovit in komentiran prevod Splošnega šolskega reda v sodobno slovenščino.

Vsebine o razstavi, simpoziju in spremljajočih dejavnostih so imele velik odmev (radijske oddaje, televizijski prispevki ...) v vodilnih medijih v Sloveniji (Radiotelevizija Slovenija, Delo ...). Za pregledno obveščanje različnih plasti javnosti in promocijo opravljenega dela je bila na spletnem portalu Slovenskega šolskega muzeja ustvarjena podstran, posvečena 250. obletnici izida šolskega zakonika. Navedena ustanova je to tematiko predstavila tudi s priložnostnim pa-

nojem na razstavi pred Slovenskim etnografskim muzejem z naslovom Muzeji za izobraževanje in raziskovanje, ki je potekala od 17. maja do 9. septembra pod okriljem Mednarodnega muzejskega sveta (ICOM).

Podrobnejše informacije o pomenu Splošnega šolskega reda in počastitvi jubileja so na voljo v letošnji tematski številki revije Šolska kronika.

Simon Malmenvall

Šolski pripomočki z razstave Na vrtu (ne)vidnih/In the garden of (in)visibles

Srečanje z razstavljenimi izobraževalnimi predmeti čezmejnih migracij je omogočila potujoča razstava Na vrtu (ne)vidnih/Nel giardino degli (in)visibili/In the garden of (in)visibles, odprta 3. oktobra 2024 v Posavskem muzeju Brežice, kjer so potekale 17. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo. Tokrat so imele naslov Sledi čezmejne mobilnosti. Na posvetu o sledih teh čezmejnih mobilnosti je sodelovalo 30 referentov, tudi iz muzejskih vrst, ki so v 26 prispevkih tematizirali rezultate svojih raziskav in razmišljanj. Izobraževalne in šolske teme sicer niso bile v ospredju kdaj tudi težkih in travmatičnih razmišljanj ob (tudi) nesrečnih prehodih meja, a so bile vključene v posamezna predavanja. Posebej so obravnavali (tudi) vprašanja poučevanja materinščine, kot pri spominih na državno mejo na Koroškem, ki obsegajo tudi jezikovne in šolske spomine Slovencev z obeh strani (Brigita Rajšter, dr. Manja Miklavc), ali ob temi o hrvaških skupnostih na avstrijskem Gradiščanskem in v Vojvodini v Srbiji (dr. Marijana Rajković Iveta), o virtualni povezanosti Slovencev v Argentini in Južni Ameriki nasploh (dr. Nadia Molek), pa tudi ob poteh osvobajanja oz. tudi s šolsko mladino povezanih poteh s spomini na drugo svetovno vojno (dr. Mateja Habinc). Opozorili so tudi na še vidne sledi širših slovensko-hrvaških učiteljskih povezav (dr. B. Šuštar). Vzporednice so slovenski in hrvaški etnologi, ki ju vodita predsednici obeh društev dr. Tanja Rožemberger (SED) in dr. Olga Orlić (HED), končali s šestimi sklepi in zahtevami za visoke etične standarde pri obravnavi vprašanj mobilnosti, meja, migrantov in migrantskih poti pa tudi o predmetnih sledih za ljudmi na poti, s čimer je treba v procesu dediščinjenja ravnati spoštljivo. Sklepi so izpostavili še virtualno mobilnost in mobilnost živali in drugih oblik življenja.

Ob vzporednicah predstavljena in postavljena potujoča razstava Na vrtu (ne)vidnih, ki so jo pripravili dr. Roberta Altin in dr. Giuseppe Grimaldi z univerze v Trstu, dr. Katja Hrobat Virloget z Univerze na Primorskem ter dr. Alessandro Monsutti (Podiplomski inštitut iz Ženeve), v Brežicah pa predstavila soavtorica dr. Katja Hrobat, je presenetila tudi s predmeti s področja izobraževanja. Tam vidimo npr. malo popisan šolski zvezek iz Turčije (pripravljen za šole Anafen, na platnicah poimenovan s Sevgi Çiçeği/Ljubezenska roža – Centaurea tchiha-tcheffii), znana tudi kot mavrična roža, ki je endemit iz okolice Ankare. Šolski

*Z razstave Na vrtu (ne)vidnih/In the garden of (in)visibles,
Brežice, 3. 10. 2024 (foto Branko Šuštar).*

zvezki so ena od tem, ki so blizu Slovenskemu šolskemu muzeju, saj smo se s tem leta 2007 vključili v velik mednarodni projekt Univerze Macerata (School exercise books I, II, 2010) in leta 2011 pripravili o zvezkih še pri nas pregledno razstavo in zatem simpozij z mednarodnim sodelovanjem (z objavo v tematski številki Šolske kronike 2013, št. 1-2: Šolski zvezki kot zgodovinski vir). Tako je bolj razumljiva strokovna radovednost ob razstavi in spraševanje, ali je zvezek popisan in kaj piše v njem? V razstavljenem črtastem zvezku, ki sem ga radovedno odprl, so zapiski mladostnika v turščini, ki predstavljajo prijazen utrip vsakdanjega družinskega življenja, nato pa sledi prizor iz razreda: zapis (fanta) o lepem dekletu, ki je zelo dobro igrala odbojko, a ji pri pouku ni šlo najbolje. Prevod besedila mi je prijazno posredoval Aziz Počinka, ki mu je blizu kar nekaj jezikov v širši regiji in s katerim sva delila vojaško izkušnjo še v jugoslovanskih časih. Še zadnji stavek na prvi strani v razstavljenem zvezku: Naš blok je imel lep in velik vrt. Ni to misel na dom, ki ga mladenič pogreša?

Poleg zvezka sta na razstavi še plastični trikotnik in kotomer, šolska puščica z velikimi črkami LMUR, otroške obleke in nekje še plišasta igračka, drugje opazimo zdravila, odprte konzerve, spet drugje molilno preprogo in amulet. Razstavni

Šolski pripomočki z razstave Na vrtu (ne)vidnih/In the garden of (in)visibles, 2024 (foto Branko Šuštar).

projekt, za katerega so si prizadevali profesorji in študenti na slovenskih mejah z Italijo in Hrvaško v Istri, predstavlja izbor iz odvrženih ali zapuščenih osebnih predmetov kot sledih migrantov iz različnih azijskih in afriških držav na njihovih napornih poteh skozi naše kraje Evrope. Razstava iz kupov odvrženih predmetov opozarja na prisotnost težavnega političnega in moralnega problema sodobnosti, na strahove in stike. Ob tem spodbuja na srečevanje ljudi in čustvovanje ob realnosti, saj razvrščeni in prepoznavni predmeti dobivajo pomen in postajajo vidne sledi. Poleg dilem moralne pravice do uporabe zapuščenega gradiva za razstavne namene, spodbud za muzejsko ohranitev opredmetenega spomina na sedanjo stisko ljudi na poti in postavljanja družbenih vprašanj o političnih rešitvah, človeški in ekonomski pomoči nam razstava na osebni ravni odpira še vrsto drugih vprašanj. Avtorji nas z izborom predmetov, puščenih ob migrantskih poteh v Istri, in fotografij, narejenih ob pospravljanju gozda, kot temeljno sprašujejo: Kaj želimo in česa ne želimo videti?

Na razstavni sprehod vabi pot po zelenju umetne trave s simboličnimi cvetovi rož na visokih steblih, ki označujejo skupine predmetov, namenjenih prehranjevanju, spanju, oblačenju in negi, a govore tudi o intimnosti in duhov-

nosti. Spomladi 2024 je že bila na ogled v Kopru na Univerzi na Primorskem, nato v Trstu. Naslednje poti jo bodo vodile v Ženevo in na Poljsko. Namenjena je ozaveščanju ljudi, živečih v prostoru, kjer hodijo drugi ljudje mimo, kar sproža nelagodnost, tudi strah. Avtorji želijo manjšati negativne občutke, saj zapuščeni predmeti niso le smeti in ekološki problem – v razstavnem prostoru postajajo predmeti pomena. Tudi ljudje na poti, ki jih ne vidimo, a hodijo mimo nas, skozi naš prostor, vrtove ..., so kot mi. Tako razstava pripoveduje in sprašuje o nevidnih prehodih, za katerimi ostajajo vidne sledi: to so predmeti, ki so (tudi) del našega sveta in vsakdanjega življenja.

Branko Šuštar

Svet v šoli ali študijska potovanja kot del izobraževanja/The world at school or study travels as part of education – zapis z mednarodnega posvetovanja Pedagoškega muzeja v Pragi junija 2024.

Kaj je lepšega kot vsebinsko povezati potovanje in zgodovino izobraževanja! To je junija 2024 uspelo Narodnemu pedagoškemu muzeju in knjižnici J. A. Komenskega, osrednji muzejski ustanovi in knjižnici za zgodovino izobraževanja (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského – NPMK), ki je s soorganizatorji pripravila mednarodno konferenco Svet v šoli ali študijska potovanja kot del izobraževanja (Svět ve škole aneb studijní cesty jako součást vzdělávání/The world at school or study travels as part of education).¹ Konferenca je potekala 20. in 21. junija v Pragi v prostorih muzeja pod Hradčani (Valdštejnská 20, Malá Strana) v soorganizaciji čeških univerz in inštitutov in štirih nemških visokošolskih ustanov. Povezali so se Historický ústav AV ČR (HÚ AV ČR – The Institute of History of the Czech Academy of Sciences: Centre for the History of Education); Technická univerzita v Liberci (TU Liberec); Univerzita Karlova v Praze in Univerzita Palackého v Olomouci, od nemških partnerjev pa Pädagogische Hochschule Karlsruhe, Alanus Hochschule Mannheim, Universität Augsburg in Humboldt Universität Berlin. Konferenca je potekala s podporo češkega ministrstva za izobraževanje, mladino in šport (MŠMT – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky), zato jo je tudi pozdravil državni sekretar dr. Ondřej Andrys, v imenu organizatorjev pa še dr. Markéta Pánková za pedagoški muzej Komenskega NPMK, prof. dr. Tomáš Kasper za Tehnično univerzo Liberec in prof. dr. Martin Holý za češko akademijo znanosti. Pri organizacijskem odboru konference je sodelovala še mmag. Alžběta Baronová, zavzeto pa so jo podpirali tudi drugi v muzeju.

Tako kot poznamo češko-slovensko povezovanje v času parlamentarnega sodelovanja v dunajskem parlamentu do 1918 ter gospodarske, študijske in špor-

¹ The international conference, The world at school or study travels as part of education, Program, 2024, <http://www.pedagogicalmuseum.com/adademic-conferences>.

tne spodbude s sokolskim gibanjem in slovanskim povezovanjem nasploh tudi kasneje, gojimo tudi muzejske stike s pedagoškim muzejem v Pragi. Poleg srečevanj na simpozijih šolskih muzejev, tudi pri nas 2013 v Ljubljani,² smo sodelovali ob razstavah o šolskih zvezkih pri nas (2012/13)³ in ob potujoči razstavi o poteh izobraževanja v slovanskem svetu (2016).⁴ Narodni pedagoški muzej v Pragi je od 2011 povezan s Pedagoško knjižnico J. A. Komenskega v sedanjo ustanovo Narodni pedagoški muzej in knjižnica J. A. Komenskega, saj imajo tam za muzejsko umestitev športnih tem kljub skupnemu ministrstvu za šolstvo, mladino in šport drugačne rešitve. Pedagoški muzej v Pragi, katerega začetki segajo v leto 1892, ima tudi dolgoletno tradicijo znanstvenih konferenc o zgodovini izobraževanja. Tako so pred leti pripravili odmevno znanstveno srečanje o dediščini Komenskega v kulturi izobraževanja (Johannes Amos Comenius. The Legacy to the Culture of Education, 2007).⁵ V zadnjih letih so obravnavali teme humanost kot temeljna vrednota vzgoje in izobraževanja (2016), učitelji na poti v 18.–19. stoletju (2017), nova šola in novo izobraževanje v novi Evropi (ob stoletnici ustanovitve Češko-slovaške 2018), dediščina Komenskega v umetnosti in umetnostni vzgoji (2019). Vsebinsko za v letu 2020 načrtovane konference o šolskem nadzorstvu, kar smo spremljali tudi pri nas, so realizirali z izdajo knjige *From school inspectors to school inspection*: Tomáš Kasper, Martin Holý, Marcelo Caruso, Markéta Pánková (eds.), Verlag Julius Klinkhardt, 2022.

Pod naslovom Pedagogizacija v oblikovanju identitete in profesionalizaciji je sledila mednarodna konferenca o vlogi znanosti, prenosu znanja, izobraževanju in socialnem varstvu mladih (2022), tej pa naslednje leto pod naslovom *Otrok v stiski in upanju* konferenca o premagovanju stiske zaradi vojne, epidemije ter socialni, psihološki in telesni oviranosti otrok in mladostnikov (2023).⁶ Zanimivi so tudi posveti v češčini, kot je bil jeseni 2022 na temo učitelji in arheologija (Učitelé a archeologie). Sledeč letošnji 250-letnici naše skupne šolske zakonodaje (Allgemeine Schulordnung iz 1774), pa pripravlja muzej v sodelovanju z akademijo znanosti v začetku decembra 2024 še nacionalno konferenco na to temo z naslovom: *Škola, základ života. Konference u příležitosti 250. výročí vydání Všeobecného školního řádu/Šola, temelj življenja. Posvet ob 250-letnici izida Splošnega šolskega reda*.⁷

2 Jan Šimek, Symposium 2013, <https://sistory.si/publication/37693>; Jan Šimek, The importance of teachers' associations in the establishment of pedagogical museum in Prague, *Šolska kronika* 28 = 52, 2019, št. 3, str. 384–395.

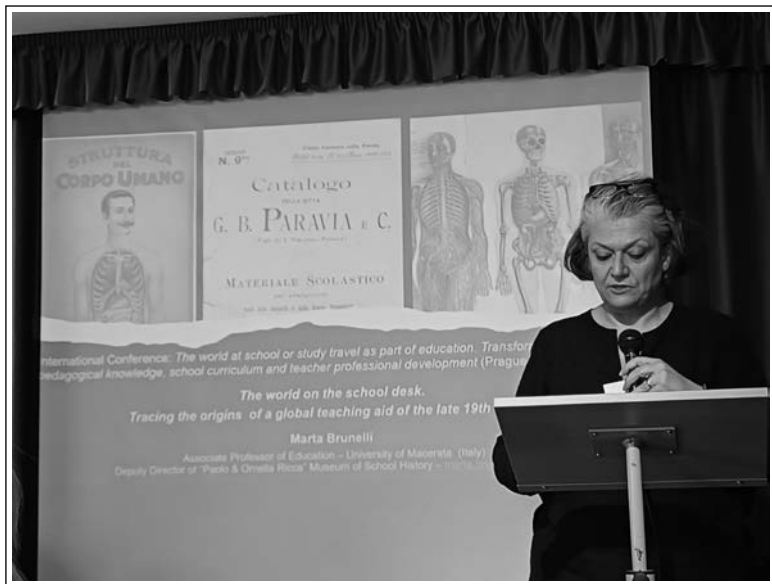
3 Jan Šimek, Šolski zvezki v čeških muzejskih zbirkah in predpisi o uporabi šolskih zvezkov v čeških šolah od konca 19. stol. do druge polovice 20. stoletja, *Šolska kronika* 22 = 46, 2013, št. 1/2, str. 353–363.

4 Poti izobraževanja v slovanskem svetu: muzeji izobraževanja, pedagogi in zgodovinarji odkrivajo kulturni razvoj = Ljubljana: ZZDS – FSK, 2016.

5 Maja Nikolova, Dediščina Jana Amosa Komenskega v kulturi izobraževanja. Mednarodna konferenca v Pragi, *Šolska kronika*, 16 (40), 2007, št. 2, str. 388–389.

6 Academic conferences, <http://www.pedagogicalmuseum.com/adademic-conferences>; Mezinárodní konference Svět ve škole aneb studijní cesty jako součást vzdělávání, <https://www.npmk.cz/konference/archiv>

7 Škola, základ života, <https://www.npmk.cz/konference>

Prof. Marta Brunelli z Univerze Macerata predava v Pragi o potovanjih učil konec 19. stoletja (foto Branko Šuštar).

Dvodnevna mednarodna konferenca muzeja je junija 2024 potekala pod naslovom Svet v šoli ali študijsko potovanje kot del izobraževanja. Preoblikovanje pedagoškega znanja, šolskega kurikulumuma in poklicnega razvoja učiteljev/ The world at school or study travel as part of education. Transformations in pedagogical knowledge, school curriculum and teacher professional development. Prispevke so razvrstili v dve enourni plenarni predavanji in v krajše predstavitev tem v dveh paralelnih sekcijah, povezanih prvi dan po jezikih (nemško, angleško), drugi dan pa vsebinsko in v češčini. Prvo osrednje predavanje je imel eden vodilnih komeniologov prof. Andreas Lischewski⁸ (Alanus Hochschule für Kunst und Gesellschaft, Alfter pri Bonnu), ki je povezan s tamkajšnjo raziskovalno knjižnico (Comenius-Forschungsbibliothek in z nemškim znanstvenim društvom J. A. Komenskega (Deutschen Comenius-Gesellschaft). Govoril je o potovanjih pri Komenskem (Polytropia – oder vom Sinn des Reisens bei Johann Amos Comenius). Drugo predavanje je pripravila prof. Marta Brunelli z Univerze Macerata.

Ta italijanska univerza je tudi pri nas znana zaradi mednarodnega sodelovanja in raziskovalne dejavnosti (npr. s temami o šolskih zvezkih, fašistični mladinski organizaciji ljubljanske pokrajine GILL, spominih na šolo), od 2006 pa kot izdajateljica pomembne mednarodne revije za zgodovino izobraževanja in otroške literature HECL. Od tam prihaja prof. Marta Brunelli, znana avtorica

⁸ Andreas Lischewski,
<https://www.alanus.edu/de/hochschule/menschen/detail/andreas-lischewski>

prispevkov iz zgodovine izobraževanja in študij o šolskih muzejih, ki je na osnovi gradiva v šolskem muzeju te italijanske univerze predstavila globalna potovanja učil konec 19. stoletja (The world on the school desk. Tracing the origins of a global teaching aid of the late 19th century).

V sekciji št. 1 so s predavanji v nemščini predstavili več tem: od potovanja 1985 kot spodbude za demokratično izobraževanje v vzhodni Nemčiji (Julia Kurig, Univ. Hamburg), nato študijsko potovanje švicarskih srednješolskih ravnateljev v ZDA 1964 (Lucien Criblez, Univ. Zürich) in prispevek o sivih conah spreminjajočega se pojma "ljudske skupnosti" – Grauzonen der "Volksgemeinschaft" – erzwungene Gänge ins Unbestimmte (Jakob Benecke, Univ. Alanus Mannheim). Sledile so še teme o popotniških opažanjih vplivnega nemškega pedagoga Friedricha W. Thierscha 1784–1860 o šolskih sistemih v Evropi (S. Engelmann, N. Ainetter, Pädagogische Hochschule Karlsruhe) in skupno delo raziskovalcev več ustanov o gibanju kot bistveni značilnosti šolske reforme v medvojni Češkoslovaki (Tomáš Kasper, Dana Kasperová, Markéta Pánková, Eva Šmelová). O inšpekcijskih potovanjih kot sredstvu državnega upravljanja pa je na nemškem primeru govorila Anna Lindner (Humboldt Univ. Berlin). Tri predavanja so se dotikala reformskega pedagoga Petra Petersena 1884–1952, od 1923–1950 profesorja v Jeni, in odmevu njegovih del na Madžarskem (Imre Garai, Zoltán András Szabó, Beatrix Vincze, András Neméth, Eötvös Loránd Univ. Budimpešta) in v Nemčiji (Daniel Lieb, Sebastian Engelmann, Pädagogische Hochschule Karlsruhe). Iz romunske Transilvanije (Monica Cuciureanu, Univerza Lucian Blaga Sibiu) pa je bil prispevek o izobraževalnem konceptu na potovanju/Načrt Jena. Predavanje z Univ. Potsdam (Frank Tosch) je obravnavalo študijsko potovanje 1780 v vzorčno šolo Rochow v Reckahnu v Prusiji, ki smo jo z zanimanjem obiskali junija 2023 tudi udeleženci 19. simpozija šolskih muzejev v Berlinu.⁹

Sekcija št. 2 je predstavljala prispevke v angleščini. Najprej smo sledili vplivu študijskih potovanj okoli 1900 na srednje poklicno izobraževanje na Madžarskem (Zoltán András Szabó, Ruzsa Bence, Univ. Eötvös Loránd, Budimpešta), nato pa iz dokumentov agencije CIA poslušali pod naslovom Bratstvo in politična indoktrinacija o tujih študentih v Sovjetski zvezi (Lajos Somogyvári, Univ. of Pannonia, Veszprém). Španski prispevek je iz gradiva univerzitetnih muzejev (katerih del je mdr. Museo Complutense de la Educación MCE) predstavil univerzitetno križarjenje po Sredozemlju z ladjo Ciudad de Cádiz poleti 1933 kot simbol pedagoške prenove v drugi španski republiki (Andra Santiesteban, Jaime del Rey Tapia, Univ. Complutense, Madrid). O mobilnosti pruskega osnovnošolskega učitelja do srednješolskega upravitelja 1872–1914 je govoril Jan Uredat (Humboldt Univ. Berlin). O šolstvu, muzejih in svetovnih razstavah v poznem 19. in na začetku 20. stoletja je s poskusi rekonstrukcije in slikovno bogatim nastopom

9 Raziskovanje zbirk izobraževalne zgodovine: 19. mednarodni simpozij šolskih muzejev in šolsko zgodovinskih zbirk, Berlin 2023, *Šolska kronika* 2023, 32 = 56, št. 1/2, 2023, str. 226–235.

Nastop Kire Stepanovich (Pedagoški muzej Ukrajine) na konferenci o študijskih potovanjih v Pragi (foto Branko Šuštar).

navdušila muzealce Zsófia Albrecht (Univ. Eötvös Loránd, Budimpešta). Predavateljica je kot primer predstavitve šolstva na svetovni razstavi omenila tudi še danes dostopno Pariško sobo (s svetovne razstave v Parizu 1900)¹⁰ kot spodbudo ustanovitve Hrvaškega šolskega muzeja 1901. Ustanovitev vrtca v Ameriki je kot nemško-ameriško izmenjavo predstavila Stefanie Vochatzer (Univ. Paderborn). Slovenski prispevek je predstavil del nove muzejske stalne razstave s temo o študijskih potovanjih v pedagoškem priročniku iz leta 1659 *Newbegläntzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt*, delu Adama Sebastiana von Sietzenheima, ljubljanskega stanovskega uradnika (*Study travel in the pedagogical manual of an official from Ljubljana from 1659*, B. Šuštar, Slovenski šolski muzej). Sodelavki Jagielonske univerze v Krakovu sta z dvema primeroma obravnavali potovanje kot vir navdiha za pedagoško dejavnost Poljakov okoli 1900 (Janina Kostkiewicz, Dominika Jagielska). Sledila je še tema Joachim Barrande, potujoči učitelj (Milena Lenderová, Univerza Pardubice), ki je predstavila francoskega geologa in paleontologa, od 1832 aktivnega tudi na Češkem.

V Pragi je bila obravnavana še tema filantropskih potovanj, povezanih z nemškim Dessau/Anhalt (Henning Schluß, Univ. Dunaj), mednarodne srednje šole v francoskih projektih Eugène Renduja 1852 do 1870, kar je predstavil Klaus

¹⁰ V obsežni knjigi v hrvaščini in angleščini je to sobo in z njo povezano gradivo predstavila Vesna Rapo, *Pariška soba: Uspjesi hrvatskoga školstva na izložbama druge polovice 19. stoljeća*, Zagreb 2006, 718 str.

*Udeleženci konference o študijskih potovanjih
v Pedagoškem muzeju v Pragi, 20. 6. 2024 (foto NPMK).*

Dittrich, doma iz nemških krajev in udeleženec več mednarodnih konferenc o zgodovini šolstva, a delujoč na Kitajskem (The Education Univ., Hong Kong). V programu je bila načrtovana še predstavitev idej Marije Montessori v Ukrajini in delovanje Ukrajinske svobodne univerze (1921–2024). Na konferenci v Pragi smo se razveselili udeležbe muzealke Kire Stepanovych iz Pedagoškega muzeja Ukrajine, predavateljice na simpozijih šolskih muzejev v nizozemskem Dordrechtu leta 2017 in v danskem Kopenhagnu leta 2019, o čemer je poročala tudi Šolska kronika.¹¹ Tokrat je sodelavka muzeja iz Kijeva predstavila tradicijo izobraževalnega turizma, povezano z ukrajinsko pedagoginjo Sofio Rusovo, roj. Lindfors (1856–1940), pokopano v Pragi na pokopališču Olšany. Rusova je povezana z otroškimi vrtci in je po 1921 delovala v Pragi na pedagoškem inštitutu ter pri povezovanju ukrajinskih žena (Educational tourism in the pedagogical heritage of Sofia Rusova). Ta panel je sklenila Lenka Hessová z južnočeške univerze České Budějovice s predstavitvijo popotniške in pedagoške teme o zaporih, povezane s filantropom druge pol. 18. stoletja Johnom Howardom, legendarnim reformatorjem angleških zaporov (Howard, the man who educated England about prison care).

Prvi dan je sklenil slavnostni večer s podelitvijo medalj Komenskega (J. A. Comenius Medal). Te podeljuje muzej od leta 2013 v obliki bronaste medalje s portretno podobo J. A. Komenskega iz profila, delo kiparja Igorja Kitzbergerja, za sodelovanje pri povezovanju na področju pedagogike, zgodovine in komeniologije. Z nagovorom je prireditev pospremil državni sekretar na češkem Ministrstvu

¹¹ Šolska kronika 26 = 50, 2017, št. 3, str. 429–430 in 28 = 52, 2019, št. 1/2, str. 256–273.

za izobraževanja, mladino in šport dr. Ondřej Andrys,¹² ki je s predstavniki muzeja (namestnica direktorice ing. Michaela Tatýrková) podelil posameznikom štiri medalje Komenskega. Po prebranih utemeljitvah (dr. Markéta Pánková, NPMK; dr. Tomáš Kasper, TU Liberec) so častne medalje Komenskega prejeli prof. dr. Lucien Criblez (Univ. Zürich), prof. dr. Marcelo Caruso (Humboldt Univ. Berlin), dr. Branko Šuštar (Slovenski šolski muzej) in mag. František Tichý (Gymnázium Přírodní škola, Praga). Za življenjsko delo je medaljo Komenskega dobil upokojeni švicarski univ. prof. Lucien Criblez, prizadeven avtor del o zgodovini švicarskega šolstva in izobraževalnega sistema, ki je bil v letih od 2008–2023 predstojnik oddelka za zgodovinske raziskave v izobraževanju in upravljanju izobraževalnega sistema na Inštitutu za izobraževanje Univerze v Zürichu.¹³

Prof. dr. Marcelo Caruso s Humboldtove univerze v Berlinu je eden od vodilnih strokovnjakov za zgodovino izobraževanja, ki združuje poznavanje tradicije južnoameriškega (predvsem argentinskega in kolumbijskega) in evropskega šolstva (posebej španskega in nemškega), a tudi indijskega šolstva in vprašanj (de)kolonizacije v izobraževanju. Raziskovalno se je ukvarjal tudi z vprašanji šolske politike socializma in odnosov Nikaragva–Kuba–NDR 1979–1985. To različnost povezuje tudi s pripravo mednarodnih srečanj, kot je bila 40 ISCHE 2018 v Berlinu na temo Education and Nature, predstavljena tudi v Šolski kroniki.¹⁴ Že leta 2012 je bil prof. Caruso na 34 ISCHE v Ženevi eden od osrednjih govornikov na temo zgodovine internacionalizacije izobraževalne prakse in znanja, prav tako na pedagoški konferenci ECER 2012 v španskem Cadizu, kjer je bil "keynote speaker" s temo iz zgodovine izobraževanja¹⁵ in razpravljal ob slovenskem muzejskem prispevku. Za tretjega prejemnika (dr. Branko Šuštar, Slovenski šolski muzej) je predstavnica muzeja v Pragi dr. Markéta Pánková v obrazložitvi poudarila prizadevanja za mednarodno povezovanje na področju zgodovine izobraževanja s prispevki na konferencah, posebej za sodelovanje šolskih in pedagoških muzejev s simpozijem 2013 v Ljubljani, s potujočo razstavo pedagoških muzejev slovenskega sveta in predstavitevijo Komenskega na novi stalni razstavi v ljubljanskem muzeju.

Z domačim prejemnikom, ki se odlikuje s sodobno šolsko prakso, se je zaključila slavnost v muzeju. Medaljo Komenskega je prejel tudi mag. František Tichý, ravnatelj in ustanovitelj alternativne osemletne srednje šole (inovativne Gymnázium Přírodní škola),¹⁶ šole, ki ne pripravlja dijakov le na maturo, temveč je prostor za vsakogar kot navzven odprta ustvarjalna skupnost. Glavni moto te šole z okoli stotimi dijaki je: »Šola je življenje samo, ne zgolj priprava na prihod-

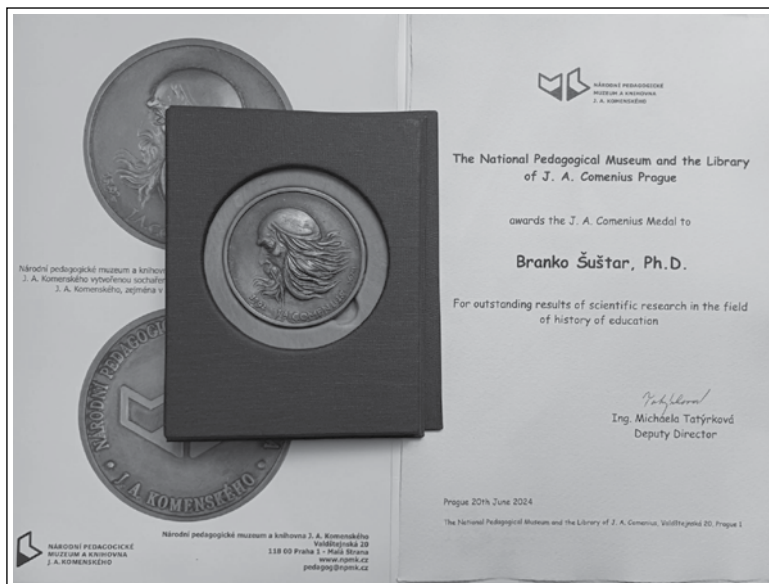
12 Ondřej Andrys, <https://msmt.gov.cz/ministerstvo/statni-tajemnik>.

13 Lucien Criblez, <https://www.ife.uzh.ch/de/institut/emeritiundemeritae/criblezlucien.html>.

14 Šolska kronika, 3, 2018, str. 225–238.

15 Marcelo Caruso, <https://eera-ecer.de/previous-ecers/ecer-2012-cadiz/programme/keynote-speakers/marcelo-caruso>.

16 <http://www.prirodniskola.cz/>

Medalja J. A. Komenskega z listino, 20. 6. 2024 (foto NPMK).

nje življenje,« zato šola podpira vzajemno učenje in omogoča starejšim dijakom, da poučujejo mlajše. Prejemnikom medalj so izročili tudi listine in v dar še dve s Komenskimi povezani knjigi. To sta v letu 2018 pripravljen reprint obsežnega dela J. A. Komenskega Kancyonál: Knjiga psalmov in svetih pesmi (Amsterdam 1659, 750 str.) in jubilejna študija o J. A. Komenskem (v angleški verziji: John Amos Comenius at a Glance, Small Encyclopedia of the Czech Genius of the Centuries, 2022). To delo je dr. Markéta Pánková, ki je v letih 2005–2023 vodila muzej in nato še knjižnico kot skupno ustanovo NPMK v Pragi, pripravila ob jubilejih Komenskega 2020–2022, ko so obhajali 350. obletnico njegove smrti in 430. obletnico rojstva.

Podelitev medalj Komenskega je potekala v mednarodnem duhu, poleg domače češčine pretežno v nemščini in angleščini, a zadnja dva prejemnika sta se za prejeto medaljo zahvalila v češčini. Slavnost sta na poseben način glasbeno obogatila harmonikar Ladislav Horák in operna pevka Jana Heryánová Ryklová.

Drugi dan sem se ob ogledu muzejskih razstav udeležil tudi nekaj čeških predavanj na konferenci. Najprej sem poslušal prof. dr. Karla Rýdla (Univ. Pardubice), ki se je ob svojem obisku pred četrto stoletje v našem muzeju, ko je prišel sem s skupino študentov, posebej zanimal tudi za znamenitega češkega pedagoga G. A. Lindnerja, nekdanj delujočega na gimnaziji v Celju. V svojem prispevku je dr. Rýdl predstavil šest čeških pedagogov in njihovih vplivnih študijskih poti (Studijní pedagogické cesty českých pedagogů 2. poloviny 19. stol. a jejich vliv na vývoj praxe domácího vzdělávacího systému). Drugi predavatelji so predstavili še izobraževalne poti pedagogov v medvojni Češkoslovaški (Marek Krejčí, Center for Slavic Art Studies), potovanja učiteljev gospodarskih šol (Petr Kadlec, Univ.

Ostrava) in študijskih poti pedagogov in mecenov praških šol do 1918 (Magdaléna Šustová iz Muzeja glavnega mesta Prage).

Obiskal sem še panel, na katerem je Miroslava Kovaříková (Karlova univ. Praga) predstavila popularizatorja naravoslovja F. S. Kodyma in leta 1881 ustanovljeno prvo poletno počitniško vas za praške otroke s poukom okoljske vzgoje. Predavatelja z univ. v Olomucu sta nato govorila o pouku realij v osnovnih šolah 19. stol. (Eva Dvořáková Kaněčková) ter o pedagogu Makarenku in kolektivni vzgoji (Pavel Neumeister, *Proměny interpretace 'kolektivní výchovy'* A. S. Makarenka v českém pedagogickém myšlení 20. století). Nato je Vendula Vlková Hingarová (Karlova Univerza) nastopila s tudi zaradi naših izseljencev zanimivim predavanjem o češki emigraciji v Argentini, ki je doživljala razvoj predvsem po letu 1920 (*Krajanské školství v Argentině v historické a současné perspektive*).

Poleg vedno zanimive stalne razstave Dediščina J. A. Komenskega,¹⁷ ki so jo postavili v času češkega predsedovanja svetu EU v drugi polovici leta 2022, je vsebino konference o izobraževalnih potovanjih dopolnjevala z gradivom iz muzejskih zbirk še občasna razstava *Okoli sveta v 45 minutah*. Onkraj obzorja šolske geografije in zgodovine (*Cesta kolem světa za 45 minut/Around the world in 45 minutes. Beyond the horizons of school geography and history*).¹⁸ Razstava je predstavila, kako lahko v šolski uri s pomočjo ilustracij stenskih učnih slik in učbenikov prepotujemo vse celine. Kakor so lahko takšna šolska potovanja že med vsakdanjim poukom vsebinsko bogata z znanjem, tako ni dvoma, da je za sodelovanje na vsebinsko dobro pripravljenih znanstvenih konferencah vplivnega pedagoškega muzeja na temo s področja zgodovine izobraževanja vredno nameiniti tudi prosti čas in poskrbeti še za kritje stroškov. Mednarodna konferenca o študijskih potovanjih je že bila taka.

Iz Ljubljane vodi pot do Prage proti severu prav mimo Bad Leonfeldna, mesteca že blizu češke meje, a še v Gornji Avstriji nad Linzem blizu bolj znanega Freistadta. V Bad Leonfeldnu domuje eden od kakšnih petih avstrijskih šolskih muzejev.¹⁹ Od ustanovitve 1988 deluje Gornjeavstrijski šolski muzej/OÖ. Schulmuseum Bad Leonfelden v središču kraja, ob župnijski cerkvi v nekdanji šolski stavbi iz leta 1577, ki z letnico in napisom na prekladi vhodnega portala sporoča o stavbi šole: *Domus disciplinae*. Majhen muzej, ki deluje v obliki društva, je znan tudi pri nas, saj je pod vodstvom Norberta Frühmanna in sodelavcev poleti 2001 prizadevno gostil 9. simpozij šolskih muzejev in šolskozgodovinskih zbirk, ki smo se ga iz Ljubljane udeležili kar trije muzealci ali kar tretjina vseh tedaj zaposlenih v muzeju (*Šolska kronika* 2001, št. 2). N. Frühmann, ki je vodil muzej

¹⁷ J. A. Comenius' Legacy, <http://www.pedagogicalmuseum.com/permanent-exposition>.

¹⁸ Around the world in 45 minutes, <http://www.pedagogicalmuseum.com/around-world-45-minutes-beyond-horizons-school-geography-and-history>; Cesta kolem světa za 45 minut. Za obzory školního zeměpisu a dějepisu, <https://www.npmk.cz/muzeum/expozice-vystavy/kratkodobe-vystavy>.

¹⁹ Das OÖ. Schulmuseum Bad Leonfelden, <https://www.ooemuseen.at/museum/261-ooe-schulmuseum>; <https://www.oe-schulmuseum.at/>.

od 1991 do 2017, je tudi pravi šolnik: od 1985 ravnatelj šole Bad Leonfelden, od 1993 do upokojitve 2000 pa je bil okrajni šolski inšpektor.²⁰ Letos sem si v Bad Leonfeldnu bolj spotoma ogledal obnovljeno muzejsko stalno razstavo, po kateri me je prijazno vodila sodelavka muzeja Elisabeth Demel. Razstava ima tudi nove dele (npr. domiselno predstavljen šolski film pa šolsko biblioteko in čitanke v razstavni knjižni omari). Kot lahko omenimo ob obletnici, je kot del stalne razstave razstavljena tudi prva osnovnošolska zakonodaja iz časa Marije Terezije, predstavljena v originalu – Allgemeine Schulordnung iz 1774. Šolski muzej, ki je odprt za ogled od začetka aprila do konca oktobra, je po ponudbi čisto moderen, tudi v bogati muzejski trgovini, in ponuja tudi historični šolski pouk, pisanje s štilčkom po tablici, vodstvo za šolske skupine in družine ter avdiovodiče v nemščini, angleščini in češčini. Tako je bila pot na konferenco pedagoškega muzeja v Pragi o študijskih poteh kot delu izobraževanja vsebinsko dopolnjena že v Avstriji s srečanjem z enim od tamkajšnjih šolskih muzejev.

Branko Šuštar

Historia. Zgodovina celjske gimnazije od leta 1809, ur. Aleksander Žižek, Celje: Zgodovinski arhiv; I. gimnazija, 2023, 207 str.

V plodnem prevajalskem sodelovanju prof. dr. Mateja Hriberška, latinista s filozofske fakultete v Ljubljani, in dr. Aleksandra Žižka, nemščine veščega celjskega arhivista in zgodovinarja, je pred nami v slovenskem prevodu dragocena objava vira – kronika gimnazije v Celju med letoma 1809 in 1890. V objavljeni knjigi slovesnega formata s historično oblikovano naslovnico pa se pred tem zvrstijo še tri uvodna besedila: direktorja Zgodovinskega arhiva Celje dr. Boruta Batagelja (str. 7–9), gimnazijskega ravnatelja dr. Antona Šepetavca (str. 11), ki je poskrbel tudi za jezikovni pregled besedila, ter prav tako s Celjem povezanega zgodovinarja ddr. Igorja Grdine z ZRC SAZU. On je pod naslovom Zgodbe minulih let (str. 13–22) predstavil tudi z ustreznimi navedbami utemeljeno živahno razmišljanje o zgodovini in zgodovinopisju v antiki in srednjem veku ter mestu kronik, letopisov v njem vse do 19. stoletja. Tako omenja delo iz zgodovine štajerskih Slovencev (1884), v katerem je vplivni šolnik Ivan Lapajne, tedaj v Krškem “meščanske šole ravnatelj in c. kr. okrajni šolski nadzornik”, ohranil je tudi nekaj zapisov iz danes izgubljene župnijske kronike iz Loke pri Zidanem Mostu (“Loška kronika, spisana po čast. gosp. Ripšlnu”, kot navaja Lapajne). Čeprav je celjska gimnazijska kronika pisana po službeni dolžnosti in večkrat bolj redkobesedna, pa res lahko služi za “nekakšno dogodkovno okostje v antropološkem muzeju do-

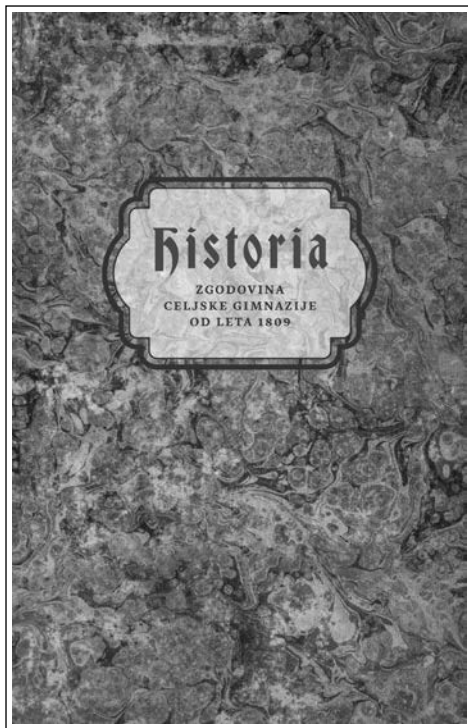
²⁰ Norbert Frühhmann, 2017, <https://www.nachrichten.at/archivierte-artikel/serien/landsleute/Norbert-Fruehmann;artio236,46093>.

ločene skupnosti oziroma ustanove”; v tem uvodu pa ddr. Grdina zanimivo opozarja še na marsikaj v obravnavanem prostoru in času.

K vsebinskemu uvodu sodi tudi prispevek zavzetega arhivista dr. Aleksandra Žižka, ki v knjigi nastopa tudi kot urednik, prevajalec iz nemščine in avtor opomb. On pod naslovom Gimnazija -e ž (a) prinaša (str. 27–38) historično predstavitev gimnazije kot vrste šole in celjske še posebej z upoštevanjem pregledne razprave Janeza Mlinarja v Celjskem zborniku 1958, ter končuje z ravnatelji in profesorji v začetnem obdobju. Na str. 39 sledi še nekaj besed o kroniki, ki je kot prva arhivska enota v prvi škatli del arhivskega fonda gimnazije v Celju. Original je v polusnje vezana knjiga z marmoriranimi trdimi platnicami (26,5 x 40 cm s trakci za zavezovanje). Ima 106 strani popisanih s šolsko kroniko, 15 strani pa so slavilni spisi

vladarski dinastiji in kronogrami ob izjemnih dogodkih, vmes pa je dodanih tudi nekaj slavilnih tiskov. Kronika je sprva pisana v latinščini (od začetka 1809 do konca šolskega leta 1826/27), nato pa v nemščini: večinoma v kurzivni gotici, zadnje leto 1889/90 pa v latinici. Velik format knjige omogoča tudi bogato likovno opremo (oblikovanje knjige je prispeval Filter urbane rešitve), ki nam vizualno ilustrira podobo rokopisnih zapisov iz gimnazijske kronike in tja dodanih tiskanih prilog. Knjižno izdajo bogatijo še podobe posameznih stavb in nekaterih v kroniki omenjenih oseb, za kar so poleg Zgodovinskega arhiva prispevali gradivo še domoznanski oddelek Osrednje knjižnice Celje in Pokrajinski muzej. Kronološkim zapisom šolskih let od 1809 do 1889/90 sledi še uporabno osebno kazalo (str. 195–204), temu pa viri in literatura.

Osrednji del publikacije je Zgodovina celjske gimnazije od leta 1809, ki se začne kot Annales Gymnasii Celejensis/Letopis celjske gimnazije z zapisi posameznih (šolskih) let. Tu se seznanimo z gimnazijskim šolskim sistemom (gramatikalni, humanitetni razredi), vodstvom in profesorji ter s šolo povezano oblastno upravo, saj je bil sprva ravnatelj gimnazije glavar okrožja Celje. Pozneje so imele štajerske gimnazije skupnega direktorja, šola pa je imela pomočnika ravnatelja, kdaj tudi začasnega ravnatelja. Tako iz gimnazijske kronike zvmemo leta 1813 o nadvojvodi Janezu, cesarjevemu bratu, ki je obiskal vse razrede gimnazije,

Historia, naslovnica

deklamirali pa so mu prigodno pesem prof. Franka, ki so jo tudi natisnili. Posebej pozorno so v gimnaziji spremljali zmage nad Napoleonom, tudi z verzi in kronogrami. Leta 1816 piše o dveh šolskih zastavah, ki so ju hranili v cerkvi, leta 1826 pa o ustanovitvi univerze v Innsbrucku.

Ob prihodu cesarja Franca in njegove žene 14. aprila 1818 v Celje so o začetku gimnazijskih študij zapisali v tiskani pesmi: "Pogledal je Franc nate, Celje staro,/ svet' izrekel blagoslov,/odprl tempelj muzam,/poklical mlade vanj" (v prevodu A. Žižka). Tedaj so še vedeli, da pomeni študirati pravzaprav prepustiti se muzam. Leta 1820 beremo o sv. Janezu Krstniku kot zavetniku gimnazije in o praznovanju 24. junija pa tudi o univerzi v Jeni, 'burševstvu' in študentski noši, leta 1821 pa o kongresu v Ljubljani. Med političnimi dogodki, tudi upori Grkov, najdemo še kadrovske spremembe na šoli, ki so kazale na povezanost gimnazij v državi, ter leta 1822 podatek, da je bil "dotok učencev tolikšen, da so zaradi premajhnih učilnic mnogim odrekli sprejem". Tedaj so podelili tudi izjemno nagrado (srebrna spominska novca) dvema dijakoma 4. gramatikalnega razreda za področje domače zgodovine. V šolskem letu 1827/28 je bilo 158 učencev, 17 manj kot prejšnje leto, okoli leta 1830 pa še manj, nekaj nad 100.

V izdani knjigi je več kot 400 opomb. Opombe o ljudeh, predvsem profesorih, so zanimiv prispevek h kulturni zgodovini ter povezavah Celja s kraji z gimnazijami od Ljubljane in Kranja, Vinkovcev do Gradca, šlezijskega Tešina, tirolskega Imsta in češke Jíhlave. Več pa je tudi pojasnjevalnih opomb – razlag posameznih izrazov, kar olajša branje. Lepo se berejo tudi s Celjem povezane antične zanimivosti od najdbe novcev v vrelcu za Miklavškim hribom (1832/33) ali o antičnih vratih učitelja humanistike (1834/35), leto pozneje pa o rimskih talnih mozaikih. Leta 1842 je postal učitelj gramatike Valentin Konšek s Trojan. Šolsko leto 1845/46 je bilo imenitno: celjski opat Slomšek je postal škof, Celje pa je 2. junija dobilo železniško povezavo.

V šolskem letu 1847/48 ni bilo med učiteljstvom nobenih sprememb. "Le nemiri, ki so izbruhnili že marca, so imeli za znanstveni napredek mladine zelo škodljive posledice." Ko je kaplan Blaž Kocen v šolskem letu 1850/51 prevzel na gimnaziji pouk matematike in naravoslovja, se še ni vedelo za uspešnega kartografa, kar je postal pozneje. Poleg po znamenitih učbenikih matematike znanega Franca Močnika, ki je kot šolski svetnik julija 1864 predsedoval celjski maturi, je bil prav Kocen s šolskimi atlasii znan po vsem šolstvu za časa Habsburške monarhije, pa tudi kasneje. Ko so se 14. septembra 1853 končali ustni maturitetni izpiti za 15 kandidatov, so 16. septembra začeli že novo šolsko leto 1853/54. V kroniki je tudi več zapisov o šolskih mašah in drugih s Cerkvijo povezanih vsebin, ob epidemijah pa sledimo tudi zdravstvenemu stanju. Leta 1854 sta v kroniki zabeležki o obisku misijonskega škofa Barage in domačega škofa Slomška, ki je 1856 podaril sliko sv. Maksimilijana dijaškemu konviktu Maximiliano-Victorinum.

V Celju je pred odhodom v Gorico 1858 poučeval tudi znani botanik dr. Hubert Leitgeb – ta priimek srečamo tudi kasneje v osnovnem šolstvu na Šta-

jerskem. Več kot 16 let je bil celjski profesor tudi pozneje znamenit pedagog dr. Gustav Lindner, ki je 1860/61 prevzel pouk novega predmeta – telovadbe. V Celju je od jeseni 1864 poučeval Mihael Žolgar, ki je bil 1880 med soustanovitelji pedagoškega časopisa Popotnik. Kratko je na celjski gimnaziji 1870–72 poučeval tudi dr. Karl Glaser, naš prvi strokovnjak za sanskrt in pozneje kot profesor gimnazije v Trstu avtor prizadevno zbrane obsežne Zgodovine slovenskega slovstva. Tedaj je bil jeseni 1872 prestavljen v Gorico tudi prof. matematike in fizike Anton Šantel, ki je znan po svoji umetniški družini in kot avtor zanimivih spominov. V kroniki gimnazije Celje pa najdemo tudi omembo nesreče mladega gimnazijskega učitelja M. Kellnerja, ki je 1858 utonil v Savinji, in 1861 omenjeno še nasilno smrt dijaka. Slovesen je bil zapis o povečanju plač učiteljem, ko se je julija 1870 za vse profesorje, zbrane v Minervinem taboru modrosti, začela nova, srečnejša doba.

Decembra 1873 so v čast vladarju okrasili fasado gimnazije, tudi s predstavitvijo vzpona šolstva v Avstriji za časa cesarja Franca Jožefa. Kronika je 1874 zabeležila tudi 70-letnico nekdanjega prof. gimnazije J. G. Seidla, ki je do 1840 enajst let poučeval v Celju, bil pa je znan po Štajerski in na Dunaju po svoji pesniški, potopisni in arheološki dejavnosti. Podobno je 1876 z zahvalo za voščilo predstavljena tudi 70-letnica pesnika Anastasiusa Grüna – grofa Antona Auerperga. Sredi maja 1877 je imela vsa gimnazija poletni praznik – izlet v Laško, ki se ga je udeležil tudi celjski župan z drugimi mestnimi veljaki. A šolska kronika ni edini vir, saj marsikaj o zgodovini gimnazije posredujejo tudi različno naslovljena tiskana letna poročila te šole (Programm des k. k. Ober und Unter – Gymnasiums, Programm des k. k. Staats – Gymnasiums; Jahresbericht des k. k. Staats-Untergymnasiums), kakor na primer 1879 o domoljubni šolski slovesnosti ob 25. obletnici cesarske poroke. V kroniki je našla mesto tudi vest, da so bila v poletnih počitnicah, ki so sledile šolskem letu 1880/81, po dolgotrajnem ravnateljevem trudu zgrajena stranišča in stopnišče, primerno za izobraževalno ustanovo. Prav tako je v kroniki tudi zapis o proslavljanju 600-letnice oblasti Habsburžanov nad Štajersko, ko so junija 1883 stavbo gimnazije okrasili tudi s transparentom s kronogramom, cesarju pa 11. junija izročili natisnjeno odo v spomin na dan njegovega obiska. Poimensko so omenjeni le redki učenci: tako zaradi orgljanja 1886 šestošolec Adolf Kocuvan iz Loke pri Zidanem Mostu, sicer nadučiteljev sin. Toliko za vtis, kaj vse se skriva v tej šolski kroniki!

Po plodnem sodelovanju celjskih kulturnih ustanov in ljudi, povezanih s Celjem in/ali z zavzetim raziskovanjem latinskih in nemških virov za zgodovino, lahko vzamemo v roke gimnazijsko kroniko kot poslovenjen dokument časa, ki z zapisanimi spremembami šolskega vsakdana in s posebnostmi na svoj način odstira večji del 19. stoletja z vidika izobraženstva in njegovega oblikovanja na gimnaziji v Celju.

Branko Šuštar

Jelka Pšajd, Hermann Kurahs, Nina Zver, Gormerkanska kniga 1842–1882, Ein bäuerliches Wirtschaftsbuch aus Laafeld/Potrna | Kmečka gospodarska knjiga iz Potrne, ur. Karin Almasy, Susanne Weitlaner, Bad Radkersburg: Pavlova hiša/Pavelhaus, 2023, 192 str.

Kar povejmo, da v naslovu Gormerkanska kniga ni napake, temveč označuje pomembnost gospodarskih zapiskov, ki jih mora zamerhati (si zapomniti) gospodar kmetije Hois. Vrsto zanimivih podrobnosti so razkrile vnete raziskovalke preteklosti in povezav obrobij dvojezičnega območja ob treh predstavitev bogate knjige maja 2023 v Ljubljani, Mariboru in Murski Soboti. Ker predstavlja delo tudi rezultate slovenskega šolskega pouka okoli leta 1830, ko so ponekod na Štajerskem uporabljali dajnčico, zasluži opozorilo tudi v reviji Šolska kronika.

Lepo opremljena knjiga (oblikovanje Matjaž Wenzel) dvojezičnih slovenskih in nemških študij dveh avtoric (Jelka Pšajd, mag. Nina Zver) in enega avtorja (dr. Hermann Kurahs) ter dveh urednic (dr. Karin Almasy, Susanne Weitlaner) ter poleg K. Almasy še treh sodelujočih pri prevodu in lekturi prinaša v branje dragocene slovenske zapise iz podeželske okolice Radgone in prepletajoč se zgodovinski, etnološki ter jezikoslovni razmislek ob njih. Knjiga je nastala v sodelovanju ljudi in ustanov z obeh stani meje. A na začetku navdušujočega projekta sta bili poezija in radovednost prapravnukinje in prapravnuka avtorja zapiskov o vsebini uvodoma zapisane slovenske pesmi v čast kmečkemu stanu.

Knjiga predstavlja slovenske gospodarske zapiske v dajnčici, večinoma v obliki tabel, kmečkega veleposestnika Mihaela Hoisa (1819–1875) iz Potrne/Laafeld v Radgonskem kotu v Avstriji in nato njegove hčerke Marije. Po uvodnem predgovoru Suzanne Weitlaner o nastanku knjige si sledijo zapisi o avtorju zapiskov Gormerkanska kniga (Jelka Pšajd) in o zgodovini vasi Potrna/Laafeld ter tamkajšnje družine Hois (Hermann Kurahs). Sledita jezikoslovna razprava o teh gospodarskih zapiskih (Nina Zver) ter etnološki razmislek o življenju na kmetiji v 19. stoletju na osnovi Gormerkanske knige z opozorilom tudi na druge gospodarske zapiske, plačila dninarjem ipd. (Jelka Pšajd). Marsikaj so avtorice in avtor predstavili, oblikovalec pa je vključil kar nekaj strani rokopisnega zvezka, a zgodovinski vir v celoti je na voljo na spletu. Obsežne zapiske je na 144 straneh prepisa prizadevno pripravila in opremila z dragocenimi opombami etnologinja Jelka Pšajd iz Pomurskega muzeja Murska Sobota, zato jih tudi najdemo na spletni strani muzeja. Gormerkanska kniga <https://www.pomurski-muzej.si/pages/si/spletne-vsebine/clanki-in-gradiva/gormerkanska-kniga.php>

Zapiski so pisani v prilagojeni dajnčici (in po 1856 v gajici) in so tako rezultat iskanja najbolj ustreznega zapisa slovenščine, ko sta poleg tradicionalne bohorščice nastali kar dve pisavi (dajnčica in metelčica). To je v letih 1831–33 sprožilo kar polemično slovensko abecedno vojno in tudi Prešernov sonet Črkarska pravda sodi v ta čas. Dokler ni v javnosti (časopisje, šola) postopoma prevladal zapis slovenščine v gajici (z zapisom šumnikov kot smo vajeni še danes: č, š, ž), so se na Slovenskem uporabljali različni črkopisi. Prav zanimivo pa je spremljati uporabo

dajničice v zapiskih domačega gospodarstva tudi potem, ko od julija 1838 ni bila več uporabi v uradnih tiskih.

Delo odpira vrsto zanimivih vprašanj, saj je bilo prebivalstvo vasi v Radgonskem kotu še po popisu 1880 večinsko slovensko. Radgona z okolico je zanimiva tudi zaradi povezav s Petrom Dajnkom (1787–1873). Prav pri domačem Sv. Petru pri Radgoni je od začetka leta 1815 leto dni Dajnko kaplanoval, zatem pa od februarja 1816 bil kaplan še v Radgoni, preden je šel septembra 1831 za župnika v Veliko Nedeljo. Dajnko je svoj črkopis s tiski uveljavljal od 1824 in s priredbo Abecedne knjižice 1831, leta 1833 tudi uveljavljal to pisavo v šoli.

Čeprav objava slovenskih zapisov ne govori neposredno o šoli, pa kaže na rezultate tega poučevanja in na trdoživost naučenega v mladih letih. Kot omenja Jelka Pšajd v razmisleku o izobrazbi Mihaela Hoisa, ki je kot 23-leten mladi gospodar začel pisati gospodarske zapiske, ga je prav lahko v slovenščini poučeval kateri od radgonskih kaplanov, nemara kar Dajnko. Hois je bil 1848 med podpisniki peticije za Zedinjeno Slovenijo, od 1871 med naročniki Mohorjevih knjig, uspešen pa je bil tudi pri konjereji.

Branko Šuštar

Gormerkanska knjiga, naslovnica

Pedagoški leksikon: izbrani temeljni pojmi, poskusna izdaja, ur. S. Autor, I. Bijuklič, D. Štefanc, J. Žmavc, Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2023, elektronska izdaja, 62 str. https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-353-0_10112023/

Sredi decembra 2023 sta Pedagoški inštitut in Slovensko društvo raziskovalcev na področju edukacije (SLODRE) povabila v prostore PEI na Gerbičevo na kolokvij ob izidu elektronske publikacije poskusne izdaje Pedagoškega leksikona. Že slovesno zastavljeno in vsebinsko lepo izpeljano delovno srečanje avtorjev, urednikov, recenzentov in zainteresiranih za pedagoške teme je pričalo o pomembnosti dogodka. Pedagoški leksikon je rezultat sodelovanja med Pedagoškim inštitutom in Inštitutom za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU kot del projekta Dostopni slovarji, dostopni posnetki, dostopna slovenščina. Pe-

dagoški leksikon je široko zastavljeno delo z uredništvom, štirimi avtorji izbranih gesel in petimi zunanji recenzenti ter svetovalko, sicer sodelavko Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU. Sabina Autor, Igor Bijuklič, Damijan Štefanc in Janja Žmavc so kot uredniki najprej na str. 9–15 poskrbeli za utemeljeno uvodno razmišljanje (Zakaj potrebujemo novi leksikon za področje vzgoje in izobraževanja?) o tematskem leksikonu v obliki dopolnjujoče elektronske publikacije z avtorskimi geselskimi članki in akademskimi standardi. Pri tem se uredniki zavedajo, da sta vzgoja in izobraževanje predmetno heterogeni področji interdisciplinarnega raziskovanja različnih strok, hkrati pa gre za pomemben družbeni podsistem in tudi za področje ekonomskega interesa.

Interes za pedagoško terminologijo in spraševanje o pedagoških pojmih je tako del sodobnih pedagoških razmišljanj (tematska številka Sodobne pedagogike 2022 z naslovom Pedagoška terminologija in novorek v vzgoji in izobraževanju) kakor tudi del pedagoške raziskovalne tradicije iz 80. let 20. stoletja, povezan z delom dr. Franca Pedička, terminološkimi simpoziji in zborniki. Na stalnost terminološkega zanimanja med pedagogi kaže v letih 2008 in 2009 tudi projekt Terminološki slovar vzgoje in izobraževanja, ki ga je vodil dr. Janez Vogrinc in obsega 836 gesel, <https://www.termania.net/slovarji/74/terminoloski-slovar-vzgoje-in-izobrazevanja>.

Z vidika zgodovine izobraževanja, kar zasleduje tudi revija Šolska kronika, so pedagoške enciklopedije dragoceni priročniki, ki jim leta ne morejo do živega. Poleg historičnega razmisleka o razvoju posameznega pedagoškega pojma ali pojava so v pedagoških enciklopedijah ujeti tudi tedanji sodobni trenutek, stanje šolstva, pedagoška spoznanja in razmisleki: vse, kar je vznemirjalo in veljalo v svojem času. Zato je ob misli na Pedagoško enciklopedijo lahko najprej to *Pedagoška enciklopedija*, ki je v uredništvu Nikole Potkonjaka in Petra Šimleše s prizadevanjem več zavodov za izdajo učbenikov v dveh zvezkih izšla leta 1989, malo pred koncem skupne jugoslovanske države. Enciklopedija v dveh zajetnih knjigah (A–LJ, 444 str.; M–Ž, 536 str.) je izdana v srbohrvaščini, v latinici, a je hkrati zelo koristno predstavila terminološke pojme še v angleščini, francoščini, nemščini in ruščini. Prispevke so pripravili tudi slovenski pedagogi, kakšnega o zgodovinskem razvoju tudi sodelavci iz Slovenskega šolskega muzeja (S. Pavlič, T. Hojan, J. Ciperle). V uredniškem odboru Pedagoške enciklopedije je iz Slovenije sodeloval pedagog dr. France Strmčnik. Sočasni slovenski enciklopedični priročnik, tudi za gesla, povezana s šolstvom in pedagogiko, je 16 knjig Enciklopedije Slovenije 1987–2002, pri kateri so sodelovali tudi pedagogi in avtorji iz Slovenskega šolskega muzeja.

Od Pedagoške enciklopedije iz 1989 še pol stoletja starejši je *Pedagogijski leksikon. Priručnik za teorijo i praksu uzgoja* (471 str.), ki so ga uredili štirje zagrebški pedagogi, izdala pa 1939 založba Minerva v Zagrebu. Pri tem leksikonu sta od Slovencev sodelovala dr. Stanko Gogala in Gustav Šilih. Na Hrvaškem je že prej njihova pedagoška založba HPKZ poskrbela za Pedagogijsko enciklopedi-

jo, ki je izhajala od 1895 do 1916, ko je zaradi vojne prenehala s 16. zvezkom pri geslu Pravopis. To tradicijo je nadaljevala tudi Matica Hrvatska, ki je leta 1963 v uredništvu dr. Dragotina Frankovića, dr. Zlatka Pregrada in dr. P. Šimleša izdala na 1146 straneh obsežni *Enciklopedijski rječnik pedagogije*. Med avtorji so hrvaški pedagogi, sodelovala pa sta tudi naša dr. Ivan Furlan, tedaj svetovalec na zavodu za šolstvo v Zagrebu (o njem je v Šolski kroniki 2000, št. 1 pisal M. Tancer) in Viljem Kunst, direktor zagrebškega zavoda za šolsko opremo (njega omenja članek v reviji Kronika 2022, št. 2).

Sicer pa najdemo na policah čitalnice v Slovenskem šolskem muzeju tudi starejše pedagoške enciklopedije v nemščini, ki so vplivale na slovensko šolstvo pred 1918. Kadar v predračunalniški dobi – ko nismo imeli niti Enciklopedije Slovenije – nismo vedeli, kam naj se obrnemo v iskanju po zgodovini starejšega šolstva, smo radi vzeli v roke Lindnerja, Loosa pa tudi Schmida in zlasti Reina. Za kakšne knjige pravzaprav gre? Pri znani dunajski pedagoški založbi A. Pichlers Witwe & Sohn, ki je izdajala knjige in učila na Dunaju in v Leipzigu, je 1884 izšel ilustriran pedagoški priročnik *Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde*, ki ga je s posebnim poudarkom na osnovnem šolstvu uredil vplivni pedagog Gustav Adolf Lindner, od 1854 do 1869 tudi gimnazijski profesor in nato do 1871 šolski nadzornik v Celju. Druga izdaja tega pedagoškega priročnika (*Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde*) je v uredništvu Josepha Loosa, deželnega šolskega inšpektorja iz Linza, in s sodelovanjem vrste znanstvenikov in šolnikov izšla pri isti založbi leta 1911 v dveh obsežnih zvezkih s številnimi ilustracijami in prilogami. Oba priročnika sta še danes koristna za avstrijski, pa tudi širši okvir z našimi kraji povezanih pedagoških tem.

Bolj nemška, a tudi v Evropo usmerjena pa sta pedagoška enciklopedija v več delih, ki je od 1859 izhajala v uredništvu K. A. Schmida v Gothi (Karl Adolf Schmid, *Encyklopädie des gesamten Erziehungs- und Unterrichtswesens*), in na osnovi te enciklopedije 1877 pripravljen pedagoški priročnik za šolo in dom (*Pädagogisches Handbuch für Schule und Haus*). Še bolj kot K. A. Schmid, rektor gimnazije v Stuttgartu, je po svojem enciklopedijskem priročniku pedagogike znan W. Rein. S prvo izdajo dela *Enzyklopädisches Handbuch der Pädagogik* v

Pedagoški leksikon, naslovnica

sedmih zvezkih od 1895 in še bolj z drugo izdajo, ki je v 10 zvezkih izhajala v letih od 1903 do 1910 (1911 še sistematično kazalo), je Wilhelm Rein, prof. pedagogike v Jeni, uredil prispevke relevantnih avtorjev svojega časa z nemškega govornega območja, kdaj tudi s podatki za dežele Avstro-Ogrske. Vsebinsko razvejana gesla so dober vodnik po tudi v našem šolskem prostoru zanimivih pedagoških temah, navedena literatura pa omogoča nadaljnjo študijsko raziskavo nekdanje pedagoške sodobnosti, danes pa zgodovinskega razvoja. In današnji čas ponuja ta enciklopedijski priročnik tudi v spletnem dostopu: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/Q3ID73RDNUYBzL6DWU4OEYA6PBRPM3TM>. Podoben nemški priročnik za čas med obema vojnama je *Lexikon der Pädagogik der Gegenwart*, ki je začel izhajati leta 1930 pri Herderju v uredništvu dr. J. Spielerja, a upošteva tudi avstrijsko tematiko. Mdr. najdemo pri temi oddelčni pouk (na manjših podeželskih šolah) in domovinski vzgoji še omembo 25. letnika (1928) lista *Blätter für den Abteilungsunterricht*, ki je začel izhajati leta 1904 kot priloga *Laibacher Schulzeitung* v uredništvu Rudolfa E. Peerza, ko je bil profesor ljubljanskega učiteljskega.

Izbor štirih pojmov iz poskusnega zvezka slovenskega *Pedagoškega leksikona* (2023) kaže tako na tradicijo pedagoškega raziskovanja (pojma s širokim pomenom: eden iz nemščine – Bildung, drugi iz grščine – *paidea/παιδεία*) kot z dvema gesloma (učenje, kompetence) tudi na sodobne razprave na temo izobraževalne politike. Ta gesla so kot strnjena besedila z enotno strukturo prispevali štirje raziskovalci, ki se pedagoški tematiki že dlje časa posvečajo na različnih ustanovah: dr. Pavel Zgaga s Pedagoške fakultete v Ljubljani (Bildung), pedagog dr. Damijan Štefanc s Filozofske fakultete v Ljubljani (kompetenca), strokovnjak za filozofijo vzgoje dr. Zdenko Kodelja s Pedagoškega inštituta (Paideja) in dr. Katja Košir z oddelka za psihologijo Univerze v Mariboru (Učenje).

Naj natrosimo za spodbudo k branju nekaj začetnih opisov pojmov teh štirih gesel iz leksikona: *Bildung* je eden najpogostejše uporabljenih konceptov v razpravah o izobraževanju, šolanju, poučevanju, učenju in izobraževalni politiki v nemško govorečem svetu. – Z etimološkega vidika sta izraza *kompetenca* in kompetentnost (angl. competence, competency; ital. competenza; fran. compétence; nem. Kompetenz) tujki latinskega izvora, ki se pomensko navezujeta na besede, kot so competentia, competo in competens. – Beseda *paideía* (παιδεία) je starogrškega izvora, v etimološkem smislu izhaja iz besede pais (otrok), označuje pa proces vzgoje in izobraževanja, »ki ga vodijo družina, učitelji in družba kot celota ...,« a nekdanj pojem ni bil razumljen tako široko. – V psihologiji je *učenje* opredeljeno kot proces relativno trajnega spreminjanja znanja ali vedenja zaradi izkušenj ... O učenju torej govorimo, kadar je sprememba v posameznikovem znanju, prepričanjih ali vedenju posledica izkušenj, torej interakcije med posameznikom in okoljem.

Zanimiva je tudi na koncu avtorskih gesel navedena literatura, na katero se avtorji sklicujejo že v besedilu. Od tuje literature ob francoskih delih prevladujejo

angleške študije, kar priča tudi o jezikovnem premiku raziskovanja na področju pedagogike na prehodu 20. v 21. stoletje, ob tem pa nas razveseli tudi kakšen prevod, še bolj pa tudi nekaj navedenih domačih del. Tako med navedbami nikakor ne manjka prispevek Oskarja Autorja Paideia: humanistično pedagoško bistvo Paideia in njegovo uresničevanje v vzgojnoizobraževalni praksi antičnih Grkov, 2003, in še vrsta slovenskih del.

V kontekstu spletno nastajajočega in dopolnjujočega pedagoškega leksikona, potrebnega za sodobna pedagoška razmišljanja in dejanja, je tako razumeti tudi muzejsko veselje nad delom, ki premerja pedagoško sedanost v prizadevanjih za prihodnost, a ob tem predstavlja tudi pedagoško tradicijo, iz nje pa razvija tudi kaj uporabnega za današnji dan. Začetki novega pedagoškega leksikona so obetavni. Le veselimo se lahko rezultatov nadaljevanja tega dela.

Branko Šuštar

Avtorji prispevkov Šolske kronike št. 2-3, 33/LVII, 2024

Anton Arko, prof. zgodovine in ruščine, muzejski svetovalec, Slovenski šolski muzej (naprej SŠM), Ljubljana.

Tatjana Dekleva, prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, arhivska svetovalka, Arhivsko muzejska služba, Univerza v Ljubljani.

Filip Draženović, področni svetovalec, Nacionalna agencija Republike Slovenije za kakovost v visokem šolstvu, Ljubljana.

Damjan Hančič, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana.

Milan Hladnik, izr. prof. v p., dr. matematičnih znanosti, Fakulteta za matematiko in fiziko, Univerza v Ljubljani, Idrija.

Matic Intihar, prof. zgodovine in geografije, kustos, SŠM, Ljubljana.

Alenka Juvan, univ. dipl. slavistka, vodja Rojstne hiše Rudolfa Maistra, Medobčinski muzej Kamnik.

Rok Kastelic, prof. zgodovine in geografije, Gimnazija Jožeta Plečnika, Ljubljana.

Simon Malmenvall, dipl. rusistike, mag. zgodovine, dr. teoloških znanosti, kustos, SŠM, doc., Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Ana Marini, univ. dipl. komparativistka, bibliotekarka, SŠM, Ljubljana.

Stane Okoliš, mag. zgodovinskih znanosti, direktor SŠM, Ljubljana.

Bruno Raguz, prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, Veleučilište Baltazar Zaprešić, Zaprešić.

Branko Šuštar, dr. zgodovinskih znanosti, muzejski svetnik, SŠM, Ljubljana.

- Anton Arko**, prof. zgodovine in ruščine, muzejski svetovalec, Slovenski šolski muzej (naprej SŠM), Ljubljana.
- Marjetka Balkovec Debevec**, mag. znanosti s področja etnologije in prof. zgod., muzejska svétnica, SŠM, Ljubljana.
- Andreja Cigale**, prof. slovenščine, služba za odnose z javnostjo, SŠM, Ljubljana.
- Teodor Domej**, mag. dr., strokovni nadzornik za slovenščino na Deželnem šolskem svetu v p., Celovec, Avstrija.
- Darko Friš**, dr. zgodovinskih znanosti, red. prof., dekan Filozofske fakultete, Univerza v Mariboru.
- Boris Golec**, dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni svétnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Ksenija Guzej**, prof. likovne umetnosti, poslovna sekretarka, SŠM, Ljubljana.
- Matic Intihar**, prof. zgodovine in geografije, kustos, SŠM, Ljubljana.
- Marjan Javoršek**, oblikovalec, zunanji sodelavec SŠM, Ljubljana.
- Matjaž Kavar**, računalniško oblikovanje, Brezovica, Kropa.
- Klara Marija Keršič**, prof. grščine in latinščine, vodja projektov SŠM, Ljubljana.
- Polona Koželj**, prof. likovne umetnosti, višja bibliotekarka, vodja knjižnice SŠM, Ljubljana.
- Marija Lesjak Reichenberg**, mag. socioloških znanosti, svétnica, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana.
- Marko Ljubič**, prof. zgodovine in univ. dipl. pedagog, muzejski svetovalec, SŠM, Ljubljana.
- Simon Malmenvall**, dipl. rusistike, mag. zgodovine, dr. teoloških znanosti, kustos, SŠM, doc., Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Zdenko Medveš**, dr. pedagoških znanosti, zaslužni prof. v p., Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Stane Okoliš**, mag. zgodovinskih znanosti, direktor SŠM, Ljubljana.
- Mojca Peček-Čuk**, dr. pedagoških znanosti, red. prof., Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Andrej Peunik**, fotograf, fotografske storitve Andrej Peunik s.p., Ljubljana.
- Leopoldina Plut-Pregelj**, dr. pedagoških znanosti, Research Associate, College of Education, University of Maryland, College Park, MD, Washington, ZDA.
- Edvard Protner**, dr. pedagoških znanosti, red. prof., Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.
- Mateja Pušnik**, univ. dipl. umet. zgod., koordinatorka in organizatorka kulturnih programov SŠM, Ljubljana.
- Mateja Ribarič**, prof. zgodovine in sociologije, muzejska svetovalka, SŠM, Ljubljana.
- Paul Steed**, lektoriranje angleškega jezika, Paul Steed, Logatec.
- Branko Šuštar**, dr. zgodovinskih znanosti, muzejski svétnik, SŠM, Ljubljana.
- Alenka Ropret**, univ. dipl. anglistka, prevajalka leposlovja in humanistike, Ljubljana.
- Marjeta Žebovec**, prof. slovenskega jezika s književnostjo, samozaposlena v kulturi, Smlednik.

Navodila avtorjem in avtoricam / Instructions to contributors

Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje, ki jo izdaja Slovenski šolski muzej v Ljubljani, objavlja **znanstvene članke (izvirne in pregledne)** s področja zgodovine šolstva in pedagogike pa tudi knjižne ocene, poročila o posvetovanjih in razstavah s to tematiko. Geografski domet revije zajema tako nacionalni kakor tudi mednarodni vidik, pokriva zlasti območje današnje Slovenije, Srednje in Jugovzhodne Evrope. Jezika objavljanja sta slovenski ali angleški.

Članki so predmet dvojnega slepega recenzentskega pregleda, ki ga opravi uredniški odbor in presodi primernost objave. Po potrebi se prispevek s pripombami vrne avtorju v dopolnitev. Za trditve v prispevku odgovarjajo avtorji. Priporočeno je, da avtorji uporabljajo/citirajo članke iz prejšnjih števil *Šolske kronike*, zlasti zadnjih petih let.

Oblika prispevka

Vsa za objavo oddana besedila naj bodo v elektronski obliki, napisana v programu Word. Velikost pisave naj bo 12 z 1,5 razmikom med vrsticami. Prispevke pošljite glavnemu uredniku po elektronski pošti na naslov: anton.arko@solskimuzej.si

Znanstveni članki naj bodo v obsegu od 30 do 90 tisoč znakov s presledki. Avtorji morajo svoje v objavo oddane prispevke posredovati jezikovno ustrezne. Članek mora vsebovati tudi:

- **izvleček** (v obsegu do 20 vrstic) s predstavitvijo glavnih dognanj prispevka in
- **ključne besede** (3 do 6 besed).

Izvleček in ključne besede so objavljeni v slovenskem in angleškem jeziku.

Slikovne priloge (do 4 na članek, neobvezno)

Fotografije, skice in risbe naj bodo skenirane (ločljivost vsaj 300 dpi) in dodane z besedilom prispevkov v elektronski obliki, označene z zaporedno številko. V besedilu mora biti jasno razvidno, kam slikovne priloge sodijo. Slik ne vstavljajte v besedilo.

Podnapisi slik naj bodo s točno navedenim virom dodani na koncu besedila, le-žee.

Podnapis za slikovno gradivo iz publikacij:

Opis (Ime Priimek avtorja: Naslov, letnica, str., številka strani).

Primer: Šolarji na vasi (Ferdinand Bobič: Preljubo Veselje, o kje si doma, 1939, str. 1).

Podnapis za ostalo slikovno gradivo:

Opis (hrani ustanova/oseba, foto Ime Priimek).

Primer: Delavnica lepopisja (hrani SŠM, fototeka, foto Marjan Javoršek).

Primer: Učitelj matematike (hrani Janez Novak).

Navajanje opomb

Opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani, velikost pisave 10.

Navajanje virov

arhivski viri

Vire navajamo v skladu s predpisi posameznega arhiva, sicer pa:

Arhiv/ustanova, oddelek, številka fascikla/škatle: Vsebina.

SŠM, arhivska zbirka, fasc. 9: Spisi trivialke v Trnovem v Ljubljani (1831–1870).

spletni viri

Če gre za knjižno delo v digitalni različici, potem navedemo tako, kot bi navedli ustrezno delo v tiskani obliki in za piko dodamo: spletni naslov (pridobljeno: dan. mesec. leto)

Za vsak drug spletni vir zapišemo: spletni naslov (pridobljeno: dan. mesec. leto)

Primer: <http://www.ssolski-muzej.si/slo/aboutmuseum.php?page=9> (pridobljeno: 12. 3. 2015)

Navajanje literature

monografije

Ime Priimek, *Naslov dela*, kraj: Založba, leto izdaje, str. številka strani.

Primer: Jože Ciperle, Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987, str. 123.

serijske publikacije

Ime Priimek, Naslov članka, *Naslov revije*, številka letnika, leto izdaje, št. številka zvezka, str. številka strani.

Primer: Tatjana Hojan, Nekaj stoletnih šol v letu 2013, *Šolska kronika : zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 23, 2013, št. 3, str. 542.

zborniki in katalogi

Ime Priimek, Naslov članka, *Naslov zbornika* (ur. Ime Priimek urednika), kraj (brez vejice) leto izdaje, str. številka strani.

Primer: Mateja Ribarič, Zgodovina šolskih stavb na Slovenskem, *Hiše učenosti na Slovenskem na starih razglednicah* (ur. Mateja Ribarič), Ljubljana 2006, str. 15.

ponovne opombe

Če se ponovna opomba sklicuje na isto delo kot opomba pred njo, se zapiše: Prav tam ali Ibid., številka strani. Če gre za isto stran: Prav tam ali Ibid.

Če se ponovna opomba sklicuje na delo, ki ni bilo omenjeno neposredno pred njo: Priimek avtorja (brez vejice) leto izida, str. številka strani.

Primer: Ciperle, Vovko 1987, str. 125.

Viri in literatura

V tem sklepnem poglavju morajo biti po abecednem vrstnem redu navedeni najprej vsi viri in nato vsa literatura, ki so v prispevku citirani v opombah.

Vire navajamo v skladu s predpisi posameznega arhiva (kot v opombah).

Literaturo navajamo tako, da najprej zapišemo: Priimek, Ime: – od tod naprej pišemo enako kot v opombah, le da ne navajamo strani.

Podatki o avtorju

Vsak pisec naj izpolni priložen obrazec s podatki o avtorju. Ob oddaji besedila prispevka naj **avtor posreduje izjavo**, da pošilja svoj izviren, še neobjavljen prispevek, ki ga ni poslal v objavo še kakšni drugi publikaciji. Poleg tiskane objave v Šolski kroniki se avtor strinja tudi s spletno objavo članka v odprtem dostopu (licenca Creative Commons BY 4.0) ter z objavo določenih podatkov o avtorju.